SKUPŠTINA OPĆINE SLAVONSKA POŽEGA

i

HRVATSKO PRIRODOSLOVNO DRUŠTVO U ZAGREBU

PRIRODOSLOVNA BAŠTINA SLAVONSKE POŽEGE

Zbornik radova znanstvenog simpozija
Slavonska Požega 7. i 8. listopada 1977.

SLAVONSKA POŽEGA 1977.

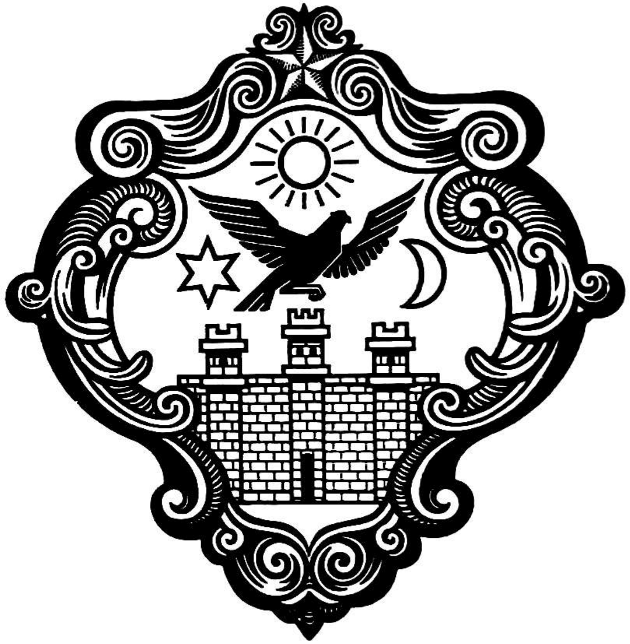

Povodom:

750. godišnjice Slavonske Požege,
40. godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelo KP Jugoslavije,
85. rodjendana predsjednika Josipa Broza Tita,
40. obljetnice osnivanja KP Hrvatske.

OPĆINSKA SKUPŠTINA SLAVONSKE POŽEGE
Odbor za proslavu 750-godišnjice Sl. Požege
i
HRVATSKO PRIRODOSLOVNO DRUŠTVO ZAGREB
Sekcija za povijest znanosti

ZBORNIK RADOVA
ZNANSTVENOG SIMPOZIJA
PRIRODOSLOVNA BAŠTINA SLAVONSKE POŽEGE

Slavonska Požega

7. i 8. listopad 1977.

PRIRODOSLOVNA BAŠTINA SLAVONSKE POŽEGE

Glavni i odgovorni urednik
VLADIMIR MULJEVIĆ

SLAVONSKA POŽEGA 1977.

Urednički odbor:

Mr. Josip BALABANIĆ,
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU, Zagreb

Dr Žarko DADIĆ
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU, Zagreb

Prof.dr Vladimir MULJEVIĆ
Elektrotehnički fakultet, Zagreb

Daniela VINKOVIĆ, prof.
Gimnazija, Slavonska Požega

PREDGOVOR

Višestoljetna znanstvena tradicija požeških nastavnih ustanova, biblioteka, arhiva, muzeja a time dakako i svih onih pojedinaca koji su doprinesli stvaranju ove tradicije opravdava održavanje znanstvenog simpozija sa područja prirodnih znanosti i tehnike PRIRODOZNANSTVENA BAŠTINA SLAVONSKE POŽEGE.

Organizatori simpozija, a to su Skupština općine Slavonska Požega i Sekcija za povijest prirodnih znanosti Hrvatskog prirodoslovnog društva u Zagrebu, pri izabiranju i odredjivanju tematike ovoga Simpozija smatrali su, da je bitna njegova svrha, da na znanstvenoj osnovi dade prikaz rada i djelovanja onih znanstvenih radnika i stručnjaka koji su rodjeni u Slavonskoj Požegi ili su ovdje školovani ili su u požeškom kraju radili i stvarali.

Polazeći od ovakvog stava, na Simpoziju se, a prema tome i u ovom Zborniku, u osnovnim crtama nastoji osvijetliti životni put, stručni i znanstveni rad znanstvenika koji su djelovali na području fizike, matematike, kemije, biologije, medicine, veterine, geologije, geografije, tehnike i poljoprivrede. Redoslijed ovih struka odabran je prema ustaljenom redoslijedu znanstvenih područja Sveučilišta u Zagrebu.

Zbornik radova objavljen je prije održavanja samog Simpozija. Time se je nastojala pružiti prilika za što širu i plodniju diskusiju na Simpoziju, kojoj bi trebao biti cilj da pojedina pitanja iz povijesti obradjivanih struka i znanstvenika nadopuni i još bolje osvijetli.

Svi su članci odnosno rasprave otisnuti u Zborniku onako kako su ih sastavili i napisali njihovi autori. Izvršene su samo izvjesne manje izmjene u svrhu postizavanja jedinstvene strukture i grafičkog oblika Zbornika.

Predvidjeno je da se diskusije na Simpoziju i eventualne nadopune podataka o obradjivanim strukama i znanstvenicima objave u "POŽEŠKOM ZBORNIKU" nakon Simpozija u Slavonskoj Požegi.

Zasluga je Skupštine općine Slavonska Požega, a posebno njezinog predsjednika dr Marijana Strbašića, da je prihvaćena ideja o održavanju Simpozija, koju je dala Sekcija za povijest znanosti Hrvatskog prirodoslovnog društva u Zagrebu, te da je omogućena njegova realizacija i objavljivanje ovog Zbornika.

Vladimir MULJEVIĆ

S A D R Ž A J

Predgovor

Žarko DADIĆ
MATEMATIČARI, FIZIČARI I ASTRONOMI POVEZANI SA SLAVONSKOM POŽEGOM 1
Željko Marković 1
Oton Kučera 4
Ladislav Stjepanek 8

Ilinka SENČER-ČUPOVIĆ
PRILOG POŽEŠKIH LIJEČNIKA STARIJIM ISTRAŽIVANJIMA KEMIJSKOG SASTAVA I LJEKOVITOSTI TERMALNE VODE U DARUVARU 11

Josip KOVAČEVIĆ*, Josip BALABANIĆ**
BOTANIČARI POŽEŽANI 17
Zlatna dolina* 17
Aleksandar Antun Branko Pavić* 17
Ivan Komlanec* 18
Karlo Bošnjak* 18
Vjekoslav Host** 21
Zdravko Taler** 21

Josip BALABANIĆ
PRIRODOSLOVNA, GOSPODARSKA I ETNOGRAFSKA ZAPAŽANJA O SLAVONIJI I POŽEŠKOJ ŽUPANIJI U JEDNOM PUTOPISU S KRAJA XVIII STOLJEĆA (Putopis peštanskih profesora M. Pillera i L. Mitterpachera) 23
1. Pisci o prilikama u Slavoniji u XVII stoljeću - Slavonija i prirodoslovna istraživanja 23
2. Putovanje M. Pillera i L. Mitterpachera u Požešku županiju 24
3. Zaključak o važnosti ovoga djela 30

Vanda KOCHANSKY-DEVIDÉ
SLAVONSKI GEOLOG 33
Josip Poljak 33

Daniela VINKOVIĆ
POŽEŠKI GEOGRAFI 35
Josip Forko 35
Dragutin Lerman Požežanin, član Stanleyeve Kongo-ekspedicije 37
Julije Kempf 41
Josip Kempf 44

Vladimir DUGAČKI
ISTAKNUTI POŽEŠKI LIJEČNICI 47
Aleksandar Antun Pavić 47
Aleksa Vancaš 49
Miroslav Dražić 50
Ante Schwarz 51
Ignjat Thaller 53
Ante Culek 54
Vatroslav Florschütz 56
Andrija Štampar 57
Ante Šercer 60

Ernest Grin 62
Miroslav Delić 64
Ivan Reiner 65

Ratimir ORBAN
ZASLUŽNI POŽEŠKI VETERINARI 69
Eugen Podaubsky 69
Vladoje Vuković 73
Nikola Vuksanović 73
Bogoslav Ljevačić 74

Hrvoje TARTALJA
DJELATNOST FARMACEUTA U SLAVONSKOJ POŽEGI 77

Vladimir MULJEVIĆ
POŽEŠKI GRADITELJI, KONSTRUKTORI I INŽENJERI 83
Marko Antun Horvatović 84
Viktor Setinski 90
Pavao Jušić 94
Eduard Kürschner 99

Ivan KOVAČEVIĆ*
Radomir RADOVANLIJA, Petar SMOLJANOVIĆ**
POLJOPRIVREDNICI POŽEŠKOG KRAJA 105
Milan Turković* 105
Zdenko Turković* 105
Stjepan Koydl* 124
Nikola Miljanić** 132

Filip POTREBICA
PRIRODOSLOVNI ČLANCI U GODIŠNJIM IZVJEŠTAJIMA POŽEŠKE GIMNAZIJE 137
I Uvod 137
II Prikazi prirodoslovnih članaka
III Popis članaka u godišnjim izvještajima Požeške gimnazije

MATEMATIČARI, FIZIČARI I ASTRONOMI POVEZANI SA SLAVONSKOM POŽEGOM

Žarko DADIĆ

Tri vrlo istaknuta učenjaka čiji se rad nalazio u području matematike, fizike i astronomije povezana su sa Slavonskom Požegom. Prvi od njih Željko MARKOVIĆ rodjen je u Slavonskoj Požegi, drugi Oton KUČERA djelovao je i službovao u Slavonskoj Požegi, a treći Ladislav STJEPANEK završio je srednju školu u Slavonskoj Požegi.

Željko Marković djelovao je prvenstveno u području matematike, a u ranijem razdoblju i u području astronomije. Oton Kučera djelovao je u području astronomije i fizike, a Ladislav Stjepanek u području fizike. Problematika koja je zaokupljala ove učenjake dosta je različita, pa je nemoguće da se dade zajednički osvrt na svu trojicu. Njih vezuje samo to što su na odredjeni način povezani sa Slavonskom Požegom. Stoga ću njihov rad i znanstveno djelovanje prikazati odvojeno.

ŽELJKO MARKOVIĆ (1889-1974)

Željko Marković je rodjen u Slavonskoj Požegi 20. veljače 1889, a umro je u Opatiji 23. kolovoza 1974. Matematiku i astronomiju studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a usavršavao se u tada najpoznatijem matematičkom središtu Göttingenu i u Parizu. Doktorirao je god. 1915. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s disertacijom "Primjena linearnih integralnih jednadžbi na rješavanje diferencijalnih jednadžbi." God. 1918. postao je privatni docent za predmet Mehanika neba na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s habilitacijskim radom "Novija istraživanja u problemi tri tijela." God. 1920. postao je izvanredni, a 1922. redoviti profesor matematike Tehničke visoke škole, kasnije Tehničkog fakulteta u Zagrebu. Od god. 1949. do 1962. predavao je na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu i bio predstojnik Zavoda za primijenjenu matematiku. Odgojio je generacije studenata na Tehničkom i Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Marković nije bio običan predavač. Širina njegovih pogleda omogućavala je da slušači dožive matematiku kao dio cjelovite kulture. Svi koji su slušali njegova predavanja znaju da to nije bilo usko gledanje matematičkih problema, nego da je to bilo prožeto osjećajem za cjelovito sagledavanje cjeline i ljepotom doživljavanja matematike.

Željko Marković

Željko Marković je bio prisutan i u mnogim stručnim poslovima. Tako je bio urednik Almanaha Bošković, član uredničkih odbora više znanstvenih publikacija, zalagao se za izgradnju i opremu Opservatorija Instituta za fiziku atmosfere na Sljemenu, bio je inicijator Instituta za povijest znanosti Jugoslavenske akademije i dr. Obavljao je dužnost dekana više puta na Tehničkom fakultetu i Prirodoslovno matematičkim fakultetu, a bio je jednom i rektor. Bio je redoviti član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a i dugogodišnji tajnik drugog razreda Akademije za matematičke, fizičke i tehničke znanosti. Bio je i dopisni član Medjunarodne akademije za povijest znanosti u Parizu.

Znanstveni rad Željka Markovića nalazi se u tri područja. Prvo od njih su diferencijalne jednadžbe, drugo je starogrčka matematika, a treće Rudjer Bošković. Iako je Marković već u samom početku pokazao zanimanje za sve spomenute probleme, ipak se može vidjeti da je on radio na diferencijalnim jednadžbama prvih dvadeset godina (1915-1935), zatim na starogrčkoj matematici, a onda konačno sustavno na životu i djelu Rudjera Boškovića.

Rad "O primjeni linearnih integralnih jednadžbi na rješavanje jednadžaba diferencijalnih" (Rad JAZU 208, Zagreb 1915) prvi je u nizu onih u kojima će raspravljati o rješenjima diferencijalnih jednadžbi. Željko Marković je bio potaknut u tim svojim istraživanjima teorijom integralnih jednadžbi koju je godine 1913. dao V. VOLTERRA. U radu Željka Markovića traži se put kako da se diferencijalne jednadžbe pretvore u linearne integralne jednadžbe i na taj način riješe. Marković primjenjuje teoriju integralnih jednadžbi na diferencijalne jednadžbe na temelju jedne formule integralnog računa, pa dolazi do linearnih integralnih jednadžbi druge vrste Volterrina tipa.

Diferencijalne jednadžbe ostale su i dalje predmet interesa Željka Markovića, ali se posebno usredotočio na teoriju linearnih diferencijalnih jednadžbi s periodičnim koeficijentima koje imaju znatnu primjenu u nebeskoj mehanici, području koje je Željka Markovića osobito zanimalo u to doba. Ovo pitanje Željko Marković rješava u radu "O periodičkim funkcijama druge vrste, koje su rješenja linearnih jednadžaba diferencijalnih s periodičnim koeficijentima" (Rad JAZU 210, Zagreb 1916). On tu primjenjuje svoj postupak primjene integralnih jednadžbi na rješavanje diferencijalnih i pokazuje da se pomoću teorije linearnih integralnih jednadžbi, primijenjene na rješavanje diferencijalnih jednadžbi, dade izraditi postupak za odredjenje onih periodičnih funkcija druge vrste, a posebno i za odredjivanje multiplikatora, a time i karakterističnih eksponenata.

God. 1926. Željko Marković je nastavio svoja istraživanja diferencijalnih jednadžbi u radu "O Mathieuovim funkcijama perioda π" (Rad JAZU 232, 234, Zagreb 1926). I ova nova istraživanja bila su potaknuta dvostrukim interesom Željka Markovića za diferencijalne jednadžbe i nebesku mehaniku. On promatra linearnu diferencijalnu jednadžbu drugog reda, koja se u astronomiji zove Gyldén-Lindstedtova jednadžba, a u teoretskoj fizici jednadžba eliptičnog cilindra ili Mathieuova jednadžba. Ta jednadžba pripada medju diferencijalne jednadžbe s periodičnim koeficijentima, a za neke vrijednosti parametra ima periodska rješenja. Željko Marković je posebno istraživao parna odnosno neparna rješenja tzv. Mathieuove funkcije. I u ovom slučaju Željko Marković primjenjuje integralne jednadžbe na rješavanje diferencijalnih jednadžbi. On u radu najprije izvodi neke opće relacije izmedju neparnih odnosno parnih rješenja diferencijalne jednadžbe i njihovih derivacija. Iz tih relacija izvodi zaključak o nemogućnosti postojanja dviju Mathieuovih funkcija, jedne neparne a druge parne za iste vrijednosti parametra. On zatim promatra okolnosti koje se javljaju pri traženju periodskih rješenja perioda π ove diferencijalne jednadžbe direktnom metodom integralnih jednadžbi.

Mathieuove funkcije u središtu su istraživanja Željka Markovića još nekoliko godina. U dva rada "Sur la non-existence simultanée de deux functions de Mathieu" (Proc. Cambridge Philos, Soc., 23, 1926) i "Sur les solutions périodiques de l'équation différentielle linéaire du seconde ordre a coefficient périodique" (Proc. London Math. Soc. Ser. 2, 31, 1929) on dopunjuje svoja istraživanja Mathieuovih funkcija. U prvom od njih pokazuje kako se na novi način može dokazati da istodobno, za iste vrijednosti parametra u koeficijentu jednadžbe, ne mogu postojati dvije parne ili dvije neparne linearne nezavisne Mathieuove funkcije s periodom π odnosno 2π. U drugom je pokazao kako dobivene integralne relacije omogućuju i uz vrlo općenite pretpostavke razmatranje linearnih diferencijalnih jednadžbi drugog reda s periodičkim koeficijentima.

God. 1933. u radu "O periodičkim rješenjima linearne diferencijalne jednadžbe 2n-toga reda s periodičkim koeficijentima" (Rad JAZU 246, Zagreb 1933) još dalje proširuje istraživanje ovih problema. U tom radu Željko Marković zaključuje: ako se hoće istraživanja provedena u prethodnim radovima o diferencijalnim jednadžbama drugog reda proširiti na diferencijalne jednadžbe višeg reda, treba uzeti da je difereicijalna jednadžba parnog reda 2n, a tada se uz pretpostavku o parnosti, odnosno neparnosti koeficijenata jednadžbe, mogu izvesti analogna razmatranja kao kod jednadžbe drugog reda.

Od godine 1939. Markovićeva istraživanja jače su vezana uz probleme povijesti matematike. Te godine i nekoliko godina kasnije on je istraživao matematička shvaćanja Platona i Aristotela. Prvi rad iz tog područja bio je "Matematika u Platona i Aristotela" (Rad JAZU, 261, Zagreb 1939), zatim "Platonova nauka o mjerenju" (Rad JAZU, 267, Zagreb 1940) i "Beskonačni postupci u Aristotela" (Rad JAZU, 292, Zagreb 1953), a onda još god. 1954, 1955. i 1965. tri rada u inozemnim edicijama koji su se uglavnom temeljili na već spomenutima. Marković je u tim radovima duboko prodro u PLATONOVA i ARISTOTELOVA shvaćanja o matematici, bacio novo svjetlo na tu problematiku i pokazao kako su upravo u njihovim shvaćanjima korijeni kasnijeg razvoja matematike te su ona upravo temelj za razumijevanje čitavog daljnjeg razvoja matematike.

Život i rad Rudjera BOŠKOVIĆA zaokupio je Markovića još na početku njegova rada. Prvi rad koji je objavio bio je upravo o Boškoviću: "L'oeuvre mathématique de Bošković" (Bull. Int. 1, 1914), u kojemu je opširno prikazao rad Vladimira VARIĆAKA o Boškoviću, a i opširnije Boškovićev matematički rad. Mnogo godina kasnije Marković se posvetio intenzivno istraživanjima Boškovićeva života i rada, tako da je posljednje razdoblje njegova života bilo gotovo potpuno posvećeno Boškoviću. Prvi rad iz ovog niza radova bio je sintetički rad "Rudjer Bošković" objavljen u Almanahu Bošković za godinu 1950. Polazište novih istraživanja bilo je u nedovršenom radu Branimira TRUHELKE, čije je nedovršene tekstove o Boškoviću objavio Marković u novoj ediciji "Rudjer Bošković, Gradja, knjiga 1." Marković je zamislio da ta serija knjiga pod nazivom "Gradja za život i rad Rudjera Boškovića" donosi novu gradju o Boškoviću, a trebalo bi da posluži kao osnova za potpunu biografiju i ocjenu rada toga velikog učenjaka. Objavljene su bile samo dvije knjige godine 1950. i 1957. u Zagrebu u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Tome su slijedile posebne Markovićeve rasprave o Boškoviću i primijenjenoj matematici (1956), o Boškoviću i teoriji oblika Zemlje (1961), a nekoliko njih o Boškovićevoj Teoriji prirodne filozofije, izmedju kojih se posebno mora istaknuti rad "O dvjestagodišnjici Boškovićeve Philosophiae naturalis Theoria" koji je izašao u seriji "Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji" (sv. 19, Zagreb 1959). U razdoblju od godine 1956. do 1962. izašlo je ukupno devet temeljitih Markovićevih studija o pojedinim problemima vezanim uz Boškovića.

To je medjutim sve bio uvod u glavni Markovićev poduhvat u vezi s Boškovićem. On se sada prihvatio da dade veliki sintetički rad za koji je trebalo nekoliko godina upornog istraživanja. Rezultat je bilo kapitalno djelo "Rudjer Bošković" koje je u dvije opsežne knjige objavila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (I, 1968, II, 1969) s ukupnim brojem od 1.144 stranice. U tom djelu Markoviću je pošlo za rukom da oživi Boškovićev lik u svim trenucima njegova života. A da bi se dobila takva cjelina, trebalo je duboko prodrijeti u Boškovićevu ličnost, saživjeti se s njom i za svaki trenutak Boškovićeva života osjetiti kompleks pro-

blema, koliko znanstvenih, toliko i ljudskih koji su u tom trenutku zaokupljali Boškovića. Marković se u tom djelu nije dao zavesti pojedinim tvrdnjama i zaključcima drugih autora a da sam osobno ne prouči sve izvore, pa je svoj vlastiti sud i svoj vlastiti pogled na Boškovića kao čovjeka i učenjaka prvenstveno stvarao neposredno iz njegovih djela, njegove korespondencije i arhivskih dokumenata. Taj vlastiti pristup Boškovićevu liku osjeća se u čitavu djelu, i u tome i jest velika vrijednost ove monografije. Upravo to vlastito istraživanje svih Boškovićevih radova omogućilo je Markoviću da nadje sve putove po kojima su se razvijale pojedine Boškovićeve ideje i teorije. Željko Marković, koji je sigurno bio najbolji poznavalac Boškovićeva života i rada, prikazao je tako Boškovićev lik sa svih strana i aspekata. U njegovoj knjizi možemo pratiti razvoj Boškovića, nastajanje njegovih teorija i pogleda, njegove preokupacije, osobni život, veze sa znanstvenim krugovima toga doba, odraze njegovih teorija u istom dobu i kasnije, korijene njegovih ideja, utjecaje na znanstvena zbivanja, njegov karakter i veze s rodbinom i prijateljima. Tu je Bošković prikazan objektivno i kritički i kao čovjek i kao učenjak. U tom je djelu prvi put dobiveno sigurno i čvrsto ishodište za daljnja istraživanja Boškovića.

Kao što je rečeno, Željko Marković je bio dugogodišnji profesor matematike na Tehničkom fakultetu i Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Kao zreli plod tih predavanja počeli su se godine 1945. pojavljivati sveščići pod nazivom "Uvod u višu analizu". Ovi sveščići objavljeni u dužem razdoblju rezultirali su u dva dijela opsežnog djela (1945-1952), koje je objavljeno u Zagrebu u nekoliko izdanja. To je djelo po autorovoj zamisli trebalo omogućiti svakome tko pozna srednjoškolsku algebru, trigonometriju i analitičku geometriju "da se upozna s pojmovima, načinom izvodjenja i rezultatima više analize u obliku koji je primila u gotovo tri stoljeća pročišćavanja, ujednostavljanja i produbljivanja, a da ne izgubi vezu s njenim primjenama". Prvi dio toga djela obuhvatio je teoriju realnih brojeva i beskonačnih redova, pregled svojstava elementarnih funkcija i njihove primjene, kao i glavne crte teorije Fourierovih redova i harmonijsku analizu. Drugi dio sadrži svojstva determinanata, osnove vektorskog računa, analitičku geometriju u prostoru, diferencijalni račun više promjenljivih i višestruke integrale s primjenama u diferencijalnoj geometriji i teoretskoj fizici, teoriju funkcija kompleksne promjenljive s konformnim preslikavanjem te diferencijalne jednadžbe i elemente računa varijacija.

Ovo djelo bilo je prvi cjeloviti udžbenik matematičke analize u nas, pa je jasno da je odigralo izvanrednu ulogu u odgoju generacija matematičara. Ali, knjiga nije bila suhoparan udžbenik, kao što to nisu bila ni predavanja Željka Markovića. Ona je pisana živim jezikom, ponegdje pravim književnim stilom, a svugdje je autor težio da pokaže korijene ideja i rješenja, da ukaže na primjene. Ovo djelo i dva sveska o Rudjeru Boškoviću čine najdostojniji spomenik radu Željka Markovića.

OTON KUČERA (1857-1931)

Oton Kučera rodjen je 1. siječnja 1857. u Petrinji, a umro je u Zagrebu 29. prosinca 1931. U Beču je diplomirao matematiku, fiziku i astronomiju. Najprije je službovao u gimnaziji u Vinkovcima od god. 1877. do 1886, a nakon toga je bio profesor na Požeškoj gimnaziji od 1886. do 1892. U Slavonskoj Požegi Kučera je razvio veliki organizacijski stručni rad, što je bio početak njegove bogate organizacijske i popularizatorske karijere. Tu je on u prvom redu nastavio meteorološka opažanja na meteorološkoj postaji koja je bila osnovana god. 1886. na Gimnaziji, a koju je do 1888. vodio profesor Ivan TKALČIĆ. Nakon smrti Ivana Tkalčića

Oton Kučera

god. 1888. Kučera je do god. 1892. slao meteorološke izvještaje mjesečno Meteorološkoj madjarskoj kraljevskoj centralnoj ustanovi u Budimpeštu i Visokoj kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi - gradjevnom odsjeku u Zagrebu. Od god. 1888. Oton Kučera je organizirao i astronomska opažanja na gimnazijskoj zvjezdarnici u Požegi. Tu je Kučera tri puta na dan vršio meteorološka mjerenja tlaka zraka, temperature zraka, vlage zraka, parnog tlaka u zraku, smjera i jakosti vjetra, smjera i oblika oblaka i oborina. U Požeškoj gimnaziji Oton Kučera je nabavio i mnoge nove fizikalne aparate i dobro opremio fizikalni kabinet. Nakon god. 1892. Oton Kučera je službovao na zagrebačkoj realnoj gimnaziji. On je tu istim žarom prionuo da uredi moderan fizikalni kabinet i na zagrebačkoj realnoj gimnaziji. God. 1899. doktorirao je na Zagrebačkom sveučilištu s disertacijom "O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom, znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka" koja je bila objavljena u Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (knjiga CXVII) god. 1893. Iste godine 1899. Kučera je postao nastavnik matematike u fizike s mehanikom na Šumarskoj akademiji u Zagrebu, na kojoj je predavao 17 godina. God. 1909. postao je izvanredni profesor, a iste godine je na Šumarskoj akademiji utemeljio i geodetski tečaj, koji je bio jezgra kasnijem Geodetskom fakultetu. Bio je aktivan u mnogim društvima, a osobito u Hrvatskom prirodoslovnom društvu, kojem je i sudjelovao u osnivanju. Bio je sedam godina urednik Glasnika Hrvatskoga prirodoslovnog društva (1902-1908), našeg prvog znanstvenog časopisa iz prirodnih znanosti, a u njemu je i suradjivao od prvog broja god. 1885. više puta.

Najvažniji Kučerin organizacijski rad sastoji se u nastojanjima da se otvori zvjezdarnica u Zagrebu, davna želja koja nije do tada bila ostvarena. Na njegov poticaj donijelo je god. 1902. Hrvatsko prirodoslovno društvo u Zagrebu odluku da se uz postojeće dvije sekcije Društva osnuje i treća, astronomska, i da se otvori astronomski opservatorij. Nakon što su riješena sva financijska pitanja i općina odobrila da se Popov toranj adaptira za zvjezdarnicu, pristupili su Oton Kučera i Leo GOPČEVIĆ-BRENNER da postave nabavljeni dalekozor. Uredjena zvjezdarnica bila je vrlo brzo otvorena: 5. prosinca 1903. Tom prilikom je Oton Kučera održao predavanje "Astronomija u kolu prirodnih nauka". On je postao i prvi upravitelj Zvjezdarnice i u takvoj funkciji je razvio opsežnu aktivnost uz pomoć nekoliko suradnika. Kučera je bio upravitelj zvjezdarnice do god. 1910, a onda opet od god. 1920. do 1926. kad se zbog bolesti morao povući. Pokušao je da na zvjezdarnici razvije istraživački znanstveni rad. Vjerovao je da će to biti moguće ako astronomija bude uvedena na Filozofski fakultet a zvjezdarnica bude povezana s katedrom za astronomiju. Medjutim, to se nije nikad ostvarilo, a kasnije je sve više prevladavalo mišljenje da se na zvjezdarnici treba provoditi popularizatorski rad, koji je malo po malo i postao glavni sadržaj ove zvjezdarnice.

Pored organizacijskog rada Kučerin se rad može podijeliti na popularizatorski i znanstveni. Popularizatorski rad je uvijek bio težište Kučerina interesa, tako da ta njegova nastojanja možemo pratiti sve do njegove smrti. Pored mnoštva članaka popularnog karaktera objavljenih u mnogim časopisima i listovima, on je objavio i velik broj knjiga u kojima je živim i pristupačnim jezikom popularizirao prirodne znanosti. Nemoguće je prikazati sve te članke i knjige a to ne bi bilo ni potrebno. Dovoljno je da se prikažu najvažnija njegova djela popularnog karaktera objavljena u nizu "Poučna knjižnica Matice hrvatske", koja je u rasponu od više godina objavljivala Matica hrvatska.

Matica hrvatska bila je odlučila da se popuni velika praznina u hrvatskoj izdavačkoj djelatnosti, a to je popularni pristup prirodnim znanostima. Htjela je zato da za širu javnost objavi nekoliko knjiga iz prirodnih znanosti, a to je trebalo da predstavlja prve takve knjige

pisane hrvatskim jezikom. Najpogodnija ličnost za taj posao bio je Oton Kučera, koji se pozivu odazvao i već god. 1891, dok je još bio profesor u Slavonskoj Požegi, priredio i objavio u spomenutoj seriji knjigu "Crte o magnetizmu i elektricitetu". Nakon te knjige objavljene su u istoj seriji Kučerine knjige "Naše nebo" (1895), "Vrieme" (1897), "Valovi i zrake" (1903) i "Gibanja i sile" (1915). Kučera je htio objaviti još i knjigu o pojavama topline, što bi zaokružilo cjelinu, ali ta nije nikad izašla, vjerojatno zbog ratnih prilika.

U knjizi "Crte o magnetizmu i elektricitetu" Kučera je prikazao područje fizike koje se osobito razvijalo u to doba, a to znači elektricitet i magnetizam. U njoj opisuje Kučera najnovija otkrića i izume u području elektriciteta, pored prikaza svih glavnih rezultata koji su dani u tom području. Osobito se osvrće na primjenu električne struje u električnim strojevima, što je tada bilo otkriće prvog reda za javnu primjenu. On opisuje električni tramvaj, čamac koji se kreće na električnu struju, zatim električnu rasvjetu, električni telegraf, telefon, mikrofon i sl.

Područje elektriciteta i magnetizma ostalo je i dalje u okviru Kučerinih popularizatorskih nastojanja. Tako on mnogo kasnije objavljuje opet jednu knjižicu "Magnetizam i elektricitet", a u izdanju Matice hrvatske u seriji Novovjekih izuma u svesku III piše o "Novijim električnim pojavima i izumima", a u svesku IV o najnovijem izvoru jakih električnih struja, dinamu izmjenične struje, pa konačno i u svesku V o telegrafu i telefonu bez žica.

U slijedećoj knjizi "Naše nebo" Kučera opisuje izgled neba u raznim dobima godine, zviježdja, Mjesec, Sunce i planete. Daje opis zvjezdarnica i promatračkih radova na njima. Izmedju ostaloga Kučera postavlja pitanje što je Zemlja i kakav je njezin odnos prema nebeskim tijelima. Autor prikazuje mišljenja o Zemlji kod starih Grka da bi pokazao transformaciju pogleda do njegova doba. Posebno se bavi astrofizikom pa pokazuje kako se metodom analize svjetla koje dopire do nas od drugih zvijezda može mnogo više saznati ne samo o našem Suncu nego i o dalekim zvijezdama. Kučera se divi tim mogućnostima spoznaje svemira. Astrofizika je tada bila tek u početku svog razvoja, ali Kučera uvidja njezinu budućnost, pa je već naziva posebnom znanošću. I u pogledu harmonije svemira Kučera opisuje razvojni put spoznaja o njoj, posebno se zaustavljajući na transformaciju gledišta od PTOLOMEJA do KOPERNIKA, GALILEJA i NEWTONA. Na kraju knjige on opisuje tadašnja znanja o zvjezdanim sustavima, maglicama i uopće ogromnim prostranstvima svemira.

Ova knjiga imala je najveći uspjeh od svih Kučerinih knjiga. Razlog tome je bio taj što je Kučeri najviše prionula za srce upravo astronomija kojom se najviše bavio, a za koju je pisao da nema ništa ljepše što uzdiže duh. Velikim osjećajem Kučera je tako stvorio djelo koje je ostalo poznato najširim slojevima javnosti. On je kasnije osjećao da bi ovo djelo trebalo dopuniti i proširiti prema najnovijim istraživanjima, pa je to i napisao dvadesetak godina kasnije kad je izašla peta njegova knjiga iz ove serije. Ali novo izdanje izašlo je samo nepotpuno.

U trećoj knjizi iz tog niza "Vrieme, crtice iz meteorologije", Kučera je potanko prikazao pojave u atmosferi. Tu je on dao opis zračnog omotača Zemlje, njegovog sastava, metode njegova istraživanja, a zatim toplinu kao uzrok svih pojava u njemu. Nakon što je potanko opisao pojam topline, njezino mjerenje i druge pojmove u vezi s njom, on je pokazao kakva je uloga topline u atmosferi. Slijedeća razmatranja posvećena su tlaku, njegovim mjerenjima i promjenama u atmosferi. I vodena para je predmet Kučerina razmatranja, posebno vlaga, oblaci i drugi oblici vode u atmosferi. Gibanja zraka takodjer su zanimljiva ako se govori o ovom predmetu, pa Kučera opisuje postanak vjetrova. Posebno se osvrće na vrtloge i oluje, a knjigu završava s načinom obavljanja prognoze vremena.

Četvrta knjiga bila je "Valovi i zrake". U njoj je Kučera u prvom dijelu prikazao prirodu valova i njihova širenja, kao i valove zvuka. U drugom dijelu Kučera je opisao valove svjetlosti. I u ovoj knjizi Kučera nastoji da uvijek teoriju slijede izumi koji osobito privlače širu

javnost. Tako je tu Kučera opisao fonograf, rendgenski aparat i druge sprave. Kučera zadivljeno gleda u budućnost. Što se sve može očekivati od svih tih otkrića?

Peta je i posljednja objavljena knjiga iz ovog niza "Gibanja i sile, crtice iz mehanike neba i Zemlje". Kako se tu Kučera bavi i gibanjima nebeskim tijela, to u toj knjizi ponavlja dosta toga što je napisao u knjizi "Naše nebo". Nakon nekih općih razmatranja o gibanju i prirodnim pojavama, Kučera se bavi opširno gibanjima zvijezda stajačica i gledištima o sustavu svijeta. I ovdje on vrlo lijepo prikazuje razvoj pogleda na svijet počevši od stare Grčke. Nakon toga Kučera prelazi na gibanja, kako kaže, na Zemlji: vrste gibanja, sastavljanje gibanja, gibanje po kružnici. Tu se opet vraća gibanjima planeta i Zemlje opisujući Kopernikov sustav svijeta. Slijede Keplerovi zakoni i gibanja planeta u Sunčevom sustavu. Posebno poglavlje čini njihalo i zakoni njegova gibanja. Posljednji odsječci knjige sadrže razmatranja o sili, a posebno o sili teži i pojmu gravitacije. Knjiga završava s poglavljem o radu sile i energiji.

Istraživački znanstveni rad Otona Kučere zauzima sporednije mjesto u njegovu radu. Broj znanstvenih radova je malen, ali zato vrlo visokog dometa. Njegovi su znanstveni radovi iz područja povijesti znanosti, a ti su bili medju prvima kod nas. Već je njegova disertacija imala za sadržaj analizu rada Marina GETALDIĆA. U tom radu "O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom, znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka" Getaldić je prikazan vrlo objektivno. Njegova djela su spomenuta koliko je Kučeri bilo dostupno u okviru matematičke situacije Getaldićeva doba, a posebna je pažnja posvećena glavnom Getaldićevom djelu "De resolutione et compositione mathematica". Kučera tu analizira vrijednost Getaldićevih stavova, a posebno se zaustavlja na pitanju tzv. neodredjenih problema u petoj knjizi djela. Ti su problemi bili povod tvrdnji da je Getaldić otkrio analitičku geometriju, pa Kučera temeljitom analizom pokazuje što još nedostaje da bi se moglo govoriti o analitičkoj geometriji Descartesova tipa.

Ovaj je rad bio nacrt cjelokupnog rada Marina Getaldića što je u to doba bilo nemoguće izraditi. Zato je mnogo korisniji rad "Marina Getaldića "Promotus Archimedes" (Nastavni vjesnik 12, Zagreb 1904). U tom radu Kučera solidnim znanstvenim aparatom povijesti znanosti analizira podrobno Getaldićev rad na mjerenju specifičnih težina. On usporedjuje Getaldićeve rezultate s drugima njegova doba, ukazuje na metodologiju Getaldićeva mjerenja. Ovaj se rad može smatrati početkom ozbiljnih znanstvenih istraživanja u području povijesti znanosti u nas.

Nešto su manje zapaženi Kučerini radovi iz povijesti znanosti "Astronom D.M.Bogdanić" (Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900) i "Nastojanja oko astronomije u Hrvata" (Godišnjak astronomske opservatorije za god. 1930, Beograd 1929). U prvom je radu Kučera otkrio za našu javnost jednog astronoma koji je odigrao važnu ulogu u krugu astronoma okupljenih na Budimskoj zvjezdarnici. U drugom radu Kučera je prikazao uvodno neke podatke iz povijesti astronomije u Hrvata, a posebno se zaustavio na nastojanjima oko unapredjenja astronomije u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća i posebno početkom 20. stoljeća kad je započela rad zvjezdarnica Hrvatskoga prirodoslovnog društva.

Dugogodišnji rad Otona Kučere u gimnaziji, realci i realnoj gimnaziji rezultirao je i srednjoškolskim udžbenikom "Općena aritmetika i algebra za više razrede srednjih i njima sličnih škola" (Zagreb 1899). Već godinu dana nakon toga, na temelju srednjoškolskog iskustva, Kučera je sastavio i objavio "Metodičku zbirku primjera i zadaće iz općene aritmetike i algebre s osobitim obzirom na primjene u geometriji, fizici i kemiji" (Zagreb 1900). Kučerin afinitet prema primjenama očitovao se i ovdje. On smatra "da se kod izbora matematičkih zadaća treba obazirati na srodna područja obuke i tijem prinositi koncentraciji obuke u srednjoj školi", pa se u "Zbirci" osobito osvrće na fiziku i kemiju, a sam smatra da se njegova zbirka po tome razlikuje od svih drugih zbirki koje su se upotrebljavale u našim srednjim školama. Ali Kučera je u svojim zadacima bio još širih pogleda, kao uostalom i u svim svojim knjigama. Tu

ima mnogo primjera iz astronomije prema kojoj je gajio osobitu naklonost, ali i onih koji se tiču jezika ili povijesti. U jednom zadatku, na primjer, on pita: Kakvu operaciju izvodi latinski jezik kada se za 18 veli "duodeviginti"?

Kao što se vidi, Kučerini su interesi bili vrlo široki, a svakom području kojim se bavio ili o kojem je pisao prilazio je s ljubavlju.

LADISLAV STJEPANEK (1874–1951)

Ladislav Stjepanek se rodio u Novom Sadu 7. studenoga 1874, a umro je u Zagrebu 13. svibnja 1951. Kao što je rečeno, gimnaziju je polazio u Slavonskoj Požegi, gdje je i položio ispit zrelosti. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a specijalizirao je u Berlinu i Göttingenu. Doktorirao je god. 1900. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s disertacijom "Maxwellova teorija o elektriciteti", koja je bila objavljena u Nastavnom vjesniku (sv. IX, Zagreb 1901).

Ladislav Stjepanek

Najprije je službovao na gimnaziji u Zagrebu. Počevši s godinom 1899. na njoj je proveo deset godina. Ali već god. 1902. dobio je veniam legendi za mehaniku i znanost o magnetizmu i elektricitetu na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a god. 1907. povjerena mu je nastava optike na Geodetskom tečaju. Već u tom srednjoškolskom razdoblju Stjepanek se bavio znanstvenim radom, na što ću se vratiti kasnije, ali su ga zaokupljali i problemi vezani uz nastavu matematike koju je predavao u srednjoj školi. Tako god. 1902. u Nastavnom vjesniku objavljuje članak "Zašto je matematika najteži predmet? " (Nastavni vjesnik, sv. X, Zagreb 1902). Taj je članak zapravo odgovor ravnatelju realne gimnazije u Bjelovaru profesoru G. Fleischeru, koji je u istom godištu Nastavnog vjesnika objavio članak pod istim naslovom. Fleischer se zalagao protiv formalističkog učenja matematike, pa se okomio na način sastavljanja školskih udžbenika, videći u tome glavnu teškoću. Stjepanek se nije složio s tim autorom. On se pita ne bi li se moglo reći da je matematika najlakši predmet. Ima pak učenika kojima je matematika najteži predmet, a opet onih kojima je najlakši. Ne radi se tu o posebno nadarenim učenicima, nego o drugim razlozima. Stjepanek drži da matematika nije teži predmet od drugih, ali da ga treba valjano predavati, osobito treba da u samom početku budu iz matematike dobri i kvalificirani profesori, jer matematika čini jedinstveni lanac, pa ako je nešto ispušteno, teško se nadoknadjuje. U tome i jest razlika izmedju matematike i drugih predmeta. Stjepanek se poziva ne samo na svoje nastavničko iskustvo nego i na ono koje je stekao kao učenik, a to je, kao što znamo, bilo u Požeškoj gimnaziji. Stjepanek je doista bio izvrstan predavač, pa je i najzamršenije probleme znao tako jednostavno prikazati da su morali biti jasni. A to je slijedio kasnije i na Sveučilištu.

Najprije je službovao na gimnaziji u Zagrebu. Počevši s godinom 1899. na njoj je proveo deset godina. Ali već god. 1902. dobio je veniam legendi za mehaniku i znanost o magnetizmu i elektricitetu na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a god. 1907. povjerena mu je nastava optike na Geodetskom tečaju. Već u tom srednjoškolskom razdoblju Stjepanek se bavio znanstvenim radom, na što ću se vratiti kasnije, ali su ga zaokupljali i problemi vezani uz nastavu matematike koju je predavao u srednjoj školi. Tako god. 1902. u Nastavnom vjesniku objavljuje članak "Zašto je matematika najteži predmet? " (Nastavni vjesnik, sv. X, Zagreb

1902). Taj je članak zapravo odgovor ravnatelju realne gimnazije u Bjelovaru profesoru G. Fleischeru, koji je u istom godištu Nastavnog vjesnika objavio članak pod istim naslovom. Fleischer se zalagao protiv formalističkog učenja matematike, pa se okomio na način sastavljanja školskih udžbenika, videći u tome glavnu teškoću. Stjepanek se nije složio s tim autorom. On se pita ne bi li se moglo reći da je matematika najlakši predmet. Ima pak učenika kojima je matematika najteži predmet, a opet onih kojima je najlakši. Ne radi se tu o posebno nadarenim učenicima, nego o drugim razlozima. Stjepanek drži da matematika nije teži predmet od drugih, ali da ga treba valjano predavati, osobito treba da u samom početku budu iz matematike dobri i kvalificirani profesori, jer matematika čini jedinstveni lanac, pa ako je nešto ispušteno, teško se nadoknadjuje. U tome i jest razlika izmedju matematike i drugih predmeta. Stjepanek se poziva ne samo na svoje nastavničko iskustvo nego i na ono koje je stekao kao učenik, a to je, kao što znamo, bilo u Požeškoj gimnaziji. Stjepanek je doista bio izvrstan predavač, pa je i najzamršenije probleme znao tako jednostavno prikazati da su morali biti jasni. A to je slijedio kasnije i na Sveučilištu.

God. 1910. Stjepanek je prešao na višu trgovačku školu u Zagrebu, a već god. 1912. postao je pravi učitelj teoretske fizike na Filozofskom fakultetu. God. 1919. postao je izvanredni profesor, a god. 1920. redoviti profesor. Prije dolaska Stjepaneka na Filozofski fakultet u Zagrebu nije postojala posebna katedra za teoretsku fiziku. Do tada je cjelokupnu fiziku predavao Stanko HONDL, pa ta godina zapravo znači i početak grananja fizike na Zagrebačkom sveučilištu. Utemeljitelj teoretske fizike kao zasebnog nastavnog predmeta bio je dakle upravo Ladislav Stjepanek. Od god. 1920. Ladislav Stjepanek zajedno s Vladimirom VRKLJANOM vodi Seminar (Zavod) za teoretsku fiziku. Na tom položaju ostaje Stjepanek uz mali prekid za vrijeme drugog svjetskog rata sve do god. 1946, kad je otišao u mirovinu.

Znanstveni rad Ladislava Stjepaneka počinje već za vrijeme studija. On je god. 1896. objavio rad "Interpolacija funkcija, koje zove Euler "functiones inexplicabiles" (Rad JAZU 128, Zagreb 1896). U tom radu Stjepanek rješava pitanje interpolacije reda kojem je opći član dan funkcijom koju je EULER nazivao "inexplicabiles" i za koju je pokazao kako je možemo izvesti, ali se nije obazirao na to jesu li interpolacijom dobiveni beskonačni redovi ili produkti konvergentni, što je uostalom potpuno prirodno za Eulera koji nije pazio u skladu sa svojim vremenom na bilo kakvo strogo definiranje pojmova. God. 1880. naveo je SCHERING bez dokaza opće formule za interpolaciju ovih funkcija, a god. 1882. LACKEMANN je dao i dokaze za ove formule. Stjepanek je u svom radu dao kraći i jednostavniji način da se dodje do tih formula.

Ovaj studentski Stjepanekov rad bio je, kao što se vidi, matematičkog karaktera. Nešto kasnije Stjepanek se orijentirao na fizikalne probleme, ali njegova stara sklonost prema matematici navela ga je da bude teoretičar, odnosno da se bavi problemima teoretske fizike. Takvog karaktera bila je i njegova disertacija, koja je pod nazivom "Maxwellova teorija o elektriciteti" izašla u Nastavnom vjesniku (knj. IX, Zagreb 1901). To je iscrpan prikaz Maxwellove teorije, ali Stjepanek unosi i nešto svoga u pogledu sustavnog izlaganja, kao i u pogledu ocjene korijena Maxwellove teorije, posebno u odnosu na Faradayja. U uvodu rada Stjepanek iznosi neke stavove o općoj interpretaciji prirodnih pojava. On konstatira da bit pojedinih pojava ne pripada fizici, nego metafizici, pa da je već i nosilac prirodnih pojava, materija, pojam o kojem fizika ne može mnogo reći. To su sve nepoznanice za fiziku, ali ona ipak mora s njima računati, samo mora nastojati da ih svede na minimum. Najjednostavnija i najshvatljivija pojava jest gibanje, pa su zato, tvrdi Stjepanek, fizičari nastojali sve pojave svesti na gibanje. To je doista bila tendencija toga doba, a fizičari su mislili da su našli ključ rješenja, jer je izgledalo da se sve može objasniti mehanički. Maxwellova teorija bila je upravo trijumf toga stava. Stjepanek piše: "Tako je postala mehanika temeljem cijele fizike, sve pojave nastojimo po zakonima mehanike protumačiti, za sve pojave nastojimo postaviti mehaničke teorije." U okviru takvih pogleda dakle je i Stjepanekov interes za Maxwellovu

teoriju, koju je u spomenutom radu prikazao, ali joj je nedostajala elektrodinamika i indukcija. Ta pitanja opisuje Stjepanek u nastavku rada pod nazivom "Elektrodinamika i indukcija po Maxwellu" (Nastavni vjesnik, knj.X, Zagreb 1902). Oba ova dijela čine dakle cjelinu prikaza Maxwellove teorije, u ono doba čini se još slabo poznate u Hrvatskoj.

God. 1910. Stjepanek je još uvijek svoj interes koncentrirao na elektromagnetske pojave. Ovog puta on objavljuje rad o magnetskom zakrilnom djelovanju i elektromagnetskoj indukciji u željeznom amalgamu ("Magnetische Schimwirkung und elektromagnetische Induktion im Eisenamalgam", Physikalische Zeitschrift, god. 11, 1910). Mnogo godina kasnije, god. 1925. Stjepanek je objavio rad o elementarnoj teoriji potencijala ("Uber die elementare Theorie des Potentials", Zeitschrift für den mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht, knj.56, 1925). Dva rada objavio je Stjepanek u Časopisu pro pestovani matematiky a fisiky (knj.37, 1908. i knj.38, 1909).

Stjepanekov znanstveni opus nije velik, kao što nije bio ni mnogih drugih naših fizičara i matematičara njegova doba. Njihova uloga bila je druge prirode. Naime, od druge polovine 19. stoljeća stvarali su se temelji za fizikalni i matematički rad u zemlji. Kod nas, pa ni na Sveučilištu, nije još bilo mnogo ljudi koji su se bavili istraživačkim radom, a ni onih koji su predavali matematiku i fiziku. Prije dolaska Stjepaneka na Filozofski fakultet, kao što je rečeno, predavao je fiziku samo jedan nastavnik, a tek njegovim nastupom grana se katedra fizike. Trebalo je dakle postaviti nastavu fizike na solidne temelje, trebalo je odgojiti nekoliko generacija studenata, trebalo je stvoriti klimu u kojoj bi se znanstveni rad razbuktao. I Stjepanek je bio jedan od tih pregalaca koji su to stvarali. A da je samo to, već bi bilo dosta.

Pored originalnih djela obradjenih autora korištena je još i slijedeća

L i t e r a t u r a :

1. JANKOVIĆ, Z.: Profesor dr Željko Marković, Glasnik matematički, Serija III, Vol.10 (30), Zagreb 1975, br. 1, str.169-176.

2. Sedamdesetgodišnjica dra Otona Kučere, Priroda, XVII, br. 2/3, Zagreb 1927, str.41-44.

3. KEMPF, B.: Profesor Oton Kučera na radu u Požeškoj gimnaziji od 1866. do 1892. g., Almanah Požeške gimnazije, Slavonska Požega 1970, str. 113-116.

4. Zvjezdarnica Hrvatskoga prirodoslovnog društva, Almanah Bošković, Zagreb 1955, str. 89-97.

5. VRKLJAN, V.S.: Dr.Ladislav Stjepanek, Glasnik matematičko-fizički i astronomski, serija II, T.6., Zagreb 1951, br. 1-2, str. 122-123.

Dr Žarko DADIĆ
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU
Zagreb, Demetrova 18

PRILOG POŽEŠKIH LIJEČNIKA STARIJIM ISTRAŽIVANJIMA KEMIJSKOG SASTAVA I LJEKOVITOSTI TERMALNE VODE U DARUVARU

Ilinka SENČAR-ČUPOVIĆ

I

Termalno vrelo u Daruvaru bilo je poznato već u rimsko doba pod imenom Aquae Balissae. Nalazi rimske kaptaže i kupališta, natpisi i novac iz toga doba, koji su nadjeni prilikom uredjenja termalnih vrela, svjedoče da se to lječilište već tada posjećivalo. U srednjem vijeku mjesto se zvalo Podborje i nije imalo značenje kao u rimsko doba, ali je njegova okolica bila dobro naseljena.(1)

Za dugo vrijeme ne nalazimo podatke o korištenju tih ljekovitih vrela, ali ime Ilidža, koje se još dugo upotrebljavalo za kupalište u Daruvaru, upućuje na njegovu upotrebu za vrijeme Turaka.(2) Terme se ponovo spominju tek na početku 18. stoljeća u popisu Carske austrijske komore 1702. god., u kojem se navodi da se niže sela Podborja nalazi toplo nenatkrito vrelo, gdje se vide stepenice iz tesanog kamena, kamo mnogi dolaze radi liječenja. (3) Sredinom 18. stoljeća dobilo je mjesto sadašnje ime Daruvar.(4) U to doba počela su nastojanja da se poprave prilike u našim lječilištima. God. 1762. dao je grof A.JANKOVIĆ, na čijem su se posjedu nalazili ljekoviti izvori, kaptirati jedno vrelo u Daruvaru i izgraditi kupalište s četiri bazena, koje je prozvano Antunovo kupalište.

II

Ljekovito djelovanje daruvarskih toplica počelo se znanstveno proučavati u drugoj polovici 18. stoljeća, kad su izvršene kemijske analize te ljekovite vode. Kemijska istraživanja prvi je izvršio H.J.CRANTZ, profesor medicinskog fakulteta u Beču, u okviru opsežnih proučavanja mnogih ljekovitih vrela na teritoriju tadašnje Austrijske monarhije. Uzorke tih voda poslali su mu iz naših krajeva liječnici Katinelli i Lalangue u Beč, kako to navodi Crantz u svom opširnom djelu o ljekovitim vodama. (5) Prema navodima L.THALLERA, uzorke vode ljekovitih vrela na području Slavonije, kao i medicinske indikacije tih voda poslao je Crantzu u Beč požeški županijski liječnik A.I. KATINELLI. Za njega Thaller navodi da je iz Dalmacije, a J. KEMPF pretpostavlja da je porijeklom iz Senja. Katinelli je više od 20 godina obavljao liječničku praksu u Požegi. U siječnju 1773. godine izabran je za gradjanina toga grada, a umro je u travnju 1795. godine. (6)

Prema spomenutim podacima vidi se dakle da je prvom znanstvenom istraživanju termalne vode u Daruvaru pridonio taj požeški liječnik Katinelli. U pismu upućenom Crantzu napi-

sao je da je gradić Daruvar udaljen od Požege šest sati (cestom za Beč), da ondje postoje četiri izvora, od kojih je glavni najtopliji i najdublji i da puni vodom četiri bazena, koji su dobro uredjeni i pokriveni. Voda iz tog izvora je tako vruća da je ljudsko tijelo ne može izdržati, rakovi u njoj pocrvene, njena toplina ubija žabe, ali ne može tvrdo skuhati jaje. Bistra je poput kristala, bez mirisa, nema ugodan okus, lagana je za želudac i mnogim stotinama ljudi koji tokom godine posjećuju taj izvor vraća izgubljeno zdravlje. Katinelli spominje veliku brigu grofa Jankovića za daruvarsko kupalište. Godine 1773. zapisao je Crantz da je voda glavnog izvora, kad je stigla u Beč, bila bistra, svjetla, bez mirisa, u početku ista kao obična voda, ali je stajanjem postajala slana i oštra. Kemijskom reakcijom, u kojoj je upotrijebio rožnatu lužinu (pepeo od roga) i salitrenu kiselinu, nije dokazao primjese željeza u vodi. Zatim je vodu ispitivao dodatkom rastopljene soli vinskog kamena (kalijev karbonat), s kojom se stvorio mali tanki "oblak". Živa rastopljena u salitrenoj kiselini dala je s vodom "oblak" turbitne boje, a voda je ostala svjetla. Uparavanjem do suha Crantz je iz 2 medicinske funte vode dobio 5 grana (0,43 grama) isparnog ostatka, u kojem su bila 3 grana zemlje i 2 grana soli, koja je bila balzamski gorka.

Crantz je našao da su sastojci vode: 1. krečna zemlja (kalcijev karbonat, hidrokarbonat), 2. druga zemlja koja se ne otapa u salitrenoj kiselini i 3. gorka sol. Zapisao je da je kupalište u Daruvaru vrlo hvaljeno, da voda liječi reumu, vodenu bolest, frakture i stare rane te spominje nekog liječnika koji je po tijelu bio pun čireva, a ozdravio je kad je pio tu vodu. (7)

J.B. LALANGUE je u svom djelu o ljekovitim vodama u Hrvatskoj i Sloveniji opisao ista vrela koja je kemijski istraživao i Crantz. Prenio je rezultate Crantzovih kvalitativnih kemijskih analiza (na njemačkom i na latinskom jeziku) i dao je iste medicinske indikacije daruvarske ljekovite vode kao i Crantz.(8) Ipak je dodao da izvor na livadi, koji takodjer služi za kupanje, ima iste "rudne delcze kakti i zviralischte pervo nego da nekuliko zemlye selezne vu szebi ima" te da taj izvor "vender ima malu krepost objachujuchu, koju nema zviralische pervo". (9) Lalangue nije napisao na koji je način dokazao željezne sastojke, koje Crantz nije mogao dokazati u uzorcima vode iz dva izvora.

Iz tog vremena datiraju i podaci drugih autora o daruvarskim ljekovitim vrelima. F.W. Taube spominje u svom djelu iz 1777. godine da se oko središta Daruvara nalaze mnogi jaki izvori iz kojih snažno izvire kipuća mineralna voda. Njezini su sastojci nešto željeza i alkalijskih soli, ali osnovne su mnoge zemlje - "Siegelerde". Ova voda, bistra poput kristala, služi za kupanje, piće i za pogon mlina. Daruvarsko kupalište postaje sve poznatije, piše TAUBE, i mnogi paralizirani bolesnici, kao i oni koji boluju od artritisa, nalaze u njemu svoje ozdravljenje. Spominje da je tada bilo kaptirano samo jedno vrelo, da kupalište posjećuje svake godine sve više gostiju te da se dvadeset stopa od kupališta nalazi drugi izvor s ostacima rimske terme. (10)

Nekoliko godina kasnije posjetili su Daruvar M. PILLER i L. MITTERPACHER, koji takodjer (1783. god.) spominju staru kaptažu iz tesanog kamena rimskog podrijetla. Za glavni izvor pišu da se sastoji od više žila različite temperature, koje su kaptirane u nekoliko bazena. U blizini glavnog izvora izvire nekoliko drugih izvora, koji neiskorišteni otječu u obližnji potok. (11)

Požeški liječnici vodili su brigu o kupalištu u Daruvaru i o tome su sačuvani podaci u spisima Županijskog arhiva u Požegi. 25. listopada 1804. tuži se županijski fizik u Požegi J. FERGIĆ* požeškoj županiji "zbog zdravstvenih nepodopština u kupalištu Daruvar protiv liječnika i arendatora spomenutog kupališta Takača." Na tu pritužbu županijska je skupština odredila "da se u buduće zapriječe te nepodopštine u Daruvarskom kupalištu".

---

* FERGIĆ Josip djelovao je u Požegi od 1803. do 1836. god. (L.Thaller, citirano br.6,75.)

Dvije godine kasnije isti županijski fizik Fergić podnio je generalnoj skupštini požeške županije izvještaj o kupalištima (toplicama) u toj županiji. Navodi da postoje dva termalna kupališta, u Lipiku i u Daruvaru. Spominje da su toplice u Lipiku najprikladnije za liječenje reumatizma, a nabraja još i niz drugih bolesti. Za druge - daruvarske - piše da se "razliku - ju od prvih u tom, što pomažu i onim bolesnicima, koji trpe od slabosti i pogrješke na plućima". (12)

Interes liječnika za kupalište u Daruvaru vidi se i iz podatka J.CSAPLOVICSA, koji spominje da je prvu monografiju Daruvara napisao 1818. god. kućni liječnik grofa Jankovića G. POSA pod naslovom: "Tudositás á Daruvári és Lipiki Ferdökröl". (13)

U vrijeme kad je J. Csaplovics opisivao Daruvar (1819. god.) postojala su već dva kupališta, staro - Antunovo kupalište i novo - Ivanovo kupalište, čija je gradnja započela 1810. god. Csaplovics ističe da je i okolica termalnih vrela prožeta termalnom vodom te da u samom mjestu Daruvaru nema bunara s običnom vodom. Spominje da se seljaci služe otvorenim izvorima, naročito tzv. blatnom kupelji, čije je vrelo kaptirano daskama. Csaplovics navodi Hinterholzerovu kemijsku analizu "Examen thermarum Daruvariensium seu Podboriensium in Comitatu de Posega sitarum. Per Hinterholczer Regni medicum", izvršenu u Beču (za koju nije naznačio godinu kad je izvršena), i kvalitativnu kemijsku analizu P.KITAIBELA iz 1808. godine, kojom je dokazan ugljični dioksid, krečna zemlja, magnezijeva ili gorka zemlja, željezo i Glauberova sol.

HINTERHOLZER piše da je daruvarska ljekovita voda, koja je na izvoru kristalno bistra, poprimila crnu boju kada je u hrastovoj bačvi bila poslana u Beč. Tu nastalu crnu boju smatra Hinterholzer dokazom za prisustvo velike količine spiritus sulphurei (sumporne kiseline) i terrae martialis (željezne zemlje). Ova zemlja nije kristalizirana, navodi autor, pomiješana je s gustom, masnom i blatnjavom zemljom, koja nije homogena već je pomiješana s alkaličnom soli. Isparavanjem jedne menzure vode dobiveno je 28 grana zemlje, koja se stajanjem navlažila.

S. MIHOLIĆ je u svom radu iz 1952. god. naveo da Hinterholzerova analiza datira iz 1777. god. a da nije napisao gdje je taj podatak pronašao. (14) Csaplovicsu, koji je prvi donio tu analizu, nije bila poznata godina kada je ta analiza izvršena. Usporedjujući ovu analizu s Crantzovim analizama, moramo uočiti razliku u metodama istraživanja: Hinterholzer analizira vodu na način kako je to radio mnogo ranije J.B. BRUNDEL i njegovi sljedbenici. Dokazivanje željeznih primjesa, na primjer, koje opisuje i Hinterholzer - provodi re - akcijom s tinctura gallarum (tinktura od šišarki); miješanje vode sa sirupom od ljubica (voda postepeno prelazi u zelenu boju), dodavanje mlijeka ljekovitoj vodi, to su postupci koji su se primjenjivali mnogo prije Crantza. Jednako tako i teško razumljivi rezultati analize (koji otprilike znače): 1. sumporna kiselina, 2. zemlja pomiješana s gustom blatnjavom zemljom, 3. mala količina željeza, 4. alkalijske soli, 5. nakon taloženja se razvija "mučni sumporni miris", upućuju na to da je ta analiza starijeg datuma od Crantzovih analiza: da ju je Hinterholzer** možda načinio mnogo prije 1777. god. ili je tu analizu našao negdje zapisanu pa ju je samo prenio. Ako prihvatimo takvo tumačenje, tada bi se mogla kemijska analiza vode Daruvarskih toplica uvrstiti, uz analizu vode Rogaške Slatine i Varaždinskih toplica, u naše najstarije analize ljekovitih voda. (15)

** Prema navodima L.Thallera, M.Hinterholzer "taj naš medicus regni" prvi puta se spominje 1746, a umro je 1800. god. Nije poznato gdje je studirao i odakle je došao, živio je u Varaždinu. Thaller piše da je u "Csaplovicsevom putopisu kroz Slavoniju našao jednu analizu daruvarske vode, koja da je od Hinterholzera. I ako to nije nemoguće, ne čini mi se suviše vjerojatnim" - zaključuje Thaller. (L.Thaller, citirano br.36-37.)

Postoji i mogućnost da je Hinterholzer primijenio metode istraživanja koje su u osmom deceniju 18. stoljeća bile već "nemoderne" i zastarjele, ali za takvu pretpostavku postoji manja vjerojatnost kad je navedeno da je ta analiza izvršena u Beču (baš u isto vrijeme) kada je tamo djelovao Crantz i redom istraživao sve termomineralne vode u državi.

Hinterholzer piše za daruvarsku ljekovitu vodu: voda osvježava, otvara, čisti, suši i grije. On je preporučuje i za piće - toplu. Navodi da liječi glavobolju, vrtoglavicu, drhtanje, oštećeno pamćenje, grčeve, dugotrajan kašalj, plućne bolesti, oboljenja jetre i gušterače, bolesti crijeva, neredovite menstruacije, ženske bolesti, neplodnost itd.

U putopisu iz 1827. god., koji su napisali C. SZEPESHÁZY i I.C.THIELE, ne nalazimo novih podataka o Daruvarskim toplicama. Autori su prenijeli podatke iz Crantzove knjige, navodeći rezultate kemijske analize i medicinsku indikaciju toplica.(16)

E.OSANN takodjer ne daje nove podatke o Daruvaru u svom djelu objavljenom 1841. god. Uz nekoliko već otprije poznatih historijskih podataka spominje Crantzovu i Kitaibelovu kemijsku analizu ljekovite vode i kaže da Daruvar ima nekoliko kupališta, koja su u novije vrijeme bolje uredjena.(17)

E.J.KOCH 1845. god. spominje četiri vrela u Daruvaru i donosi u svom djelu prvi put numeričke podatke o njihovoj temperaturi. Opisao je Ivanovo vrelo s jednim velikim zajedničkim bazenom za 20 do 30 osoba i nekoliko malih odijeljenih kupelji (T 34°R = 45°C), Antunovo vrelo, kaptirano u jednom kamenom bazenu odakle istječe voda u tri odvojena bazena (T 37°R = 46,3°C), vrelo opće kupelji, kojim se služe seljaci (T 35,5°R = 44,4°C), te vrelo u parku, koje se u jednoj drvenoj baraci upotrebljava za blatne kupke (T 32,6°R = 40,8° C). Isti autor objavio je i prvu kvalitativnu kemijsku analizu ljekovite vode daruvarskih toplica, koju je 1839. god. načinio D. WAGNER, doktor kemije. Wagner je analizirao vodu iz Antunovog, Ivanovog i blatnog vrela, odredio je mineralne sastojke u 16 unci ljekovite vode. Na temelju analize zaključeno je da ljekovito djelovanje vode pojačava prisutnost malene količine željeza i ugljične kiseline. U Kochovu djelu daruvarske se termalne kupke preporučuju u slučaju reumatskih i artritičkih oboljenja, paralize, ukočenosti udova, nadalje za liječenje ženskih bolesti, neplodnosti itd. (18)

Opisujući 1862. god. terme u Daruvaru, J. SEEGAN spominje da su ti izvori indicirani za one bolesti za čije liječenje se preporučuju indiferentne toplice. Za mjesto Daruvar, koje leži u požeškoj županiji, kaže da ima lijep položaj, klima je tamo blaga, a zrak svjež i okrepljujući. Seegan donosi cijelu Wagnerovu analizu za Antunov izvor, a temperaturu vode termalnih izvora vjerojatno je sam izmjerio jer se njegovi podaci nešto malo razlikuju od podataka koje je objavio Koch. U doba Seeganove posjete u Daruvaru se koristila voda iz pet vrela, koja su se razlikovala po temperaturi. Novo Ivanovo kupalište bilo je prema njegovu opažanju dobro uredjeno, ali je uredjaj blatnih kupelji bio dosta primitivan.(19)

S.BOŠNJAKOVIĆ, doktor kemije, koji je na početku ovog stoljeća kvantitativno kemijski istražio ljekovitu vodu u Daruvaru i dao prve pouzdane rezultate dobivene usavršenim metodama analitičke kemije, našao je da je Wagnerova analiza "u nekim sastojinama" znatno drukčija od njegove. On navodi da u svojim istraživanjima nije našao npr. fosforne kiseline ni za treću decimalu, koju Wagner dokazuje u vodi Daruvarskih toplica. Bošnjakoviću je bilo teško da usporedi svoje rezultate s Wagnerovim podacima, jer ovaj nije naveo ni metode odredjivanja, kao ni izravne analitičke podatke. Godine 1906. služilo je prema Bošnjakovićevim navodima sedam vrela "u kupališne svrhe". Bošnjaković je izmjerio temperature vode ljekovitih vrela i zaključio je da su njegovi podaci istovjetni s Kochovim podacima. (20)

U prvoj polovici 19. stoljeća rodjena su u Slavonskoj Požegi dva liječnika, koji su svoje inauguralne disertacije posvetili balneologiji, posebno pak Daruvarskim toplicama. O prvom, Miroslavu DRAŽIĆU, poznato je prilično mnogo biografskih podataka, pa i njegova disertacija, sačuvana u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, bila je dostupna za proučavanje. M. Dražić je rodjen 1815. god. u Požegi, studirao je medicinu u Beču i promoviran je 1838. god.(21) radnjom "Tractatum de Balneis", na čijoj naslovnoj stranici je naznačeno "Fridericus Dražič, Slavonita Poseganus". Njegova rasprava tiskana je na 39 stranica. U prvom dijelu nalazimo kratak opis povijesti kupališta, koji započinje egipatskim kupalištima, a zatim prikazuje grčka, rimska, ruska, finska i turska kupališta. Spominje da su mnogi autoriteti, počev od Hipokrata, priznavali i cijenili vrijednost i ljekovitost kupki.

Dražić opširno raspravlja o mineralnim termama, a podijelio ih je u šest skupina. U treću skupinu, pod nazivom "Aquae carbonico-ferratae", s podnaslovom "Cum praedominio salium sulfuricorum et muriaticorum", uvrstio je i Daruvarske toplice, uz napomenu "Daruvarini in Patria mea peramata", usporedjujući ih s lječilištima u Wiesbadenu i u Transilvaniji (str. 27-28). (22)

Drugi Požežanin, Sigmund ROSENBERG, posvetio je 1837. god. svoju inauguralnu disertaciju "Aquae soteriae Daruvárienses" ljekovitoj vodi u Daruvaru. Primjerak tog rada sačuvan je u Sveučilišnoj biblioteci u Beču. (23)

III

Vrijednost i ljekovitost daruvarskih toplih izvora željeli su potvrditi kemijskim istraživanjima mnogi znanstvenici tokom dvije stotine godina. Kemijske analize izvodjene su prema stanju i razvitku znanosti, pa nam one vrlo stare ne mogu biti osnova za prosudjivanje konstantnosti cjelokupnog sastava ljekovite vode iz tih vrela, iako je od prve analize 1773. god. vrijednost za isparni ostatak gotovo istovjetna sve do našeg vremena. Poznavajući podatke, koji su stariji od 130 godina, možemo zaključiti da je temperatura vode iz vrela ostala ista tokom tog dugog vremenskog perioda ili se vrlo malo promijenila.

Daruvarske terme služile su tokom stoljeća za liječenje velikog broja bolesti. Prve upute o upotrebi, koje je 1773. god. dao požaški liječnik Katinelli, sigurno nisu bile potpune. Daruvarske toplice su u današnje vrijeme primarno indicirane za liječenje kroničnih upalnih oboljenja ženskih genitalnih organa te primarne i sekundarne sterilnosti, (24) a za takvu vrstu bolesti i za liječenje neplodnosti te je toplice već u 18. stoljeću preporučivao zemaljski fizik Hinterholzer. Jednako se tako danas Daruvarske toplice, kao i u proteklim stoljećima, preporučuju za liječenje reumatizma, išijasa i srodnih bolesti.

L i t e r a t u r a:

1. SZABO, Gj.: Iz prošlosti Daruvara i okolice, P.O. Narodne starine 11 (1932) 4-12.
2. MIHOLIĆ, S.: Povijest mineralnih voda u Hrvatskoj, Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb (1954) 110.
3. SZABO, Gj.: citirano br. 1, 14.
4. MIHOLIĆ, S.: Kemijska analiza termalnog vrela u Daruvaru, Glasnik Hemijskog društva kr. Jugoslavije, 6, sv. 2 (1935) 122.
5. MIHOLIĆ, S.: citirano br. 2, 110.
6. THALLER, L.: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850, P.O. Liječnički vjesnik 40 (1927), 44.

7. H.J.Crantz, Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie, Wien (1777) 128-130.

8. SENČAR ČUPOVIĆ, I.: Metode kemijske analize termomineralnih voda u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću (u tisku)

9. LALANGUE, J.B.: Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Sclavoniae etc. etc. illiti izpiszavanye vrachtvenih vod horvatzkoga y slavonzkoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih, Zagreb (1779) 100-102.

10. TAUBE, F.W.: Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, ... Leipzig (1777) 37-45.

11. PILLER, M. & MITTERPACHER, L.: Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio anno MDCCLXXXII. susceptum, Budae (1783) 93-102.

12. KEMPF, J.: Iz prošlosti Požege i Požeške županije, Požega (1925) 32 i 42.

13. CSAPLOVICS, J.: Slavonien und zum Theil Croatien, Pesth (1819), 48-61.

14. MIHOLIĆ, S. & TRAUNER, L.: Mineralne vode u Hrvatskoj, Godišnjak Balneološko-klimatološkog instituta NR Hrvatske, Zagreb (1952), 62.

15. SENČAR ČUPOVIĆ, I.: Povijesni razvoj kemijske analize ljekovitih voda Rogaške Slatine i Varaždinskih toplica, Prehrambeno-tehnološka revija, Zagreb (1977) (u tisku)

16. SZEPESHAZY, C. & THIELE, I.C.: Neuester Wegweiser durch das Königreich Ungarn, und nach allen angränzenden Ländern, Kaschau (1827) 70-71.

17. OSANN, E.: Physikalisch-medicinische Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europa's, Berlin (1841) 371.

18. KOCH, E.J.: Die Mineralquellen des gesammten österreichischen Kaiserstaates in topographischer, historischer, physikalisch-chemischer und therapeutischer Beziehung, Wien (1845) 420-422.

19. SEEGAN, J.: Handbuch der Allgemeinen und speciellen Heilquellenlehre, Wien (1862) 688.

20. BOŠNJAKOVIĆ, S.: Kemijsko istraživanje termalnih voda i blata kupališta Daruvar, Rad 167 (1906) 189-199.

21. THALLER, L.: citirano br. 6, 89.
M.D.Grmek, Hrvatska medicinska bibliografija, Zagreb (1955) 59.

22. DRAŽIĆ, M.: Dissertatio inauguralis medica Tractatum de Balneis sistens, ... Vindobonae (1838) 39.

23. GRMEK, M.D.: citirano br. 21, 146.

24. MIHOLIĆ, S. & TRAUNER, L.: citirano br. 14, 64.
Kupališno lječilište Daruvar, Godišnjak Kupališnog lječilišta Daruvar, 1960-1961, 9.

Ilinka SENČAR-ČUPOVIĆ
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU
Zagreb, Demetrova 18

BOTANIČARI POŽEŽANI

Josip KOVAČEVIĆ*
Josip BALABANIĆ**

ZLATNA DOLINA

Rimljani su prvi nazvali okolicu Požege "Zlatna dolina" (Vallis aurea). Ovim epitetom ornansom rečeno je sve o prirodnoj ljepoti Požeške kotline, pa i o njenom bogatstvu. Gotovo tisućljeta, odnosno stoljeća su prohujala, nestalo je Ilira i Rimljana, došli su Slaveni (Hrvati), prošla je turska, madjarska okupacija, a ovaj naslov "Zlatna dolina" još je živ, svjedočeći o prirodnim prilikama kraja.

Biljni svijet ovoga kraja, tj. flora (cvjetana) i vegetacija (rastlinstvo), privlačio je prirodoslovce botaničare da se u manjoj ili većoj mjeri osvrnu na njega.

Mi ćemo se osvrnuti samo na tri botaničara koji su Požežani, a to su (redamo ih kronološki) Aleksandar Antun Branko Pavić, Ivan Komlanec i Karlo Bošnjak.

O A.A.B.Paviću i K.Bošnjaku pisao sam u Požeškom zborniku III 1970, a o I.Komlancu prvi puta se uopće piše o njegovu djelovanju (biografija). Podatke o Ivanu Komlancu dobio sam od Požežana prof. Filipa POTREBICE i prof. Antuna PETKOVIĆA. Obojici se zahvaljujem.

ALEKSANDAR ANTUN BRANKO PAVIĆ (1802-1853)*

Rodjen 15.V 1802. god. u Požegi. Umro je 18.X 1853. takodjer u Požegi. Stari su mu porijeklom iz Bosne. Otac mu je bio obrtnik u mjestu Torna. Osnovnu školu i gimnaziju pohadja u Požegi, filozofiju studira u Zagrebu i Pešti, a medicinu u Beču, gdje i doktorira (1927) na temi "Disertatio inauguralis medica sistems quaedam de nicotiana tabaco quam pro doctoris medicinae laurea oblinenda, in antiquissina acceleberrima Universitate Vindobonensi pablicae disquisitioni sumitet." Aleksander Antonius Pavich Slavonia Poseganus. In these adneeas disputabitur in Universitatis eadibus die mensis August CMDCCC XXVII, Vinabonae, J. P.Solinger.

Po čemu je A.A.B. Pavić Botaničar? Prvo po temi disertacije koja obradjuje štetnost duhana, više na botanički način, a onda po djelu koje se izgleda izgubilo "Slavonsko biljoslovlje"(rukopis) i po jednoj izvanrednoj botaničkoj znanstvenoj raspravi koja je izašla pod naslovom "Correspondenz aus Posseg in Slavonien", Oesterreichische Botanische Wochenblatt.I, 124-125. Wien 1851. Ovdje daje pregled nekih biljaka u travnjacima iz okolice Požege. Floristički prilog koji je u krugovima botaničara bio vrlo zapažen (Heuffel, Schlosser, Vukotinović, Šulek).

Bio je liječnik (kraće vrijeme u Salzburgu), a veći dio života proveo je kao županijski fizik (Požega).

Pavićeva runjika

B i b l i o g r a f i j a:

1. Correspondenz aus Posseg...
2. Disertatio inanguralis...
3. Nešto o duhanu. Neven, IV, 16: 247-251, Zagreb 1851.
4. Jedan opis požeške županije prije osamdeset godina. Slavonac, 1,5:2-3, 6,8:5.
5. O uredjenju poljske sigurnosti
6. Odgovor na pitanje slavljenja po društvu A.Pavića. Arhiv za jugoslavensku povjesnicu, II,26:339-343. Zagreb 1852.
7. Povjesnica Slavonije od najstarijih do najnovijih vremena
8. Slavonsko biljoslovlje.

Austrijski botaničar Heuffel je jednu runjiku nazvao (Hieracium pavichu Heuff) po našem Požežaninu.

I V A N   K O M L A N E C (1844-1918)*

Rodjen je 8.XI 1844. u Kocjanu (Kranjska, u Sloveniji), a umro 7.V 1918. u Požegi.

Završio je u Novom Mestu gimnaziju (Rudolfova). Filozofski fakultet pohadja tri godine u Gracu, s dozvolom da predaje matematiku i fiziku u nižim razredima, a matematiku u V-VI razredu. Govorio je slovenski, hrvatski i njemački.

Kao namjesni učitelj Gimnazije u Požegi postavljen je 28.IV 1870, a kao pravi učitelj na istoj Gimnaziji 4.VII 1875. Imenovan je dekretom za pravog učitelja 29.IX 1886. u Vinkovcima. Profesorom postaje 30.VIII 1887. god. u Vinkovcima te 17.IX 1888. god. u Požegi, gdje ostaje do umirovljenja 6.VIII 1905. god. Predavao je fiziku, matematiku, prirodopis i njemački.

Po čemu je prof. I.Komlanec botaničar?

On je napisao prvu floru Požege, odnosno okolice Požege. Djelo je izašlo pod naslovom: "Popis javnocvjetnih bilina okolice".

Komlanec je taj popis sastavio na osnovi djela: Schlosser, J., Vukotinović, Lj.: Flora croatica. Zagreb 1869.

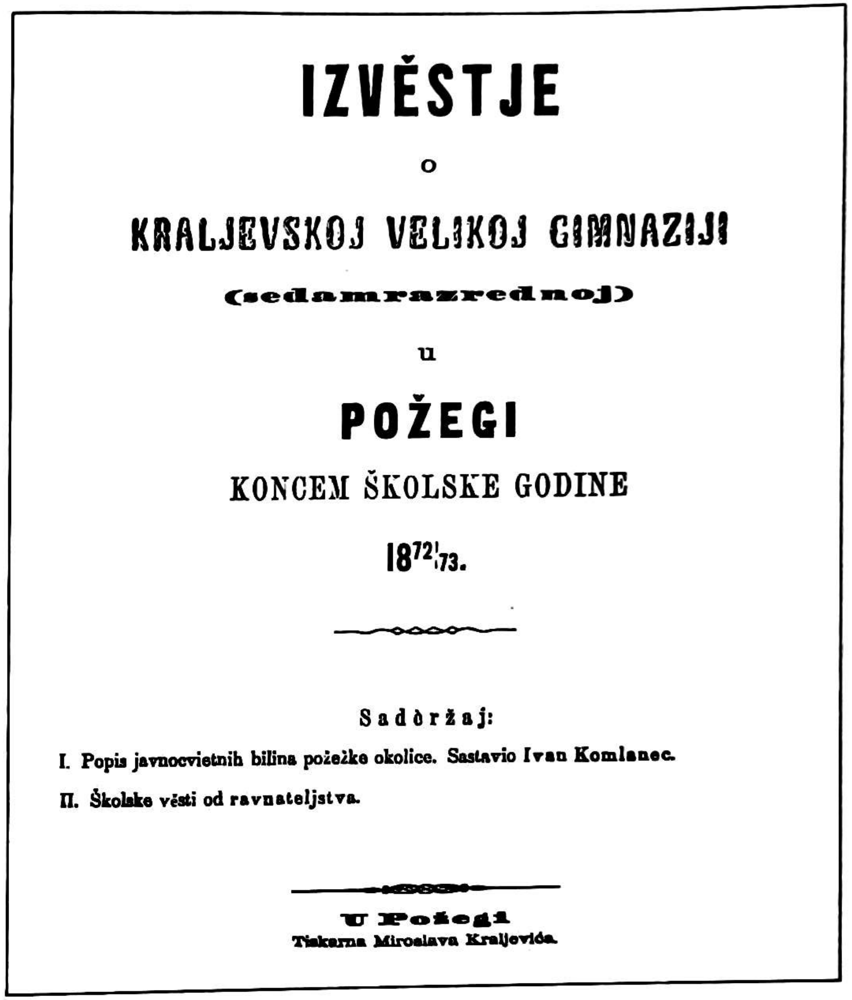

IZVĚSTJE

o

KRALJEVSKOJ VELIKOJ GIMNAZIJI

(sedamrazrednoj)

u

POŽEGI

KONCEM ŠKOLSKE GODINE

1872/73.

Sadòržaj:

I. Popis javnocvietnih bilina požežke okolice. Sastavio Ivan Komlanec.

II. Školske vèsti od ravnateljstva.

U Požegi

Tiskarna Miroslava Kraljevića.

Naslovna stranica Izvještaja Požeške gimnazije s naslovom članka I. Komlanca

K A R L O   B O Š N J A K (1866-1953)*

Rodjen je u Požegi 20.IX 1866, a umro u Crikvenici 28.X 1953.

Svršio je teologiju doktoriravši u Beču na Augustineumu. Jedno se vrijeme bavio politikom, koju napušta 1910. god., te prelazi na gimnaziju predavajući botaniku do umirovljenja 1926.

Bio je vrstan florist, naročito našeg krša tzv. ilirskih zemalja. Na botaničkim ekskurzijama proputovao je Prokletije, Bijele stijene, Bjelašnicu, Vranjicu, Gornji Ibar, Durmitor, Psunj itd.

Botanička ekskurzija K. Bošnjaka u Prokletiju

Na znanstvenim ekspedicijama bio je u Alpama i na Tatrama.

Češki botaničar Jozef ROHLENA u djelu "Conspectus florae Montenegrinae" navodi kod nekih vrsta nove forme, kao npr. Trifolium patens Schreb., kod koje je Bošnjak opisao novu formu: maxsimum (1938) pri Plavskom jezeru, a kod vrste Trifolium protense L. novu formu zetae. Sve su to spomenice Požežana Bošnjaka.

Prof. PEVALEK je u čast Bošnjaka prozvao jedan podrod šarištare Gentiana crispata Bošnjak, a sam Bošnjak počastio je prof. KUŠANA nazvavši jednu prženicu Knautia drymea Heuff. Kušanii.

Svoj bogati herbar ostavio je Botaničkom zavodu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu.

Umro je u oskudici.

B i b l i o g r a f i j a :

1. Floristički izlet na Vranjicu u Bosni. Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva, 2:35-54. Zagreb 1920.
2. Psunj. Acta botanica, 1:12. Zagreb 1925.
3. Nekoliko novosti iz flore Gornjeg Ibra i alpa Prokletija. Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva: 22-28, Zagreb 1937/1938.
4. Prilog poznavanju durmitorske vegetacije. Acta botanica, 10: 13-22, Zagreb 1933.
5. Još jedan prilog gradji flore južne Hrvatske. Acta botanica, 6: 38-46, Zagreb 1931.
6. Iz hercegovačke flore. Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva: 17-20, Zagreb 1926-1929.
7. Prilog gradji za floru južne Hrvatske. Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva: 65-80, Zagreb 1927/28.
8. Prilog gradji za floru južne Hrvatske (Bjelasica). Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva, Zagreb 1928.
9. Iz mojih sjećanja na Crnu Goru i Crnogorce. Hrvatski planinar, 5: 142-147, 6: 169-174. Zagreb 1930.

10. Iz mojih sjećanja na Crnu Goru i Crnogorce. Hrvatsko pravo, 369, Zagreb 1930.
11. Na nepoznatim i poznatim stazama u Crnoj Gori. Hrvatski planinar, 5/7, 5/10, Zagreb 1932.
12. Runolist. Priroda, 7: 193-199, Zagreb 1934.
13. Čabulja planina. Hrvatski planinar, 3: 76-82, 4: 6-12, Zagreb 1935.
14. Botanička ekskurzija u Prokletije. Priroda, 1: 6-16, Zagreb 1937.
15. Gencijane-šiřištare. Priroda, 10: 305-309, Zagreb 1937.
16. U području Gornjeg Ibra. Hrvatski planinar, 2: 43-49, Zagreb 1937.
17. Picea omorika Pančić. Priroda, 3/4: 51-58, Zagreb 1942.

Naslovi radova sami za sebe jasno govore o velikom prirodoslovcu.

V J E K O S L A V   H O S T (1854-1930)**

Potječe iz riječke obitelji Hostovih koja nam je dala poznate prirodoslovce kao što su prvi naši floristi Josip HOST (1755-1836) i rodjak mu Nikola (1761-1834). U rodnom gradu (rodjen 28.5.1854) završio je osnovno školovanje i gimnaziju. Studirao je u Pragu i Zagrebu. Nakon studija nastupio je službu najprvo u Bjelovaru (1876), od 1881. nalazimo ga na gimnaziji u Požegi gdje je predavao prirodopis a u nižim razredima i matematiku.

Ime Vj.Hosta naraštajima će biti poznato poglavito po vrsnome zoološkom udžbeniku A. POKORNOGA što ga je Host ponovno preveo i izdao. Bilo je to novo, deseto hrvatsko izdanje koje je priredjeno prema dvadeset i šestom njemačkom izdanju. Izašlo je u Zagrebu 1905. pod naslovom "Prirodopis životinjstva za niže razrede srednjih škola". U razdoblju od 1905. do 1923. Vj.Host priredio je sveukupno sedam izdanja koja je neprestance doradjivao i dopunjao. U tom prijeko potrebnom i vrlo važnom poslu pridružio se tako nizu poznatih naših prevoditelja prirodopisnih udžbenika A.Pokornoga medju kojima nalazimo Ivana KISELJAKA, Živka VUKASOVIĆA, Josipa JANDU, Franju FURLIĆA, Antuna KORLEVIĆA, Stjepana GJURAŠINA i dr. Valja ovdje primijetiti da su udžbenici što ih je pedesetih godina XIX st. pisao A. Pokorny i koji su kod nas prevodjeni općenito odigrali važnu ulogu u odgoju naših mladih prirodoslovaca.

Imao je, osim toga, Vj.Host još nekih manjih radova kao što je primjerice rad "Nješto o arktičkoj zoni" koji je izašao u Izvješću Požeške gimnazije za god. 1890/91. U njem opširno govori o životu Eskima i o prvim ekspedicijama u arktičko područje. – Umro je u Zagrebu 2.1.1930. i sahranjen na Mirogoju.

Z D R A V K O   T A L E R (1895-1955)**

Osnovno školovanje i šest razreda gimnazije završio je u rodnome gradu Slavonskoj Požegi. Nakon završene učiteljske škole u Zagrebu, vratio se kao mladi učitelj u Požegu i nastupio službu. Uskoro je, medjutim, buknuo prvi svjetski rat i on je poslan na ratište. Pao je u rusko zarobljeništvo i tamo ostao do kraja rata, tj. do 1919.

Imamo li u vidu njegovo kasnije djelovanje, čini se da je vrijeme provedeno u ratnom zarobljeništvu imalo presudnu ulogu za daljnji život Z. TALERA. On se naime u Rusiji upoz-

nao s mogućnostima i već dosta razvijenim metodama gajenja slatkovodnih riba. Od sada će ribe uistinu postati poglaviti predmet njegova marljivog promatranja i sve dubljeg proučavanja.

Najprije je nakon povratka iz Rusije (1919) primio mjesto upravnog činovnika u Sarajevu. Tu nastupa kao strastveni sportski ribolovac i kroz kratko vrijeme izvrsno je upoznao ihtiofaunu sarajevske okolice. Već 1926. pokrenuo je u Sarajevu izlaženje lista "Sportski ribar" (kasniji "Ribarski list") kojem je ujedno bio glavni urednik. U listu se obradjivalo razna sportska, ali sve više i stručno-znanstvena pitanja slatkovodnog ribarstva.

Osim pokretanja, uredjivanja i pisanja u raznim stručnim časopisima, Z. Taler napisao je sam ili u suradnji s drugima mnogo zanimljivih knjižica i knjiga. Tako je napisao knjigu "S naših voda" (Sarajevo 1928), s podnaslovom "Uspomene i misli jednog ribara". Iste godine, zajedno s Rudolfom Zaplatom, tiskao je zanimljivo djelo "Ribe Sarajeva i okolice". Malo nakon toga u Zagrebu je 1932. objavljena izvrsno ilustrirana knjiga, izašla u njegovu uredništvu i u suradnji s brojnim našim stručnjacima,"Vode i ribe Jugoslavije u slici i reči."

Od 1934. nalazimo Z.Talera u Zagrebu gdje je preuzeo uredništvo "Ribarskog vjesnika", glasila Zagrebačkoga ribarskog društva. Časopis je uzdigao na zavidnu razinu. Od 1938. uredjivao je i časopis "Ribarstvo".

Naročito su važni radovi u kojima je opisao neke naše važne slatkovodne ribe, navodeći o njima osnovne zoografske i opće biološke podatke. Mislimo tu prvenstveno na neke monografije, kao što je "Glavatica i mladica" (Zagreb, prvo izd. 1936. a drugo 1945), zatim "Lipljan" (Zagreb 1944), pa "Podust" (zoografski podaci, prehrambena i gospodarska vrijednost te razna opažanja, Zagreb 1945), onda "Visovačka jezerska pastrva", Zagreb 1950. Pisao je takodjer o problemima mriještenja pastrve ("Uresica ili ostatak neizmriještene ikre kod pastrva", Zagreb 1953) te o njenim migracijama ("Rezultati četvorogodišnjeg markiranja pastrve na rijeci Gackoj", Zagreb 1953).

Sav spomenuti rad nedvojbeno svjedoči o velikom smislu za praktične koristi što ih čovjek može imati od gajenja riba. O tome svakako svjedoči i njegova poznata knjiga "Riba u kuhinji" (150 naputaka, s hrvatskim narodnim nazivima za ribe, te zdravstvena i narodna gospodarska vrijednost i važnost ribe kao narodne hrane), Zagreb 1941. i drugo izd. 1945. Posthumno je izašao njegov "Ribolovni vodič po Jugoslaviji" (Zagreb 1956).

Kao što se iz ovoga letimičnog prikaza vidi, Z. Taler je više od trideset svojih najboljih godina posvetio razvoju našega slatkovodnog ribarstva. Treba još spomenuti da je nakon rata radio u Odsjeku za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede i u Ministarstvu za ribarstvo NRH te u Glavnoj direkciji za slatkovodno ribarstvo. Kad je 1946. pokrenut časopis "Ribarstvo Jugoslavije", bio je njegovim glavnim urednikom. Od 1950. radio je na Institutu za slatkovodno ribarstvo u Zagrebu gdje je nenadana smrt (25. siječnja 1955) prekinula njegov rad kad još nije bio navršio ni šezdeset godina života.

Ime Zdravka Talera nemoguće je prešutjeti kadgod se govori o razvitku našeg slatkovodnog ribarstva. On je od strastvenoga sportskog ribolovca prerastao u poznatoga stručnjaka ihtiologa, u izvrsnog urednika ribarskih listova, u pisca mnogobrojnih stručnih, znanstvenih i popularnih tekstova o ribama. Iza sebe ostavio je oko tri stotine što popularnih, što stručnih i znanstvenih radova.

Prof. dr Josip KOVAČEVIĆ
Poljoprivredni fakultet
Zagreb, Šimunska c. 25

Mr Josip BALABANIĆ
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU
Zagreb, Opatička 18

PRIRODOSLOVNA, GOSPODARSKA I ETNOGRAFSKA ZAPAŽANJA O SLAVONIJI I POŽEŠKOJ ŽUPANIJI U JEDNOM PUTOPISU S KRAJA XVIII STOLJEĆA

Josip BALABANIĆ

1. Pisci o prilikama u Slavoniji u XVIII stoljeću - Slavonija i prirodoslovna istraživanja

Općenito o prilikama, o običajima naroda, o naseljima, o zdravstvenim uvjetima u Slavoniji u XVIII st., posebno u područjima tzv. Granice, mnogo podataka ima u djelu Wilhelma von TAUBEA koje je izašlo u Leipzigu 1777 (1).Isto tako, brojne geografske, povijesne i gospodarske natuknice nalazimo općenito u jednom djelu o Slavoniji što ga je 1779. sastavio Josip MIKOCZY, a čuva se u Arhivu JAZU u Zagrebu (2). Nadalje, mnogo zanimljive gradje o kulturnom i privrednom životu požeškog kraja može se naći u inventarima požeškog kolegija nakon ukinuća Isusovačkog reda (1773) (3), osobito u inventarima kutjevačkog vlastelinstva u kojima se odražava vjerna slika etnografskih i ekonomskih prilika u selima vlastelinstva, odnosno u sjeveroistočnom dijelu Požeškog polja. Prema tvrdnji dra T. MATIĆA (4), za povijest gospodarskog razvitka Slavonije takodjer su važni spisi "Historia residentiae Posegana S.I. quae dein prosperis fatis in collegium assurexit", kao i "Diarium residentiae Posegane S.I."

Ne mislimo da smo ovime spomenuli sva pa ni najvažnija vrela za povijest Slavonije i Požege. Naveli smo uglavnom samo ona koja smo radi općeg uvida pregledali.

Što se prirodoslovnih (botaničkih, zooloških, mineraloških, itd.) istraživanja u Slavoniji u XVIII st. tiče, koliko znamo, takvih istraživanja gotovo da i nije bilo, pa ni od strane tudjih učenjaka. Možda je jedan od osnovnih uzroka tome što se Slavonija kasno oslobodila od Turaka (mirom kod Srijemskih Karlovaca oni su je se konačno odrekli 1699) pa je, ostavši još dugo izuzeta od banske vlasti, kao zaostala i jako nesigurna pokrajina bila zapravo na rubu narodnog života i znanstvena interesa. Činjenica je, naime, da su prirodoslovna istraživanja u Hrvatskoj išla od zapada u smjeru juga. Tako je, primjerice, prvi poznati botaničar koji je posjetio Hrvatsku, CLUSIUS (1525-1609), dopro do Čakovca i Grebengrada,dok Vitaliana DONATIJA (1717-1763) (5) nalazimo gdje biljari u Hrvatskom primorju, a isusovac Josip AGOSTI (1715-1786) (6) i botaničar Franjo MYGIND (1710-1789) biljare oko Rijeke (Mygind 1758). Potkraj XVIII st. ima sve više njemačkih prirodoslovaca koji zalaze dublje u unutrašnjost Hrvatske, ali ne idu ni oni u Slavoniju. U dva navrata (1775. i 1781) u Hrvatskoj je boravio i Baltazar HACQUET (1739-1815) koji je najprije putovao Savom od Krškoga do Zemuna, zabilježivši za Hrvatsku ipak samo tri biljke (Hibiscus Trionium L., Roripa amphibia Bess., i neki njemu nepoznati Cyperus), a onda je pošao kroz Liku i najviše se zanimao etno-

grafskim i mineraloškim prilikama. Jednom riječju, prirodoslovci stranci u XVIII st. uglavnom su se držali pojasa što se proteže od Varaždina do mora. Pri tom se njihovo zanimanje sve više usredotočilo na zanimljivo područje Rijeke, primorja i kvarnerskih otoka. Bitno se u tom pogledu ništa neće promijeniti ni kad krajem XVIII i početkom XIX st. nastupe prvi domaći botaničari, kao što je bio Riječanin liječnik Nikola HOST (1761-1834) i njegov brat kanonik Josip HOST (1752-1835) (7). Tako bi se moglo reći da je Slavonija sve do XIX stoljeća u prirodoslovnom pogledu ostala gotovo posve nepoznata. Pri tom kao da samo jedan pothvat čini časnu iznimku: to je pothvat dvojice peštanskih profesora prirodoslovaca koji su god. 1782. boravili u Požeškoj županiji i svoje putovanje opisali u djelu "Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio anno MDCCLXXXII susceptum". (8) Bili su to profesor prirodopisa Matija Piller i profesor oeconomiae rusticae Ludvik Mitterpacher. U svome pionirskom pothvatu oni su htjeli, koliko im je bilo moguće, istražiti biljni i životinjski svijet uokolo Slavonske Požege, ali su dali i drugih geografskih, mineraloških, etnografskih i gospodarskih podataka. Uza sve nedostatke, njihovo djelo je stoga za nas ne samo zanimljivo nego i dosta važno za našu kulturnu povijest.

2. Putovanje M. Pillera i L.Mitterpachera u Požešku županiju

2.1 Razlog putovanja

U predgovoru svojoj knjizi pisci sami pripovijedaju zašto su iz Budima krenuli u Slavoniju. Naime, u Eminovcu, selu kraj Požege, koje se nalazi na cesti što preko Krndije vodi u Našice i Osijek, počev od jeseni 1779. počeli su se sad ovdje sad ondje učestalo javljati čudni požari. Kažu da je stanovništvo bio zahvatio gadan strah tako da naprosto ljudi više nisu htjeli stanovati u svojim kućama nego su prebivali po voćnjacima, smjestivši svoje stvari pod vedrim nebom, ili su odlazili u druga mjesta. Kad bi se narod nakon nekog vremena malko primirio, požari bi iznova buknuli.

Županijske vlasti iz Požege izvijestile su o tim zbivanjima u Beč pa su nakon toga sa strane budimskog sveučilišta spomenuta dvojica prirodoslovaca poslana da izvide zašto su u relativno kratkom vremenu od 1779. do 1781. izbili toliki požari. Kako sami priznaju (9), unatoč svojim nastojanjima, uzrok tih požara oni ipak nisu dokučili. Možda se radilo o kakvom piromanu ili samo o nešto većoj učestalosti jedne inače gotovo redovite pojave u prilikama gdje su privatne kuće odreda bile gradjene od drva i prekrite slamom, trstikom ili "šindrom" (drvenim daščicama), a požari do kojih je dolazilo mogli su se u Eminovcu brzo proširiti jer u to doba teško da su tamo imali barem takva protupožarna sredstva i orudja kako je to bio slučaj npr. u Požegi (10). Oni su, medjutim, svoj kratki boravak od oko mjesec dana u Slavoniji iskoristili za upoznavanje flore, faune i mineralnog sastava tla, kao i za pobliže upoznavanje naroda i njegovih običaja u požeškom kraju. Uvjereni su da time nisu nešto naročito učinili, ali se nadaju da bi njihovo djelo moglo biti poticaj i putokaz drugima za daljnja slična istraživanja.

2.2 Smjer putovanja

Krenuli su iz Budima na jug krajem koji leži izmedju Dunava i obronaka kojima završavaju Karpati, krajem u kojem uspijevaju dobra vina. Biljareći stigoše u Baranju, napokon u Dardu i Osijek te preko Našica u Požegu. Iz Požege put ih je vodio u Eminovac da pokušaju pronaći uzroke požara. Pri tom su posjetili požeškog podžupana Stjepana Markovića na njegovu posjedu u Cerniku. Zatim su dva dana boravili u Velikoj i 15. srpnja 1782. krenuli u "gornje krajeve" požeške županije. U desetak dana obišli su razna mjesta, npr. Bačindol, Vido-

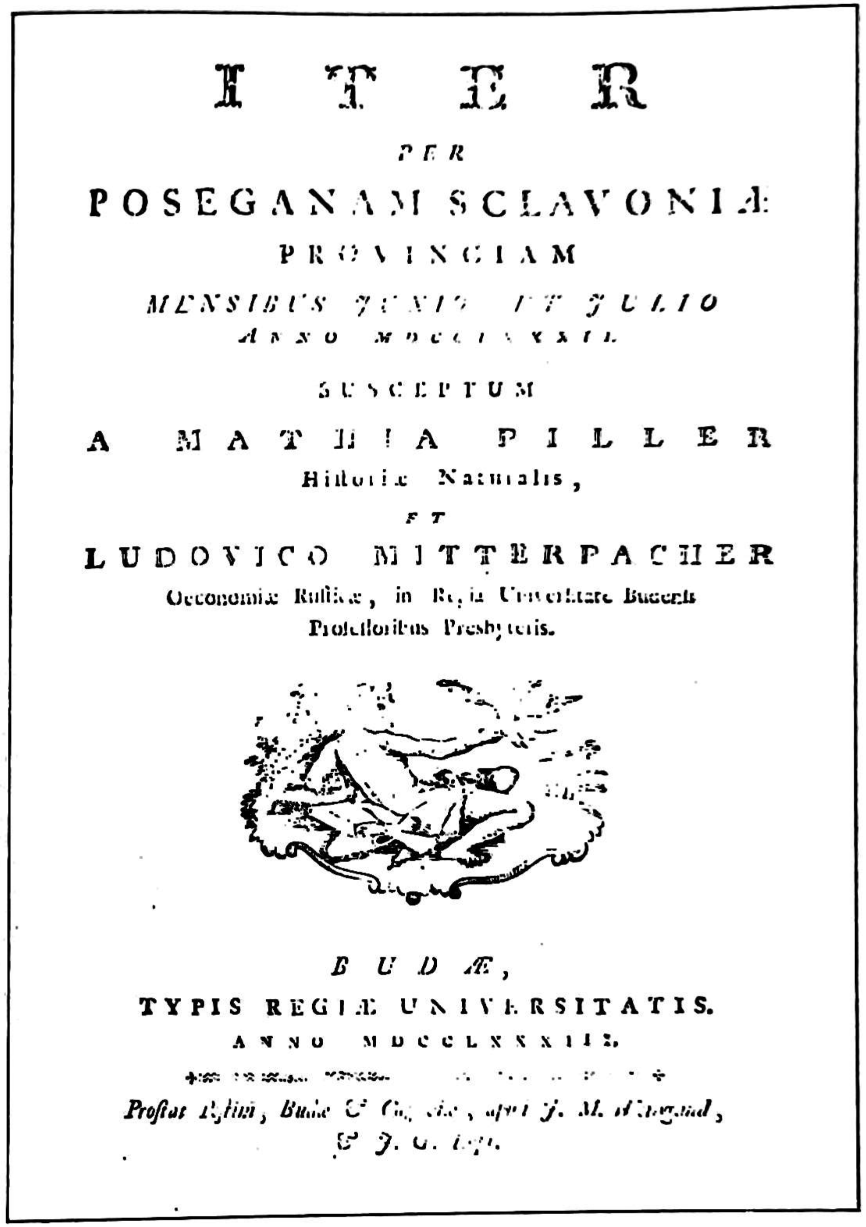
ITER
PER
POSEGANAM SCLAVONIÆ
PROVINCIAM
MENSIBUS JUNIO ET JULIO
ANNO MDCCLXXXII
SUSCEPTUM
A MATHIA PILLER
Historiæ Naturalis,
ET
LUDOVICO MITTERPACHER
Oeconomiæ Rusticæ, in Regia Universitate Budensi
Professoribus Presbyteris.

BUDÆ,
TYPIS REGIÆ UNIVERSITATIS.
ANNO MDCCLXXXIII.

Prostat Pestini, Budæ & Cassoviæ, apud J. M. Weingand,
& J. G. Köpf.

Naslovna strana putopisa. U slobodnijem prijevodu naslov djela glasi: "Putovanje kroz požešku županiju u Slavoniji što su ga mjeseca lipnja i srpnja 1782. poduzeli profesori svećenici s kraljevskoga budimskog sveučilišta Matija Piller, profesor prirodopisa, i Ludovik Mitterpacher, profesor narodnoga gospodarstva. U Budimu, Tiskom Kraljevskog sveučilišta god. 1783".

vac, Seoce, Buč, Pakrac, Kutinu, Gaj, Daruvar, Sirač, pa opet Pakrac, Lipik, Kamensko, Cernik i Drežnik. Potkraj srpnja posjetili su Stražeman i Papuk. Iz Velike zaletjeli su se i u Srijem do Srijemske Mitrovice (11). Nakon toga, vratili su se u Požegu, ostali u njoj tri dana i 31. srpnja preko Kutjeva i Krndije krenuli natrag u Budim kamo stigoše 12. kolovoza.

2.3 Floristička i faunistička istraživanja Slavonije i Srijema

Jedna od vrlo uočljivih značajki za prirodoslovce XVIII st. jest njihova velika želja za opažanjem i sakupljanjem biljnoga, životinjskog i mineralnog materijala u svrhu otkrivanja još uvijek nepoznatih vrsta i njihova svrstavanja. Prirodoslovci Piller i Miterpacher putuju, promatraju i skupljaju zanimljivije uzorke a onda mnoge od njih takodjer podrobno opisuju, donoseći osim toga više crteža biljaka, kukaca i ptica, neke čak u boji. Oni spominju da su u Baranji naišli na veća prostranstva prekrivena kostrišem močvarnim (Senecio paludosus) kojeg su se cvjetovi izdizali iznad rita i sve se od njih žutjelo. Ne manje često posvuda u Slavoniji susretali su orlovac (Galega officinalis), uz primjedbu da dolazi više usamljeno i da je neugledna habitusa, osim u humusnim područjima uz rijeku Ilovu i na nekim mjestima uz ljekovite vode u Daruvaru. Naišli su još na neke močvarne biljke, kao što je vlasnjača barska (Poa palustris), mlječika barska (Euphorbia palustris), grozničnica (Scutellaria galericulata). Često se ujedno mogla naći djetelina bjeličasta (Trifolium fragiferum).

Od močvarnih ptica spominju neke šljuke (Scolopax calidris, S.totanus, S.glottis), zatim neke čaplje (Ardea comata Pall., A.obscura), rode, nesita (Pelecanus pigmaeus),gnjurca (Colymbus urinator?), crnkastog mlakara,vjerojatno smedjoglavog supa, više sokola (Falco ossifragus), F.marginatus, F.rubiginosus), posebno sokola grlaša (F.subbuteo).

Na svom putu preko Našica u Požegu našli su još i opisali sladić (Glycirrhiza echinata) medju usjevima te zečinu bodljikavu ili sikavicu (Centaurea calcitrapa) na više suhim staništima. Često su naišli i na dvornik (Polygonum aviculare), a i na divizmu poljsku (Verbascum blattaria), za koju kažu da je seljaci cijene kao ljekovitu biljku. Spomenut ćemo još neke biljke koje su sakupili: tu je crnjika hranjiva (Nigella sativa) pa kokotić (Delphinium consolida), djetelina zečja (Trifolium arvense), urodica ili crna pšenica (Melampyrum arvense), čistac (Stachis recta), mrkva (Daucus carotta), ovsik (Bromus arvensis), klasača (Bromus secalinus), vučja stopa (Aristolochia clematitis), srpac ili pilica (Serratula arvensis) i dr. Od grmolikog bilja spominju džešljiku (Acer tartaricus), jasen (Fraxinus ornus) i kalinu (Ligustrum vulgare).

Od kukaca ili, kako oni kažu, "životinjica" (animalculi) mnoge su sakupili medju truležarima, kao što je sveti kotrljan (Scarabaeus sacer L.), pa jelenak (Lucanus Caraboides),nekakav onovac (Curculio hispidus), razne vrste roda smrdljivaca (Silpha), tarica (Attelabus), strizibuba (Cerambyx), krijesnica (Lampyris) i dr.

Spomenuvši opasnosti od razbojnika na cestama što prolaze kroz šumu (str. 43), kažu da su u neposrednoj blizini Požege, više na brzinu, sakupili samo ježak ili ježinac (Sparaginium erectum, ramosum), žabnjak kaljužnjak (Ranunculus lingua), koji da je tu sitan, a u blizini Našica trublju ili kropilo (Oenanthe fistulosa). Općenito, kao najčešće biljke u tom dijelu Slavonije navode: naprstak (Digitalis ambigua), pa žutilovku (Genista tinctoria), žučicu ili zanovijet (Cytisus capitatus). Nisu bili sigurni nije li to C.austriacus. Biljka još nije imala mahunu. Zatim su našli stolu (Lanetera thuringica), vratić (Tanacetum vulgare), volujac (Buftalnum salicifolium), bijeli sljez (Althea officinalis), pelin (Arthemisia vulgaris), vrste roda oman (Inula), pa vučju nogu (Lycopus europeus), suručicu (Spiraea aruncus), odoljen (Valeriana) i dr.

U fauni požeške okolice našli su takodjer dosta skarabeida ili truležara, pa kožušnjaka (Dermestes assimilis), neke strizibube, leptire, sovice...

U Srijemu su bili kratko i u okolici Mitrovice našli sapunjaču (Saponaria officinalis), veliki kostriš (Senecio jacobaea), bijelu sikavicu (Dipsacus lacinatus), lisičinu (Echium altissimum) i najviše Trifolium melilotum, vjerojatno T.montanum - brdska djetelina.

U području oko Velike sakupili su čestoslavicu (Veronica montana), gorčiku (Prenanthes purpurea), grozničicu (Scutellaria peregrina), oman (Inula salicina), šaš (Carex panicea), i dr.

Prilikom ponovnog boravka u okolici Požege sakupili su zdravčicu (Sanicula europaea), kostriš (Senicio nemorensis), veliki lisjak (Astrantia major), čemeriku crnu (Veratrum nigrum), igliću ili ilju crvenu (Geranium lucidum), a na Papuku grešun (Sium angustifolium), orjašicu (Tordylium maximum), šapiku (Heracleum panaces) i dr. Sakupili su i neke kukce.

Za šume u okolici Požege kažu da su uglavnom od hrasta i bukve i da se na vrhovima brda može naći borovih šuma. Kažu da na Papuku ima dosta česvine (Illex aequifolium). Inače spominju da narod razlikuje četiri vrste hrasta: najprije cer, pa hrast lužnjak (poljski) (Quercus robur foemina), onda rast (Q.robur mas) i napokon kitnjak. U šumama ima dosta vukova i lisica. Kraj je općenito dosta rodan a to posebno vrijedi za Požeško polje. Ceste su dobre(12).

2.4 Etnografska zapažanja o požeškom kraju

Pokušat ćemo pregledno iznijeti što ovi pisci kažu o narodu, o njegovu načinu života i rada, o nekim običajima, kao i o nekim etnomedicinskim postupcima. Pisci izrijekom napominju da sve to ne govore o cijeloj Slavoniji,nego samo o požeškom kraju.

2.4.1 Stanovništvo. U požeškoj županiji žive Iliri (tj. Hrvati) Slavonci kojih se ime izvodi od slavenske riječi slava, jer je "slava u oružju uvijek bila vlastitost toga naroda". Osim toga, kažu da u području što se proteže izmedju Pakraca i Ilove žive Valachi, Vlasi, za koje von Taube misli da su došli iz Vlaške, ali su Piller i Mitterpacher uvjereni da su oni porijeklom s južnih, morskih strana, na što bi ukazivala inačica njihova imena Morlachi: Vlah bi značilo junak, a mor- bi ukazivalo na predio prema moru (Bosna).

Prema njihovu opisu, stanovnici požeškog kraja inače su povisoki, više mršavi negoli odveć debeli. Muškarci redovito nose lanenu odjeću, a košulja im dopire gotovo do koljena i o boku je opasuju. U svečanijim zgodama na košulju oblače kratki, rijetko bijeli, najčešće zagasiti, kao opaljeni vuneni haljetak koji je crveno ili modro obrubljen. Brade ne nose, ali mnogi nose brkove. Kosu straga povezuju i drže je uredno. Kapa,koja je eliptoidna oblika ili ima oblik krnjeg stošca, obično je crvene ili modre boje. Žene takodjer nose odjeću od lanenog platna i k tome kratke raznobojne, najčešće prugaste, vunene pregače, koje su dvodjelne tako da vise sprijeda i straga. Glavu rupcem upravo omataju tako da ostaje slobodno jedino lice. Kad se kićenije obuku, navuku crni prsluk bez rukava i čarape raznih boja. Žene, a naročito djevojke, kao ukras na glavi nose okruglu partu crvene boje. Oko vrata i na ušima isto tako one nose ukrase od životinjskih zuba i metalne pločice raznih oblika i boja. Muškarci i žene zimi nose kožuhe.

2.4.2 Nastambe i naselja. Pisci kažu da su sve donedavno rijetka bila naselja na okupu i uz ceste, što je bio znak teških i nesigurnih vremena. S vremenom su se stvari promijenile. Kuće se podižu iznad zemlje od četvrtasto otesanih greda.Pokrivaju ih trijeskama a rijetko još ozgor stave i slamu. Dimnjake takodjer izradjuju od drva, u obliku tornja, i posebno ih ukrašavaju. Kuću iznutra premazuju zemljom, koju izglade i onda obijele vapnom koje sami prave. Opisuju slavonski postupak dobivanja vapna i donose crtež jedne takve vapnare.

Kuće su dugoljaste i sprijeda uvučene na mjestu gdje je trijem s kojeg idu troja vrata: jedna vode u kuhinju, odatle se ide u spremište i u sobu domaćina. Druga dvoja vrata su sa strane prvih: jedna vode u gostinjsku sobu, a druga u blagovaonicu koja služi i kao dnevno boravište, za dnevne kućne poslove i za večernje sastajanje. Ta soba jedina se zimi zagrijava. Ako su gazdina braća ili sinovi oženjeni, u sklopu jedne te iste kuće izgrade sebi posebne sobe. Općenito, u sobama je jedini ures čistoća na koju svi jako paze (13).

2.4.3 Život u zadruzi. Putopisci su u požeškom kraju naišli na još dosta očuvane seoske zadruge. Njihov opis pomalo je idealiziran, a te podatke, kao i mnoge druge, vjerojatno im je priopćio njihov pratilac i jezični tumač, predstojnik požeške Gimnazije, poznati hrvatski prosvjetni radnik, bivši isusovac Djuro Barjaktar (14). Kažu da je na čelu zadruge birani starješina, često izabran na preporuku pokojnog starješine, tako da se dogodi da starješinom postane netko tko je inače mladji godinama ali je veći ugledom. Tog starješinu zadruge svi poštuju kao oca i utječu mu se ako izbije kakav spor da presudi. Ali ako se on ne brine za poslove,ako čini teže pogreške, dogodi se da ga svrgnu.

Dužnost je starješine raspoređivati poslove, odrediti što će se od uroda prodati, brinuti se o plaćanju dugova i daća, brinuti se da svi imaju potrebnu obuću i odjeću. On nadzire posao, opominje, kažnjava. Često traži savjeta od drugih, kadikad i od svih članova zadruge, naročito nedjeljom nakon objeda kad se stol raspremi i kad se obično rasporeduju poslovi za cijeli slijedeći tjedan. S druge strane, medju ženama glavnu riječ ima gazdarica, koja se sa svojim pomoćnicama brine o hrani ukućana i o rasporedu poslova za ostale žene. Ženama je uopće najveća briga i dužnost da sebi, mužu, djeci, i udovcima ako ih ima, spravljaju potrebnu odjeću.

Stol za kojim blaguju svima je zajednički. Jedu najprije muškarci, onda žene, napokon djeca. Ako je netko kao gost pozvan ili je kao gost naišao, obično mu objed spreme napose u gostinjskoj sobi, redovno samo sa starješinom. Kad gost ide na počinak, prije nego što se svuče, jedna od žena mu toplom vodom opere noge i otare ih ručnikom. "Tkogod je mladenačku dob prešao, obično spava na postelji koja ima perine i pokrivače; mladež spava na tvrdoj zemlji prostrijevši po njoj samo ponjavu ili odjeću kako bi tijelo zarana očvrsnulo". Narod je inače silno gostoljubiv i voli čašćenja.

2.4.4 Ishrana. Po riječima peštanskih profesora, hrana Slavonaca nije bila baš mnogo raznolika. Kažu da narod ljeti najviše jede povrće i razna jela od brašna, a zimi mesnu hranu, najviše svinjetinu. Kad dobro urodi glavati kupus (Brassica capitata), jedan dio ukisele i troše ga zimi. Dosta upotrebljavaju i bundevu koju, skinuvši koru, kuhaju i već kuhanu pomiješaju s vrhnjem, dok je isječenu u kriške i osušenu često kasnije upotrebljavaju. Sva jela koja spravljaju od pšenična ili kukuruzna brašna redovito miješaju s mlijekom, a ponekad samo preliju otopljenom slaninom. Kao začin dosta upotrebljavaju i usitnjene orahe. Svaka obitelj o Božiću nastoji ispeći odojka ili starije prase i cijeloga ga donosi na stol. Pri tom ne zaboravljaju komad odsjeći i poslati vlastelinu, ako stanuje u blizini, i župniku. Piju vino, još radije šljivovicu.

2.4.5 Rad u kući, uzgoj stoke, ratarstvo. Poljske radove obavljaju najviše muškarci od proljeća do kasne jeseni. Oni ujedno zimi timare stoku, popravljaju zgrade, ograde i orudja te izradjuju nova orudja. Kola i plugovi su drveni i sami ih izradjuju. Kad drugog posla nemaju, muškarci ne smatraju poniženjem da sami pletu čarape ili rukavice od vunene predje. Pa ni mladež na pašnjacima nije besposlena,već ili prede ili plete.

Autori su uvjereni da nigdje nema tako vrijednih žena kao u Slavoniji. One poslužuju u kući, podižu djecu, pomažu u polju, izradjuju odjeću i obuću. Same predu i vješto tku na priprostu stroju. Na njih spada i sav posao oko obrade lana. Autori daju podroban opis kako Slavonke boje razne vunene tkanine, koje biljke za koju boju upotrebljavaju, koja su dodatna sredstva i sl.

Plodne površine seljaci zajednički ogradjuju drvenim plotovima. U gornjim predjelima županije najviše gaje proso, a u donjim kukuruz. Tlo oranica najviše tvori glina pomiješana s crnicom. Uzgajaju se dvije vrste kukuruza: žuti i bijeli, bolji je žuti. Gnojenje stajskim gnojem se ne provodi, a zemlja se i po dvije godine ostavlja na ugaru.

Stočarstvo je zanemareno i seljaci općenito drže malo stoke. Smatraju da seljak i ne može na taj način imati više stoke jer ne zna kako joj priskrbiti veće količine hrane. Tek se, kažu, posljednjih godina bolje počelo razvijati ovčarstvo. U tome prednjači grof Janković Daruvarski koji je takodjer prvi podigao tovilišta za goveda. U Slavoniji ipak ima najviše svinja koje se hrane žirom i paprati. Poznati su i brzi izdržljivi slavonski konji za koje misle da se gotovo nikad ne dadu posve ukrotiti. Ujedno je nešto bolje krenulo i sa svilogojstvom, kao i s gajenjem duhana, dok je šljiva posvuda raširena.

2.4.6 Odgoj djece. Ako im je to moguće, majke djecu doje dvije ili tri godine (15), ali ih istodobno hrane i kašom ili iznutricom bundeve koju kuhaju s mlijekom. Djecu povijaju i polažu u kolijevku. Kad dijete navrši po prilici četiri mjeseca, nose ga sa sobom u polje. Ako se sobom ne ponesu zipke, majka dijete u ponjavi objesi za neku granu. Kad ono zaplače, majka pritrči i u usta mu iz tikvice ulije malo šljivovice te ga tako smiri.

Autori inače navode da je po selima već dosta onih koji znadu čitati i pisati jer je već 1758. u Kutjevu otvorena prva škola za seosku omladinu, a uskoro i u drugim mjestima.

2.4.7 Narodne igre i glazbala. Za igre u narodu kažu da nisu mnogobrojne. Tako govore o igri gdje mladež bičem pred sobom tjera obruč ili kad više njih, razdijeljeni u dvije strane, nasuprotno tjeraju štapovima drveni kolut. Koja strana taj kolut, a zajedno s njime i protivničku stranu, pred sobom potisne, postaje pobjednikom. Muškarci bacaju i kamen prema odredjenoj meti.

Uglavnom imaju samo dva glazbala. To je mijeh sa sviraljkom i lira tamburica sa četiri ili šest žica. Misle da ovom narodu više odgovara otužni prizvuk. Igra u kolu je ozbiljna i odmjerena. Često igraju i bez glazbe prateći samo glas kolovodje. U pjesmama po zakonima ritmike opijevaju slavna djela svojih kraljeva i vojvoda.

2.4.8 Liječenje bolesti. U ovoj knjizi spomenuti su mnogi narodni lijekovi pretežno biljnog porijekla, medicinske ili veterinarske namjene. Spomenut ćemo samo neke. Bolesti grla Slavonci liječe dekoktom što ga dobiju iz isjeckanog korijena divizme poljske (Verbascum blattaria). Isto koriste i u bolesti ždrijela svinja. Autori, medjutim, napominju da je u tu svrhu bolji dekokt iz korijena čička (Arctium lappa). Ako se zubi kod stoke klimaju ili iz usta previše sline, seljaci kuhaju lišće kaline (Ligustrum vulgare) i tom ih tekućinom ispiru. Žuticu (icterus) narod liječi korijenom odoljena, protiv groznica uzimaju čaj od lišća i cvijeta kičice (Gentiana centaurea). U istu svrhu upotrebljavaju i korijen trputca (Plantago), a i protiv griže (dizanterije), ali u tom slučaju prilikom kuhanja dodaju sjemenke divizme i sve skupa ukuhaju s ovčjim maslom. Protiv vodene bolesti koriste tekućinu u kojoj su kuhali bobice borovice. Kad bolesnik osjeti žedj, u tekućinu bi dokapali nekoliko kapi iz svježe nastruganog korijena debeljače (Bryonia) i on bi to pio. Razne rane, nadalje, liječe se povijanjem lišćem trputca (Plantago angustifolia), ako rana previše curi, lišćem stolisnika ili kumice (Achillea

millefolii). Na opekotine nastale vrelom vodom stavljali su svježe nareske lukovice luka (Allium cepa), a nekad prave i posebnu pomast iz soka koji se istisne iz u tvrdo kuhanih jaja ("jajno ulje") i svježeg masla. Na opekline druge vrste stavljaju inače najprije obloge od octa, a onda opečena mjesta mažu kravljim maslom i posipaju pepelom u koji primiješaju ugljevlje lipe. Razumije se, narod ima i lijeka protiv raka: U vatru se najprije baci ježa i krticu da živi izgore. Spaljene lešine se izvade, njihova pougljena tijela se smrve i pomiješaju podjednake količine tog pepela. Kad se primijete prvi znaci bolesti, ujutro i navečer se bolesno mjesto ispere najprije s govedjom žuči, a onda pospe tim pepelom i zavije nekim listom. To se ponavlja. Ako je bolest uporna, običavaju primijeniti slijedeće liječenje: skuhaju bobaća (beccabunga, tj. Veronica beccabunga), lonac odmaknu od vatre i ranu naparavaju. Kad ta juha postane mlaka, ranu njom isperu. To se ponavlja više dana. Nakon svakog naparavanja, ranu se još maže melemom (emplastrum) koji je napravljen od jednakih dijelova stare slanine i svježeg loja otopljenih na laganoj vatri uz dodatak manje količine žutog voska i nešto manje tamjana i kolofonija.

Općenito, pisci navode da Slavonci ne obolijevaju od velikog broja bolesti: potkraj ljeta obolijevaju od raznih groznica, u kolovozu i siječnju od griže, u prosincu i siječnju od porebrice, a u veljači i ožujku od zloćudnih groznica (malignae febres).

3. Zaključak o važnosti ovoga djela

Kao što se iz ovog prikaza vidi, prirodoslovci M.Piller i L.Mitterpacher iznijeli su nakon svog puta u Slavoniju mnogo zanimljivih i raznovrsnih podataka. Stoga nema dvojbe da je ono dosta važno za poznavanje naše gospodarske i uopće kulturne prošlosti Slavonije, a napose negdašnje požeške županije. Vrijednost djela tim je veća što je ono s prirodoslovnog gledišta pionirski pokušaj i prvo takvo istraživanje tog kraja Hrvatske uopće. Tim više što je neprijeporno da su peštanski profesori nastupili vrlo pošteno i objektivno, ne potcjenjujući našega priprostog svijeta. Na više mjesta u svome djelu oni su puni udivljenja pred ljepotama kraja, pred stvarnim i još više slućenim prirodnim bogatstvima, pred plemenitošću i radinošću naroda. Tako spominju da možda ima znatnih naslaga gipsa pod zemljom, da kod Gojla ima bitumena i petroleja što bi davalo dobre izglede za industriju kolomaza (1), da je požeški duhan izvrsne kakvoće (16), da su dobra kutjevačka vina, veliko bogatstvo šume... Opisuju ljekovite toplice u Daruvaru i Lipiku, misle da bi se nešto slično moglo urediti u Kutjevu i Velikoj. S druge strane, prilično obazrivo, ali bez naročita uvijanja, oni su kritičari raznih negativnih pojava i stanja što onemogućuju napredak naroda. Tako konstatiraju da je trgovina nerazvijena i da seljeci nemaju mogućnosti prodaje svojih proizvoda. Uvjereni su da bi svakako trebalo unaprijediti uzgajanje duhana, svilca i kukuruza pa bi bar donekle bio riješen i problem slabe muške zaposlenosti. Seljaci bi morali pristupiti stajskom gnojenju i boljoj obradi zemlje, ali za to treba imati veći broj grla stoke. Dobro zapažaju da se stanje neće promijeniti dok seljak ne shvati da mora znati priskrbiti veće količine stočne hrane (gajenjem krmnog bilja, gnojenjem livada i sl.). U svom djelu izražavaju misao da bi valjalo da Slavonci više paze na čistoću sjemenja prije sjetve, a nakon žitarica da na oranicama zasijavaju takve kulture koje dopuštaju plijevljenje korova. Primijetili su da seljaci pregusto siju i da puštaju da trava raste medju usjevima. Još misle da bi stanovništvo znatnih prihoda moglo imati od svilogojstva, od sadnje duhana, od šumskog pčelarenja i od uzgajanja bilja koje služi u tehnikama bojenja vunenih tkanina. Slavonski lan po njihovu je mišljenju dobre kvalitete, ali bi u svrhu bolje izrade platna i ljepšeg izbjeljivanja možda trebalo dovesti znalce iz krajeva gdje u tome postoji veća umješnost. Konačno, oborili su se, na jedan doduše posredan način, i na narodnu rastrošnost. Hvale naime gostoljubivost, ali primjećuju da dok ima svega, čašćenjima nikad kraja. Kad pak ponestane hrane i pića, prestanu i gozbe pa tada oskudicu podnose strpljivo sve do nove žetve i berbe. A onda sve iznova.

Kako se iz iznesenoga vidi, svojim brojnim faunističkim, florističkim, gospodarskim i etnografskim zapažanjima, nastalim pod budnim okom prosvjetljenih prirodoslovaca, ovo je pionirsko djelo svakako vrijedan dokument za poznavanje naše znanstvene i općekulturne prošlosti.

Literatura i bilješke:

1. TAUBE, von W.: Historische und geografische Beschreibung des Königreiches Slavonien. Leipzig 1777.
2. MIKOCZY, Josip: Descriptio geographica comitatus Posegani, 1779. Uklopljeno medju druge rukopise pod zajedničkim naslovom: Geographica descriptio Regni Croatiae et Slavoniae. Opus Josephi Mikoczy. Arhiv JAZU u Zagrebu, Msc. III. d. 79.
3. Arhiv Hrvatske u Zagrebu: Acta Consilii Croatici 1774, D. 186 i Majus 83.
4. MATIĆ, T.: "O isusovačkim školama u Požegi". Vrela i prinosi, V, str. 1-61. Spomenuti spisi inače se nalaze u Arhivu Reda D.I. u Zagrebu.
5. Usp. V. Donati, Storia naturale marina dell' Adriatico. Venezia 1750.
6. AGOSTI, G.: De re botanica tractatus, in quo praeter generalem methodum et historiam plantarum eae stirpes peculiariter recensentur quae in agro Belunensi et Fidentino vel sponte crescunt vel arte excolluntur, additis adnotationibus, quibus plurimarum plantarum vires indicantur. Beluni 1770.
7. O botaničkim florističkim istraživanjima u Hrvatskoj u XVIII i u prvoj polovici XIX st. više se može naći u A.Forenbacher, "Prethodnici dra Josipa Kalasancija Schlossera i Ljudevita Vukotinovića". Rad JAZU, Knj.161 (1905), str. 136-144.
8. Puni naslov djela: Iter per Roseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio susceptum a Mathia Piller historiae naturalis, et Ludovico Mitterpacher oeconomiae rusticae, in Regia universitate Budensi professoribus presbyteris. Budae, Typis Regiae Universitatis, anno 1783. Zajedno s naslovnom stranom knjiga ima 147 strana + 16 slika označenih rimskim brojkama. 4°. Drugi dio knjige inače je na hrvatski preveo T. Matić pod naslovom: "Narodni život i običaji u Požeškoj županiji krajem 18. st." Zbornik za narodni život i običaje, Knj.35, JAZU, Zagreb 1951, str. 5-27.
9. Usp. str. 58.
10. Gradska općina u Požegi god. 1784. imala je neprestano u pripremi 10 većih, 7 manjih ljestava, 5 kuka na motkama i 30 kablića za vodu u slučaju požara. U istu svrhu sav grad bio je podijeljen na deset okružja i svaka ulica imala je po jednu bačvu od deset vjedara koja je uvijek bila puna vode. Usp.R.Horvat, Povijest Slavonije, Zagreb 1936, str.166-7.
11. Koliko znamo, osim spomenutog B. Hacqueta koji je 1775. Savom došao sve do Zemuna, u Srijemu je nešto botanizirao i Pavao Kitaibel (1757-1817) god. 1800. i to opisao u rukopisu Iter Slavonicum (1808) koji se, kako spominje A.Forenbacher (nav.čl.str.140), čuva u peštanskom muzeju.
12. Čini se da potkraj turske vladavine u Slavoniji ceste nisu bile ni izdaleka tako dobre. Kad je 1695. zagrebački kanonik Ivan Josip Babić putovao u Požegu, u izvješću navodi kako su im kola čitavim putem neprestano plivala u blatu i vodi. Usp. T.Matić, nav.čl.str.9.

13. Ta tvrdnja o urednosti i velikoj čistoći u opreci je s opisima što ih nalazimo u spomenutom djelu W.von Taubea. Doduše von Taube izrijekom govori o Granici, ali je teško pretpostaviti da slične higijenske prilike nisu bile i u ovom dijelu Slavonije. Vjerojatno su naši pisci nešto stvar uljepšali.

14. Profesori Piller i Mitterpacher vrlo se laskavo izražavaju o susretljivosti i učenosti ovoga vrijednog prosvjetnog djelatnika: "Propter nostram sermonis Illyrici ignorationem interpretem se praebuit, assiduus etiam in itineribus comes, in laboribus adjutor, in dubiis consultor fuit". Str. 46-47.

15. Čini se da se tako u Slavoniji redovito postupalo. Tako djakovački župnik Ivan Grličić u svom "Putu nebeskom" (Mleci 1707) kaže da griješi "mati koja brez uzroka svojim mlikom zadovoljno svoga diteta ne rani do treće godine" (str.53).

16. Općenito se u izvorima iz XVIII st. za požeški duhan ističe da je dobre kvalitete. Tako Piller i Mitterpacher kažu da je "ubique celebri fama", a Mikoczy (nav. dj., odsječak III) navodi da je nadaleko poznat.

Mr Josip BALABANIĆ
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU
Zagreb, Opatička 18

SLAVONSKI GEOLOG

Vanda KOCHANSKY-DEVIDÉ

JOSIP POLJAK (1882-1962)

Tri istraživača rodom iz srca Slavonije bili su prvi trudbenici na polju geoloških znanosti u Hrvatskoj. To su bili: Djuro PILAR (1846-1893) iz Broda, naš prvi školovani geolog i mineralog uopće, Mijo KIŠPATIĆ (1851-1926), Osječanin, znameniti mineralog i petrograf te nenadmašivi popularizator prirodnih znanosti, i - već u trećoj generaciji - Josip POLJAK (1882-1962), rodom iz Orahovice, najpoznatiji geolog, speleolog i promicatelj planinarstva izmedju dva rata, ali i prvi koji je nakon rata uložio sve svoje stručno znanje da geološkim osnovama za izgradnju hidrocentrala u kršu pomogne elektrifikaciju svoje zemlje.

Iako poznat kao ljubitelj krša, i svom je rodnom kraju u širem smislu, Požeškoj kotlini, posvetio sav žar svog istraživačkog duha, izradjivao je geološke karte Papuka, Krndije i Psunja, otkrivao geološku starost, sastav i strukturu tamošnjih taložnih i eruptivnih stijena i pronalazio i odredjivao fosile - ostatke živih bića iz davne geološke prošlosti. Sva ta otkrića iz geologije Požeške kotline objavio je u 14 znanstvenih i stručnih radova.

Josip Poljak bio je sin općinskog službenika Antuna Poljaka u Orahovici i Adele rodj. SENČER. Pučku školu polazio je u Orahovici i Sisku, gimnaziju i Filozofski fakultet u Zagrebu. Već za vrijeme studija bio je dodijeljen na rad Geološko-paleontološkom muzeju u Zagrebu gdje je službovao od 1918. do 1940. kao kustos a od 1940. do umirovljenja 1959. kao ravnatelj. Čitav svoj život bavio se muzeološkom djelatnošću u muzeju, istraživačko-znanstvenim radom, stručno-praktičnim zadacima te populariziranjem prirodnih znanosti, planinarstva i špiljarstva. Napisao je 76 znanstvenih rasprava i stručnih prikaza te 112 popularno-znanstvenih članaka koji su objavljeni, kao i velik broj stručnih elaborata za potrebe privrede.

Josip Poljak

Gdje se postavljala neka vodena brana, gdje se projektirala veća gradjevina, trasirala cesta, regulirale vode, zahvaćali izvori, gdje je spuzivao brijeg, gdje se otkrivala neka špilja, pronašao fosilni kostur i sl., profesor Poljak bio je tamo da dade geološki savjet, usmeno i pismeno. Nije čudo što je bio tako popularan.

Poznavao je, tako reći, svako vrelo, selo i stazu u Hrvatskoj, a donekle i u Bosni i Hercegovini. Geološki i planinarski putovi doveli su ga često u posve zabačena područja. Iz takvih krajeva potječu slijedeće dvije anegdote, koje je u društvu sam pričao:

Na geološkom svom poslu u Lici primijeti on jednog dana da ga dva Ličanina - prikrivena iza neke litice - iz prikrajka pažljivo promatraju. Mladji priča starijem: "Ma gledam ga ja već podože, a on: kuc, kuc, čekićem po stijeni, odbije kamen te ga gleda kroz caklo, a tad ga umota u papir i stavi u ranac". Uto Poljak baš nadje zanimljiv uzorak te ga umota i spremi. "Est, bogami, munjen je" - zaključi stariji.

U bosanskom kršu upekao zvizdan, a Poljak sa svojim drugom čitav dan vrluda bespućem. Gladni, žedni, konačno nailaze na planinsku kolibu u kojom sama mlada stopanica.

- Pogibosmo od gladi, imaš li što za jelo, platit ćemo ti.
- Ma što bih ja, sirotinja, imala!
- Imaš masti ili ulja i koje jaje?
- Imam ulja, a eto i jaja.
- Divno, umuti jaja i načini kajganu. Znaš, bolja bi bila da staviš još malo sjeckanog luka na ulje - kaže Poljak koji je znao nešto kuhati. - Imaš li luka?
- Pa naći će se!
- E, fino, spremi onda!

Žena potpiri vatru, stavi u tavu ulja, noktima oguli glavicu luka, zagrize u nju i razgrize i popljucka u ulje. Gladni se drugovi zgledaše: Što ćemo sad, zar ovo jesti?

- A bi li je ti poljubio, pita Poljak kolegu.
- Pa bih, vide je kako je mlada i zdrava!
- Pa onda jedi!

I pojedoše kajganu.

Akademik Vanda KOCHANSKY-DEVIDÉ
Prirodoslovno-matematički fakultet
Zagreb, Socijalističke revolucije 8

POŽEŠKI GEOGRAFI

Daniela VINKOVIĆ

JOSIP FORKO

Medju zaslužnim profesorima i znanstvenim radnicima koji su u mladim godinama službovali na Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi isticali su se kao profesori zemljopisa Josip Forko i Vjekoslav Host.

Josip Forko rodjen je 13. ožujka 1847. god. u Križevcima. Završio je gimnaziju u Varaždinu. Nakon školovanja u Beču osposobljen je za prosvjetnu struku na nižoj gimnaziji 21. prosinca 1871. god. Na Požešku gimnaziju Josip Forko dolazi u službu 1870. god. u svojstvu učitelja. S prekidima radi u Osijeku, a 1878. g. postaje pravim učiteljem Požeške gimnazije. Dekretom Kraljevske zemaljske vlade 1884. god. unapredjen je za profesora na Požeškoj gimnaziji.

Vrlo nadarenJosip Forko u"Izvješću Kraljevske velike gimnazije u Požegi"* objavio je u tri dijela raspravu "Historijsko-geografska struka na srednjih učilištih". Iz te rasprave, koju je prof. Josip Forko namijenio učenicima ondašnje gimnazije, saznajemo kako se predavao zemljopis na Gimnaziji u Požegi te da je u ono vrijeme zemljopis, danas samostalni školski predmet, bio usko povezan s poviješću.

U svojoj raspravi prof.Josip Forko navodi:

"... Zemljopis se predavao na gimnazijah, ali kako? To je bio nekakav konglomerat svakojakih imena, koja su učenici teškim trudom naučili, ali tim laglje zaboravili. Prof.Hanak u svom izvješću od srednjih učilištih austrijskih, što ga je sastavio za bečku izložbu, veli da je zemljopis na gimnazijah trepet učenika. Zemljopis, predavao se doduše u svih razredih, nije ništa drugo bio, već "nesistematično nabrajanje gradova i mjesta s brojevi njihova stanovništva,uredi i manufakturami."
Istom osnovni nacrt za austrijske gimnazije i realke od god. 1894. koji je sva srednja učilišta u čitavoj monarhiji preustavio, opredijelio točno, koji se predmeti u gimnazijah imadu učiti, kako se učevni materijal imade porazdijeliti i u kojem opsegu uzimati za povijesno-zemljopisnu struku.

---

* Izvješće Kr.velike gimnazije od 1885-6. god.
Izvješće Kr.velike gimnazije od 1887-8. god.
Izvješće Kr.velike gimnazije od 1878-9. god.

I raz: zemljopis bez ikakve povijesti
II raz: povijest staroga vijeka do propasti zap. rimskog carstva uz dotični zemljopis.
III raz: pregled povjestice srednjeg vijeka i novi vijek do vestfalskog mira uz zemljopisni nacrt tadašnjih država.
IV raz: ostale povijesti novog vijeka i popularna statistika.

U razredima više gimnazije imade se gradivo uzimati opširnije i sistematičnije, te više znanstvenim načinom.

V raz: Povijest staroga vijeka i to ono kulturnih naroda, afričkih i azijskih, zatim povijest Grčke do razorenja Korinta. Uz dotični zemljopis imade se naročito veći obzir uzeti na topografiju Grčke.
VI raz: Rimska povijest, te srednji vijek do Karla Velikog uz dotični zemljopis s osobitim obzirom na topografiju Italije.
VII raz: Svršetak povijesti staroga vijeka do vestfalskog mira i dotični zemljopis.
VIII raz: Ostatak iz novoga vijeka povijesnica austrijske monarhije i statistika Carevine Austrijske."

Dalje Josip Forko navodi:

"Po istom osnovnom nacrtu ne predaje se zemljopis nigdje na poseb, već samo u prvom razredu. Za ostale razrede se kaže da se samo na temelju i u savezu sa zemljopisom imade povijest predavati, jer da se historija bez geografije nikako razumjeti ne da. To je velika istina nu i pitanje veliko kako će se po istom nacrtu povijest i zemljopis u sklad dovesti! Imade li se u obzir uzeti samo tzv. historički zemljopis ili imade li se učitelj obazirati glede zemljopisa na današnje države u dotičnih dijelova svijeta."

Prof. Josip Forko je smatrao:

"Učenici prvoga razreda gimnazije moraju se upoznati sa temeljnim zakonima matematične geografije, opisom zemlje i dr., cijelim matematičnim, fizikalnim i političkim zemljopisom. Zemljopis se još ne uči dakle zbog sebe samo već zavisi od milosti drugog predmeta."

U svom drugom dijelu Josip Forko navodi:

"Visoka kr.hrv.slav.dalm.vlada izdala je naredbu po kojoj se zemljopis predaje kao zaseban predmet u prva četiri niža razreda gimnazije. Ta je naredba početkom školske god. 1976/77. u život stupila."

Prema ondašnjoj metodici bilo je šest metoda predavanja zemljopisa: analitičko, sintetičko, asocirajuće, grupirajuće, koncentrirajuće i konstruktivno.
Školske god.1878/79. na Požeškoj kr.velikoj gimnaziji zemljopis se prema izvještaju prof. Josipa Forka predavao:

I razred: 3 sata tjedno
Temelji matematičke geografije, koliko su nužni za razumijevanje karte, opis površine Zemlje, čitanje na kratí i risanje karte.
II razred: 2 sata tjedno
Specijalna geografija Azije i Afrike, općeniti pregled Evrope, specijalna geografija južne i zapadne Evrope.
III razred: 2 sata tjedno
Specijalna geografija ostale Evrope, Amerike i Australije.
IV razred: 2 sata tjedno
Specijalna geografija Austro-Ugarske monarhije.

Za vrijeme svoga djelovanja i rada na Požeškoj gimnaziji Josip Forko se zauzimao za to da se zemljopis kao nastavni predmet odvoji od povijesti te da tako postane samostalan školski predmet. Zalagao se i za nove nastavne metode u predavanju zemljopisa.

L i t e r a t u r a :

Izvještaji Požeške gimnazije od 1885-1889. godine.

D R A G U T I N L E R M A N, Požežanin, član Stanleyjeve Kongo-ekspedicije (1863-1918)

Do sada u području historije geografskih otkrića nema mnogo egzaktnih rezultata znanstvenih i stručnih istraživanja. Može se reći da je povijest geografskih otkrića Zemlje usko vezana s vladajućim ekonomskim i političkim prilikama svoga vremena.

Na početku 20. stoljeća proces nasilnog podvrgavanja afričkih naroda bio je uglavnom završen. Mali broj evropskih država podijelio je između sebe 90 posto afričkih teritorija. Počela je trka za neizmjernim izvorima sirovina unutrašnje Afrike. Više se nije radilo o slonovači, zlatu i mirti, deviza je sada glasila: kaučuk, ugljen, dijamanti i pamuk! Afriku je cijedilo nekoliko tuceta kapitalističkih kompanija. Trgovina robljem službeno je zabranjena, u to vrijeme zamijenjena je mnogo rafiniranijim metodama.

U vezi s tim naglo je porasla djelatnost ekspedicija. Dok u razdoblju od god.1851. do 1860. možemo nabrojiti dvadeset sedam ekspedicija, osamdesetih godina prošlog stoljeća njihov je broj porastao na 48. Glavni je cilj bio privredno istraživanje afričkog teritorija. U potrazi za novim sirovinama i njihovim izvorima pročešljani su u idućim decenijama i najzabitniji krajevi afričkog kontinenta. Evropljani su prodirali u unutrašnjost Afrike tek polovicom prošlog stoljeća. U njezinu istraživanju su se osobito istakli Englezi. D. Livingston je u toku 32-godišnjega krstarenja po unutrašnjosti istražio gornje tokove rijeke Kongo i Zambezi.

Daljnje istraživanje tog područja nastavio je Englez Henry M.STANLEY, koji je pošao u potragu za izgubljenim Livingstonom, a zatim je, pod pokroviteljstvom belgijskog kralja Leopolda II, nastavio istraživanje zavale Kongo.

Požežanin Dragutin Lerman bio je najistaknutiji član Stanleyjeve Kongo-ekspedicije. Propješačio je Kongo od njegovih rubova u sjevernim dijelovima do područja južnog Konga, od obale Atlantika na zapadnoj strani do jezera Tanganjika na istoku zemlje. Savladao je jezik jezične grupe Bantu-crnaca, sudjelovao u pregovorima o razgraničenju brojnih plemena u Kongu i posredovao reguliranju njihovih međusobnih odnosa.

Dragutin Lerman rođen je u Slavonskoj Požegi 24. kolovoza 1863.g. Već u osnovnoj školi D.Lerman se oduševljavao putopisima. U 16. godini putuje Evropom. Njegova želja da posjeti Ameriku se ne ostvaruje, jer ne poznaje jezik. Ta činjenica još više budi želju u mladom trgovačkom pomoćniku, te noću uči strane jezike: njemački, engleski i francuski, dok danju radi u trgovini.

Do 1880. god. bio je trgovački pomoćnik u Karlovcu. Oduševljen putopisima istraživača Schliemana taj entuzijast definitivno odlučuje podnijeti molbu "Društvu za proučavanje Konga" u Belgiji.

4. studenoga 1882. na poziv H.M.Stanleyja D. Lerman putuje u Bruxelles, gdje postaje članom Stanleyjeve Kongo-ekspedicije.

U jesen, točnije 8.XI 1882., parobrodom "Hark a Way" zaplovila je ekspedicija iz belgijske luke Antwerpen preko španjolske luke Cadiz u Afriku. Nakon pet tjedana neugodne plovidbe Atlanskim oceanom stigli su na ušće Konga u luke Banonu i Bomu. Prvi Lermanov boravak u Kongu trajao je tri godine (1882. do 1885). Njegova dužnost bila je da sudjeluje pri osnivanju novih trgovačkih stanica na području donjeg Konga. S poglavicama plemena sklapali su se ugovori, koji su često uspijevali mirno, a često bivali praćeni krvavim sukobima. Na svom prvom putovanju kroz Kongo Lerman je bio dodijeljen ekspediciji kapetana ELLIOTA, koja je išla prema ušću rijeke Kvilla, gdje je osnovana stanica Rudolfstadt. Ovdje ostaje Lerman do 19. siječnja 1884. i sudjeluje u istraživanju donjeg toka rijeke Kvilla. Istog dana imenovan je zapovjednikom ekspedicije u Manjangu, kamo dolazi 30. veljače 1884. Manjanga je bila jedna od glavnih trgovačkih stanica izmedju Bome i Leopoldvilla, današnje Kinšase, na Kongu.

Dragutin Lerman, prvi s lijeva, na svom prvom putovanju rijekom Kvilla

U to vrijeme Stanley je pozvao Lermana da sudjeluje u povjerenstvu za pregovore s crnačkim poglavicama Tonkijem i Mampujem, jer je Lerman savladao jezik Bantu - crnaca. Spisi ovih pregovora sa Stanleyjevim i Lermanovim potpisima služili su kao važni podaci na Kongo-Kongresu u Berlinu 1884-1885. god. Bila je to jedna od velikih zasluga D.Lermana, jer je nakon Berlinske konferencije odobreno belgijskom kralju LEOPOLDU II da postane vladarom "Nezavisne države Kongo". 12. travnja 1884. povjerio je H.M.Stanley zapovjedništvo stanice Phillippevilla Lermanu. Taj prostor, sa svim osnovanim stanicama, pripao je kasnije Francuzima. U mjesecu lipnju 1884. Lerman dobiva naredjenje da istražuje područje rijeke Djone, pritoke Konga. Na porječju rijeke Djone ostaje Lerman do studenog 1884.

Zapisi i dokumenti o istraživanju i djelovanju na tom području izgubljeni su prilikom transporta.

Krajem 1884. postaje Lerman zapovjednikom važnije stanice u Rudolfstadtu. U kolovozu 1885. parobrodom "Biafra" plovi Lerman ponovo za Evropu. Tada u rujnu preko Belgije stiže u rodnu Požegu.

Na svoje drugo putovanje u Afriku krenuo je Dragutin Lerman iz Belgije 25. srpnja 1888. Drugi Lermanov boravak trajao je od 1888-1891. god. Po nalogu briselske vlade zadržao se Lerman na putu u Kongo u glavnom gradu crnačke republike Liberije u Manroviji sa zadatkom da unovači 200 Crnaca. Stigavši s tim transportom u Bomu, morao je Lerman po nalogu Guvernera Kongo-države g. LEDEGANSKA ponovo u Liberiji unovačiti 400 novih vojnika. Ti su se Crnci dali lako unovačiti, jer su bili porijeklom iz Konga, prodani otprije u Bomi trgovcima roblјem, a zatim otkupljeni u Liberiji.

Godine 1889. bio je Lerman zaposlen na istraživanju rijeke Kvango sve do granice portugalske kolonije Angole. Na velikom području Kongo-zavale održavala se izmjenična trgovina prirodnih bogatstava Konga, palminog ulja, kokosovih oraha, kaučuka, kave, riže, slonove kosti i dr. s evropskim rukotvorinama. Godine 1890. postao je Lerman upravitelj okružja i stanice Stanley-Falls. Današnja Kinšasa, nekadašnji Stanleyvill, razvila se u blizini te stare stanice.

Zbog vrlo slabog zdravlja vraća se D. Lerman u proljeće 1891. god. u Evropu.

Treći Lermanov boravak u Kongu trajao je od kraja 1891. do 1894. god. D. Lerman je tada bio zaposlen na istraživanju terena i osnivanju novih stanica na području istočnog Kvanga. Godine 1892. imenovan je zapovjednikom stanice i okružja Popokabaka s činom kapetana. Popokabaka je naselje na rijeci Kvangu. Vrlo je interesantan Lermanov opis pregovora i krvnog bratimstva s velikim poglavicom Lunda i "Kraljem" MUENE M' PUTOM iz naselja Kasango. U početku 1893. istraživao je Lerman područja na jugoistoku Kasanga prema rijeci Kaseju. Na povratku, prelazeći rijeku Kvilu, Lerman je ugledao njene zadivljujuće slapove i 15. veljače 1893. pozvao ih "Zrinski slapovi", što je kasnije bilo uvedeno u službenu kartu belgijske države Kongo pod nazivom "Zriny Falls". Vrativši se u Popokaboku Lerman je radio na boljem uredjenju stanice i cijelog okružja istočnog Kvanga. U periodu od 1893. do polovice 1894. god. Lerman uspješno održava zborove i rasprave sa susjednim poglavicama i urodjenicima radi sigurnosti prolaza i trgovine s maksimiranim cijenama živežnih namirnica. U mjesecu lipnju 1894. Lerman se vratio iz Konga u Bruxelles, a zatim kući, u Požegu, na oporavak.

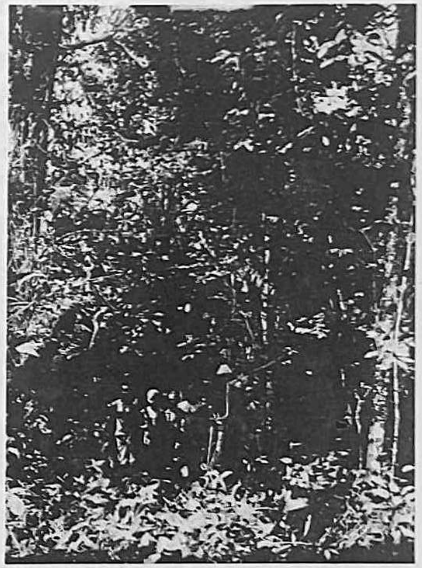

Putovanje kroz prašumu

Četvrti i posljednji put Lerman je boravio u Kongu od 1895. do 1896. g. D. Lerman je tada zadržao zapovjedništvo na području okružja Popokaboke u istočnom Kvangu. Početkom 1896. god. istražio je tok rijeke Vambe, desne pritoke Kvanga. Poglavicama ljudožderskog plemena Bajeka naložio je da zabrane svojim podanicima ljudožderstvo pod prijetnjom smrtne kazne. U prvoj polovini 1896. god. ekonomski je unaprijedio stanicu u Popokaboki izgradivši nove radničke nastambe, podigavši nasade kave i vrtove s vinovom lozom. I dalje nastavlja uspješnim pregovorima s urodjeničkim poglavicama. U srpnju 1896. predaje D.Lerman zapovjedništvo u Popokaboki kapetanu Verscheldenu i skršen bolešću vraća se u Evropu.

Punih 14 godina Dragutin Lerman boravio je u Kongu, u početku samo kao član ekspedicije, a kasnije kao samostalni vodja i istraživač. Godine 1894. odlikovan je ordenom kra-

ljevskog reda Lava od belgijskog kralja LEOPOLDA II za svoje zasluge u istočnom Kvangu.

U jesen 1896. god. imenovan je dekretom Leopolda II generalnim povjerenikom države Kongo. Dužnost guvernera Konga obavljao je u Stanleyjevu odsustvu.

Medjutim, nezdrava ekvatorijalna klima utječe na zdravlje Lermana, te on potpuno napušta Kongo 21. kolovoza 1896. Kongo je ostavio posljedice: zaražen virusom žute groznice Dragutin Lerman, putnik pješak, pionir istraživač, 1918. napušten i sam, umire u bosanskom gradiću Kreševu, u 55. godini života.

Dragutin Lerman počeo se baviti istraživanjem i proučavanjem krajeva, ljudi i običaja tek na svom drugom putovanju, i to po nagovoru svog prijatelja Požežanina Julija KEMPFA.

U opisivanju krajeva kroz koje prolazi, Lerman ne daje znanstvene podatke, već opisuje sve i sva na što naidje, i to načinom oduševljena putnika. Iz dosad detaljno proučenog drugog putovanja i Lermanova opisa mogu se izvući podaci o razvojnom stupnju života urodjeničkih plemena te o načinu izgradnje njihovih nastambi u porječju Konga. Lako se zaključuje da je prije dolaska Evropljana lokacija urodjeničkih plemena bila disperzna, dok se dolaskom Evropljana urodjenička plemena skupljaju oko novih misionarskih stanica. Izgradjuju se putevi, u izgradnji kuća se upotrebljava opeka, dok se površina oko stanice pretvara u obradivu agrarnu površinu zasadjenu kukuruzom, rižom, krumpirom, maniokom, bananom i dr.

Pri opisivanju biljnog pokrova Lerman uočava mnoštvo palmi uljarica, koje su karakteristične za vegetaciju tog područja, zatim vertikalnu stratifikaciju biljnog pokrova u planinskim područjima. Zanimljiv je njegov opis plivajućih "živih" otoka na toku gornjeg Konga, opisuje nastanak tih otoka i razvoj vegetacije na njima.

Pri opisu stanovništva Lerman ne daje brojčane podatke, već svoja zapažanja i opis pojedinih urodjeničkih plemena, njihov način života, medjusobne odnose. Sakupio je na stotine različitih urodjeničkih predmeta iz svakodnevnog života, koji danas imaju neprocjenljivu etnografsku vrijednost.

S aspekta socijalne geografije Lermanovi zapisi o domorodačkim plemenima mogu imati značenje samo za distribuciju pojedinih glavnih plemena u porječju gornjeg i donjeg toka rijeke Kongo.

Za vrijeme svog boravka na Kongu D. Lerman je zaslužan za sklapanje primirja s mnogim urodjeničkim plemenima, zatim za podizanje mnogih stanica na toku gornjeg i donjeg toka rijeke Kongo. Podizanje tih stanica, kao i sklopljen mir s arapskim poglavicama, imalo je odraza na ekonomskom i političkom polju. Domorodačka plemena bila su pod stalnom kontrolom guvernera pojedinih okružja, a time su se mogle ostvariti prisnije ekonomske veze u interesu države Kongo za eksploataciju sirovina, kaučuka, ulja, dijamanata i dr.

Svoj put i istraživački rad Lerman je trostruko zabilježio: obilnom korespondencijom koju je održavao s prijateljima, još neobjavljenim dnevnikom te velikim inventarom materijalne kulture Konga, koji se nalazi u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Može se tvrditi da je Dragutin Lerman po svojoj velikoj zbirci afričkih predmeta, više od 500 primjeraka, iz svakodnevnog života, zaslužan za osnivanje izvanevropske etnografije u nas.

L i t e r a t u r a:

Originalni rukopis Dragutina Lermana u obliku dnevnika. Dnevnik je pohranjen u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Zahvaljujem prof. Branimiru Kempfu na velikoj pomoći pri obradi teksta i prikupljenju podataka.

J U L I J E K E M P F (1864-1934)

Tko ljubi prirodu ljubi i ljude.

Ivan S. Turgenjev.

Julije Kempf

Medju zaslužnim Požežanima istakao se u gradu Požegi od 1885. do 1934. godine kao prosvjetno-kulturni i društveni radnik Julije Kempf, napose kao pisac zemljopisno-povijesnih članaka i omladinskih knjiga i njegova najopsežnijeg književnog djela "Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije." To Kempfovo glavno životno djelo izašlo je 1910. godine tiskom "Hrvatske tiskare i knjižare" u Požegi u tisuću primjeraka na 777 stranica, s 318 slika i 4 priloga (medju kojima je Nacrt posjeda Kr. zemaljske ratarnice u Požegi, sastavljen 1902. g. prema gospodarstvenoj osnovi ravnatelja Dušana KRALJEVIĆA). Slike su fotografije koje je izradio sam autor radeći na svojoj monografiji punih 12 godina (1898-1910) kao učitelj i ravnatelj Dječačke pučke škole u Požegi.

Što je potaklo hrvatskog pedagoga Julija Kempfa da piše i izdaje svoja značajna geografsko-historijska djela? Ne samo ljubav prema školskoj omladini i svom rodnom gradu i kraju nego i domovinska ljubav i svijest dužnosti prema što boljem i potpunijem "izvršivanju učiteljskog zvanja". Dakako, na mladog su Julija već u požeškoj Gimnaziji (1874-1880) utjecali i profesori: Josip FORKO, profesor zemljopisa i povijesti te hrvatskog jezika, te Stjepan POLIĆ, profesor prirodopisa. Kao pripravnik "Kr. muške učiteljske škole" u Zagrebu (1880-1883) napose je cijenio i volio razrednika Ivana HOIĆA, profesora i pisca zemljopisa i povijesti, te profesora hrvatskog jezika Skendera FABKOVIĆA. Za ljetnih školskih praznika 1882. godine poduzeo je po preporuci prof. Fabkovića Julije Kempf sa svojim školskim drugom Ćirilom ŠUNIĆEM veliko putovanje po Hrvatskoj i Slavoniji, koje je trajalo punih 6 tjedana. Kao djaci-putnici, uz novčanu potporu djakovačkog biskupa i narodnog mecene J.J. STROSSMAYERA, putovali su od mjesta do mjesta većinom pješice, a takodjer i željeznicom. O tome zanimljivom putovanju napisao je J. Kempf opsežan putopis ("Putne sgode"). U Križevcima i okolici zadržali su se dva dana i pohodili Gospodarsko-šumarsko učilište, gdje je radio kao mladi učitelj vinogradarstva i voćarstva Josip Kempf, stariji Julijev brat, a završavao svoje gospodarsko-šumarske studije Dušan KRALJEVIĆ, Kempfov školski drug iz Požege. U I. svesku svojih Memoara zapisao je Julije Kempf i ovo: "Poznato je, da se godine 1882. već i u Hrvatskoj sporadično pojavila trsna uš (Filoxera vastatrix) u nekim vinogradima zagrebačkoga kotara, a naš profesor gospodarstva Franjo Kuralt (tajnik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva) upozorio nas na sigurnu propast domaće loze od tih strašnih zaraznih nametnika. Da se kao budući narodni prosvjetitelji upoznamo s tom dotada nepoznatom trsnom uši, udesio je kao savjestan stručnjak u sporazumu s našim zavodskim ravnateljstvom izlet u Šenkovac (u Brdovačkoj općini zagrebačkog kotara), pri čemu smo sudjelovali ne samo mi, već i neki naši profesori (ravnatelj Ljudevit Modec, Skender Fabković, Ivan Hoić, Tomislav Ivkanec i učitelj vježbaonice August Matoš) i dr. ... Taj naš naučni izlet lijepo je narednih dana prikazao učitelj August Matoš (otac A.G. Matoša) u dnevniku "Agramer Zeitung".

Nakon položenog učiteljskog ispita u Zagrebu g. 1883. dobio je poletni Julije Kempf prvo učiteljsko mjesto u Dječačkoj pučkoj školi u Novom Vinodolskom, gdje je službovao dvi-

je godine do konačnog premještenja u Požegu ljeti 1885. godine. Došavši u Požegu bio je Kempf glavni osnivač i organizator "Učiteljskog društva požeške doline" od 1886. do 1917. godine, učlanjenog u Savez hrvatskih učiteljskih društava u Zagrebu. Godine 1891, prije održavanja velike "Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe gospodarskog društva u Zagrebu", priredila je Požeška gospodarska podružnica u požeškoj Ratarnici (zgrada sagradjena 1886.g.) u zajednici s Učiteljskim društvom požeške doline regionalnu izložbu u županijskoj dvorani od 31. svibnja do 3. lipnja. Tu je izložbu otvorio predsjednik gospodarske podružnice Svetozar KUŠEVIĆ od Blackoga. Iz požeškog kotara najviše su izložaka prikupili učitelji i učiteljice iz ovih gospodarskih grana: vrtlarstva, pčelarstva, svilarstva, tkiva i prediva, ženskih ručnih radova, seljačkih rukotvorina od drveta i dr. Na "Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi u Zagrebu", što je održana od 15. kolovoza do 15. listopada 1891. g., bilo je mnoštvo izložaka iz poljoprivrede, vinogradarstva, voćarstva, šumarstva, obrta i umjetnosti. Tadašnja požeška županija, a napose požeški kotar, bili su na Izložbi bogato zastupani mnogobrojnim izlošcima iz svih gospodarstvenih grana. Na Izložbi se istakao gospodarsko-ekonomski paviljon braće Turkovića iz Kutjeva, kao i drugih veleposjednika i malih poljoprivrednika. Mnogi su izlagači iz Požeške kotline dobili nagradne kolajne i priznanice. Izložbu je pohodilo i mnogo učitelja i učiteljica iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Češke, koji su prisustvovali toga ljeta velikoj skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava u Zagrebu.

Julije Kempf je kao tajnik Hrvatskog pjevačkog društva "Vijenac" u Požegi (1886-1898) bio gotovo svakog ljeta na društvenom izletu u Velikoj i Jankovcu u Papuk-gori. Na takve izlete putovalo se u ljetnim mjesecima na seljačkim kolima iz Požege već u 4 ili 5 sati ujutro sve do Velike i Duboke (gdje je još do 1880-tih godina radila tvornica stakla). Iz Duboke se dalje išlo kroz bukovu šumu pješice do Jankovca. O Velikoj i veličkom kupalištu pisao je tada J. Kempf članke 1896. g. u zagrebačkom književnom listu "Vijenac".

Godine 1898. Julije Kempf je u Požegi osnovao Podružnicu Hrvatskog planinarskog društva (sa sjedištem u Zagrebu) pod imenom "Papuk". Podružnica HPD "Papuk" u početku je lijepo napredovala i imala preko 50 članova. Kasnije joj je zamro rad, pa je g. 1933. bila osnovana podružnica HPD "Sokolovac" u Slavonskoj Požegi nastojanjem J. Kempfa. U časopisu "Hrvatski planinar" u Zagrebu izašli su od 1898. do 1901. g. zanimljivi Kempfovi geografsko-historijski članci: "Šetnja Dilj-gorom", "Vrhovački grad", "Dolački grad", "U dolini Pukotine" (u Požeškoj gori), "Na Papuku".

U svojoj monografiji "Požega" iznosi J. Kempf ponajprije geografske podatke pod naslovom "Zemljopisne bilješke" (str. 1-57) s 40 slika. Tu su detaljno opisane: 1. Gore požeškoga kraja (Psunj, Papuk, Krndija, Dilj-gora i Požeška gora), zatim 2. Vode požeškoga kraja (rijeka Orljava s pritocima). U poglavlju Podneblje i plodovi prikazan je geografski smještaj Požege, meteorološki podaci od 1901. godine te o plodnosti Požeške kotline.

Kao pandan monografiji "Požega" izašla je godine 1914. prije I svjetskog rata Kempfova knjiga "Iz Požeške kotline", zemljopisne i povijesne crtice za mladež, sa slikom Jankovačkog slapa na naslovnoj stranici i 130 slika u tekstu, tiskom Lavoslava Kleina nasljednici, u Požegi, na 190 stranica. Godine 1924. napisao je Julije Kempf kao županijski školski nadzornik (1917-1924) knjigu "Oko Psunja" - zemljopisno-povijesne crtice za mladež, koju je izdao Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu, tiskom tiskare C. Albrechta 1924. g.

Nakon osnutka Gradskog prosvjetno-kulturnog odbora i Gradskog kulturno-historijskog muzeja u Slavonskoj Požegi 1925. godine, Julije Kempf je kao gradski načelnik (1925-1929. g.) napisao i izdao djelo (brošuru) "Iz prošlosti Požege i požeške županije" - bilješke po vrelima iz domaćih arhiva (preštampano iz "Požeških novina"), Požega 1925-1926, u tiskari Dragutina Rališa.

U knjizi "Zlatna Požeška dolina", gospodarske, privredne i kulturne prilike grada i kotara Slav. Požega - koju je izdao Odbor za priredbu Gospodarske izložbe u Slav. Požegi 1931. (predsjednik dr Matija MIKULIĆ upravitelj podružnice I hrvatske štedionice, potpredsjednik Ivan SAMARDŽIJA, posjednik i industrijalac, blagajnik Stjepan GRGIĆ, gradski račun.savjetnik, tajnici: Franjo TRSTENJAK i Stjepan KOYDL, poljoprivredni referenti), a urednik knjige dr Djuro KUNTARIĆ, odvjetnik, tisak Dragutina RALIŠA - napisao je uvodni članak Julije KEMPF, pod naslovom: "Gospodarske prilike požeškoga kraja u prošlosti" (str. 3-12).

Tu je autor prikazao na temelju podataka iz svojih geografsko-historijskih djela poljoprivredni razvoj u Požeškoj kotlini od Rimljana do 20. stoljeća. Rimljani su imali ovdje važnu naseobinu Incerum, a rimska cesta išla je preko Krndije od Našica podgorjem Požeške kotline do Kamenskog klanca i dalje preko Pakraca do Siska (Siscia). Rimski naziv "Vallis aurea", tj. "Zlatna dolina" označavao je Požešku kotlinu kao važan kraj po poljoprivrednom i šumskom bogatstvu (u st. vijeku od I do IV stoljeća). Iza seobe Slavena u 6. i 7. st. na jug preko Panonske nizine bila je na tlu današnje Požeške kotline osnovana hrvatska plemenska župa sa središtem u gradu (tvrdji) Požegi. U 10. st. ujedinio je Dalmatinsku i Posavsku Hrvatsku kralj Tomislav (925-930).

Od 1102. do 1301. g. vladali su u Ugarskoj i Hrvatskoj madžarski kraljevi Arpadovići. Tada se za vlade Andrije II (1205-1235) prvi put u srednjem vijeku spominje u ispravi iz 1210. g. požeška županija (comitatus de Posega), a u ispravi od 11. siječnja 1227.g. tvrdjava, grad Požega (castrum de Posega), čiju 750-godišnjicu sada slavimo. Arpadoviće su na ugarsko-hrvatskom prijestolju naslijedili u 14. st. Anžuvinci iz Napulja, a od 16. st. dalje austrijski Habsburgovci. Seljaci su u doba feudalizma sve do 1848. godine bili kmetovi tudjinskih i domaćih vlastelina (spahija), kojima su morali uz nepravednu plaću u naravi obradjivati polja i raditi sve druge gospodarske poslove.

U 16. i 17. st. vladali su u Slavoniji i požeškoj županiji Turci (1536-1691). U gradu Požegi bilo je središte Požeškog sandžaka, kojim su upravljali sandžak-begovi i paše. Kršćanska raja morala je plaćati velike poreze i danak u krvi te harač za sultana. Poslije oslobodjenja Slavonije od turske vlasti i sklopljenog mira u Sremskim Karlovcima (1699. g.) trebalo je da naše seosko stanovništvo, Hrvati i doseljeni Srbi, podigne zapuštenu poljoprivredu i opustjela ognjišta. No tada u početku 18. st. tudjinska austrijska komorska i vojnička nasilna uprava nametnula je našem narodu u selima i gradu svoje poreze, te se mnogi odmetnuše u hajduke, a neki pobjegoše u Bosnu pod tursku vlast. Bečka carska vlada postavila je na gospoštije u požeškoj županiji većinom tudjince za gospodare. Za vlade kraljice MARIJE TEREZIJE (1740-1780) bila je obnovljena požeška županija 1745. g. i donekle popravljeni odnosi izmedju seljaka i vlastele. U selima su otvorene osnovne škole i za seljačku djecu, u kojima se pored ostalih predmeta imalo učiti i gospodarstvo. Vojna krajina bila je proširena na slavonsku Posavinu i veći dio Srijema s obvezom graničarske vojne službe te učenja i znanja njemačkog jezika. Požeška, virovitička i srijemska županija vraćene su pod bansku vlast u Zagrebu. Zbog zaštite usjeva od raznih štetočina, a napose ptica, vrijedila je u 18. st. neobična odredba Marije Terezije: svaki je poljodjelac bio dužan godišnje uništiti (ubiti) 10 vrabaca, 1 svraku i 1 gavrana!

Kada je g. 1702. komorski provizor Gabrijel HAPSZ izvršio popis imovine svih naših sela u Požeškoj kotlini i ostaloj Slavoniji, vidi se da su poljoprivrednici požeškoga kraja redovito sijali pšenicu, raž, ječam, zob, proso i kukuruz. Od domaćih životinja imali su konje, volove, krave, ovce, koze i svinje. Požeški gradjani su tada imali zasijano samo 173 jutra pšenice, ječma i zobi, 11 jutara kukuruza i prosa, livada za 261 kosca, vinograda za 313 kopača te 7 košnica pčela. Pod upravu grada Požege potpadala su okolna sela: Drškovci, Komušina, Vidovci, Laze, Seoci, Arslanovci i Emovci. Tokom 18. st. razvile su se u Požeškoj kotlini gospoštije (vlastelinstva): Kutjevo, Kaptol, Pleternica, Velika, Brestovac, Stražeman

i Blacko. Bivše dobro cistercitske opatije u Kutjevu prešlo je u posjed požeških isusovaca (1698-1773), a zatim je to vlastelinstvo preuzela kralj.komora i naukovna zaklada, te od 1882. do 1945. obitelj baruna TURKOVIĆA. U kutjevu se iza NOR-a razvio Poljoprivredno-prehrambeni kombinat. Bogati vlastelin Pleternice, Brestovca, Pakraca i Velike s Mitrovicom, tj. današnjim selom Trenkovom, bio je u prvoj polovini 18. st. barun Franjo Trenk, smioni zapovjednik pandura u austrijsko-pruskom ratu. Potkraj 18. i na početku 19. st. Pleternica i Velika s Mitrovicom bili su u posjedu grofa Jakova SVETIĆA. Svetić je kao zakupnik dobra Kutjevo g. 1820. dao u Vetovu podići prvu veliku ovčarnicu za gajenje španjolskih merino-ovaca (današnje Ovčare).

U 18. i 19. st. uzgajao se u Požeškoj kotlini medju žitaricama ječam u većoj količini za proizvodnju piva, kao i biljka hmelj. Prvu pivaru podigao je u gradu Požegi u 18. st. Ivan ŠPAUN, a naslijedio ga u 19. st. Ivan MERLE, a zatim pivar Dragutin Lobe u požeškom Grabriku. Drugu pivaru je podigao 1863. g. u požeškom Kapavcu pivar Ferdo Kempf, otac Julija Kempfa, koja se održala do 1876.

U Požeškoj kotlini mnogo su se uzgajali kao korisne biljke lan i konoplja. Seljačke žene su od tih biljki izradjivale žensko i muško rublje, posteljinu, stolnjake i ručnike s ukrasnim vezovima, a takodjer su od ovčje vune same izradjivale sve vrste narodnog seljačkog odijela. U 18. i 19. st. bilo je u slavonskim selima i gradovima obvezno uzgajati dudove radi proizvodnje svilčevih čahura (galeta). U gradu Požegi radila je sve do polovine 19. st. tvornica za odmatanje svile. Od vremena turske vlasti u našim krajevima počeo se saditi i duhan. Požeški duhan izvozio se u 18. st. najviše u Italiju (tršćanski trgovci naručili su g. 1776. 50.000 centi požeškog duhana).

Za napredak voćarstva i vinogradarstva bila su zaslužna vlastelinstva u Kutjevu i Stražemanu, iz kojih su se raširile mnoge vrste voćaka u selima i gradu Požegi, dok tu zadaću nije preuzela Ratarnica u Požegi (osnovana 1884. g.). Seljaci poljoprivrednici uzgajali su obično jednu vrst naslijedjenih voćaka, koje su čuvale stare seljačke zadruge, kao što je čuvena bila jabuka "srčika", danas već degenerirana (1931), te kruške "buzdovanlija", "lazanka" i "miholjača" te šljiva "požeškinja". Veliku regeneraciju našega vinogradarstva proveo je u prvoj polovini 20. st. zaslužni vinogradarsko-voćarski stručnjak, predavač i pisac Stjepan Koydl.

Uzorni narodni prosvjetitelj Julije Kempf ostavio je u svojim značajnim plodovima uma i srca svima nama Požežanima trajnu i bogatu baštinu.

JOSIP KEMPF (1859-1901)

Rodjen je u Požegi 1859. g., umro u Zagrebu 1901. g. Brat je Julija Kempfa. Bio je odličan djak i g. 1877. položio je u novoj zgradi Kraljevske velike gimnazije u Požegi ispit zrelosti (maturu). Poslije mature dobio je stipendiju od Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade u Zagrebu za polazak Vinogradarsko-voćarske škole u Klosterneuburgu kod Beča. Nakon trogodišnjih studija u tom zavodu i položenih stručnih ispita dobio je 1881. g. mjesto asistenta, a zatim je od 1885. g. postao pravi učitelj vinogradarstva i voćarstva na Kraljevskom gospodarskom i šumarskom učilištu u Križevcima. Istakao se kao stručni pisac i predavač u posebnim stručnim tečajevima za pučke učitelje. Napisao je stručne članke u velikom enciklopedijskom djelu "Uputa u ratarstvo i gospodarstvo". 1886. izdan je u Zagrebu prijevod Josipa Kempfa s njemačkog na hrvatski jezik knjižice "Cijepljenje vinove loze" Hermanna Goethea, uz Dodatak: O nasadu naših vinograda, da ih sačuvamo proti trsnomu ušencu cijepljenjem vinove loze na amerikasnki trs. Takodjer je pisao u "Gospodarskom listu" stručne rasprave.

Literatura:

1. KEMPF, J.: Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr.grada Požege i požeške županije. Požega 1910.
2. KEMPF, B.: Književni rad Julija Kempfa, članak u Požeškom zborniku II, izd. OMH, Slavonska Požega 1966.
3. KEMPF, J.: Iz prošlosti Požege i požeške županije, bilješke po vrelima iz domaćih arhiva. Slavonska Požega 1926.
4. SMIČIKLAS, T.: Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije, Zagreb 1891.
5. KEMPF, J.: Gospodarske prilike požeškoga kraja u prošlosti. Članak u knjizi "Zlatna Požeška dolina", Slavonska Požega 1931.
6. KEMPF, J.: Moji memoari, I i II svezak rukopisa, 1933-34. u Slavonskoj Požegi.

Daniela VINKOVIĆ, prof.
Gimnazija
Slavonska Požega
Trg Republike 6

ISTAKNUTI POŽEŠKI LIJEČNICI

Vladimir DUGAČKI

Tijekom svoje povijesti Požega je dala niz istaknutih ljudi u svim granama ljudskih djelatnosti. Medju njima naravno ima i dosta liječnika, bilo da su u Požegi rodjeni, bilo da su u tom gradu djelovali. Teško je zbog toga bilo odabrati najistaknutije, jer je prostor koji nam je dan na raspolaganje vrlo ograničen. Odlučili smo stoga da obradimo samo njih 12, svjesni da ih ima bar još jedanput toliko koji bi zaslužili mjesto u zborniku ovakvog karaktera. Tih 12 liječnika obradili smo svrstavši ih kronološki prema godinama rodjenja. To su Aleksandar Antun Pavić, Aleksa Vancaš, Miroslav Dražić, Ante Schwarz, Ignjat Thaller, Ante Culek, Vatroslav Florschütz, Andrija Štampar, Ante Šercer, Ernest Grin, Miroslav Delić i Ivan Reiner. Ne povezuje ih samo činjenica da su bili istaknuti liječnici i da je njihovo ime vezano uz Požegu nego oni imaju i mnogo drugih zajedničkih karakteristika. Vancaš, Schwarz, Thaller i Štampar bili su istaknuti organizatori zdravstvene službe, Florschütz, Šercer, Grin, Delić i Reiner bili su poznati kliničari, dok su Pavić, Dražić i Culek bili vrsni praktičari. Florschütz, Štampar, Šercer, Grin i Reiner bili su profesori naših medicinskih fakulteta, Pavić je bio profesor mediko-kirurške škole u Salzburgu, Dražić je bio pozvan za profesora sveučilišta u Krakovu, Vancaš je bio smatran za najpogodniju ličnost za sveučilišnog profesora u Zagrebu mnogo decenija prije osnutka Medicinskog fakulteta, dok je Schwarz napisao udžbenik namijenjen još tada nepostojećem fakultetu. Štampar, Šercer i Grin bili su članovi naših akademija, Vancaš i Schwarz bili su predsjednici Zbora liječnika Hrvatske, dok su Schwarz i Florschütz bili glavni urednici "Liječničkog vjesnika". Nadalje, Grin na čelu ekipe Higijenskog zavoda u Sarajevu i Delić na čelu ekipe Higijenskog zavoda u Zagrebu našli su se na zajedničkom poslu da u Bosni provedu anketu o zglobno-koštanom sifilisu. I tako bismo redom mogli nizati i druge karakteristike koje ih vežu, no to će čitatelj i sam moći vidjeti iz ovog prikaza. Spomenimo samo još interesantan podatak da je prvi u ovom našem prikazu, Aleksandar Antun Pavić, upozorio na štetnost pušenja i na mogućnost pojave raka u vezi s pušenjem, a da je posljednji, Ivan Reiner, nakon 135 godina učinio to isto, dakako argumentiranije i znanstvenije.

ALEKSANDAR ANTUN PAVIĆ (1802-1853)

Rodio se u Požegi 15.V 1802. Otac mu je bio zanatlija, rodom iz Toma kraj Požege. Aleksandar Antun (neki ga nazivaju Antun Branko pohrvaćujući grčko ime Aleksandar) pohadjao je osnovnu školu i niže razrede gimnazije u rodnom gradu, a višu gimnaziju u Zagrebu

Aleksandar Antun Pavić

i Pešti, i to potporom grada Požege. Medicinu je studirao u Beču i tu je promoviran u kolovozu 1827. disertacijom "De nicotiana tabaco". U toj raspravi Pavić opisuje povijest uživanja duhana a zatim samu biljku, način kako se uzgaja i priprema za upotrebu, poslije čega govori o djelovanju duhana na organizam. Spominje da u maloj dozi duhan ima pozitivno djelovanje: smanjuje osjećaj gladi, smanjuje umor, povećava izdržljivost, olakšava iskašljavanje i ispražnjenje crijeva, pomaže kod padavica i vodene bolesti, a primijenjen lokalno kao zeleni list liječi rane, pogotovu dugotrajne ulceracije, dok u obliku masti djeluje protiv herpesa, svraba, ušljivosti itd. U većoj pak dozi duhan oštećuje pluća i jetru, a naročito mozak, te može dovesti do povraćanja, vrtoglavice, nesvjestice pa čak i do apopleksije. Zbog toga Pavić na kraju disertacije zaključuje da uporaba duhana više škodi nego koristi, pa čak navodi jedno opažanje gdje se pokušalo postanak raka dovesti u vezu s uporabom duhana. Svojom disertacijom Pavić nam se takodjer prikazuje i kao jedan od prvih naših autora koji se pozabavio profesionalnim bolestima, jer detaljno opisuje otrovanja radnika u tvornicama duhana, pa savjetuje da se radnici moraju zaštiti od udisanja duhanske prašine vezivanjem marame preko nosa i ustiju, a takodjer preporučuje da tvornice duhana treba udaljiti iz gradova i naselja, jer duhanska prašina, šireći se zrakom, ugrožava okolinu. Duhan se upravo tih godina počeo saditi u Požegi i njenoj okolici, pa je i to ponukalo Pavića da se opširnije pozabavi tom temom.

Nakon završenog studija odlazi Pavić u Salzburg gdje je radio kao praktični liječnik te se osobito istakao u suzbijanju epidemije kolere. Ovdje je takodjer bio profesor teoretske i praktičke medicine na mediko-kirurškoj školi. U Salzburgu je oženio Anu PASSL koja mu je rodila dvoje djece - Antuna i Helenu. Antun je takodjer u Beču studirao medicinu po očevoj želji, ali studij nije završio. U "Nevenu" iz 1855. naći ćemo njegov članak "Nešto o duhanu" u kojem Antun, služeći se disertacijom svog oca, piše o povijesti pušenja, sastavu duhana i djelovanju duhana na organizam, no za razliku od svog oca, 22-godišnji Antun je pun oduševljenja za duhan ("on je poslastica, hrana i lijek").

Nakon 4 godine boravka u Salzburgu Pavić prelazi u Velikovec (Völkermarkt) u Koruškoj,a zatim se 1836. vraća u Požegu, najprije kao gradski a zatim kao županijski fizik. U medjuvremenu mu umire supruga Ana te je Pavić oženio njezinu sestru Mariju, koja mu je rodila četvero djece,a jedno izmedju njih bio je Armin - naš poznati književni historičar. Osim praktičnog medicinskog rada Aleksandar Antun Pavić bavio se poviješću Slavonije te je napisao knjigu "Topografija i etnografija Slavonije", ali mu ta nije tiskana. Intenzivno se bavio i botanikom, no o tom će biti govora na drugom mjestu.

Još u svojim studentskim danima obolio je Pavić od tuberkuloze. Ta se bolest počela jače manifestirati oko 1846-47, kako to sam Pavić navodi u svojim bilješkama, a 1850. zahvatila je i grkljan. Zbog bolesti Pavić nije prisustvovao Prvoj općoj skupštini liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije dne 14. lipnja 1850. u Zagrebu, ali je pismeno poslao prijedlog o potrebi stvaranja hrvatske medicinske terminologije, pa je skupština pozvala sve liječnike da sabiru medicinsko nazivlje i šalju ga praliječništvu u Zagreb. Napomenimo i to da je od tuberkuloze bolovala i Pavićeva kći Helena još od svoje desete godine, a i sin Antun. Paviću se bolest sve više pogoršavala pa je u jesen 1853. odlučio da podje u Carigrad zbog promjene klime, no došao je samo do Beograda gdje mu je toliko pozlilo da sú ga morali otpremiti kući gdje umire 15.X 1853.

ALEKSA VANCAŠ (1808-1884)

Rodio se navodno 1808. godine u Požegi, gdje mu je otac Ivan bio vlastelinski činovnik. U Požegi je Aleksa završio osnovnu školu i niže razrede gimnazije, dok je više razrede i Medicinski fakultet pohadjao u Budimpešti. Iz vremena studija sačuvalo se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu Vancaševom rukom pisanih pet svezaka rukopisa predavanja peštanskog profesora F.Benea pod naslovom "Therapia specialis". Vancaš je god. 1831. pratio prof.Benea u Požun kamo su otišli suzbijati epidemiju kolere. U Budimpešti je Vancaš završio kurs iz veterinarstva i kurs iz okulistike, a u kolovozu 1832. promoviran je za doktora medicine disertacijom "De rabie". U toj raspravi tumači da je bjesnoća specifična zarazna bolest, koja se putem posebne tvari "contagiuma" prenosi na drugu životinju ili čovjeka. Vancaš se osobito zalaže za profilaksu te teške bolesti i predlaže izdavanje posebnih zakona i osnivanje komisija koje bi najenergičnije sprječavale zarazu. Disertaciji je dodao tablicu o oboljelima od bjesnoće u raznim zemljama pa tako navodi da je u "Iliriji" od 1814. do 1818. umrlo od bjesnoće 17 ljudi. Neobjašnjeno je zbog čega u naslovu disertacije stoji da je Vancaš "Croata Zagrabiensis" a ne "Slavonita Poseganus", kako bismo to očekivali.

Aleksa Vancaš

Prvih godina Vancaš obavlja liječničku praksu u Ugarskoj, a god. 1836. vraća se u domovinu gdje postaje najprije začasni a zatim pravi fizik županije zagrebačke sa sjedištem u Zagrebu (drugi žup.fizik županije zagrebačke imao je sjedište u Karlovcu). Te iste godine umrla mu je žena od tifusa u mladoj dobi, pa se Vancaš drugi put oženio s Josipom Andrássy, vatrenom Ilirkom (nazvanom "majčica Ilira"), u čijem su se salonu sastajali ilirski književnici. Pa i sam je Vancaš imao znatnog udjela u širenju ideja Ilirskog preporoda.

Mnoge stočne zaraze početkom XIX stoljeća ponukale su županiju zagrebačku da povjeri Vancašu da prevede s Njemačkog knjigu J.N.Rohlwesa: "Allgemeines Vieharzneibuch" (15.izdanje, Berlin 1838). Knjiga je tiskana pod naslovom "Občinski živinvračitel ali navučenje vsakoga gospodara svoje konje, goveda, ovce, svinje, koze i cucke odkojiti, žderžavati, oveh betege spoznati i vračiti" (Zagreb 1839). Rohlwesova knjiga bila je vrlo popularna u Njemačkoj i Austriji, što vidimo i po brojnim izdanjima a i po prijevodima na mnoge jezike. Vancaš je kod prijevoda neka poglavlja izostavio, no obogatio je knjigu domaćim veterinarskim nazivljem.

Kao "artis ocularis magister" Vancaš se osobito u svojoj liječničkoj praksi bavio okulistikom. Zbog toga ga prof. Edgar Corberon, u svojim planovima za osnivanje medicinskog fakulteta u Zagrebu god. 1850, smatra najpogodnijom ličnošću za profesora okulistike na budućem fakultetu.

U skupštini zagrebačkog liječničkog društva 20.II 1850. zaključili su liječnici sastaviti osnovu za uredjenje zdravstva u Hrvatskoj i povjerili su taj posao A.VANCAŠU, A.RAKOVCU i L.SCHONSTEINU. Osnova je tiskana i razaslana svim liječnicima u Hrvatskoj da dadu svoje mišljenje. U njoj autori predvidjaju samostalnu sanitarnu upravu za Hrvatsku, namještanje liječnika, primalja i veterinara pri svakoj općini, te ističu potrebu osnivanja medicinskog fakulteta u Zagrebu. Svoje primjedbe hrvatski su liječnici dali 14.VI 1850. na Prvoj općoj skupštini liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije te su, uz neke preinake, prihva-

tili Osnovu, odlučili je poslati kralju na odobrenje, pa su Vancaša izabrali za povjerenika koji će Osnovu tumačiti kad je vlast bude razmatrala. Na žalost, iste je godine Bachov apsolutizam uredio upravu zdravstva sasvim centralistički, tako da je ta napredna Osnova propala.

God. 1851. postao je Vancaš izvjestitelj za zdravstvo kod Namjesničkog vijeća (tj. vrhovni liječnik, protomedik) na kojoj će dužnosti ostati do 1860. U tom svojstvu je 13. I 1855. izdao službenu okružnicu s uputama za rad županijskih liječnika. God. 1851. takodjer je izabran u gradsko zastupstvo grada Zagreba, na kojem će položaju ostati više od 30 godina, te se osobito zalagao da se Zagreb opskrbi pitkom vodom, i to iz visinskih izvora. Dne 23.IV 1860. gradsko zastupstvo grada Požege izabralo ga je za počasnog gradjanina za zasluge koje je stekao kod podignuća gradske bolnice u Požegi. Napomenimo tom prilikom i to da je 1879. Vancaš proglašen i počasnim gradjaninom grada Varaždina.

Vancaš nije bio samo istaknuti zdravstveni radnik već je bio i jedna od vrlo istaknutih ličnosti u javnom životu svog doba. Tako je bio blagajnik Matice ilirske od njezina osnutka god. 1842. pa do 1851. Bio je predsjednik Dioničarskog društva Narodnog doma u Zagrebu - društva koje je imalo zadatak promicanje znanstvenog napretka, jer je radilo na tome da se osnuje Narodni dom u Zagrebu u kojem bi se smjestio zemaljski muzej, književno društvo, gospodarsko društvo, društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine i slična društva. Od 1865. pa do smrti Vancaš je bio predsjednik Prve hrvatske štedionice koju je uspješno vodio kroz sve financijske krize, a potkraj života radio je na podizanju nove zgrade Prve hrvatske štedionice (koju je, uzgred budi rečeno, projektirao arhitekt Josip Vancaš-Požeški). Takodjer je dva dana prije smrti postao predsjednik prvog hrvatskog osiguravajućeg društva "Croatia".

Svi ti poslovi odvlačili su doduše Vancaša od njegove liječničke prakse, no Vancaš je svoj organizatorski duh stavio i u službu liječničkog staleža. Kao najstariji član Zbora liječnika Hrvatske predsjedao je 3.VIII 1874. osnivačkoj skupštini tog društva, a 15.VII 1882. izabran je za predsjednika Zbora. Osim toga je od ustrojstva Zemaljskog zdravstvenog vijeća (1875) - savjetodavnog tijela zemaljske vlade za sva pitanja zdravstva - bio njegov redoviti član i predsjednik. Bio je takodjer izabran za počasnog člana Društva slavonskih liječnika u Osijeku. Umro je 28.VI 1884. na svom imanju u Kostelu kraj Jastrebarskog a pokopan je u kapeli sv. Marije u Dolu. Svoju bogatu biblioteku oporučno je ostavio Zboru liječnika Hrvatske.

M I R O S L A V   D R A Ž I Ć (1815-1879)

Rodio se 6.III 1815. u Požegi, gdje mu je otac Djuro bio županijski činovnik. Osnovnu školu i niže razrede gimnazije pohadjao je u rodnom gradu, a više razrede u Zagrebu. Ovdje je započeo studirati i bogosloviju, ali je nakon tri semestra napušta i odlazi u Beč na studij medicine. Promoviran je 15.XII 1838. disertacijom "Tractatum de balneis", raspravom o kupkama u kojoj daje historijski pregled terapeutske upotrebe kupanja, medjutim od naših ljekovitih kupališta spominje samo Daruvar. Poslije promocije ostaje u Beču, ispočetka izdržavajući se od instrukcija pripravnika za medicinske rigoroze, a zatim radi kao bolnički liječnik. Prema nekim autorima, god. 1842. postaje liječnik rudarske bratovštine u Samoboru, no kasnije ga opet nalazimo u Beču odakle 1846. poduzima - pretežno pješice - putovanje do Pariza i natrag, što je opisao u knjizi "Reise von Wien durch die Schweiz nach Paris, durch Belgien u. Deutschland zurück" (Wien 1847). To putovanje dugo 455 milja trajalo je 50 dana. Putopis je dosta suhoparan, no za nas su interesantni opisi pariških bolnica i tadašnjih poznatih pariških liječnika. Priklonivši se Ilirskom preporodu Dražić postaje jedan od njegovih najvatrenijih pristaša. Tako je god. 1845. prisustvovao skupštini županije varaždinske koja je završila potpunim porazom madjaronske stranke i odstupom velikog župana Ivana ERDODYJA. U revolucionarnoj 1848. godini sudjeluje od 31.V - 2.VI na "Prvom Slavjanskom saboru" u Pragu kao bilježnik južnoslavenske grupe i zastupnik Požege. U pismu požeškom književniku Miroslavu Kraljeviću od 2.VI izražava spremnost da se s oružjem bori protiv vjekovnih neprijatelja Madjara: "pripravan sam i kap krvi prije proliti, nego pod jarmom Madžara više ostati". I doista, te godine odbija profesuru medicine koja mu je bila ponudjena na Krakovskom sveučilištu i dobrovoljno se javlja u Jelačićevu vojsku. Bio je imenovan nadliječnikom kod banderijalne pukovnije husara te su ga u dva navrata Madjari zarobili. Čak ga je ratni sud osudio na smrt vješanjem, ali ga je spasio madjarski general Damjanić koji je bio rodom iz Hrvatske. U vojnoj je službi Dražić ostao do 1851, a zatim bude imenovan za županijskog fizika u Karlovcu. Iako je tu započeo svoj rad u najcrnijim godinama Bachova apsolutizma, radio je neumorno u narodnom duhu, najprije kao tajnik a zatim kao predsjednik karlovačke čitaonice, koja je bila središte preporodnog rada. Zbog svojih je zasluga imenovan počasnim gradjaninom grada Karlovca. Njegova strast za putovanjima odvela ga je god. 1858. iz Karlovca preko Varšave čak do Petrograda i Moskve.

God. 1874. u Hrvatskoj je novim zdravstvenim zakonom reorganizirana zdravstvena služba pa je Dražić te godine imenovan podžupanijskim liječnikom u Velikoj Gorici, odakle je u proljeće 1877. premješten za podžupanijskog liječnika u Zagreb. U Zboru liječnika Hrvatske, kojem je od 1877-1879. bio pregledatelj računa, održao je Dražić 1876. predavanje o jednom uspješno izliječenom traumatskom pneumotoraksu, ostalih nekoliko njegovih stručnih radova objavljeno je u časopisu "Oesterreichisches Sanitätswesen". U Zagrebu je Dražić bio predsjednik "Hrvatske čitaonice", a kao istaknuti liječnik bio je 1878. izabran za redovitog člana Zemaljskog zdravstvenog vijeća. Umro je u Zagrebu 30. VII 1879. Iako od mladosti nije živio u Požegi, uvijek je ostao vjeran rodnom gradu: i onda kad 3.V 1839. požeškom magistratu poklanja uz posvetu jedan primjerak svoje disertacije u znak zahvalnosti i odanosti, i onda kad tom istom magistratu 2.VI 1848. iz Praga piše da bi vrlo rado zastupao Požegu na "Prvom Slavjanskom saboru", i onda kad nedovoljno informiran u pismu Miroslavu Kraljeviću izražava bojazan da se 1848. Požega priklonila Madjarima.

A N T E   S C H W A R Z (1832-1880)

Rodio se 25.XII 1832. u Požegi, gdje mu je otac Josip bio pekarski obrtnik. Osnovnu školu i niže razrede gimnazije pohadjao je u rodnom gradu, a više razrede u Zagrebu. God. 1851. upisao se na Medicinski fakultet u Beču te je studirao potporom požeškog magistrata i Odjela za bogoštovlje i nastavu. U Beču je takodjer završio šestotjedni tečaj cijepljenja. Prema ondašnjim propisima, promoviran je 24.III 1857. za doktora medicine, 12.VI 1857. za magistra primaljstva, 27.IV 1858. za magistra okulistike, a 18.V 1858. za doktora kirurgije. Od 1857-1859. radi Schwarz u Beču na kirurškoj klinici prof. Schuha, izobrazivši se u kirurgiji i dobivši diplomu operatera. Dne 1.I 1860. nastupa u državnu službu radeći gotovo godinu dana kao željeznički liječnik u Požunu (danas Bratislavi), a zatim tri godine kao rudarski liječnik u Saski (Szászka) u Banatu. Ovdje se i oženio Ankom GABRIELI i tu mu se rodio sin Vatroslav (Igo), takodjer vrlo značajan liječnik. Osim njega Schwarz je imao još troje djece. Medjutim, Schwarz se želi vratiti u domovinu koja ga je stipendirala za vrijeme studija te 21.V 1864. preuzima dužnost županijskog fizika u Križevcima, a 1869. postaje županijski fizik u Varaždinu gdje ostaje do 1875. godine. U Varaždinu izdaje god. 1872. popu-

larnu knjižicu "Nješto o koleri", a u "Narodnim novinama" i varaždinskom tjedniku "Pučki prijatelj" objavljuje članke o tifusu, ospicama, medicinskom nazivlju. Zbog tog plodnog medicinsko-publicističkog rada izabire ga Srpsko lekarsko društvo god. 1872. za svog dopisnog člana.

Ante Schwarz

Kad je god. 1875. za banovanja Ivana MAŽURANIĆA reorganizirana uprava zemlje, bude Schwarz pozvan u Zagreb da preuzme mjesto tajnika Odsjeka za zdravstvo u Odjelu za unutarnje poslove zemaljske vlade. Osim toga, Schwarz je u dva trogodišnja mandata biran za redovitog člana Zemaljskog zdravstvenog vijeća. Kao jedan od rukovodećih ljudi zdravstvene službe u Hrvatskoj, Schwarz radi na mnogim aktualnim problemima javnog zdravstva i redigira niz važnih zdravstvenih uredaba. Najvećim dijelom je baš njegova zasluga osnivanje prve primaljske škole i prve bolnice za umobolne u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Još god. 1874. zajedno s liječnicima J.SCHLOSSEROM i S.MAGJAREVIĆEM te mjernikom Jakominijem izradjuje "Osnovu za gradjenje ludnice u Zagrebu", a zatim kao član vladina povjerenstva obilazi takve zavode u Njemačkoj, Francuskoj i Švicarskoj, te na glavnoj godišnjoj skupštini Zbora liječnika Hrvatske god. 1877. raspravlja o gradjevnoj osnovi budućeg zavoda za umobolne, usporedjujući je s planovima inozemnih umobolnica. Taj je zavod otvoren u studenom 1879. u Stenjevcu kraj Zagreba. O potrebi osnivanja primaljske škole Schwarz piše u "Obzoru" god. 1876, osvrćući se na nedostatak primalja u Hrvatskoj, osobito na selu. Njegovim je nastojanjem god. 1877. počelo radom Zemaljsko primaljsko učilište u Zagrebu.

Kad je 1874. godine osnovan Zbor liječnika Hrvatske, Schwarz je jedan od najagilnijih članova, kako u stručnom, tako i u organizacijskom pogledu. Zbog toga god.1875/76. bude izabran za tajnika Zbora, slijedeće godine za potpredsjednika, a god. 1877/78. obnaša dužnost predsjednika Zbora. Od 1878. pa do smrti biran je svake godine za člana odbora Zbora. God. 1877. Schwarz je osnivač i prvi urednik Zborova glasila "Liječničkog vjesnika" - uredio je 38 brojeva. U "Liječničkom vjesniku", "Godišnjaku Sbora liečnika Hrvatske i Slavonije" i u dnevnom tisku Schwarz stalno naglašava prednosti cijepljenja protiv velikih boginja i zalaže se za osnutak cjepilišnog zavoda. (Tada naime u Hrvatskoj nije bilo takvog zavoda, a vakcinacija još nije bila obvezna) God. 1878. Schwarz je uspio u svojim nastojanjima da se mjesto humane limfe može upotrebljavati i animalna vakcina, što je bio značajan napredak. Osim velikih boginja zanimala ga je i bjesnoća pa je na mjesečnim sastancima Zbora liječnika referirao nekoliko priloga i o tom problemu.

Nalazeći se na dužnosti tajnika Zdravstvenog odsjeka zemaljske vlade, imao je Schwarz izvrstan pregled svih zbivanja u zdravstvu Hrvatske, što je iskoristio da u "Liječničkom vjesniku" svake godine u nastavcima objavljuje iscrpne zdravstvene izvještaje za cijelu Hrvatsku (za godine 1875, 1876. i 1877), koji su danas dragocjen dokument zdravstvenih prilika i zdravstvene službe onog vremena.

Najznačajnije Schwarzovo znanstveno djelo je "Opisna anatomija ili razudbarstvo čovječjega tiela" u dva sveska (Zagreb 1873-1874). To je djelo trebalo biti prvi udžbenik zagrebačkog Medicinskog fakulteta. Naime, kad je god. 1868. Hrvatska Hrvatsko-Ugarskom nagodbom dobila samostalnost i u prosvjeti, činilo se da nije daleko čas kad će dobiti i svoj medicinski fakultet. Tada je Schwarz, koji je i inače radio na sakupljanju i stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja, započeo pripreme za svoju Anatomiju - taj prvi medicinski visokoškolski udžbenik. No 1874. udžbenik je bio tiskan, ali je 19.X te godine u Zagrebu otvoreno sveučilište bez medicinskog fakulteta. Iako Schwarzov udžbenik nije ispunio u potpunosti svrhu za koju je bio predvidjen, on je svojim medicinskim nazivljem na hrvatskom jeziku ostao značajan priručnik, kako studentima medicine koji su i dalje bili prisiljeni studirati na inozemnim sveučilištima, tako i liječnicima-praktičarima.

Ante Schwarz, za koga se opravdano očekivalo da će jednog dana postati i vrhovni liječnik (protomedik) u Hrvatskoj, iznenada je umro u 48. godini života 26.II 1880. God.1932. prigodom 100-godišnjice njegova rodjenja kulturno-historijsko društvo "Braća hrvatskog zmaja" postavilo je u Požegi na kuću Schwarzove rodbine u ulici Stjepana Radića br. 15 (Schwarzova rodna kuća, naime, izgorjela je u požaru još 1854) spomen-ploču sa slijedećim tekstom: U SPOMEN STOGODIŠNJICE RODJENJA DRA.ANTUNA SCHWARZA VRLO ZASLUŽNOG TAJNIKA KR.ZEMALJSKE VLADE, SAVJETNIKA ZDRAVSTVA, OSNIVAČA UMOBOLNICE U STENJEVCU, PRIMALJSKE ŠKOLE U ZAGREBU I T.D. PODIGOŠE OVU SPOMEN-PLOČU GOD.1932. BRAĆA HRVATSKOG ZMAJA.

I G N J A T T H A L L E R (1840-1916)

Rodio se u Požegi 25.VII 1840. Potječe iz poznate požeške obitelji THALLER koja je dala niz istaknutih ljudi, od kojih spominjem samo četiri vezana uz zdravstvo: ljekarnike Pavla i Vatroslava te liječnike Luju i Milana. Gimnaziju je polazio u Požegi, Zagrebu i Osijeku, gdje je i maturirao god. 1857. Medicinu je učio na c.k.Jozefinskoj akademiji u Beču - toj vojnoj akademiji na kojoj su studirali mnogi naši pitomci. Ovdje je Thaller promoviran 14.XI 1863. Otada pa do 31.XII 1868. služio je kao c.k. nadliječnik kod krajiške pukovnije br. 8 u Novoj Gradiški, pa je god. 1866. od početka svibnja pa do sredine listopada sudjelovao u ratu Austrije protiv Pruske i Italije, posebno u bitci kod Custozze. Ovdje je obolio od malarije, pa što zbog bolesti, što iz obiteljskih razloga istupa 31. XII 1868. iz vojne službe, iako je bio obvezatan 10 godina služiti kao vojni liječnik budući da se u Jozefinumu školovao o državnom trošku. Dne 3.II 1869. izabran je začasnim fizikom županije požeške, 16. III 1870. gradskim fizikom u Požegi, a 19.V 1875. podžupanijskim liječnikom u Požegi.

Kao gradski fizik i gradski zastupnik u Požegi nastojao je Thaller poboljšati higijenske prilike u gradu, a zalagao se i za osnivanje gradske bolnice, što mu je konačno i uspjelo. Dne 29.X 1877. Zbor liječnika Hrvatske raspravljao je na mjesečnoj skupštini o njegovom izvještaju o velikim boginjama u podžupaniji požeškoj, u kojem je Thaller dokumentirano pokazao da je i pobol i pomor znatno veći kod necijepljenih nego kod cijepljenih, pa je to bio poticaj Zboru liječnika da se obrati vladi kako bi se na cijepljenju boginja poradilo još u većoj mjeri nego dotada. U zanimljivom članku "Preustrojstvo zdravstva i oskudica na liečnicih u Hrvatskoj i Slavoniji", tiskanom god. 1886. u "Liječničkom vjesniku", Thaller konstatira da Kraljevina Hrvatska i Slavonija ima doduše zdravstvene zakona i uredbe, ali da nema dosta liječnika, pa je narod izručen na milost i nemilost nadriliječnicima i vračarama. Kao žalostan primjer spominje podžupaniju požešku u kojoj na 40.000 ljudi ima samo dva liječnika. Da bi se tome doskočilo, Thaller predlaže da se za domaće sinove raspiše veći broj stipendija za studij medicine, zatim da se ne bi trebalo ostaviti općinama da na svoju ruku namještaju liječnike i plaćaju ih iz svojih sredstava, već bi uz županijske fizike trebalo namještati kotarske liječnike, ali kao državne činovnike, sa svim pravima državnih činovnika, uključujući i pravo na mirovinu, i na kraju da se povise liječničke plaće koje su vrlo male jer vlada računa na uzgredne prihode iz privatne prakse, a zaboravlja da liječnik sam mora nabavljati knjige, časopise, instrumentarij, da često besplatno pritiče u pomoć siromašnijem stanovništvu te da je zbog karaktera svog posla uvijek u opasnosti za svoje zdravlje pa čak i život.

Dne 15.V 1894. imenovan je Thaller za županijskog fizika županije požeške, a 1894. postaje redoviti član Zemaljskog zdravstvenog vijeća (još od 1881. bio je izvanredan član), u kojem od 1895. godine vrši dužnost potpredsjednika. U tom je periodu aktivno sudjelovao pri stvaranju svih zdravstvenih zakona i naredaba. U nekoliko je navrata boravio u Austriji, Ugarskoj i Češkoj proučavajući javnu higijenu, uredjenje bolnica i zavoda za umobolne te kupališta, pa je ta iskustva kasnije primijenio u nas. Takodjer je posjećivao higijenske izložbe u Berlinu i Beču. Zbog tih je zasluga 1899. odlikovan viteškim križem reda Franje Josipa.

Dne 19.I 1900. bio je imenovan zemaljskim vrhovnim liječnikom (tj. praliječnikom), na kojem je mjestu ostao do 11.II 1912. kad je na vlastitu molbu umirovljen. U doba kad je stajao na čelu hrvatskog zdravstva pada njegova najuspješnija djelatnost. U prvom redu to je Zakon o zdravstvu od 6.I 1908. kojim su uredjena mnoga važna zdravstvena pitanja. Proširio je i modernizirao Zavod za umobolne u Stenjevcu i bolnicu u Osijeku, osnovao je bakteriološki zavod u Zagrebu, a 30.XI 1910. položio je u Zagrebu kamen-temeljac za novu zemaljsku bolnicu na Šalati, no na žalost do realizacije te bolnice nije došlo. Za njegove uprave regulirana je Zrmanja, Suvaja i lički potoci koji su često bili izvor epidemija malarije.

Od osnutka Zbora liječnika Hrvatske bio je jedan od najaktivnijih članova, te je na konstituirajućoj skupštini Zbora 3.VIII 1874. izabran za pregledatelja računa, a od 1902 - 190?. bio je član časnog suda Zbora. God. 1902. proglašen je za počasnog člana Zbora. Četrdeseta godišnjica njegovog doktorata god. 1903. proslavljena je u Zagrebu u auli Sveučilišta na najsvečaniji način.

Za njegov dugogodišnji predan i uspješan rad podijeljeno mu je 23. travnja 1910. nasljedno plemstvo s pridjevkom "od Drage". Grb koji je tada dobio interesantan je jer sadrži uz otvorenu knjigu i mač još i Eskulapov štap sa zmijom. Thaller je umro u Zagrebu 16.VI 1916, no sahranjen je u rodnoj Požegi. Sastavio je autobiografiju "Moj životopis" koja je na žalost ostala u rukopisu, tek je mali fragment pod naslovom "Ratovanje jednog Požežanina kod Custozze 1866" objavljen god. 1942. u "Hrvatskoj riječi".

ANTE CULEK (1870-1950)

Rodio se u Potehima (Češka)26.IV 1870. Gimnaziju je pohadjao u Časlavu, a Medicinski fakultet u Pragu, gdje je promoviran god. 1894. Nadaren za muziku paralelno je u Pragu završio i konzervatorij. Nakon vojne obveze, koju je uglavnom odslužio u Beču, odazvao se koncem 1895. na natječaj raspisan za općinskog liječnika u Velikom Grdjevcu. Osobito se istakao god. 1896. u suzbijanju epidemije difterije u tom kraju te ga je narod vrlo brzo zavolio i prihvatio kao svog čovjeka, tim više što je Culek za kratko vrijeme svladao naš jezik. Iduće godine pristupa Zboru liječnika Hrvatske. O njegovom radu i zdravstvenim prilikama u tom kraju doznajemo iz priloga koje je slao "Liječničkom vjesniku" u razdoblju od 1905 - 1907. Tako god. 1906. u interesantnom članku "Zdravlje na selu u 5-godišnjem prosjeku" statistički obradjuje u periodu od 1901-1905. u općini Vel. Grdjevac zarazne bolesti i njihov letalitet, najvažnije uzroke mortaliteta, statistiku tuberkuloze te prirast pučanstva, koji je bio malen zbog znatnog pomora djece i pobačaja. U posebnom članku statistički obradjuje pobol školske djece u svom području. Iste se godine obara na nadriliječništvo i nadriprimaljstvo u svojoj zdravstvenoj općini, apelirajući na vlasti da već jednom tome stanu na put. U jednom drugom pak članku piše o neuredjenosti naših zdravstvenih prilika na selu,gdje ulogu mrtvozornika još uvijek obavljaju seljaci, pa se pita koja je onda vrijednost statističkih podataka uzroka smrtnosti kad ih ne postavlja kvalificirani stručnjak. O naporima općinskog liječnika govori u jednom prilogu spominjući da je tijekom jedne godine, opskrbljujući zdravstveno dvije općine, izvršio 260 putovanja prevalivši 5.418 km. U "Liječničkom vjesniku" Culek raspravlja i o staleškim pitanjima, kao npr. o pozivanju liječnika k sudu za svjedoka, o pitanju kompetencije kotarske oblasti pri odredjivanju liječničkih honorara privatne prakse, o birokraciji činovništva spram zdravstvenih radnika. No iz njegovih priloga u "Liječničkom vjesniku" ne upoznajemo ga samo kao predanog općinskog liječnika na selu i pobornika za pravilno rješavanje staleških pitanja nego i kao vrsnog stručnjaka koji, iako djeluje na selu, neprekidno prati sva dostignuća medicinske znanosti i prakse.

Dne 1.V 1908. postaje Culek kotarski liječnik u Slunju. Pa kao što je prije dao pregled zdravstvenih prilika u Vel.Grdjevcu, i tu će god. 1913. izraditi "Petgodišnju statistiku zdravstvenih prilika na Kordunu". Za razdoblje od 1908-1912. donosi Culek podatke o ubojstvima, ozljedama i nesretnim slučajevima, zatim o tuberkulozi, trahomu, spolnim bolestima, zaraznim bolestima. Zalaže se za prisilne periodične preglede u detekciji spolnih bolesti te zaključuje da je od zaraznih bolesti umrlo u tom razdoblju 638 ljudi, od kojih je većina mogla biti spašena da je narod prosvjećeniji, imućniji te da ima više liječnika. Niz interesantnih slučajeva iz svoje prakse prikazuje u članku "Kako se narod liječi i kako živi" koji je tiskan god. 1914. u "Liječničkom vjesniku" a zatim pretiskan iste godine u časopisu "Hrvatski narod". U prilogu "Sprovod gdje je zaplakala i Higijena" Culek govori o lošim običajima ljubljenja mrtvaca i ljubljenja križa pri čemu se prenose razne bolesti, prvenstveno tuberkuloza i lues. Za vrijeme I svjetskog rata harala je god. 1915-16. u njegovu kotaru zaraza velikih boginja i Culek se maksimalno angažirao ukazujući ponovno na važnost cijepljenja. Iako je u nas obvezno cijepljenje ozakonjeno još god. 1891, ipak je to sporo prodiralo te je još uvijek bilo protivnika prisilnog cijepljenja ili onih koji su sumnjali u vrijednost cijepljenja. Jedva suzbivši tu epidemiju bio je mobiliziran i sudjelovao je na mnogim ratištima sve do Lawova, a neko je vrijeme bio i šef bolnice za koleru u Rumi. U "Liječničkom vjesniku" god. 1918. vodi rubriku "Terapeutske bilješke".

Dne 8.IX 1919. Culek je premješten u Požegu kao kotarski liječnik, dobivši 1920. titulu županijskog fizika. U požeškom kotaru tada su osnovni zdravstveni problemi bili: velik pomor dojenčadi, velik broj pobačaja, alkoholizam, tuberkuloza, trahom i zarazne bolesti. Tako je od tuberkuloze umirao svaki 7. stanovnik, a Culek osnovni problem nalazi u nehigijenskom stanovanju, zajedničkom spavanju, upotrebi bolesnikova posudja, pljuvanju na pod. Od zaraznih bolesti poseban su problem tifus i škrlet, a širenju zaraznih bolesti pogoduje što se one zatajuju i što se dovoljno ne pokorava liječničkim odredbama. Kao i u dosadašnjim mjestima službovanja, Culek je prikazao zdravstvene prilike i u požeškom kotaru u razdoblju 1926-1930. u knjižici "Zlatna požeška dolina", izdanoj god. 1931. u Požegi. Tih je godina takodjer (od 1925-1929) izradio statistiku bolovanja učiteljskog osoblja u požeškom kotaru i objavio je u "Liječničkom vjesniku". U tom časopisu Culek, koji je koncem 1929. imenovan višim zdravstvenim savjetnikom, dvadesetih i tridesetih godina publicira niz slučajeva iz prakse, a objavio je gotovo šezdeset recenzija knjiga i prikaza stručnih članaka iz časopisa, što pokazuje ne samo njegov širok interes za struku (prikazi su iz raznovrsnih područja medicine) nego i poznavanje jezika (prikazi su najvećma s materinjeg češkog, ali takodjer i s njemačkog, engleskog, talijanskog, francuskog, poljskog i ruskog jezika). Umirovljen je god. 1932, a posljednji put se u "Liječničkom vjesniku" javlja god. 1934. sabravši iz slavenske medicinske literature nekrologe uredniku "Liječničkog vjesnika" dru Vladimiru JELOVŠEKU, s kojim je ne samo suradjivao nego i prijateljevao.

Kao liječnik praktičar Culek je uživao velik ugled zbog svoje savjesnosti i humanosti, kao kulturno-društveni radnik bio je organizator muzičkog života i dirigent pjevačkih društava u svim mjestima svog službovanja, a takodjer je i naše publikacije prevodio na češki jezik. Umro je u Požegi 2. prosinca 1950.

VATROSLAV FLORSCHÜTZ (1879-1967)

Rodio se u Požegi 15.V 1879. Osnovnu školu i gimnaziju pohadjao je u Zagrebu, a Medicinski fakultet u Innsbrucku gdje je promoviran koncem 1904. U siječnju 1905. imenovan je za pomoćnog liječnika u Zakladnoj bolnici u Osijeku, gdje je ostao 9 mjeseci. Poslije odsluženja vojnog roka u posadnoj bolnici u Zagrebu primljen je kao pomoćni liječnik na kirurški odjel Bolnice Milosrdnih sestara u Zagrebu, kojem je šef tada bio jedan od naših najistaknutijih kirurga uopće dr Theodor WICKERHAUSER. Od 1908-1910. bio je Florschütz drugi tajnik Zbora liječnika Hrvatske i urednik "Liječničkog vjesnika". Usavršivši se u kirurgiji i rendgenologiji bude Florschütz u siječnju 1911. premješten opet u osječku Zakladnu bolnicu u svojstvu zamjenika šefa kirurškog odjela i primariusa za rendgenologiju. U osječkoj bolnici tada su vladale dosta loše prilike: operacijska sala osvjetljavala se plinskim svjetiljkama (budući da tada Osijek nije imao ni električne centrale ni vodovoda) pa je rasvjetni plin zajedno s kloroformom za narkozu stvarao plin fosgen koji je gušio i bolesnika i operatera i personal. Operiralo se bez rukavica, golim rukama koje su kirurzi nemilosrdno ribali četkama i umakali u dezinfekcijska sredstva. Rendgenska svjetiljka bila je bez ikakve izolacije i zaštite, a napajala se iz akumulatora pa su slike bile loše. Florschützovim nastojanjem nabavljen je u bolnici generator električne struje, novi rendgenski aparat, popunjen je instrumentarij, poboljšan je transport hitnih bolesnika u bolnicu, uvedene su rukavice za operacije.

Vatroslav Florschütz

God. 1911. na I jugoslavenskom sastanku za operativnu medicinu u Beogradu Florschütz referira o "liječenju kostoloma gornje i donje okrajnine", gdje se zalaže za povoj s ekstenzijom. Učinivši kasnije korak dalje, on je došao do svoje metode liječenja strijelnih prijeloma kostiju ekstenzijom u suspenziji pomoću "balkanske prečke", koju je metodu počeo obilno primjenjivati u II balkanskom ratu god. 1913. kad u Beogradu vodi 29. rezervnu bolnicu. Odazvavši se, naime, pozivu Srpskog crvenog krsta, jer je u Beogradu bilo premalo liječnika za mnoštvo ranjenika, Florschütz je pošao u Beograd na čelu Hrvatske sanitetske misije zajedno s kirurgom DEJANOVIĆEM, studentom medicine MICHLOM, i svojom suprugom Elizabetom, koja se uključila kao sestra instrumentarka. Florschütz je 29. rezervnu bolnicu improvizirao u nekoj školi, načinivši operacijski stol od dvaju školskih stolova, dok je zavojni materijal iskuhavao u loncu za kuhanje. Tek će kasnije dobiti pravi operacijski stol, sterilizator i montirat će rendgenski aparat koji je tu ostao još iz I balkanskog rata, te je preuzeo posao rendgenologa za 29. rezervnu bolnicu u kojoj je radila Hrvatska sanitetska misija i za 8. rezervnu bolnicu u kojoj je radila Austrijska sanitetska misija na čelu s drom Budisavljevićem, jednim od naših najistaknutijih kirurga, koji je takodjer rodjen u Požegi. U Beogradu je tada bilo sanitetskih misija iz mnogih evropskih zemalja, pa su kirurzi na liječničkim sastancima, koji su se za vrijeme tog rata redovito održavali, izmjenjivali svoja iskustva. Tako su inostrani kirurzi upoznali i Florschützovu metodu liječenja prijeloma kostiju, pa su je Francuzi preuzeli pod nazivom "La méthode balkanique", Englezi pod nazivom "Balkan beam" ili "Balkan frame", a Nijemci pod nazivom "Florschütz-Rahmen", te na taj način Florschützovo ime ulazi u svjetsku kiruršku literaturu.

Za I svjetskog rata Florschütz bude mobiliziran i u sklopu 42. domobranske divizije radi na previjalištima u Kozluku na Drini te na ruskom frontu - u Karpatima, Bukovini, Galiciji i Besarabiji od 1914-1917. Ratna kirurgija bila je tada još dosta konzervativna i Florschütz je jedan medju prvima koji se, rušeći stare vojno-medicinske doktrine, odlučuje na aktivnije

djelovanje, npr. za trepanaciju i vadjenje metka kod tangencionalnih ozljeda lubanje, za laparotomije kod ozljeda abdomena, a usavršava i dalje svoju metodu liječenja kostoloma konstruiravši poseban aparat.

U siječnju 1919. vraća se Florschütz u osječku bolnicu te postaje šef kirurško-porodjajnog odjela budući da je dotadašnji šef dr Bela FISCHER bio umirovljen. Bolnica je što se tiče broja kreveta bila prenatrpana pa se pokazala imperativna potreba da se sagradi novi kirurški paviljon. Neumornim zalaganjem Florschütza, koji je nebrojeno puta putovao u Beograd i Zagreb da bi osigurao financijska sredstva i koji je sam sudjelovao pri izradi idejnih planova, konačno je 1930. dovršen novi kirurški paviljon, no sredinom te godine Florschütz bude po potrebi službe premješten u Zagreb.

Florschütz je dakle djelovao u Osijeku puna dva decenija. Prije njegova dolaska nisu se npr. operirali akutni slučajevi apendicitisa, nego su kirurzi upalu smirivali hladnim oblozima i vrećicama s ledom, pa su se čak davali i opijati za smirivanje bolova. Florschützovom inicijativom u kirurgiji se zauzima aktivniji stav, operativni se repertoar proširuje, uvodi se direktna transfuzija krvi, nove metode anestezije, a operativni uspjesi uklanjaju prvotno nepovjerenje stanovništva. No Florschützova domena rada ostat će traumatologija pa ga s pravom možemo smatrati utemeljiteljem te struke u nas. Od 70-ak znanstvenih i stručnih radova većina ih je posvećena traumatologiji, posebno patologiji i liječenju prijeloma kostiju, a za vrijeme svog osječkog perioda Florschütz je objavio i dvije knjige: "Nauka o prelomu kosti i iščašenju zglobova" (Zagreb 1927) i "Operacije praktičnog liječnika" (Karlovac 1929). Tom intenzivnom radu ne treba se čuditi ako se zna da je Florschütz svoje godišnje odmore koristio da se usavršava na kirurškim klinikama u Beču, Pragu, Dresdenu, Berlinu i Grazu, pa je nove tekovine kirurške znanosti i prakse prenosio u Osijek.

Kad je dotadašnji šef kirurškog odjela Zakladne bolnice u Zagrebu dr Ante GOTTLIEB bio prisilno umirovljen zbog političkih razloga, Florschütz god. 1930. dolazi na njegovo mjesto u tu staru zgradu koja je 130 godina stajala u samom centru Zagreba na Jelačićevu trgu. Te iste godine ta je zgrada srušena a bolnica je preseljena u prostorije ubožnice na sv. Duhu, pa Florschützu pada u dužnost da te nepodobne prostorije adaptira i da tamo organizira i uredi kirurški odjel. Takodjer je suradjivao na planovima za izgradnju nove zakladne bolnice na Rebru, kao i na uredjenju bolnica u Otočcu, Korenici, Senju, Sušaku i Splitu. No jedva uredivši odjel, potkraj 1939, vlasti reaktiviraju Gottlieba i vraćaju ga u Zakladnu bolnicu, a Florschütza premještaju za šefa kirurškog odjela Bolnice Milosrdnih sestara u Vinogradskoj ulici, gdje ostaje do 1946, kad je ponovno premješten za šefa kirurškog odjela u bolnicu na sv. Duhu, koja se tada naziva Bolnica "Dr Josip Kajfeš", i ovdje će dočekati zasluženu mirovinu

ANDRIJA ŠTAMPAR (1888-1958)

Rodio se 1.IX 1888. u Drenovcu kraj Pleternice gdje mu je otac Ambroz bio učitelj. Osnovnu školu pohadjao je u rodnom selu, a gimnaziju u Vinkovcima gdje je maturirao god. 1906. Medicinu je studirao u Beču i još kao student u raznim naprednjačkim časopisima objavljuje niz zdravstveno-prosvjetnih članaka, a 1909. u Novoj je Gradiški pokrenuo "Knjižnicu za narodno zdravlje", u okviru koje je što napisao, što preveo prosvjetne knjižice o sušici, alkoholizmu, spolnim bolestima, a zatim 1910. u Zagrebu knjižice o higijeni i sifilisu. God. 1911. objavljuje još jednu brošuru o alkoholizmu i niz članaka o borbi protiv tuberkuloze i drugim zdravstvenim problemima, a kolegama u Beču i u domovini drži niz predavanja o socijalnoj medicini i antialkoholizmu. Iako je za vrijeme studija objavio čak preko 70 članaka i brošura, Štampar nije zapustio studij te je 23.XII 1911. promoviran. Od 1.I 1912. do 8.VIII 1913. radi Štampar kao sekundarni liječnik Gradske bolnice u Karlovcu. U tom gradu god.

1913. pokreće mjesečnik "Novi život" - glasilo Društva apstinenata u Hrvatskoj, koji će izlaziti do 1921, uz tri godine prekida. Za vrijeme boravka u Karlovcu izdaje takodjer dvije knjižice ("Je li alkohol hrani" i "Zdravlje. Niz pouka o zdravlju i bolesti") te nekoliko članaka u kojima je napao odgovorne faktore zdravstvene službe u Hrvatskoj zbog slabog zdravstvenog stanja naroda i založio se za osnivanje Društva za čuvanje narodnog zdravlja.

Andrija Štampar

9.V 1913. premješten je Štampar u Novu Gradišku za općinskog liječnika. Pa iako je i kao bolnički liječnik u Karlovcu mogao uočiti zdravstvene prilike na terenu, to je još mogao bolje kao liječnik na selu. U novogradiškom kotaru suzbijao je 1913. i 1915. epidemije kolere. Kad je 1916. mobiliziran, radio je u regrutnoj komisiji pa je kao uvjereni pacifist oslobadjao dobar dio regruta vojne obveze, zbog čega je po kazni premješten za liječnika zarobljeničkog logora u Mauthausenu. Po završetku rata, u studenom 1918. bude Štampar premješten u Zagreb kao zdravstveni savjetnik Povjereništva za socijalnu skrb. Iz Karlovca preseljava redakciju časopisa "Novi život" u Zagreb, gdje se 1919. časopis integrira s časopisom "Trezvenost" pa nastavlja izlaženjem pod novim naslovom "Novi život - Trezvenost". U njemu je Štampar do svog odlaska u Beograd glavni urednik, a osim toga iz broja u broj objavljuje napise "Iz zapisaka liječnika". Te 1919. godine objavljuje i "Narodnu čitanku o alkoholu", koja je kasnije doživjela još dva izdanja. Jedna od osnovnih njegovih postavki bila je da je siromaštvo jedan od značajnih uzroka bolesti i da se ispravna zdravstvena politika ne može tako dugo voditi dok su ekonomske razlike silno velike. Upozoravao je na to da je socijalna etiologija bolesti važnija od individualne te da je samo socijalna terapija u stanju popraviti narodno zdravlje. Osnovni faktori socijalne terapije jesu, po Štamparu, eugenika (ali ne nasilna, nego razvijanje svijesti u ljudi kakvu odgovornost imaju pred svojim potomstvom da bi se spriječile degenerativne bolesti), socijalna higijena (higijena stanovanja, rada, prehrane, školska higijena, zaštita zdravlja majke i djeteta) i socijalna pedagogika (sistematsko zdravstveno prosvjećivanje u svim oblicima).

Štamparove ideje u mladoj državi, gdje je umiralo 175.000 ljudi godišnje, gdje je smrtnost dojenčadi bila 20%, gdje su harale tuberkuloza, spolne bolesti, alkoholizam i malarija, nisu ostale nezapažene pa on 28.V 1919. bude izabran za načelnika higijenske službe u Ministarstvu narodnog zdravlja u Beogradu. U ovom kratkom periodu djelovanja u Zagrebu Štampar je bio potpredsjednik Zbora liječnika Hrvatske i borio se za novu osnovu uredjenja zdravstva po kojoj bi se zdravstvena služba odijelila od političke uprave.

Kao načelnik higijenske službe u Jugoslaviji, Štampar stoji na stajalištu da se medicina u Kraljevini Jugoslaviji mora socijalizirati jer liječnik ne smije biti zavisan od bolesnika, budući da ga taj faktor sputava u njegovim glavnim zadacima, te da je potrebno stvoriti takvu zdravstvenu službu u kojoj će liječnik tražiti bolesnika, a ne obratno, jer je glavno mjesto liječničkog djelovanja mjesto gdje čovjek radi i živi, a ne liječnička ordinacija. Samo u prvih pet godina Štamparova djelovanja u toj funkciji osnovano je čak 250 socijalno-medicinskih ustanova: epidemioloških zavoda, bakterioloških stanica, zavoda i stanica za tropske bolesti i malariju, zdravstvenih stanica, dispanzera za tuberkulozu, ambulanti za spolne bolesti i trahom, ustanova za dojenčad i malu djecu, kao i školskih poliklinika. Uz to su izdani mnogi zdravstveni zakoni, osposobljen je velik broj liječnika-higijeničara, no Štampar se zalaže da se nastava iz socijalne medicine uvrsti i u program medicinskih fakulteta, što mu je i uspjelo te 30.X 1922. postaje izvanredni sveučilišni profesor socijalne higijene zagrebačkog Medicinskog fakulteta, a uspjeva na tom Fakultetu otvoriti i poseban Institut za socijalnu medicinu. God. 1925. objavljuje I dio svoje "Socijalne medicine". Njegovim zalaganjem osnovan je u

Beogradu Centralni higijenski zavod, pokrenut je Glasnik Ministarstva narodnog zdravlja, a god. 1927. otvoren je u Zagrebu Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja koja danas nosi njegovo ime.

Izgradjujući naprednu medicinu kojoj je jedina svrha da služi narodu, došao je Štampar u težak sukob s komercijaliziranom medicinom, u prvom redu s liječničkim komorama i upravom Zbora liječnika Hrvatske, zbog čega istupa iz tog društva. No s druge je strane Štampar dobio veliko priznanje inozemnih higijeničara i ustanova, pa su Higijenska organizacija Društva naroda i Rockefellerova fundacija preko Štampara pružale obimnu pomoć za otvaranje novih higijenskih ustanova u Jugoslaviji i za slanje stipendista u inozemstvo. No zamjerivši se ne samo pojedinim liječnicima, kojima je ugrožavao ekonomske interese, već i zbog svoje socijalističko-demokratske ideologije postavši nepoćudan vladajućim krugovima, bude Štampar 20.V 1931. umirovljen, ali njegove revolucionarne koncepcije i suvremeni stavovi o zaštiti zdravlja naroda i o organizaciji javne zdravstvene službe nisu se mogli više izbrisati.

Nakon tog nasilnog umirovljenja Štampara je Vijeće Medicinskog fakulteta u Zagrebu izabralo za redovnog profesora higijene i socijalne medicine, medjutim vlasti nisu htjele potvrditi taj izbor. Tada Štampar, koji je već godinama suradjivao s Higijenskom organizacijom Društva naroda, postaje 1.VII 1931. ekspert te organizacije. Najprije je nekoliko mjeseci boravio u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, a zatim je uz prekide tri godine proboravio u Kini proučavajući zdravstveno i socijalno stanje seljačkog stanovništva i pomažući kineskoj vladi pri reorganizaciji javne zdravstvene službe. Vrativši se 1936. u Evropu, kao stručnjak Higijenske organizacije Društva naroda proučava organizaciju higijenskih zavoda i škola narodnog zdravlja, a god. 1938. putuje po SAD držeći niz predavanja o higijeni i socijalnoj medicini. Svoja opažanja i iskustva s ta tri kontinenta objavit će 1939. u knjizi "Zdravlje i društvo".

Dne 5.III 1939. potvrdjen je konačno Štamparov izbor za redovnog profesora zagrebačkog Medicinskog fakulteta, pa se Štampar vraća u domovinu. God. 1940. priredjuje udžbenik "Higijena i socijalna medicina" (I dio - higijena), radeći osim toga na reformi medicinske nastave te zalažući se za popravljanje socijalnih i zdravstvenih prilika zagrebačkih studenata. God. 1940/41. obnašao je dužnost dekana Medicinskog fakulteta.

Dolaskom okupacije Štampar bude uhapšen i sproveden u Graz gdje ostaje interniran do kraja rata, da bi u svibnju 1945. opet preuzeo svoju katedru i dužnost direktora Škole narodnog zdravlja. God. 1945/46. obavlja i dužnost rektora zagrebačkog Sveučilišta. Od 1945. radi na osnivanju Svjetske zdravstvene organizacije i izradjuje njen ustav te sudjeluje pri formuliranju definicije zdravlja ("zdravlje je stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i iznemoglosti"). Dne 22.VII 1946. izabran je Štampar za predsjednika Interimne komisije koja je do 7.IV 1948, kad je Svjetska zdravstvena organizacija i formalno osnovana (taj se dan danas slavi kao Medjunarodni dan zdravlja), obavljala funkciju te organizacije. Predsjedavao je u ljeti 1948. Prvoj svjetskoj zdravstvenoj skupštini u Ženevi.

Početkom 1947. postao je Štampar pravim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a ubrzo iza toga i njen predsjednik, na kojem će položaju ostati sve do smrti. Pod njegovim vodstvom je ta naša najuglednija znanstvena institucija razvila veliku znanstvenu, istraživačku i publicističku djelatnost. U njenim je okvirima Štamparovom zaslugom osnovan Institut za higijenu rada (kasnije Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada). Bio je takodjer član akademija u Beogradu i Ljubljani.

Od 1952-1957. opet je kao dekan na čelu Medicinskog fakulteta, reformiravši nastavu, nastojeći da je poveže sa stvarnim potrebama zdravstvene službe i uvevši nove kolegije, kao Sestrinstvo, Medicinsku statistiku i Uvod u medicinu (ovog zadnjeg je, kao i higijenu, sam predavao). Štampar je takodjer u okviru Medicinskog fakulteta osnovao Višu školu za sestre.

Njegovim zalaganjem je god. 1955. započeo radom i drugi medicinski fakultet u Hrvatskoj - onaj u Rijeci. Škola narodnog zdravlja, koja od 1947. djeluje u sastavu Medicinskog fakulteta, preuzela je za vrijeme Štamparova vodstva nastavu iz raznih područja javnog zdravstva, ne samo za medicinare i liječnike već i za druge stručnjake koji se bave zdravstvenom problematikom. Uostalom, svoje ideje o medicinskoj nastavi Štampar je propagirao u Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, uspjevši da se 1951. pri njoj osnuje Komitet za medicinsku edukaciju. God. 1955. nagradjen je medaljom i nagradom zaklade Léona Bernarda - najvećim medjunarodnim priznanjem na polju socijalne medicine. Posljednjih godina svog života Štampar je po poslovima u okviru Svjetske zdravstvene organizacije posjetio Afganistan, Egipat, Sudan i Etiopiju. Umro je u Zagrebu 26. lipnja 1958.

ANTE ŠERCER (1896-1968)

Ante Šercer

Rodio se 12.IV 1896. u Požegi, gdje mu je otac, poznati komparativni filolog, bio dugo godina gimnazijski profesor. Budući da mu je otac kasnije bio premješten za profesora na Pomorsku akademiju u Dubrovnik, Šercer je tamo završio osnovnu školu i gimnaziju god. 1914. Pokazivao je posebnu sklonost slikarstvu i arhitekturi i želio je to studirati, no stariji brat Ivo, kasnije poznati oftalmolog u Subotici, nagovorio ga je na studij medicine, te se Šercer upisao na Medicinski fakultet u Grazu. Poslije raspada Austro-Ugarske monarhije, kad se u prosincu 1918. na vratima dekanata gradačkog fakulteta pojavio jedan uvredljiv natpis za studente iz južnoslavenskih zemalja, Šercer je bio predvodnik grupe koja se u znak protesta ispisala s gradačkog sveučilišta. Dobar dio njih otišao je studirati na češko sveučilište u Prag, pa tako i Šercer koji je ovdje promoviran u listopadu 1919. Još kao medicinar priredio je knjižicu "Kakva korist od alkoholnih pića? Zorni i slikoviti prikaz štete, što alkoholna pića uzrokuju u narodnom životu i gospodarstvu" (Rijeka 1918), a čitavog života ostat će pobornikom apstinentskog pokreta.

Nakon promocije Šercer je gotovo godinu dana proveo na otorinolaringološkim klinikama u Pragu i Beču, jer je još kao student pod praznicima prakticirao u zagrebačkoj Bolnici Milosrdnih sestara, pa ga je pionir naše otorinolaringologije dr Mašek zainteresirao za tu struku. I uskoro dr Mašek postaje osnivač Klinike za uho, nos i grlo novoosnovanog Medicinskog fakulteta u Zagrebu, a Šercer 1.VIII 1920. bude imenovan prvim asistentom Klinike. Razumijevanjem prof.D.MAŠEKA Šercer je svake godine po dva mjeseca provodio na inozemnim klinikama, proučavajući njihovu organizaciju, upoznavajući se s korifejima evropske otorinolaringologije, prenoseći nove metode na zagrebačku Kliniku. Tako je boravio u Berlinu, Bordeauxu, Parizu, Rimu, Napulju, Stockholmu i Uppsali, a u Jeni je pohadjao tečaj iz znanstvene mikroskopije. Budući da mu je Mašek povjerio da uredi knjižnicu Klinike, Šercer je i na taj način stjecao uvid u stručnu literaturu. Sklon slikarstvu izradio je veći broj slika za nastavu sa studentima. God. 1925. postao je Šercer privatni, a god. 1927. sveučilišni docent. Uz Mašeka i Šercera zagrebačka Klinika za uho, nos i grlo naglo se razvijala u centar otorinolaringologije, ne samo Hrvatske već i Jugoslavije, pa je Šercer za desetgodišnjicu Klinike organizirao u Zagrebu I jugoslavenski otorinolaringološki kongres koji je, zbog sudjelovanja svih

predstavnika slavenskih otorinolaringoloških klinika, prerastao u Prvi sveslavenski otorinolaringološki kongres. Šercer je takodjer bio jedan od pokretača časopisa "Otolaryngologia slavica". Kad Mašek 1929. odlazi u mirovinu, Šercer preuzima vodstvo Klinike 5.VIII 1929. postavši izvanrednim profesorom. Redovitim profesorom postat će 29.XII 1932. God. 1930. Šercer je izabran za dopisnog,a 1937. za pravog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Klinika za uho, nos i grlo otvorena je u rujnu 1921. I ona je bila privremeno smještena u zgradi pučke škole u Draškovićevoj, preko puta Kirurške klinike. Imala je 40 postelja, operativni trakt, ambulantni trakt, laboratorije, biblioteku, zbirke i dr. U okviru Ambulantnog trakta Šercer je uredio Otorinolaringološki, Fonijatrijski, Gnatološki, Traheo-ezofagološki i Socijalni odjel. Šercer je, naime, odavno shvatio da socijalni rad svih odjela treba biti smišljeno koncentriran na jednom mjestu, zbog čega je i osnovao Socijalni odjel koji je imao mnogostruke zadatke: da proučava socijalnu i profesionalnu patologiju te profilaksu bolesti uha, nosa i grla, da provodi zdravstveno prosvjećivanje, skrb za osobe poremećena sluha i govora, da proučava uvjete rada u tvornicama i poduzećima u vezi s bukom, prašinom i škodljivim plinovima, da u socijalno-medicinskom pogledu istražuje teren s kojeg dolaze bolesnici u Kliniku, da održava kontakt izmedju klinike i bolesnika koji su napustili Kliniku, da izradjuje plan za otvaranje novih otorinolaringoloških odjela u zemlji već prema potrebama stanovništva. Za ono vrijeme to su bili vrlo napredni stavovi.

God.1936/37. te od 1942-1945. Šercer je bio dekan Medicinskog fakulteta. Poslije rata je 28.IX 1946. postavljen za šefa odjela za uho, nos i grlo Bolnice "Dr Mladen Stojanović" u Zagrebu, dakle onog odjela kojeg je nekoć vodio njegov učitelj dr Mašek. Šercer je taj odjel reformirao, modernizirao i pretvorio ga god. 1964. u sveučilišnu kliniku. Pri svojoj je Klinici god. 1962. osnovao znanstveni Institut za proučavanje i zaštitu uha i dišnih organa, a osim toga, on je jedan od osnivača Talasoterapijskog instituta u Crikvenici za liječenje kroničnih otorinolaringoloških bolesnika.

Šercerov znanstveni opus je omašan i sadrži preko 170 znanstvenih publikacija i nekoliko knjiga. U svom se radu dotakao problematike čitave otorinolaringologije, no posebno se bavio s nekoliko problema. Jedan od njih je sklerom, koji spada u našu nacionalnu patologiju. Šercer je prvi utvrdio rasprostranjenost te bolesti u nas i pokusima na miševima i majmunima uspio je dokazati kako dolazi do infekcije. Dalje je eksperimentalno dokazao da nos nije samo pasivna cijev za provod zraka nego aktivan i kompleksan organ, koji je reflektorno povezan s grudnim košem. Nadalje je postavio i na nizu anatomskih preparata te na originalno konstruiranom modelu razradio teoriju o nastancima deformiteta nosne pregrade, tumačeći da su ti i drugi deformiteti kostiju lica u vezi s neuskladjenošću što je u harmonični razvitak kosti glave unosi uspravan hod čovjeka, na koji se naše tijelo nije još uvijek u cijelosti adaptiralo. Isto tako tumači i otosklerozu, za liječenje koje je davno još prije rata razradio nekoliko operativnih metoda medju prvima u Evropi, a o kojoj je snimio i znanstveni film. Osobito se bavio plastičnom kirurgijom, naročito rinoplastikom. Velik broj njegovih radova posvećen je nadalje operativnoj terapiji karcinoma larinksa te rekonstruktivnoj plastici grkljana. Šercer je u otorinolaringologiju uveo brojne originalne operativne metode i modificirao nekoliko kirurških instrumenata.

Od njegovih knjiga najvažnije je djelo "Otorinolaringologija" koja je bila zamišljena u 3 sveska. I svezak (Propedeutika), kojeg je sam napisao, doživio je dva izdanja (1951. i 1966), II svezak (Klinika) objavio je 1965. zajedno sa suradnicima te je za to djelo 1966. nagradjen Nagradom grada Zagreba. III svezak (Operacije) ostao je na žalost u rukopisu. Šercer je god. 1962. u Stuttgartu zajedno s K. MUNDNICHOM objavio knjigu o plastičnim operacijama nosa i uške ("Plastische Operationen an der Nase und an der Ohrmuschel"), u kojoj je opisao sve vrste rinoplastike od njenih prvih početaka do danas te se kritični osvrnuo na vrijednost raznih zahvata. Bavio se i poviješću medicine, njegova "Otorinolaringologija"

(Propedeutika) obiluje povijesnim podacima. No objavio je i monografiju "Povijest traheotomije i traheolne kanike" (Zagreb 1950). Važne su mu još knjige "Kirurgija čeljusti" (Zagreb 1936), zajedno s I.ČUPAROM i S.PODVINCEM, te "Tonzilarni problem" (Zagreb 1950). Bio je član mnogih domaćih i stranih otorinolaringoloških društava. God. 1967. Zbor liječnika Hrvatske, u kojem je Šercer bio 1932-1934. član časnog suda, izabrao ga je za svog počasnog člana. Šercer je prvi od naših kliničara stekao medjunarodno priznanje, ne samo za sebe već za našu medicinsku misao i našu znanost.

Svoj znanstveni rad Šercer je okrunio Medicinskom enciklopedijom - edicijom kakvom se ne mogu ponositi ni mnoge veće nacije. Od 1954. kad je izabran za glavnog urednika pa do posljednje večeri svog života neumorno je radio na tom biseru naše medicinske kulture, pročitavši svaki pa i najmanji prilog. Uredio je I izdanje (10 svezaka) i započeo je uredjivati II izdanje (4 sveska), ali ga je u tom radu prekinula smrt 25.XI 1968. ostavivši mnoge njegove planove nedovršenim.

E R N E S T G R I N (1899-1976)

Rodio se u Požegi 22.VIII 1899. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Zagrebu, a Medicinski fakultet u Beču god. 1923, poslije čega i ostaje u Beču na specijalizaciji iz dermatovenerologije do god. 1926. Vrativši se u domovinu zapošljava se u Higijenskom zavodu u Zagrebu te započinje svoj rad na suzbijanju endemskog sifilisa u seoskim krajevima Cazinske krajine i Foče. God. 1930. postaje šef Kožno-veneričkog dispanzera u Varaždinu, a 1932. upravitelj Doma narodnog zdravlja u Vukovaru. Nakon usavršavanja u Sjedinjenim Američkim Državama god. 1934, Grin dolazi u Higijenski zavod u Sarajevo. U Bosni i Hercegovini vladala je tada teška epidemiološka situacija (tuberkuloza, endemski sifilis, endemska gušavost, zarazne bolesti) a liječnika je bilo malo. Endemski sifilis postojao je u Bosni još za vrijeme osmanlijske vlasti, no tek će 1905. biti učinjeni prvi koraci za njegovo sistematsko suzbijanje, ali prava organizirana borba počet će god. 1927. aktiviranjem rada higijenskih zavoda u Sarajevu i Banjoj Luci, s perifernim sjedištima Centra za suzbijanje endemskog sifilisa pri domovima zdravlja u Tuzli, Travniku, Mostaru i Bihaću. Od 1927. do 1943. pregledano je gotovo pola milijuna ljudi i nadjeno je 15,20% zaraženih endemskim sifilisom. Grin zajedno s ortopedom Miroslavom Delićem iz Higijenskog zavoda u Zagrebu provodi anketu o oblicima i raširenosti zglobno-koštanog sifilisa u Bosni, rezultat čega je njihova zajednička knjiga "Koštani i zglobni lues kod endemijskog luesa u Bosni" (Zagreb 1936). Osim toga, u našim i inostranim časopisima Grin tih godina objavljuje svoja zapažanja o epidemiologiji i suzbijanju te bolesti. Za vrijeme okupacije Grin radi u Zavodu za suzbijanje endemskog sifilisa u Banjoj Luci, a kasnije odlazi u NOB.

Poslije rata u Ministarstvu narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine radi Grin na organizaciji zdravstvene službe u toj republici, posebno na organizaciji raznih programa terenskih ekipa za borbu protiv zaraznih bolesti. God. 1946. postaje direktor Centralnog kožno-veneričkog dispanzera u Sarajevu te tu organizira terensku borbu, kako protiv endemskog sifilisa, tako i za suzbijanje mikotičnih (gljivičnih) oboljenja vlasišta, i to u najzabačenijim seoskim područjima Bosne i Hercegovine. Ta široko zasnovana sistematska akcija likvidacije endemskog sifilisa, koja je konačno urodila eradikacijom te bolesti u nas, postala je kasnije uzor analognih akcija u drugim zemljama u okviru rada Svjetske zdravstvene organizacije. Naime Grin je bio član Komiteta eksperata Svjetske zdravstvene organizacije pa je svoja iskustva stečena na terenu Bosne i Hercegovine prenosio kao konzultant i savjetnik te organizacije, no i sam je sudjelovao u suzbijanju endemskih treponematoza (frambezija i bedžel) i mikotičnih oboljenja u zemljama Srednjeg i Dalekog istoka te Afrike. Boravio je u Tajlandu, Indoneziji, Sudanu, Saudijskoj Arabiji, Nigeriji, Tunisu, Egiptu, Iraku, Iranu, Siriji i Jordanu.

Uz mnoge stručne članke Grin objavljuje niz popularnih knjižica: "O polnim bolestima" (Sarajevo 1946. i 1947), "O endemijskom sifilisu" (Sarajevo 1948. i 1949, Beograd 1949), "O zaraznoj ćeli i zaraznom lišaju" (Sarajevo 1951. i 1955), a god. 1949. objavljuje opsežan priručnik "Kožne i polne bolesti". God. 1952. osniva Grin u Sarajevu Bolnicu za mikotična oboljenja koja 1960. prerasta u Zavod za kožne i venerične bolesti "Dr Sima Milošević", na čelu kojeg Grin ostaje sve do smrti. God. 1953, kad je u Sarajevu osnovano Naučno društvo NR BiH koje će 1966. prerasti u Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Grin je jedan od osnivača i redoviti član. U Akademiji je takodjer bio predsjednik medjuakademijskog koordinacionog odjeljenja za medicinske nauke te sekretar Odjeljenja medicinskih nauka i član Predsjedništva Akademije. Uredio je III svezak posebnih izdanja Akademije: "Lepenica - priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje" (Sarajevo 1963), gdje je sam obradio stanje endemskog sifilisa u tom kraju.

Dne 28.IX 1960. izabran je za redovnog profesora dermatovenerologije na sarajevskom Medicinskom fakultetu, a 1966. postaje šef katedre i Dermatovenerološke klinike. U šk.god. 1966/67. i 1967/68. bio je predsjednik fakultetskog Savjeta. No kako uz to i dalje vodi Zavod za kožne i venerične bolesti, zbog preobilja posla 1968. predaje upravu Klinike, ali to ne znači da napušta nastavni rad jer je njegov Zavod postao suradna ustanova i nastavna baza sarajevskog Medicinskog fakulteta.

Napisao je više od 150 stručnih i znanstvenih radova u kojima prvenstveno obradjuje endemski sifilis sa svih aspekata, poglavito epidemiologiju i kliniku te bolesti. Medju najvažnije radove iz tog područja spada "Epidemiology and Control of Endemic Syphilis", objavljen god. 1953. u seriji monografija Svjetske zdravstvene organizacije. U njoj Grin iznosi svoje rezultate u eradikaciji endemskog sifilisa upotrebom penicilina, i to ne samo za liječenje oboljelih već i za prevenciju zdravih eksponiranih osoba iz okolice oboljelih. Tu je efikasnu metodu prihvatila Svjetska zdravstvena organizacija kao model za iskorjenjivanje ove opake bolesti u svim dijelovima svijeta. U toj je monografiji Grin takodjer postavio nove koncepcije o nastanku primarnog i tercijarnog sifilisa. Kao jedan od najistaknutijih svjetskih stručnjaka za problematiku endemskih treponematoza, Grin je obradio poglavlje o endemskom sifilisu u poznatom priručniku kliničke dermatovenerologije J. Demisa i suradnika (New York 1972). Posebnu je pažnju Grin posvetio testovima za dijagnostiku sifilisa i istraživanju imunološke reaktivnosti organizma.

Druga problematika kojom se Grin intenzivno bavio bila su gljivična oboljenja kože i vlasišta - dermatomikoze ili dermatofitije. Knjiga "Dermatofitije ljudi i životinja", koju je napisao s veterinarom L.OŽEGOVIĆEM (Beograd i Zagreb 1960), bazirana je na dugogodišnjem kliničkom, epidemiološkom i eksperimentalnom istraživanju gljivičnih bolesti ljudi i životinja te pruža nova saznanja i poglede na ovu socijalno-zdravstvenu problematiku. Njoj se pridružuje niz radova u časopisima, u kojima Grin iznosi nove metode u dijagnostici dermatofitija te novi pristup terapiji dermatofitija upotrebom griseofulvina.

Ostali Grinov znanstveni rad nije manje značajan. On obradjuje epidemiologiju, dijagnostiku i terapiju bolesti perifernih krvnih žila i s tim u vezi izazvane ulceracije kože, alergijske manifestacije kože, sklerodermiju i dr. Od skromnog kožno-veneričnog dispanzera Grin je stvorio visoko kvalitetan i dobro opremljen zavod u kojem su integrirani svi oblici dermatovenerološke službe: od ambulantno-polikliničkog, laboratorijskog, bolničkog do terenskog rada. Uz znanstveni i nastavni rad obavljao je Grin mnogobrojne društvene funkcije, bio je član Komisije za saradnju s medjunarodnim zdravstvenim organizacijama, predsjednik Udruženja dermatovenerologa Jugoslavije, predsjednik Sekcije dermatovenerologa BiH, član Savjeta Republike SR BiH. Za svoj dugogodišnji i samoprijegoran rad dobio je brojna priznanja, medju osta-

lim Orden rada I reda, Orden zasluga za narod sa zlatnim vijencem, Nagradu AVNOJ-a i druga. Umro je u Sarajevu 5. ožujka 1976.

MIROSLAV DELIĆ (1901 -1971)

Rodio se u Požegi 5.I 1901. Gimnaziju je završio u Makću (Madjarska), a Medicinski fakultet pohadjao je u Beču i Zagrebu. Ovdje je i promoviran u travnju 1925. Nakon odsluženja vojnog roka postaje sekundarni liječnik u Državnom sanatoriju za tuberkulozu kosti i zglobova u Kraljevici god. 1926. No tamo ne ostaje dugo, god. 1927. prelazi u Zagreb kao sekundarni liječnik Ortopedske bolnice dra ŠPIŠIĆA, a god. 1928. odlazi u Pariz na daljnju specijalizaciju iz ortopedije na kliniku prof.OMBREDANNEA. Iako je u svibnju 1929. imenovan asistentom na Klinici za dječju kirurgiju i ortopediju u Parizu, ostaje tamo svega nekoliko mjeseci, a zatim se sredinom 1929. vraća u domovinu gdje postaje šef Državnog lječilišta za tuberkulozu kosti i zglobova u Kraljevici, na kojem će položaju ostati sve do početka rata. Tih 12 godina rada u Kraljevici Delićevo su najplodnije razdoblje. Uz mnogobrojne stručne članke on u tom periodu objavljuje i šest knjiga. Prva od njih je "Tuberkuloza kosti i zglobova. Lječilište Kraljevica, metode liječenja, idealna klima" (Zagreb 1930), u kojoj je prikazao historijat i stanje lječilišta te metode koje se tamo primjenjuju pri liječenju osteoartikularne tuberkuloze. Ta je knjiga izašla kao V knjiga Biblioteke Škole narodnog zdravlja, a iste godine izlazi i VI knjiga: "Sanatorij tuberkuloze kosti i zglobova", koju su napisali arhitekt E. Weissmann i Delić, a koja sadrži projekt i skice idealnog sanatorija za liječenje koštano-zglobne tuberkuloze. God. 1932. u okviru "Medicinske biblioteke Liječničkog vjesnika" (sv.33-34) Delić objavljuje knjigu "Sadreni povoji" u kojoj je sistematski obradio sve vrste tih zavoja - knjiga je prvenstveno namijenjena liječnicima praktičarima. Kako je to već prije spomenuto, Delić na čelu ekipe Škole narodnog zdravlja i Higijenskog zavoda u Zagrebu, zajedno s dermatovenerologom Ernestom Grinom iz Higijenskog zavoda u Sarajevu provodi anketu o oblicima i raširenosti zglobno-koštanog luesa kod endemskog luesa u Bosni. Rezultate te ankete obradio je zajedno s Grinom u knjizi "Koštani i zglobni lues kod endemijskog luesa u Bosni"(Zagreb 1936). God. 1938. Delić objavljuje monografiju "Operativno liječenje tuberkuloze kosti i zglobova", a god. 1940. opsežno djelo "Koštana i zglobno-koštana tuberkuloza". Iste godine u okviru knjige "O klimatologiji našeg mora", objavljene kao 75-78. svezak "Medicinske biblioteke Liječničkog vjesnika", Delić piše prilog o utjecaju klime našeg mora na tuberkulozu kosti i zglobova.

Za okupacije, u svibnju 1941. Delić bude otpušten iz državne službe, odlazi u Italiju gdje je interniran. God. 1944. javlja se u NOV te je krajem te godine upućen u Crnu Goru. U Crnoj gori ostaje i poslije oslobodjenja te od lipnja 1947. radi u Bolnici za ortopedske bolesti u Budvi a zatim u Risnu. Dne 1.I 1951. preuzima dužnost primariusa Ortopedskog odjela Opće bolnice "Dr Josip Kajfeš" u Zagrebu gdje ostaje sve do umirovljenja u prosincu 1967. Uz više od stotinu stručnih i znanstvenih radova publiciranih u domaćim i inostranim časopisima, poslije rata Delić objavljuje još nekoliko knjiga: "Prirodjeno iščašenje kuka" (1951), "Razvoj medicinske misli i gradnja bolnica" (1953), "Poliomyelitis" (1954), "Osnovi patološke fiziologije kosti" (1957), "Coxa vara" (1967). Delić je bio član mnogih stručnih društava u zemlji i inozemstvu, u dva navrata bio je biran za predsjednika Ortopedske sekcije Zbora liječnika Hrvatske. Umro je u Zagrebu 10. studenoga 1971.

IVAN REINER (1911 - 1975)

Ivan Reiner

Rodio se 28.VIII 1911. u Požegi, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju 1930. Iste se godine upisao na Medicinski fakultet u Zagrebu, gdje je promoviran 30.V 1937. Nakon obavljenog staža i odsluženog vojnog roka započinje specijalizaciju interne medicine u Bolnici Milosrdnih sestava u Vinogradskoj ulici u Zagrebu, koju je završio 1942. Ta je specijalizacija bila ometana iz političkih razloga - u ljeti 1941. bio je premješten na Interni odjel Zakladne bolnice u Osijek, a nakon nekoliko mjeseci opet u Zagreb, ali sada na Interni odjel Državne bolnice na Sv. Duhu. Poslije završene specijalizacije mobiliziran je i do kraja rata radi na Internom odjelu Glavne vojne bolnice u Zagrebu, a poslije oslobodjenja neko je vrijeme šef Internog odjela Vojne bolnice u Crikvenici. Poslije demobilizacije od 1. XI 1945. pa do smrti radi Reiner na Internom odjelu Bolnice "Dr Mladen Stojanović" u Zagrebu. Aktivira se u poslijeratnoj izgradnji zemlje te je god. 1947. osnovao Omladinsku bolnicu u Čardaku na pruzi Šamac-Sarajevo, a slijedeće godine Omladinsku bolnicu u Srijemskoj Mitrovici za vrijeme izgradnje Autoputa "Bratstvo-jedinstvo".

U bolnici "Dr Mladen Stojanović" razvio je plodan stručni, nastavni i znanstveni rad. Još od 1948. počeo je obavljati praktičnu nastavu sa studentima, a god. 1950. bio je izabran za asistenta Medicinskog fakulteta. God. 1959. habilitira se za naslovnog docenta, 1961. izabran je za sveučilišnog docenta, 1964. za izvanrednog a 1972. za redovnog profesora. God. 1963. sastavio je skripta Interne medicine za studente Stomatološkog fakulteta, kojima je držao predavanja, kao i studentima Medicinskog fakulteta i liječnicima na postdiplomskom studiju. Još od 1949. Reiner zamjenjuje šefa Internog odjela prof.Sučića u organizaciji i administraciji odjela, koji je 13.VI 1964. prerasao u Internu kliniku Medicinskog fakulteta. Od 24.III 1966. Reiner nakon Sučićeva odlaska u mirovinu postaje predstojnik Klinike. Iako već onda pritisnut teškom bolešću (leukemija), Reiner je sve svoje snage i sposobnosti stavio u službu svoje Klinike: za njegovo doba Klinika je povećala broj postelja, osnovani su novi dijagnostički laboratoriji, poliklinike i subspecijalističke službe, izradjeni su novi znanstveni projekti.

Reiner je napisao 80-ak stručnih i znanstvenih radova u kojima obradjuje problematiku endokrinologije, osobito dijabetesa i raznih endokrinoloških sindroma (Cushingov, Löfgrenov, Sheehanov, Turner-Albrightov, Stein-Leventhalov sindrom). Bavio se mnogo i pulmologijom opisujući oštećenja pluća kod utapljanja, primarnu atipičnu pneumoniju, plućne promjene kod stečenog luesa, leukemičke promjene pluća, a njegovo najzapaženije djelo je monografija "Karcinom bronha", tiskana kao suplement časopisa "Anali Bolnice" Dr Mladen Stojanović" god. 1962. Ovdje Reiner detaljno razradjuje taj problem osvjetljujući ga s raznih aspekata: učestalost, etiologija, lokalizacija, patološka anatomija, simptomatologija, dijagnostika, diferencijalna dijagnoza, terapija i prognoza. Reiner konstatira upravo zastrašujući porast karcinoma bronha zadnjih decenija, dovodeći ga u vezu sa zagadjenom atmosferom industrijskih centara i pretjeranim pušenjem, te se zalaže za poduzimanje energičnijih mjera u suzbijanju tih faktora dok se ne nadje etiološki karcinogeni agens. Te svoje postavke, solidno dokumentirane, ponavlja u "Zborniku požeške Gimnazije" izdanom 1969. u povodu 270-godišnjice postojanja te ustanove, a takodjer i u prilogu "Pušenje i rak bronha", koji je tiskan u Medicinskoj enciklopediji. Osim tog članka Reiner je za Medicinsku enciklopediju napisao niz drugih priloga. Sudjelovao je osim toga na mnogim stručnim sastancima u zemlji i inozemstvu, a bio

je i član raznih stručnih i znanstvenih društava. Kao predsjednik Internističke sekcije Zbora liječnika Hrvatske zalagao se za to da ta sekcija bude spona mnogobrojnih subspecijalizacija interne medicine. Bio je član Glavnog odbora Zbora liječnika Hrvatske (1858-1961), član Akademije tog Zbora, član Naučnog vijeća Središnjeg instituta za tumore u Zagrebu, član Izvršnog odbora Jugoslavenskog crvenog križa, predsjednik Komisije Sekretarijata za narodno zdravlje SRH za specijalističke ispite iz interne medicine.

Iako je već dugo vremena bolovao od neizlječive bolesti, i bio toga svjestan, nije rezignirao nego je svoje dužnosti do kraja obavljao strpljivo i savjesno. Umro je u Zagrebu 27. IV 1975. Postmortalno je odlikovan Nagradom grada Zagreba, koja se pridružila drugim njegovim odličjima što ih je zasluženo posjedovao za predan rad: Orden rada sa zlatnim vijencem, Orden zasluga za narod sa srebrnim zrakama, Spomen-medalja 20-godišnjice oslobodjenja Zagreba, Spomen-medalja općeg Sabora grada Zagreba u povodu 25-godišnjice oslobodjenja Zagreba.

ZAKLJUČAK

Iako je iz galerije zaslužnih hrvatskih liječnika tih 12 liječnika izabrano samo zato jer su imali veze s Požegom, ipak čitajući njihove biografije dobivamo orjentacijski pregled povijesti medicine u Hrvatskoj u posljednjih 150 godina. Jer ovdje je bilo riječi o zdravstvenom stanju našeg naroda, o nastojanjima liječnika pojedinaca i zdravstvene službe da se to stanje popravi, o suzbijanju zaraznih bolesti i borbama oko uvodjenja obaveznog cijepljenja, o počecima rada naših zdravstvenih institucija - Primaljskog učilišta, Zavoda za umobolne, Škole narodnog zdravlja, naših bolnica, o osnivanju Zbora liječnika Hrvatske i pokretanju "Liječničkog vjesnika", o borbama za Medicinski fakultet, njegovom osnivanju, razvoju naših klinika i specijalističkih struka, o proboju naše medicinske misli, naše znanosti i naših koncepcija o uredjenju zdravstvene službe u svijet, o poslijeratnom procvatu naše medicine, o nastojanjima za hrvatsko medicinsko nazivlje te o našoj medicinskoj publicistici okrunjenoj Medicinskom enciklopedijom. A 750-ljetna Požega može biti ponosna što su svemu tomu pridonijeli njeni sinovi i liječnici koji su radili u njenoj sredini.

L i t e r a t u r a :

Aleksandar Antun PAVIĆ

1. Nekrolog u Nevenu, 3/1854, str.414.
2. KÖRBLER, D.: Armin Pavić - nekrolog, Ljetopis JAZU za god.1913, 28/1914, str.87-119.
3. GRMEK, M.D.: Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika, Starine JAZU, 43/1951, str. 129-130.
4. KOVAČEVIĆ, J.: Nekoliko napomena u povodu 130-godišnjice inauguralne disertacije Požežanina Antuna Aleksandra Pavića, Požeški list, 5/1957, br. 48-49.
5. KÖRBLER, J.: Dr Aleksandar Antun Pavić i njegova disertacija o duhanu, Saopćenja (Pliva), 16/1973, str.91-94.

Aleksa VANCAŠ

1. KEMPF, J.: Požeški počasni gradjanin Aleksandar Vancaš, Obzor 72/1931, br.115.
2. BROZOVIĆ, L.: Dr.Aleksa Vancaš, Liječnički vjesnik, 63/1941, str.246-247. i Jutarnji list, 30/1941, br.10462.
3. GRMEK, M.D.: op.cit., str. 179-180.

Miroslav DRAŽIĆ

1. Nekrolog u Obzoru, 9/1879, str. 176.
2. KEMPF, J.: Dva pisma uglednoga Požežanina iz 1848, Narodne novine, 99/1933, br.7.
3. THALLER, L.: Biografija u Hrvatskoj enciklopediji, sv.6, Zagreb 1945, str.252.
4. GRMEK, M.D.: op.cit., str. 149.

Ante SCHWARZ

1. DUGAČKI, V.: Dr Ante Schwarz - prvi urednik "Liječničkog vjesnika", Liječnički vjesnik, 99/1977, str. 81-84.
2. GRMEK, M.D.: Biografija u Medicinskoj enciklopediji, sv. 8, Zagreb 1963, str. 645, i u Enciklopediji Jugoslavije, sv.7, Zagreb 1968, str.174.

Ignjat THALLER

1. REICHWEIN, D.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 38/1916, str. 165-168.
2. Nekrolog u Sriemskim novinama, 29/1916, br. 50.

Ante CULEK

1. Usmeni podaci njegove kćerke gdje Domačinović

Vatroslav FLORSCHÜTZ

1. KOPORC, J.: Biografija u Acta chirurgica Iugoslavica, 1(2)/1954, str.309-310.
2. GRUJIĆ, M.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 89/1967, str. 353-354.
3. UTVIĆ, V.: Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1874-1974, II dio, Osijek 1974, str. 35-39.

Andrija ŠTAMPAR

1. Biografija u Ljetopisu JAZU za god. 1946-1948, knj.54, Zagreb 1949, str.214-216.
2. KRALJEVIĆ, M.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 80/1958, str.505-507.

3. GRMEK, M.D.: Biografija u Zdravstvenim novinama, 11/1958, str.92-105, u knjizi "U borbi za narodno zdravlje", Zagreb 1966, str. 13-49, te u Medicinskoj enciklopediji, sv. 9, Zagreb 1964, str.432-434. i Enciklopediji Jugoslavije, sv.8, Zagreb 1971, str.265.

4. KESIĆ, B.: Nekrolog u Arhivu za higijenu rada i toksikologiju, 9/1958, str.229-232, i u Ljetopisu JAZU za god. 1958, knj.65, Zagreb 1961, str.184-190.

5. EVANG, K.: Komemoracija u Liječničkom vjesniku, 91/1969, str.647-651.

Ante ŠERCER

1. HONDL, S. i dr.: Biografija u Ljetopisu JAZU za god. 1929/30, sv.43, Zagreb 1931, str. 117-120.

2. VARIĆAK, V. i dr.: Biografija u Ljetopisu JAZU za god. 1936/37, sv.50, Zagreb 1938, str.103-105.

3. OREŠKOVIĆ, M.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 91/1969, str. 1246-1247.

4. PADOVAN, I.: Nekrolog u Analima Bolnice "Dr Mladen Stojanović", 8/1969, str.56-59, i u Symposia otorhinolaryngologica Iugoslavica, 3/1968, str.65-69.

5. GUŠIĆ, B. i ŠOKČIĆ, A.: Komemoracija u Symposia otorhinolaryngologica Iugoslavica, 5/1970, str.186-194.

6. PADOVAN, I. i ŠOKČIĆ, A.: Biografija u Medicinskoj enciklopediji, II izdanje, sv.6, Zagreb 1970, str. 181-182.

7. GRMEK, M.D.: Biografija u Enciklopediji Jugoslavije, sv.8, Zagreb 1971, str.239-240.

Ernest GRIN

1. Biografija u Medicinskom arhivu, 24/1970, br. 3-6, str.5-7.

2. Nekrolog u Medicinskom arhivu, 30/1976, str.137-139.

Miroslav DELIĆ

1. MANDIĆ, V.: Biografija u Acta chirurgica Iugoslavica, 8(9)/1961, str.173.

2. ZERGOLLERN, J.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 94/1972, str. 56-57, i u Acta orthopaedica Iugoslavica, 3/1972, str. 1-2.

Ivan REINER

1. MILIĆ, N.: Nekrolog u Liječničkom vjesniku, 97/1975, str. 427.

Dr med. Vladimir DUGAČKI
Zagreb, Jurkovićeva 12

ZASLUŽNI POŽEŠKI VETERINARI

Radimir ORBAN

Uz Slavonsku Požegu vezano je nekoliko veterinara, od kojih dvojica imaju naročitu zaslugu za veterinarsko školstvo u Hrvatskoj. Poežanin dr Aleksa VANCAŠ, po struci liječnik i veterinar, kao fizik varmedjije zagrebačke, pod kojega je tada spadalo i veterinarstvo, prvi od liječnika dao je još god. 1850. prijedlog da se u sklopu liječničkog fakulteta u Zagrebu osnuje i "škola za živinoliječnike". Drugi Požežanin, prof. Eugen PODAUBSKY, znameniti i zaslužni veterinar, realizirao je taj prijedlog. Tako veterinarska struka u Hrvatskoj mora Požežaninu zahvaliti da ima fakultet - najvišu znanstvenu veterinarsku ustanovu u Hrvatskoj.

Iako je o dru Aleksi Vancašu bilo riječi medju zaslužnim požeškim liječnicima, moramo ga spomenuti i medju veterinarima. Dr Vancaš je poslije studija medicine u Beču upisao postdiplomski studij na višoj veterinarskoj školi, koja je tada bila u sastavu Medicinsko-kirurške akademije u Beču. Vancaš se već kao student odlučio za državnu zdravstvenu službu, jer je uz studij medicine završio i studij veterinarstva, što je tada bio uvjet za zvanje "fizika" u zdravstvu. Dapače, doktorsku disertaciju obranio je o bjesnoći, već tada važnoj zoonozi, a napisao je odnosno preveo i knjigu "Općinski živinovračitelj" u kojoj je naglasio važnost veterinarskog zvanja. "Osnova za zdravstveno upraviteljstvo", koju su sastavila tri liječnika, postavila je i novi plan za bolju organizaciju veterinarske službe, a kako je od njih jedino Vancaš bio liječnik i veterinar, tako je i to njegova zasluga.

Medju zaslužnim veterinarima Hrvatske, osim prof. Podaubskog, imamo još trojicu koji su vezani uz Slavonsku Požegu a u veterinarskoj struci su zauzimali najviše položaje. To je veterinar Vladoje VUKOVIĆ, koji je dulje službovao u Požegi, no kasnije je postao šef veterinarske struke u Hrvatskoj. U Slavonskoj Požegi maturirao je dr Nikola VUKSANOVIĆ, koji je prvi od veterinara postao inspektor zemaljskog konjogojstva u staroj Jugoslaviji. Isto tako u Požegi je maturirao i dr Bogoslav LJEVAČIĆ, koji je bio šef veterinarstva Hrvatske, a nakon toga je postao šef veterinarstva cijele predratne Jugoslavije.

EUGEN PODAUBSKY (1869-1935)

Profesor Podaubsky je najzaslužnija i najmarkantnija ličnost veterinarstva u Hrvatskoj. Podaubsky je bio najzaslužniji direktor Zemaljske potkivačke škole u Zagrebu, bio je osnivač i kasniji predsjednik Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva, bio je predsjedatelj prvog osnivačkog sastanka Društva veterinara Jugoslavije, bio je osnivač i prvi urednik časopisa "Veterinarski vjesnik", prvog stručnog glasila veterinara Hrvatske i Slavonije, i konačno bio je

osnivač, prvi profesor i prvi rektor Visoke veterinarske škole u Zagrebu te prvi dekan kasnijeg Veterinarskog fakulteta. Nadalje, bio je prvi predsjednik Veterinarskog savjeta Jugoslavije, tada najvišeg stručnog organa uz Ministarstvo poljoprivrede u Beogradu. Malo je veterinara u našoj zemlji koji su obavljali sve te dužnosti i zauzimali tako visoke položaje u svojoj struci.

Profesor Eugen Podaubsky rodjen je 26. svibnja 1869. u Pleternici, u neposrednoj blizini Požege. Osnovnu školu pohadjao je u rodnom mjestu, a gimnaziju najprije u Požegi, a onda u Zagrebu, gdje je maturirao.

Studij veterinarstva završio je na Veterinarskoj akademiji u Beču god. 1894. Najprije je bio vojni veterinar u ergeli Nagy Daad-Sari u Madžarskoj, zatim svega godinu dana kotarski veterinar u Vojniću, odakle dolazi za asistenta na Zemaljsku potkivačku školu u Zagreb.

Na potkivačkoj školi Podaubsky je službovao skoro 20 godina. Već godinu dana poslije dolaska postaje njen ravnatelj i tu ostaje do prelaska na Visoku veterinarsku školu (1899-1919). Već kao student pokazivao je naročiti interes za potkivanje i bolesti kopita (onihologiju). Da bi se u to što bolje uputio, naročito u praktično potkivanje, nakon studija odlazi u Budimpeštu i tu završava potkivačku školu. Ni uprava škole, ni tamošnji pitomci nisu znali da je Podaubsky veterinar. Poslije toga služi djački rok u vojsci, opet u vojnim potkivačnicama. Baš tu njegovu veliku ljubav za proučavanje potkivanja i bolesti kopita mnogi su kasnije zloupotrijebili i često spominjali da je Podaubsky završio "nižu" veterinarsku školu, koju su završavali tadanji tzv. "kuršmidi", kojima je potkivanje i liječenje kopita bilo isključivo zanimanje.

Naravno da je s tako bogatim znanjem Podaubsky bio najidealniji direktor potkivačke škole. U samoj školi odmah osniva ambulantu za pregled i liječenje bolesnih konja, jer takve uopće nije bilo u Zagrebu. Tu je opet razvio rad u veterinarskoj kirurgiji, jednoj od najpotrebnijih i najdelikatnijih grana veterinarstva. Osim toga, sredio je financijsko stanje potkivačke škole tako što je prekivanjem starih potkova pravio nove (koje su se dotada bacale u otpad) te je tako došao do novog prihoda. Kada je škola raspolagala većim finansijskim sredstvima, odlučio je da sagradi novu školsku zgradu na Savskoj cesti. Kako je i u Veterinarskoj zakladi (osnovanoj 1888) bilo sredstava za budući fakultet, odlučio je da sredstva ujedini i sagradi takvu zgradu za potkivačku školu u koju će se jednog dana moći useliti budući veterinarski fakultet. Kako tadanje austro-ugarske vlasti nisu godinama dozvoljavale osnutak fakulteta u Zagrebu, sve je radjeno u najvećoj tajnosti prema bečkoj vladi, ali za to su znali, dapače to su izdašno pomagali svi tadanji šefovi pojedinih odjela u Zemaljskoj vladi u Zagrebu.

Podaubsky je razvio veterinarsku djelatnost i u široj okolici Zagreba i već je tada naučio poljoprivrednike da teže pacijente dovode na pregled i razne zahvate u Zagreb. Kako je u svojoj praksi imao najviše posla s konjima, to se postupno razvio u priznatog konjogojskog stručnjaka. Ta rodjen je i odgojen u kraju koji je niz godina bio vodeći u konjogojstvu Hrvatske. Podaubskijevo hipološko znanje zapaženo je već zarana, pa je dobivao razne zadatke da u inozemstvu nabavlja rasplodnjake, kako konja, tako i goveda.

Svako putovanje u inozemstvo korisno je iskoristio da pregleda tamošnje veterinarske fakultete i visoke škole, naročito njihove oniholoске i kirurške klinike. Tako je stjecao iskustvo za organizaciju budućeg veterinarskog fakulteta u Zagrebu. Proputovao je Švicarsku, Austriju, Njemačku, Nizozemsku, Francusku i Italiju. Kao direktor potkivačke škole i priznati veterinarski stručnjak, Podaubsky je odlazio i na medjunarodne veterinarske kongrese, pa se upoznao s kretanjem veterinarstva u svijetu. Prof. dr S. RAPIĆ, naš poznati veterinarski povjesničar, sumirao je rad Podaubskog ovako: "Sva ta njegova intenzivna aktivnost u zemlji i svijetu formira ga u stručnjaka velikog formata, širokih koncepcija i velikog autoriteta. Imao je rijetku sposobnost da osvaja ljude i stječe njihovo povjerenje. Bio je vrlo popularan u čitavoj Hrvatskoj i rado vidjen u najvišim društvima".

Veterinar Podaubsky bio je aktivan društveni radnik. Već god. 1899. još kao mlad stručnjak izabran je u odbor Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva, a god. 1909. postao je i njegovim predsjednikom. Tu je dužnost obavljao sve do god. 1918. Već god. 1906. osniva se društveno glasilo "Veterinarski vjesnik" i Podaubsky postaje njegov prvi glavni urednik. Taj časopis brzo postaje glasilo i slovenskih veterinara, a kasnije i srpskih.

Kakav je autoritet bio Podaubsky kod svih naših naroda, najbolje se vidi po tome što je nakon propasti stare Monarhije i osnutkom Jugoslavije, na osnivačkoj skupštini novog Jugoslavenskog veterinarskog udruženja u Beogradu, jednoglasno izabran da predsjeda toj prvoj skupštini (1920). Bio je odbornik Udruženja, a god. 1932. za velike stručne i društvene zasluge Jugoslavensko veterinarsko udruženje izabire ga svojim počasnim članom.

Mladi veterinar Podaubsky već se zarana učlanio u Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, a već god. 1902. postaje član njegovog upravnog odbora, u kojem radi punih dvadeset godina, sve do god. 1922. Društvo agronoma u Zagrebu izabire ga god. 1923. za dopisnog člana pa je i tu bio aktivan do 1934.

Godine 1913. Podaubsky postaje honorarni nastavnik plastične anatomije životinja na tadašnjoj Umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Osnutkom Poljoprivredno-šumarskog fakulteta god. 1919. u Zagrebu, Podaubsky postaje honorarni nastavnik za predmete: anatomija, fiziologija i opće veterinarstvo. Nastavu na obje visokoškolske ustanove drži sve do 1934. kad je zbog bolesti napustio dužnost predavača.

Nakon propasti Austro-Ugarske, na odborskoj sjednici Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva 25. studenoga 1918. predsjednik Društva Eugen Podaubsky izradio je opsežan prijedlog za osnivanje Visoke veterinarske škole u Zagrebu. Ovaj puta o tome odlučuje vlada Narodnog vijeća u Zagrebu i naravno da je prijedlog bio prihvaćen. Zaslugom dra Milana Rojca, tadanjeg povjerenika za prosvjetu, već slijedeće godine obavljene su sve formalnosti i 11. rujna 1919. izlazi Uredba da se otvori Visoka veterinarska škola i da započne radom u škol. godini 1919/20.

Osnutkom Visoke veterinarske škole ispunjen je životni cilj veterinara Eugena Podaubskog, koji si je postavio još kao mlad čovjek. Ili, kako reče prof. dr Rapić : "Čovjek takvih osobina kao da je bio predestiniran da izvrši jedno od najvažnijih djela u povijesti hrvatskog veterinarstva, tj. da osnuje veterinarski fakultet".

Naravno da je Podaubsky odmah postao prvi matičar, prvi profesor i prvi rektor Visoke veterinarske škole. Na taj položaj nije došao nespreman. Podaubsky je u to vrijeme bio jedini veterinar u Zagrebu koji je već bio nastavnik na dvije visokoškolske ustanove (na Umjetničkoj akademiji i Poljoprivrednom fakultetu). S obzirom na njegov dotadašnji rad u Zemaljskoj potkivačkoj školi, bio je odmah imenovan redovitim profesorom veterinarske kirurgije (pod koju je potpadala onihologija i oftalmologija), jer je u svome dvadesetgodišnjem radu pokazao naročiti interes baš za to područje veterinarstva.

Još kao mlad profesor, Podaubsky iskorišćava svake školske praznike da posjeti kirurške klinike po raznim zemljama Evrope, da se usavrši u najnovijim dostignućima veterinarske znanosti. Podaubsky se odmah pobrinuo da mlada veterinarska škola u Zagrebu dobije pravo podjele doktorata. Kada je ta Naredba god. 1923. donesena, njegov asistent Rade Županić iste godine postaje prvi doktor veterinarske medicine u Zagrebu a disertacija mu je zavedena pod brojem 1.

Godine 1924. Visoka veterinarska škola prelazi u sastav zagrebačkog Sveučilišta pod imenom Veterinarski fakultet. Prvi matičar i prvi dekan novog fakulteta opet je profesor Podaubsky (škol. god. 1925/26). Tako mu je ponovno odato priznanje za sve ono što je cijeloga života ugradio u temelje tog fakulteta. Profesor Podaubsky nije se morao brinuti samo za to kako da Fakultet digne na evropsku razinu, nego i za to da ga zadrži u Zagrebu. Tadanji nenarodni režimi pokušavali su da Fakultet ukinu odnosno presele iz Zagreba. Samo žilava borba nastavnika i studenata, s profesorom Podaubskijem na čelu, sačuvala je Veterinarski fakultet u

Zagrebu. Kada je Fakultetu (1929) vraćena Veterinarska zaklada, osnovana još god. 1888. u kojoj se sakupljao novac i za kasniji fakultet, na kojeg se već tada računalo, Fakultet se mogao mirno razvijati.

U vrijeme profesora Podaubskog radila je na Fakultetu i "Poliklinika", koja je ambulantno obradjivala pacijente, pa je to bila preteča današnje Ambulantne klinike.

Profesor Podaubsky bio je dobar pedagog, predavao je jednostavno, razumljivo i vrlo korisno za kasniji rad u praksi.

Profesor Podaubsky posvetio je cijeli život svom fakultetu. Uz brojne generacije veterinara, odgojio je i četiri sveučilišna profesora iz redova svojih asistenata. To su prof. dr KESTER i prof.dr ŠLEZIĆ u Zagrebu te prof. dr DIMIĆ i prof.dr DRAČA u Beogradu. Još za života dobio je mnoga visoka odlikovanja. Klub studenata veterinarske medicine podigao mu je spomen-ploču u tadašnjoj glavnoj zgradi u Savskoj cesti, prilikom 10-godišnjice rada Kluba (1930).

Godine 1921. profesor Podaubsky imenovan je članom Veterinarskog savjeta, tada najvišeg stručnog tijela Ministarstva poljoprivrede u Beogradu. Članovi Savjeta izabrali su ga na prvoj sjednici predsjednikom, što je daljnji dokaz da je uživao ugled kod svih veterinara u državi.

Prof. Podaubsky je naš prvi povjesničar veterinarstva. God. 1906. napisao je "Ustrojstvo i dosadašnji rad Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva" (osnovanog 1894) u listu Veterinarski vjesnik. Dvije godine kasnije (1908) u istom listu obradio je našu najstariju tiskanu kajkavsku veterinarsku knjigu "Betegujuće živine vračitelj", koju je god. 1772. napisala grofica ORŠIĆ rodj. ŽIČI. God. 1929. u Godišnjaku zagrebačkog Sveučilišta napisao je prvi izvještaj o 10-godišnjem radu Visoke škole odnosno Fakulteta. Separat iz tog Godišnjaka je p r v a spomenica Veterinarskog fakulteta u Zagrebu. God. 1931. u svečanom broju Jugoslavenskog veterinarskog glasnika (prilikom 10-godišnjice Veterinarskog udruženja) napisao je još opširniji izvještaj o 12-godišnjem radu Fakulteta. Malo proširen takav izvještaj objavljen je i u Godišnjaku zagrebačkog Sveučilišta izdanom 1933.

Usprkos tome što je stalno bio zauzet radom na organizaciji, najprije potkivačke škole, a kasnije Fakulteta i svoje klinike, uspio je objaviti nekoliko radova i članaka, od kojih su prvi tiskani u Veterinarskom vjesniku, a daljnji u Jugoslavenskom veterinarskom glasniku i u Veterinarskom kalendaru.

Teška bolest prisilila ga je da god. 1934. ode u mirovinu, a već slijedeće godine (1935) umire. Njegova smrt bolno je odjeknula ne samo na Fakultetu nego i u čitavoj Hrvatskoj. U znak priznanja za sve što je učinio za veterinarstvo i za Fakultet, kasnije generacije odale su mu dužno poštovanje i priznanje.

Grad Zagreb prozvao je ulicu koja je uz novi Fakultet Ulicom Eugena Podaubskog i tako mu se odužio za njegovo djelo koje je ostavio gradu. Savez veterinara Jugoslavije, prilikom prvog Kongresa veterinara Jugoslavije god. 1954. u Zagrebu, osnovao je spomen-plaketu s njegovim likom kao nagradu najzaslužnijim veterinarima. Savez društava veterinara SR Hrvatske, prilikom 40-godišnjice Fakulteta, podigao je "osnivaču Veterinarskog fakulteta" spomenik u krugu Fakulteta, koji je izradio naš poznati kipar Vanja Radauš. Vijeće Veterinarskog fakulteta postavilo je u dvorani za sjednice bistu svome osnivaču. Isto je tako Vijeće prilikom proslave 50-godišnjice Fakulteta nagradilo najzaslužnije nastavnike spomen-plaketom na kojoj je lik profesora Podaubskog. Tako je "najmarkantnija ličnost u povijesti hrvatskog veterinarstva" ovjekovječena za kasnije generacije.

Završit ću riječima koje sam kao urednik studentskog lista "Veterinar" napisao god.1938. u uvodniku broja 3 u povodu trogodišnjice smrti osnivača Fakulteta: "Profesor Podaubsky bio je

jedan od prvih pionira modernog veterinarstva u Zagrebu i Hrvatskoj uopće. Njegova uspomena živi u generacijama njegovih učenika i svjetao je moment tradicije našeg fakulteta".

VLADOJE VUKOVIĆ (1871-1965)

Vladoje Vuković zanimljiv je za Slavonsku Požegu jer je tamo dulje službovao. Vuković se rodio 9. prosinca 1871. u Koprivnici. Osnovnu školu polazio je u Krapini, a gimnaziju u Karlovcu. Veterinarski studij završio je u Beču 1894. Osnovnu, srednju i visoku školu završio je s odličnim uspjehom. Nakon pet godina rada u Dugom Selu, pozvan je u Veterinarski odsjek Zemaljske vlade u Zagrebu, gdje je radio sedam godina.

God. 1906. postavljen je za županijskog veterinara u Slavonskoj Požegi, u kojoj je ostao 14 godina. U Požegu je došao sa dvanaestgodišnjim stažom i u praksi, i u upravi. Tu je dao najviše svog znanja i kao veterinarski, i kao stočarski stručnjak. U Požegi je proživio predratno, ratno i poratno razdoblje, pa je ostavio dubok trag kao narodni veterinar. Modernizirao je veterinarstvo, a znatno podigao stočarstvo. Za vrijeme rata sačuvao je stočni fond od rekvizicije, pa je poslije rata tamošnje stočarstvo bilo brojnije nego prije rata. Stalno se borio s korumpiranim nakupcima, koji su za svoje interese htjeli uništiti stočni fond. Taj njegov rad za narod, uz stalnu opasnost da bude optužen kao saboter, donio mu je priznanje poslije propasti Austro-Ugarske. Iste godine kada je došao u Požegu napisao je (zajedno s veterinarom L.Kernom) "Zbirku zakona, naredaba i propisa koji se odnose na veterinarstvo Hrvatske i Slavonije" (izašla 1906), što je danas povijesni dokument. To dokazuje da je odlično poznavao svu veterinarsku administraciju.

Baš radi svoje naročite stručne spreme, koju je dokazao radom u Požegi, pozvan je god. 1920. u Zagreb, gdje je najprije postavljen upraviteljem stočarskog odsjeka kod Pokrajinske vlade, a nakon toga postao je šef Veterinarskog odsjeka, najprije kod Pokrajinske vlade, a onda kod Savske banovine, na kojoj dužnosti je bio sve do umirovljenja god. 1932. Kao iskusnom stručnjaku, Veterinarski fakultet u Zagrebu, povjerio mu je god. 1927. honorarnu nastavu iz predmeta Veterinarsko redarstvo, koji je predavao sve do god. 1938, dakle još kao penzioner.

Vladoje Vuković živio je kao penzioner pune 33 godine. Za to vrijeme napisao je opširnu autobiografiju (koja se čuva u arhivi Kabineta za povijest veterinarstva), a koja je vrijedna gradja za povijest veterinarstva u Hrvatskoj. Tu je prikazano veterinarstvo i stočarstvo Hrvatske kroz puna četiri decenija.

NIKOLA VUKSANOVIĆ (1869-1926)

Dr Vuksanović rodjen je u Novoj Gradiški 19. prosinca 1869. Tu je i pohadjao osnovnu školu. Gimnaziju je počeo u Srijemskim Karlovcima, a više razrede i maturu položio je u Slavonskoj Požegi. Veterinarski studij diplomirao je u Beču 1891. Već kao zreli veterinar doktorirao je na Visokoj veterinarskoj školi u Lavovu (1910) koja je bila poznata medju studentima Slavenima.

Službovao je u raznim krajevima Hrvatske, a najviše u svojoj Novoj Gradiški. Uz Veterinarski rad unapredjivao je stočarstvo, osobito konjogojstvo i govedarstvo, te osnivao marvo-

gojske udruge. Vuksanović je u Novoj Gradiški osnovao prvu konjogojsku udrugu u Jugoslaviji za uzgoj lipicanskog konja. Presudno značenje za njegov daljnji rad na području konjogojstva bilo je službovanje u Donjem Miholjcu na ergeli grofa Majlata. Tu se razvio u poznatog hipološkog stručnjaka i to je ostao cijelog života.

Odmah poslije rata postavljen je za veterinarskog nadzornika kod Zemaljske vlade u Zagrebu, gdje je bio zadužen i za konjogojstvo. Tu je objavio svoju poznatu raspravu: "Naše konjogojstvo u budućnosti" (Veterinarski vjesnik, 1920), koja je još dugo služila kao putokaz za unapredjenje konjogojstva.

Iz Zagreba je ubrzo prešao za inspektora u Stočarsko odjeljenje Ministarstva poljoprivrede u Beograd, gdje je opet bio zadužen za konjogojstvo. S tog položaja postavljen je za direktora državne ergele "Karadjordjevo", u kojoj je osnovao državni uzgoj nonius pasmine konje. Njegovom zaslugom ergela Karadjordjevo postala je jedna od vodećih ergela za tu pasminu konja u Evropi. God. 1924. postavljen je za inspektora zemaljskog uzgoja konja za cijelo područje Jugoslavije, položaj koji je zauzimalo malo veterinara. Na tom položaju ostao je sve do smrti 30. rujna 1926.

BOGOSLAV LJEVAČIĆ (1870-1933)

Dr Bogodlav Ljevačić rodjen je u Novskoj (5. travnja 1870) i tu je polazio osnovnu školu. Niže razrede gimnazije polazio je u Bjelovaru, a više razrede i maturu položio je u Slavonskoj Požegi. Kao izvrstan djak dobio je stipendiju Zemaljske vlade i završio veterinarski studij u Beču (1893). Već kao mladog veterinara zapazili su ga njegovi pretpostavljeni pa ga ubrzo (god. 1896) šef veterinarstva Hrvatske dr KRIŠTOF poziva u Zagreb za svoga zamjenika.

Kada je Krištof god. 1904. demonstrativno otišao u penziju, radi sukoba s banom KUHENOM, Ljevačić postaje šef veterinarskog odsjeka kod Zemaljske vlade, te na tome položaju ostaje punih 20 godina. Kao šef veterinarstva doktorira na Visokoj veterinarskoj školi u Lavovu (1910). Ljevačić je bio čovjek visoke kulture, pa je mnogo koristio veterinarskoj struci. Pomagao je razne veterinarske ustanove u Hrvatskoj, medju njima i potkivačku školu, osobito kada je Podaubsky gradio novu zgradu predvidjenu za budući fakultet. Istakao se znatnom pomoći pri osnutku Visoke veterinarske škole u Zagrebu.

Ljevačićev rad bio je zapažen u cijeloj Jugoslaviji, pa je god. 1924. pozvan za načelnika veterinarskog odjela Ministarstva poljoprivrede u Beograd, dakle na najviši položaj u struci. Na tome položaju imao je najviše zasluga za to što je donesen novi Zakon o suzbijanju i ugušivanju stočnih zaraza (1928). Kako god. 1932. nije dozvolio tranzit goveda iz Rumunjske (radi tamošnje epzootije), po nalogu kraljice odmah je umirovljen. Naravno da je to na njega djelovalo pa ubrzo iza toga umire u Zagrebu.

Na kraju ovog izlaganja o zaslužnim požeškim veterinarima htio bih spomenuti kako su oni u svom radu bili medjusobno povezani, odnosno kako je njihova veza sa Slavonskom Požegom pozitivno utjecala na unapredjenje veterinarstva i stočarstva u Hrvatskoj.

Požežanin Podaubsky preuzima god. 1899. Zemaljsku potkivačku školu u Zagrebu, u vrijeme kad je požeški maturant Ljevačić već zamjenik šefa veterinarstva u Hrvatskoj. Ljevačić ubrzo postaje i šef veterinarstva, pa zajedno s Podaubskim stvara planove za budući fakultet u Zagrebu. Poslije rata, u vrijeme stvaranja fakulteta, kod Zemaljske vlade služi i drugi požeški maturant dr Vuksanović. Kada dr Ljevačić iz Zagreba odlazi u Beograd, za šefa cjelokupnog veterinarstva Jugoslavije, na njegovo mjesto dolazi veterinar Vuković, koji je nekoliko godina ranije došao u Zagreb sa položaja županijskog veterinara u Požegi, a u medjuvremenu je bio šef stočarstva za Hrvatsku. Tu je opet usko suradjivao s profesorom Podaubskim. Kada je požeški maturant dr Ljevačić došao u Beograd za načelnika Veterinarskog odjela (1924), istovremeno drugi požeški maturant dr Vuksanović dolazi u Beograd za inspektora cjelokupnog konjogojstva Jugoslavije u Stočarski odjel istog ministarstva. Evo ta njihova veza s gradom Požegom, s požeškom Gimnazijom i s narodom Požeške kotline, koji je na glasu po razvijenom stočarstvu, približila ih je i povezala na korist cjelokupnog veterinarstva koje je i te kako važno za naš narod. Svi spomenuti veterinari zauzimali su najviše položaje u svojoj struci, pa je opravdano da su spomenuti medju zaslužnim Požežanima.

L i t e r a t u r a :

1. Svečani broj lista "Veterinar", broj 2 (studeni) 1939, posvećen 20-godišnjici Veterinarskog fakulteta u Zagrebu (1919-1939). Uredio R.Orban. Zagreb 1939.
2. Spomenica Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1919-1959). Uredio prof.dr E. Topolnik, Zagreb 1939.
3. Spomenica: 50 godina Veterinarskog fakulteta u Zagrebu (1919-1969). Uredio prof.dr S. Rapić. Zagreb 1969.
4. Zaslužni veterinari Hrvatske. Biblioteka sekcije za povijest veterinarstva SR Hrvatske. Uredio prof.dr S.Rapić. Zagreb 1976.
5. KESTER, O. - BOSNIĆ, L.: Nekrolog o profesoru Eugenu Podaubskom (1869-1935). Jugoslavenski veterinarski glasnik, br. 12, Beograd 1935.
6. DIMIĆ, J.: Iz sjećanja na pok.profesora Podaubskog. Jugoslavenski veterinarski glasnik, br. 3, Beograd 1936.
7. KESTER, O.: Povodom 15-godišnjice smrti profesora Podaubskog. Veterinar, br. 8, Zagreb 1950.
8. RAPIĆ, S.: Profesor Eugen Podaubsky (1869-1935). Vetserum, br. 5/6, Zagreb 1967.

Mr. vet. Radimir ORBAN
"Školska knjiga"
Zagreb, Masarykova 28

DJELATNOST FARMACEUTA U SLAVONSKOJ POŽEGI

Hrvoje TARTALJA

Ljekarništvo je i u Slavonskoj Požegi imalo onaj svoj klasični razvoj: od empirije, preko religiozne farmacije do stručne javne ljekarne. Pri tome treba, isto kao i u našim najrazvijenijim gradovima Dalmacije, imati na umu da narodna medicina postepeno dobiva primjese stručne medicine, pa nije teško u njoj naći ni glasovit lijek terijak. Posebno je važno naglasiti da je i stručna farmacija dolazila k nama iz razvijenih susjednih zemalja, posebno Italije. Bili su to prvi ljekarnici - specialis - koji su sa sobom donosili tekovine onog razdoblja kada se farmacija osamostaljuje kao posebna profesija. Prelazak iz jednog načina liječenja u drugo ovisio je o političkoj situaciji, ratovima i epidemijama koje su često harale u ovim krajevima. Svakako je za povijest Slavonske Požege glavni faktor bio borba s Turcima i period od 1536. do 1687. kada se grad nalazio pod okupacijom Turaka.

Baš je u tim krajevima bila velika oaza u kojoj su franjevci imali mnogo svojih samostana u Slavonskoj Požegi, Velikoj i Iloku. Oni su primali i druge redovnike koji su kao križari odlazili u borbu protiv "nekrsta", a medju njima bio je i Ivan KAPISTRAN (1386-1456). On je glasovit i po tome što se bavio liječništvom te je sačuvan njegov rukopis "Tractatus de medicis et medicinae".

Franjevci su ovdje držali škole i bogosloviju, a ugovorom izmedju pape i Turaka bilo im je omogućeno djelovanje u Velikoj. Po analogiji tu je trebalo tražiti i stručnjake koji se sasvim posvećuju izradi lijekova kao samouki, naslijedjujući ta saznanja jedan od drugoga. Tu je bio Kaptol sv. Petra, nadbiskupski konvikt, pa tu i u Muzeju grada Požege treba tražiti ostatke koji govore u prilog tome da su franjevci tu imali i neku ljekarnu, bilo priručnu ili javnu, još prije isusovačke. Za tu tezu govori u prvom redu činjenica da su franjevci po svojim pravilima bili dužni liječiti svoju subraću. Dakle, svi su franjevački samostani morali imati posebnu prostoriju - nazivanu infirmaria - u kojoj je bio neki ormar s lijekovima i nekoliko kreveta za bolesne franjevce. No teško je bilo to zadržati samo za internu uporabu, jer su dolazili i drugi tražiti pomoć, a djelo milosrdja nije dopuštalo franjevcima da nekoga odbiju ne davši mu hranu, lijek ili barem duševnu utjehu. K tome treba dodati da je još za vrijeme križarskih vojna tu bilo hospitalaca koji su se isključivo, kao viteški red, bavili liječenjem ranjenih ili bolesnih križara. Svakako je, za vrijeme okupacije od turskih vojnih i civilnih snaga, pomoć narodu, bespravnoj "raji", bila još potrebnija i franjevci su je sigurno i davali.(1)

Najbolja je dokumentacija svakako u knjigama kojima su se franjevci ljekarnici služili u svom radu. Tako franjevačka knjižnica ima djelo L.Plinii Secundi: "Historia naturalis libri XXVII" koja sadrži dodatak s popisom lijekova iz glasovitog farmakološkog djela Dioskurida "De medica materia". Jedna je izdanje iz 1507, a druga je izdana 1535. Zatim je tu knjiga sabranih djela: M. Cato, L.Columella, M.Varo i Palladius pod zajedničkim nazivom: Rei rusticae, autores latini veteres, iz 1595. godine. U tom zbirnom djelu ima mnogo podataka o li-

jekovima, kako za stoku, tako i za liječenje ljudi. U gimnazijskoj biblioteci nalazi se knjiga: Valerii Cordi: Dispensatorium, iz 1608. i na njoj se nalazi signatura: Apotheca Collegii Posegae. To je farmakopeja po kojoj su se izradjivali lijekovi a držale su je ljekarne u cijeloj Evropi. U biblioteci franjevaca nalaze se još dva primjerka Belosztenecz ova djela: Gazophylaceum, izdana u Zagrebu 1740. godine. Dakle, dosta podataka koji govore u prilog tezi da su se franjevci bavili ljekarništvom prije osnivanja javne ljekarne, a po svoj prilici i kasnije. (2)

O liječenju za vrijeme turske okupacije od 1536. do 1687. teško se može nešto dokumentirano iznijeti, pa se to razdoblje može obraditi samo per analogiam. Vojska i vidjeniji Turci imali su svakako svoje "hećime", liječnike koji su ih liječili, bilo da su se stalno nalazili na tom području, bilo da su sporadično dolazili s drugog okupiranog područja, posebno iz Madjarske. Prema tome za narod su ostajali franjevci s najvećim znanjem iz farmakoterapije, zatim narodni empirici s dosta iskustava i onda razne babe-vračare, šarlatani, vašarski prodavači čudotvornih lijekova, nadriječnici, zatim brijači koji su vadili zube i obavljali flebotomiju te liječili rane. K tome su dolazile očajne higijenske prilike, dosta se gladovalo, što je sve pogodovalo širenju epidemija koje su decimirale ionako smanjeno stanovništvo. (3)

Tek nakon oslobodjenja ovih krajeva kao iz mraka pojavljuju se imena nekih zdravstvenih radnika. Naime, ni tada se još nije mogla urediti zdravstvena zaštita, jer se prvenstveno još sve stavljalo na raspolaganje za potrebe vojske i možda samo uglednijim gradjanima. Tako tek 1702. komorski provizor Gabriel HAPSZ u svom popisu stanovnika navodi nekog Grgu Barbira, kojemu još dodaje "chirurgus". To još nisu izučeni ranarnici, kirurzi, koji će odigrati kasnije važnu ulogu u zdravstvu Hrvatske i Slavonije. S takvim je stanjem prebrodjena i epidemija kuge 1739, koja je ponovo decimirala stanovništvo jer je bilo 1309 umrlih. Postepeno Županija nastoji naći potrebne stručnjake za rad u zdravstvu, kojih tada nije skoro uopće bilo. Stoga je 1751. predvidjena županijskim proračunom svota od 200 forinti za plaće županijskog liječnika i kirurga - domino medico et chirurgo. (4).

Bolja je slika u Gradskom magistratu gdje je po popisu zdravstvenog osoblja 1832. u Požegi radio gradski fizik dr Josip FEGIĆ. Nakon ovoga fizika postoji kontinuirani redoslijed fizika i liječnika koji su službovali u Slavonskoj Požegi i prema tome je zdravstvena služba dobro funkcionirala.

U sklopu te službe djelovala je i ljekarna, koja je najprije bila tipa samostanskih ljekarni jer su je vodili isusovci, koji preuzimaju u tom pogledu funkciju franjevaca, samo nam je o tome ostalo više podataka. Krajem XVII stoljeća isusovci dobivaju neke posjede u Kutjevu da bi se tu naselili i pomogli unapredjenju kulture i prosvjete. Naime, turska je vlast ostavila mnogo nedaća koje je trebalo postepeno prebroditi. Medju ostalima, isusovci otvaraju i svoju ljekarnu predavši je javnosti da bi tako pomogli stanovništvu. Ljekarnici su bili isusovci koji su se učili u njihovim ljekarnama i time stjecali neformalne kvalifikacije. Po svoj prilici su dolazili iz Zagreba gdje je već postojala ljekarna u isusovačkom samostanu. Svakako su već polovinom XVIII stoljeća imali svoju ljekarnu u Slavonskoj Požegi. Prvi poznati ljekarnik bio je Pavao Thaller, koji je položio magisterij farmacije i došao u Požegu kao brat-laik isusovačkog reda da kao provizor vodi ljekarnu. Uto su stupile na snagu reforme MARIJE TEREZIJE koja raspušta isusovački red, pa je i P.THALLER morao izaći iz reda, ali uz pomoć magistrata otkupljuje ljekarnu i vodi je kao svoju javnu ljekarnu od 21. svibnja 1774.

Osim ljekarništvom zaslužan je što je osnovao prvi poštanski ured zakupivši tu službu posebnom dozvolom. No za nas je zanimljiv njegov rukopis "Introductio ad veram Chemiam Pauli Thaller, pharmacopei 1757." Tekst je latinski, obuhvaća 292 stranice, pisane rukom, formata 18 x 22 cm. To su zapisana predavanja - njih 48 - iz kemije, sistemom pitanja i odgovora, a obradjuju tadašnje stanje u farmaceutskoj kemiji. Djelo je vrijedan doprinos osvjetljavanju jedne razvojne faze farmaceutske kemije, te je vrijedan dokument tog vremena.(5)

Zanimljivo je da je pisac rukopisa upotrebljavao već mnoge znakove koji simboliziraju pojedine spojeve, elemente i procese koji su se posebno upotrebljavali u ijatrokemiji. Upotrebljavao je i kratice, kako je i inače bio običaj i za pisanje spojeva i za pisanje recepata. Rukopis je za nas to zanimljiviji što je nastao u doba neposredno prije Lavoisiera, dakle to je dokument o kemijskim shvaćanjima zadnje faze prije stvaranja moderne kemije. To je vrijeme prelaska iz ijatrokemije u nova otkrića francuskog kemičara Antoina Laurenta LAVOISIERA (1743-1794). Već je način izlaganja gradje u rukopisu karakterističan i svakako moderniji, jer je napisan u znaku pitanja i odgovora, tako da je studentima olakšavao svladavanje ispitnog gradiva. Iz rukopisa se analizom može ocijeniti na kojem je stupnju razvoja bila kemija u Austriji i posebno u sveučilišnom gradu Beču.

Još dok je ljekarna bila u posjedu isusovaca, bila je dobro opskrbljena i imala je dobar pribor potreban za izradu lijekova. To potvrdjuju neki izlošci koji su se sačuvali. U tome se ističe mjedeni mužar težak oko 50 kila , lijepo izradjen i dekoriran u Grazu 1756. godine, s natpisom "Apotheca collegiji Posegani anno 1756. - Graz". Po izradi spada u ljepše primjerke u ovom dijelu Evrope. Pažnje su vrijedne ploče koje su stajale s obje strane ulaznih vratiju, kako je bio ranije običaj, s likom HIPOKRATA (koji je u liku Asklepija) i, s druge strane, likom HIGIAE kao zaštitnice farmacije. I ove su oznake za ljekarnu lijepo izradjene i originalne po likovnom prikazu i po simbolici te po natpisima koje posjeduju. (6)

Pavao Thaller, prvi izučeni ljekarnik, umire 1800. godine i biva zakopan u grobnici župne crkve sv. Terezije. U tom ga poslu nasljedjuje mr ph. Vatroslav THALLER, koji je rodjen 1777, preuzima očevu ljekarnu 1811. godine te je vodi do 1834. Time se završava uloga obitelji Thaller. Te godine ljekarnu kupuje mr ph. Josip Dienes, koji je rodjen u Pečuhu, te je tako vodi druga obitelj ljekarnika koja je u više generacija držala ljekarne u Hrvatskoj. Sada se ljekarna već naziva "apotheca gremiali", dakle bila je smatrana oblasnom ili županijskom. Uz vlasnike potrebno je napomenuti i druge farmaceute koji su radili u Požegi kao suradnici ili kao provizori. Od 1804. znamo za mra ph. Ignjata THALLERA i ljekarnika Gaspara Kennera koji te godine biva imenovan provizorom, a i ranije je radio u toj ljekarni. Godine 1830. spominje se već novi provizor mr ph. Ivan Mayer, te nas sve to navodi na pomisao da su često bolovali te da nisu bili sposobni na taj naporan rad. Godine 1838. radi već Carolus Csillagh koga službeni dokumenti nazivaju "Pharmacopola Poseganus". Ljekarnom 1847. rukovodi mr ph. Franjo KALIVODA iz Apatina, a suradnik mu je mr ph. Franjo SCHIMONSKI koji potječe iz mjesta Kremsir u Austriji. Kako se prilike normaliziraju, narod ima, prema svojoj ekonomskoj snazi, sve bolje mogućnosti za stručno liječenje. Tako je jedna ljekarna postala premalena za sav posao oko izrade i snabdijevanja lijekovima. Na temelju toga izdana je koncesija za otvaranje druge ljekarne za koju se zna da je postojala 1842. godine, nazivala se "Ad salvatorem" i bila je vlasništvo mra ph. Ignaca Priklmayera. Sve su to imena ljekarnika koji su generacijama držali ljekarne po Hrvatskoj i Slavoniji i aktivno sudjelovali u organizaciji ljekarničke službe i u stručnim organizacijama. (7)

Magistrat u Slavonskoj Požegi još je 1802. organizirao besplatno izdavanje lijekova neplatomožnim ili ugroženim gradjanima, u koje su se osim siromaha ubrajali činovnici, zatvorenici i stranci koji bi se na proputovanju razboljeli. To je bila široko organizirana socijalna skrb koja je dobro djelovala, što se vidi po sačuvanim računima za izdane lijekove. Izgleda da su i druge komune postepeno uvodile ove mjere, jer je Kraljevska hrvatsko-slavonska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, 8. srpnja 1895. izdala naredbu, pod brojem 12409, koja je obuhvatila šire područje zdravstva. Po toj se naredbi, izmedju ostalog, lijekovi imadu dati besplatno bolesnicima koji ih ne mogu platiti te kojih siromaštvo bude valjano dokazano. Na tu blagodat imaju pravo svi ubogi općinari, slaboumnici nepoznata zavičaja, zatim ubogi stranci, koji putujući obole u kojoj općini te ih se ne može otpremiti u zavičaj, napokon malodljetni "nahodnici" i sirote. Siromašni moraju svoje imovno stanje dokazati svjedodžbom siromaštva. Ljekarne moraju izdati lijekove i kvartalno podnijeti račun kotarskoj

oblasti. Dakle, time je samo potvrdjeno i donekle nadopunjeno izdavanje lijekova siromašnima na temelju njihova socijalna statusa, što je uvod u kasnije socijalno osiguranje radnika i službenika, koje će biti temeljeno ne na milosrdju, nego na pravu. (8)

U Slavonskoj Požegi sačuvala se obimna dokumentacija za lijekove izdane na ovaj način od 1802. do 1846. (9) Račune su na isplatu slali ljekarnici i kirurzi pa su tako poznate svote koje su se isplaćivale polugodišnje a iznosile oko 3.000 forinti. Tako se može smatrati da je za tu svrhu u tom razdoblju isplaćeno 300.000 forinti, što je svakako zamašna svota. Iz te arhivske gradje može se saznati:

- o organizaciji zdravstvene službe te podaci o liječnicima, kirurzima i ljekarnicima i o zdravstvenim ustanovama,
- o detaljnoj organizaciji besplatnog izdavanja lijekova i o visini tog socijalnog davanja,
- o osobama koje su se nalazile na radu u Županiji i magistratu, zatim o zatvorenicima i onima koji nisu mogli plaćati lijekove,
- o porijeklu pojedinaca (po prezimenima),
- o upotrijebljenim lijekovima i o njihovim cijenama, što je važno za proučavanje farmakoterapije,
- o morbiditetu i koja se farmakoterapija upotrebljavala.

Recepti su pisani latinskom nomenklaturom prema odredbama važećih austrijskih farmakopeja, bilo provincijalnih, bilo vojnih "castrensis". Pri tome se za lijekove ijatrokemije upotrebljavaju i uobičajeni znakovi koji su, kako je poznato, uzeti iz domene alkemije. Ti su lijekovi zahtijevali dobro poznavanje kemijske tehnologije i kemije toga vremena i dosta komplicirane utenzilije. Tako medju proskripcijama ima dosta sastavljenih lijekova s nazivom "arcana", medju kojima se mnogo propisivao Arcanum duplicatum. Od kemikalija iz domene farmaceutske kemije dosta je puta bio propisan Acetum lithargyri, Tartarus emeticus, Cremor Tartari, Liquor anodinus mineralis, Nitri puri, zatim kamfor, amonijak kao komponente. Dakle, vrlo važan izvor za proučavanje zdravstva u vremenu prelaska iz organizacije Vojne krajine u civilnu sanitetsku organizaciju. (10)

Požeške se ljekarne moderniziraju i nakon I svjetskog rata s punim uspjehom izvršavaju svoju zadaću opskrbe stanovništva, zdravstvenih ustanova i veterinarske medicine lijekovima i sanitetskim materijalom. U tom su poslu sudjelovali mnogi farmaceuti koji su se istakli stručnim i društvenim radom. Kupnjom ljekarna "Spasitelju" prelazi u ruke mra ph Teodora FILIĆA rješenjem zdravstvenog odjela za Slavoniju i Medjimurje br. 12.886 iz 1921. U toj će ljekarni raditi kao ljekarnički suradnici ili će biti na naukovanju kao vježbenici Viktor MOLNAR od 20.XI 1928, Ivan KOPRIČANEC od 5.VI 1929. do 15.III 1938, Mirta CVETINIĆ od 1.X 1939, Aleksandar KOVAČEVIĆ od 1.XI do 15.III 1941. te za vrijeme II svjetskog rata mr ph. Pavao Viktor BAŽANT i Berislav FILIP, još student farmacije. Kao vježbenici izvršavali su svoje naukovanje još Vjekoslav PAČIĆ 1928, Djuro IBRIŠIMOVIĆ 1924. i Tomislav KEMPF 1926.

Kupac ljekarne mr ph. Teodor FILIĆ imao je okapanja s bivšom vlasnicom ljekarne Evelinom HEGEDUS koja je 1926. živjela u Bratislavi. Ona magistru Filiću povisuje stanarinu od 2.000 na 4.000 dinara jer je ljekarna bila u njenoj kući. Kako se nisu mogli nagoditi, vlasnica ga tuži sudu sa zahtjevom da se izvrši deložacija. Ona je, naime, željela prodati kuću i Filić joj je nudio 350.000 dinara, ali je zahtijevala 500.000, što je bilo previše. Na taj je način željela prisiliti da joj za kuću isplati svotu koju je zahtijevala. Mr ph. Filić je zatražio zaštitu od Apotekarske komore na osnovi zakonske odredbe da se ljekarne ne smiju preseljavati bez posebne dozvole i odredjivanja nove lokacije. Nije poznato kako je završio taj spor, ali je svakako indikativan za te poslijeratne prilike. (11)

U drugoj ljekarni "K začeću Blažene djevice Marije" stvari se odvijaju smirenim tokom. Mr ph. pl.Ivan Nepomuk CSILLAGH umire 1899. i pravo ljekarenja naslijedjuje njegova supruga Emilija pl. Csillagh. Providnik je mr ph. Vladimir Csillagh, pa je kasnije vlasnik, kao i Štefica ČIŽEK rodj. Csillagh 1912. Inventar ove ljekarne otkupljuje 1926. a kupoprodaja je odobrena mru ph. Mirku KRALJEVIĆU dana 30.VIII 1928, pod brojem 4.532 Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1941. u toj je ljekarni zaposlen i mr ph. Hrvoje Novak s pravom na samostalno vodjenje.

Jedan od istaknutih farmaceuta bio je mr ph. Miroslav METZGER koji je rodjen u Požegi 9.III 1899. i koji je obavljao važne dužnosti u farmaciji SR Hrvatske, a bavio se i obradom povijesti farmacije. Farmaciju studira na Farmaceutskom odjelu Mudroslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i 1921. diplomira. Istovremeno radi u ljekarni mra ph Brodjovina na Zrinjevcu, koja je u isto vrijeme zapošljavala neke uvažene predstavnike struke, kao ILAKOVCA, JEČMENA, JURKASA, ŠIKIĆA, VILFANA i druge. Nakon toga radi u ljekarnama u Krapinskim Toplicama, Virovitici, Crikvenici, Prelogu i u Zagrebu. Za vrijeme II svjetskog rata vodi drogeriju u Zagrebu, koja je služila kao mjesto sastanka i dogovora za akcije koje su se provodile u borbi protiv okupatora. Osim toga obskrbljuje partizanske i udarne jedinice sanitetskim materijalom i lijekovima.

Nakon rata rukovodi ljekarničkom službom najprije na području narodnooslobodilačkih odbora u Šibeniku i Zadru. Zatim djeluje u novoformiranim poduzećima za nabavku i raspodjelu lijekova, kao u Glavnoj upravi (GUNRAL), Jugoleku u Ljubljani, pa u Zemunu i Zagrebu. Obavlja i razne dužnosti u Glavnoj upravi medicinskih poduzeća SR Hrvatske i u Republičkom zavodu za zaštitu zdravlja SR Hrvatske te se posebno istakao kao inspektor ljekarna.

Obilazak pojedinih gradova u Hrvatskoj odmah je počeo iskorištavati da bi se upoznao u prvom redu s izvorima za povijest farmacije, kao i da bi skupio podatke o eksponatima koji su se sačuvali u ljekarnama i na drugim mjestima. U tom pogledu suradjuje s Institutom za povijest farmacije Farmaceutskog društva Hrvatske, koji se formirao u Zagrebu 1952. kao prvi takve vrste. Velika mu je zasluga što je obišao sve biblioteke, posebno one u franjevačkim samostanima, i popisao sva farmaceutska i medicinska djela koja se u njima nalaze. To je opisao u dva navrata u radu "Izvori za povijest farmacije na području NR Hrvatske" koji su tiskani u Farmaceutskom glasniku.

No najviše njegovih radova obradjuje staru službenu farmakoterapiju i narodnu farmaciju i medicinu. Izvori su mu bila farmakološka djela koja bi pronalazio na tim putovanjima, a za narodnu medicinu ljekaruše. Takvog su sadržaja radovi "Lijekovi animalnog porijekla u Zagorskoj ljekaruši", Zbornik 6, 1961, str. 1-8. (12), "Povijest lijekova protiv raka u službenoj i pučkoj medicini", Zbornik 7, 1961, str. 1-21, "Prokušani recepti u KARAŠIĆEVU rukopisu "Vračitelj domaći", Zbornik 14, 1965, str. 299-308, "Astrološki motivi u Margreitnerovoj ljekaruši", Farmaceutski glasnik, 1962, str. 395. Iz službene farmacije obradjuje: "Jednostavni lijekovi u Hrvatskoj u osamnaestom stoljeću s posebnim osvrtom na primorske droge", Acta VIII, 1968, 1-2. (13)

Područje zanimanja i rada mra ph. Miroslava Metzgera široko je i obuhvaća povijest pojedinih ljekarna, ljekarnika, znanstvenika, sve do povijesti farmacije u NOB i stručnih pitanja sadašnje farmaceutske službe. Stoga spada medju važnije historiografe iz područja povijesti i farmacije i medicine u širem smislu.

Sudjeluje i u radu društava i organizacija koja se bave proučavanjem povijesti farmacije, kao u Sekciji za povijest farmacije farmaceutskog društva Hrvatske i u Naučnom društvu za povijest zdravstvene kulture Jugoslavije, od kojeg 1975. prima diplomu za uspješan rad. Uključuje se i u djelatnosti na medjunarodnom planu, pa je učlanjen u Internationale Gesell-

schaft für Geschichte der Pharmazie. Pri pregledu ljekarni sakuplja vrednije izloške, koje najprije šalje za zbirku Instituta za povijest farmacije, a kasnije sam stvara svoju zbirku s namjerom da je kasnije ustupi Institutu za povijest farmacije. Svakako će kompleksna analiza njegova djela, koja će se doti kasnije kada prodje neko vrijeme, postaviti rad mra ph.M.Metzgera na dostojno mjesto i medju vidjenim gradjanima Slavonske Požege i medju zaslužnim farmaceutima Hrvatske i Jugoslavije. Mr Metzger umire u Zagrebu 1.VI 1976.

Unatoč teškim momentima koje je prolazila Slavonska Požega, može se tvrditi da su njeni stanovnici koristili svaki predah za svoj kulturni i ekonomski razvoj. U tom pogledu ne zaostaje ni farmacija koja je funkcionirala na opće zadovoljstvo i koja je u svojim redovima imala mnogo značajnih i uvaženih ličnosti. Ostaje još dublja analiza socijalnih davanja, tj. besplatnih lijekova, odredjenim kategorijama gradjana, što je za to doba bilo dobro organizirano.

L i t e r a t u r a :

1. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, knjiga 4, HIL-JUG str. 401.
   Tartalja, H.: Historiographie d'histoire de la pharmacie en Yougoslavie jusque 1952. U rukopisu referirano na Medjunarodnom kongresu za povijest farmacije u Innsbrucku 1977.
2. METZGER, M.: Izvještaj od 24.I 1955. Arhiv Instituta za povijest farmacije.
   METZGER, M.: Uvod u pravu kemiju Pavla Thallera, ljekarnika 1757. Almanah Gimnazije u Slavonskoj Požegi 1699-1969. Slavonska Požega 1970, str. 95-99.
3. KEMPF, J.: Nešto o prvoj požeškoj ljekarni Pavla Thallera 1573. Liječnički vjesnik, Zagreb 1931.
   THALLER, L.: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od 1770-1850. Karlovac 1927.
4. KEMPF, J.: Požegana. Liječnički vjesnik, 1931.
5. METZGER, M.: Uvod u pravu kemiju..., l.c.
6. Za obradu mra ph. Mirka Kraljevića, ljekarnika, poslužio sam se saopćenjem Julija Kempfa: "Iz prošlosti Požege i požeške županije - bilješke po vrelima iz domaćih arhiva."
7. TARTALJA, H.: Besplatno izdavanje lijekova socijalno ugroženim bolesnicima u Požegi na početku 19. stoljeća. Farmaceutski glasnik, Zagreb, XIII (1957) 5, 251-258.
8. KATIČIĆ, V.: Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Zagreb 1906.
9. Državni arhiv u Zagrebu, "Acta Comitatus Posegani" A, Sanitaria, fascickli DLXIV-DLXXI sa 125 omota.
10. TARTALJA, H.: Besplatno izdavanje lijekova, l.c.
11. Arhiv Zavoda za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU, Zagreb.
12. Zbornik radova Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije.
13. Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, koja izdaje Naučno društvo za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije u Beogradu.
14. D.M. Nekrolog: Mr ph. Miroslav Metzger. Farmaceutski glasnik, Vol.32, 7-8, 1976, str. 278.

Prof. dr mr ph. Hrvoje TARTALJA
Zavod za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti JAZU
Zagreb, Opatička 18

POŽEŠKI GRADITELJI, KONSTRUKTORI I INŽENJERI

Vladimir MULJEVIĆ

Grad sa tričetvrtmilenijskom pisanom poviješću, tvrdi Castrum de Posega (1227), očito je zbog svoje važnosti i značenja od davnine pružao gostoprimstvo mnogim vladarima, banovima i vojskovodjama, medju koje se mogu ubrojiti (1283) kraljica ELIZABETA, udovica hrvatsko-ugarskog kralja STJEPANA VII (V) (1270-1273), mačvanski ban Pavle GORJANSKI (1320-1326), zatim (1357) kralj LJUDEVIT I Anžuvinac (1342-1382), mačvanski ban Ivaniš HORVAT (1376-1380) te (1385) kraljica JELISAVA, udovica kralja LJUDEVITA I, i njezina kćerka MARIJA (1382-1385), novookrunjena kraljica, krčki knez i ban Ivan FRANKOPAN, zatim (1391) kralj SIGISMUND Luksemburški (1387-1437), muž kraljice MARIJE, te bosanski vojvoda Hrvoje VUKČIĆ HRVATINIĆ (1350-1416) i mnogi drugi velikaši tadašnjeg hrvatskog kraljevstva.

Ovakva Požega, jaka i ugledna, koja je postala ciljem i plijenom (1532) i sultanu SULEJMANU II Veličanstvenom (1520-1566), imala je nesumnjivo i svoje graditelje i konstruktore koji su izradjivali osnove grada-tvrdjave i njegovog okoliša. Prema srednjovjekovnoj praksi, imena ovih vrijednih ljudi nisu bila zabilježena, jer su oni dugo vremena bili svrstavani u red običnih zanatlija i posluge tadašnje vlastele i vojnih zapovjednika.

I turska je Požega imala svoje graditelje koji su izgradjivali utvrde, naselja, sokake i čaršije oko tvrdjave, sjedišta požeškog sandžaka. Posljednji ostatak takvog turskog graditeljstva predstavlja još i danas ruševna kuća-čardak MULJEVIĆ, izgradjena od nepečene opeke na samom početku Arslanovaca. Još jednu ili dvije zime pa će i ona nestati, kao što je nakon 1750. nestala i požeška tvrdjava, časni svjedok prohujale slave i strahota.

Nakon protjerivanja Turaka iz Požege (1669) počinje se ovaj grad pomalo oporavljati. U njega dolaze novi stanovnici, a s njima i novi zanatlije, majstori i graditelji čija su imena koji put slučajno i zabilježena ili u usmenoj predaji spominjana. Pretpostavlja se tako (1, str.9) da je novu kapelu sv. Ilije na starom arslanovačkom groblju gradio 1792. neki domaći majstor. Takodjer je zabilježeno u gradskom arhivu Požege (2, str.548) da je radove oko izgradnje kapele sv. Roka, zaštitnika protiv kuge, izveo 1796. poduzetnik-zidar Martin ERSEKOVIĆ. U požeškom kraju ovakvo prezime nije zabilježeno, ali tu u razdoblju od 1760-1797. postoji prezime ERCEGOVIĆ (3, str. 344), pa nije isključeno da se majstor Martin zapravo zvao ERCEGOVIĆ.

Nakon što je, za vrijeme kraljice MARIJE TEREZIJE (1740-1780), 1745. obnovljena požeška županija i nakon što je POŽEGA postala 1765. kraljevskim slobodnim gradom, otvorile su se nove administrativne i gospodarske mogućnosti za izgradnju Požege i njezine okolice.

Razvojem manufakture u Evropi i sve večim prodorom tehničkih tekovina u život evropskih zemalja, a time i Hrvatske i Slavonije, razvijalo se i u Požegi i u požeškom kraju zanatstvo, a postupno i industrija. Koji su konstruktori i inženjeri pri tome sudjelovali i koliki je bio njihov udio u osnivanju i izgradnji obnovljene Požege, trebalo bi još podrobnije istražiti. U velikim požeškim radionicama, tim začecima budućih industrijskih pogona, bilo je pojedinaca koji su imali i neposrednu vezu s vodjenjem i organiziranjem tehnoloških proizvodnih procesa (2, str. 473-479). Zabilježeno je da su u gradskoj svilani u Požegi radili kao nadzornici svilarstva ("inspector fabricae sericeae") Mihajlo (Mijo) KOPUNOVIĆ (1782), Franjo KÜRCHNER (1804) i Stjepan MATIĆ (1820). Praktički smisao za organizaciju industrijske proizvodnje imao je nesumnjivo i Dragutin LOBBE (ova se obitelj pojavljuje u Požegi oko 1774) koji se pored pivarstva i pečenja rakije bavio svilarstvom i proizvodnjom ulja za gorenje. Nacrte za kopanje rova i za mehanizirano vadjenje ugljena iz rova ugljekokopa Majdan načinio je 1864. Franjo BRENER, očito tehnički obrazovan stručnjak. Proizvodnja cigle ima u Požegi stoljetnu tradiciju, ali se u vezi s ciglarstvom ne spominju neki stari majstori.

Prigodom pojedinih važnijih dogadjaja, kao što je to bila npr. izgradnja željezničke pruge do Požege, spominju se i inženjeri. Tako je i gradski načelnik Franjo pl. CIRAKI (1847-1912) izvijestio u sjednici gradskog zastupstva da je "... 22. kolovoza 1894. predvečer prvi put stigla lokomotiva (iz Pleternice) na požeški kolodvor..." te da su prvi putnici - željeznički inžiniri - počašćeni svečanom večerom kao gosti općine (2, str. 490). Imena tih inženjera medjutim nisu zabilježena.

Sustavni razvoj tehnike i industrije odražavao se postupno i na sve veći stručni interes Požežana i ljudi koji su tamo polazili škole ili su u tom kraju radili i djelovali. U ovom našem pregledu o požeškim konstruktorima, graditeljima i inženjerima osvrnut ćemo se na četiri ličnosti, medjusobno različite po porijeklu, struci i djelovanju, ali ličnosti koje su na području raznih grana tehnike uporno nastojale da je učine korisnom i primjenljivom za dobrobit našeg čovjeka. To su bili Marko Antun Horvat(ović), svećenik i amater konstruktor, Viktor SETINSKI, inženjer gradjevinarstva, Pavao JUŠIĆ, inženjer arhitekture, i Eduard KÜRSCHNER, inženjer elektrotehnike.

MARKO ANTUN HORVATOVIĆ (sredina XVIII st. - 1821)

Na sjevernim obroncima Papuka odnosno Krndije još i danas odolijevaju vremenu i čovjekovoj nebrizi goleme zidine nekad veličanstvenog Ružica-grada obitelji ORAHOVIČKI (RAHOLCZAI) koja je bila ogranak knezova ILOČKIH. Nekoliko kilometara sjevernije nalazi se srednjovjekovna Rahovcza koja je od 1471. varoš, a to je današnja Orahovica, prastari posjed ORAHOVIČKIH (4, str. 93). Tu u Orahovici rodio se negdje krajem prve polovice XVIII stoljeća Marko Antun HORVATH (HORVATOVICH), svećenik, konstruktor-amater i pjesnik. O tom Marku Antunu piše književnik i povjesničar Rudolf STROHAL (1856-1936) pod prezimenom HORVATIĆ (5, str. 110), medjutim u Spomenici župe Požeške Sesvete njegovo se prezime javlja samo kao HORVATH. Vjerojatno je to i bilo pravo njegovo prezime pod kojim je vodjen u knjizi rodjenih u Orahovici odnosno u školskim imenicima.

Madjarizirano prezime Horvath toliko je često u našim krajevima da je, samo prema njemu, gotovo nemoguće zaključiti nešto pouzdanije o obitelji Marka Antuna. Ukoliko ova obitelj spada medju starosjedioce orahovičkog kraja, moglo bi je se možda, ali sasvim nepouzdano, dovesti u vezu sa selom Horvachege koje se 1379. nalazilo u okolici Motičine, izmedju Našica i Orahovice (4, str. 111). Orahovički Horvati, koji još i danas žive u tom mjestu (6), vjerojatno ipak pripadaju obitelji iz koje je potekao i Marko Antun Horvat(h).

Prezime Horvat nalazi se i u Požegi u vremenu od 1701-1833. (4, str. 246) u oblicima
ERVAČANIN, HRVAČANIN, ARVAT, CROATA, pa i u obliku HORVATOVIĆ. Prezime HOR-
VATOVIĆ zvuči dakako više u duhu hrvatskog jezika nego prezime Horvath, pa je to vjero-
jatno i bio razlog što je Marko Antun u svojim tiskanim radovima upotrebljavao isključivo pre-
zime Horvatovich.

O djetinstvu i školovanju ovog konstruktora-amatera ne znamo mnogo. Poznato je samo
da je radjen u Orahovici, koja je od 1542. bila u požeškom sandžaku. Dugotrajna pripadnost
Orahovice tom sandžaku, njezina relativno malena udaljenost od Požege te kulturno-prosvjet-
na uloga Požege uvjetovali su da je mladež iz Orahovice dolazila na školovanje u Požegu.
Postoji stoga i neka vjerojatnost da je i Marko Antun Horvath pohadjao požešku gimnaziju
negdje izmedju 1755. i 1760. Prema istraživanju koje je proveo prof. Filip POTREBICA u
"Matricula studiosorum" 1725-1837/38. (7, str. 12) požeške Gimnazije nije se medjutim mog-
lo pronaći ime i prezime Marko Antun HORVATH. U razdoblju od 1750. do 1770. pronadje-
na su samo imena Adalbert, Josip, Matija, Ignac i Georg HORVATH, zatim Josip HORVATI-
NOVICH, Natalis HORVATOVICH i Mihael HERVACHICH. Možda je na kasnijoj "Academia
posegana", koja je ovo ime nosila od 1764. do 1776, M. A. Horvath studirao teologiju, koja
je ovdje uvedena 1763. kao drugi fakultet (pored filozofskog) (7, str. 6).

Iz župne spomenice u Požeškim Sesvetama (8, str. 8) nadalje saznajemo da je M. A. Hor-
vath bio kapelan u župnoj crkvi Svih Svetih te da je poslije smrti župnika Martina KUPPFER-
TA (? - 24.3.1769) postao najprije privremenim upraviteljam, a zatim već iste godine i žup-
nikom ove župe. HORVATH je mnogo učinio za župu. On je dovršio slikanje kapele, dao je
oslikati propovjedaonicu, dao je otvoriti nekoliko prozora na crkvi i nabavio je orgulje. Hor-
vath je u toj župi službovao gotovo četvrt stoljeća, sve do 4. kolovoza 1792, a narod ga je
još dugo spominjao pod nadimkom "Miloš". Nakon odlaska u mirovinu 1792. Horvath se na ne-
ko vrijeme vraća u svoju rodnu Orahovicu gdje mu gostoprimstvo daje tamošnji vlastelin MI -
CHALOVICH de Orahovica et Feričanci, jedan od predaka Antuna pl. MICHALOVICHA (Fe-
ričanci, 1868 - Zagreb, 1949), veleposjednika, velikog župana virovitičkog i kasnijeg bana
Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1917-1919).

Nemirni Horvath nije dugo izdržao u Orahovici, pa odlazi u Beč gdje nastoji ishoditi
kanoničko mjesto u zagrebačkom kaptolu. Ova mu nastojanja u Beču nisu uspjela, pa preva-
ren odlazi privremeno u Petrinju za pomoćnog svećenika. Izgleda da se u tom gradu na Kupi
rodilo u Horvathu veliko zanimanje za riječno brodarstvo i pronalaženje novih pogonskih kon-
strukcija za brodove. Petrinja na Kupi i nedaleki Sisak na Savi i Kupi pružali su mu u tom po-
gledu dosta mogućnosti. Tada je, naime, zbog malobrojnih i loših cesta, a s druge strane zbog
osobite tehničke i ekonomske prikladnosti vodenih putova, riječni prijevoz robe predstavljao
važan oblik prometa, kojim su se na tom području služili prijevoznici u Hrvatskoj i susjednoj
Bosni, odnosno još tadašnjoj Turskoj. Kupa je tada bila plovna do Karlovca (danas samo do Po-
kupskog). Prvi brod s banatskim brašnom doplovio je u Karlovac 1756, a redovita plovidba od
Save do Karlovca odvijala se od 1763. brodovima koje su s obale vukli konji ili ljudi (kapi-
tarenje) ili brodovima na vesla. Ova važna riječna prometnica spajala je tada slavonsku, sri-
jemsku i banatsku ravnicu s Karlovcem, odakle se vršio cestovni promet Jozefinskom cestom
(gradjenom 1770-1779) do Senja, a kasnije Lujzijanskom cestom (gradjenom 1803-1809. za
vrijeme Napoleonove Ilirije) do Rijeke.

Marko Antun Horvath, koji svoje radove objavljuje pod imenom Marko Antun Horvato-
vich, boravio je u Petrinji kao "Emerit illiti doszluxeni Szeszvetacski, u Slavonii blizu Paxe-
ge Plebanush, za szada u Petrinji prebivajuchi". On ovdje iz vlastitog interesa proučava ri-
ječno brodarstvo i piše 1803. svoju knjižicu "Nacsin laghlyi velikih lagyah, i uz vodu, i niz
vodu putovanya". Ova je knjižica od 15 stranica tiskana u Zagrebu 1804. "szlovima Nova-
szellanszkima". Ovu je poznatu tiskaru osnovao u Varaždinu 1773. Ivan Toma pl. TRATTNER
i prenio je u Zagreb 1776. (5, str. 266), a 1793. kupio ju je mecena i zagrebački biskup dr

Maksimilijan VRHOVAC (Karlovac, 1752 - Zagreb, 1827). Tiskaru je od njega preuzeo 1795. Antun NOVOSEL, suprug VRHOVČEVE sestre (5, str. 201).

Horvatovićeva knjižica sadrži, kako on sam kaže: "Pokazanye, kakosze uz vodu jedna natovarita Lagya (koja doszada po 12 i još vishje konyah jeszt potribovala) na dva mlada, zdrava, i jaka konya bude mogla vozit, polag nuternyega, u Lagyi halata, szprave, i pomochi. Niz vodu pako ovakvu praznu Lagyu, nitko nebude morao voziti, oszim upravlyanya Duhmencxie".

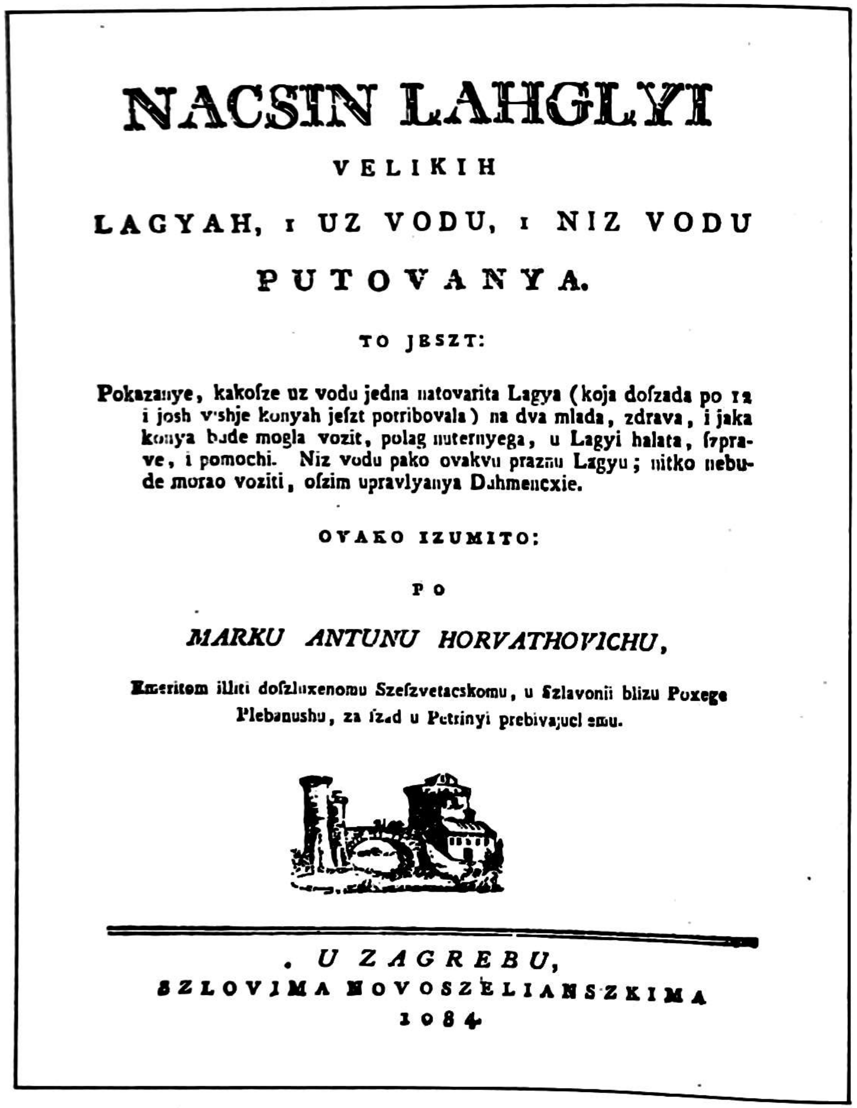

NACSIN LAHGLYI

VELIKIH

LAGYAH, I UZ VODU, I NIZ VODU

PUTOVANYA.

TO JESZT:

Pokazanye, kakofze uz vodu jedna natovarita Lagya (koja dofzada po 12 i josh vishje konyah jefzt potribovala) na dva mlada, zdrava, i jaka konya bude mogla vozit, polag nuternyega, u Lagyi halata, fzprave, i pomochi. Niz vodu pako ovakvu praznu Lagyu; nitko nebude morao voziti, ofzim upravlyanya Duhmencxie.

OVAKO IZUMITO:

PO

MARKU ANTUNU HORVATHOVICHU,

Emeritom illiti dofzluxenomu Szefzvetacskomu, u Szlavonii blizu Poxege Plebanushu, za fzad u Petrinyi prebivajucemu.

. U ZAGREBU,

SZLOVIMA NOVOSZELIANSZKIMA

1784.

Naslovna stranica Horvatićeve knjige NACSIN LAHGLYI

Horvatovićev izum pogona broda sastoji se u osnovi u tome što je on na prednji i stražnji kraj broda smjestio poprečno po jedno vratilo na kojima je, na oba boka broda, učvršćeno po jedno pogonsko kolo sa po šesnaest lopatica djelomično uronjenih u vodu tako da se uvijek po pet lopatica (vesala) svakog pogonskog kola nalazi istovremeno u vodi. Ova četiri pogonska kola s njihovih dvadeset lopatica u vodi tjeraju brod, a njih pokreću nagazna kola povezana preko zupčanika s pogonskim vratilima. Nagazna kola stavljaju u gibanje momci gaženjem letvi na tim kolima. Ovdje se Horvatović poslužio starim principom nagaznog kola, kojega je već krajem XVI stoljeća usavršio naš Šibenčanin Faust VRANČIĆ (Šibenik, 1552 - Venecija, 1616), te lopatičnim kolima koja su se u različitim oblicima pojavljivala tokom dugog razvojnog puta brodova. Brodove na pogon lopatičnim kolima spominje već i rimski pisac Renat Flavije VEGECIJE (oko 400) u djelu "Epitoma rei militaris" (Lib.3.c.33), govoreći o "Naves liburnae rotatae" koje su gradili stari Liburnjani u vrijeme rimskih careva VALENTIJANA I (321 - 375), rodom iz Panonije, i TEODOZIJA I (347-395). O takvim brodovima govori i neki nepoznati njemački autor iz XVIII stoljeća (9, str. 367, i 10) u knjizi "Gruendliche Beschreibung des Koenigreiches Dalmatien", u kojoj se oslanja na neke latinske izvore.

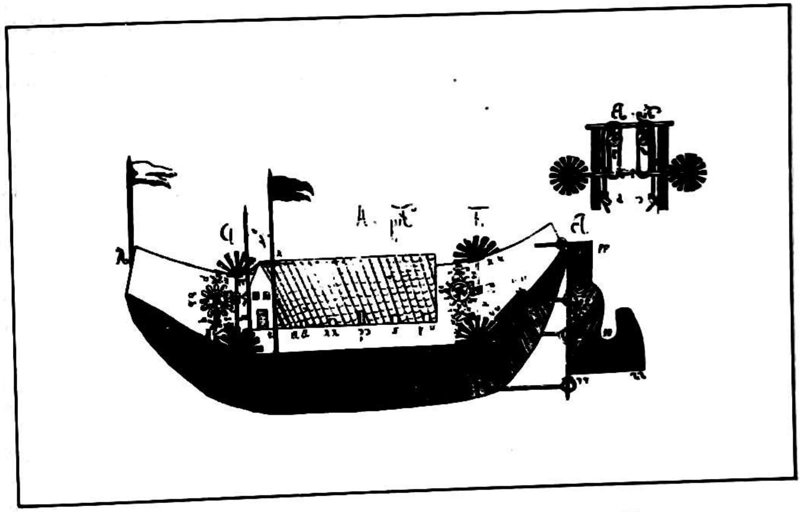

Horvatićev brod na pogon s lopatičnim kolima

Koliko je Horvatović bio samostalan u svojoj ideji pogona broda i kako je na tu ideju došao, nije lako ustanoviti jer o Horvatoviću još za sada premalo znademo. On je svakako imao odredjen dar i afinitet za praktička pitanja, što se može zaključiti i iz njegove aktivnosti u Sesvetama. Nije isključeno da je interes za brodarstvo pobudio u Horvatovića i njegov revni kapelan Stjepan LOVRIĆ Jasenovčanin (oko 1738-1773) koji je, sudeći po prezimenu, bio iz Jasenovca, gdje se neposredno mogao upoznati s brodarstvom na rijeci Savi (8, str.9). Horvatović je vjerojatno i kao umirovljenik, možda kod vlastelina Mihalovicha u Orahovici, ili za vrijeme svojeg boravka u Beču, proučavao neke tehničke knjige, pa je tako i došao do svoje konstrukcije brodskog pogona, koju je i praktički iskušao (11).

Bez obzira na praktičku primjenljivost Horvatovićeve ideje pogona broda "veslatim kolimo" i nagoznim kolima, njegova knjižica "Nacsin lahglyi" predstavlja za nas vrijedno djelo iz više razloga. U prvom redu, to je jedna od prvih knjiga na hrvatskom jeziku koja razmatra pitanja tehnike i prometa riječnog brodarstva. Nadalje, iz Horvatovićeva se opisa dobiva uvid u tadašnje stanje našeg brodarstva na rijeci Savi i Kupi. Konačno, ova knjižica daje uvid i u tadašnju terminologiju na području riječnog brodarstva. Ovdje pored hrvatskih riječi za tehničke pojmove nalazimo i dosta turskih izraza, kao npr. Dumengijy = kormiler, dumen = kormilo, sindjir = lanac itd., odakle se takodjer može zaključiti da se turska vlast u našim krajevima mnogo služila i riječnim putovima.

Uvjeren u vrijednost i ispravnost svojeg izuma, Horvatović objavljuje 1806. u Zagrebu i njemačko "poboljšano i prošireno" izdanje svoje knjige o brodovima pod naslovom: "Vorschläge zur Erleichterung der Schifffahrt auf Strömen und Flüssen". On već tada živi u Zagrebu, kako sam navodi ispod svojeg imena na naslovnoj stranici ove knjižice: "... dermahlen wohnhaft zu Agram".

Horvatović se u ovoj knjižici od 17 stranica posebno osvrće na točnost izvedbe brodova, na njihovu duljinu i širinu, te upozorava da su za plovidbu na brzim vodama bolji dugi i uski brodovi od onih širokih i kratkih, jer dugi brodovi "ne trpe od toliko velikog otpora vode". Horvatović opisuje takodjer i veliku raznolikost u dimenzijama brodova koji su tada plovili Savom. Za proširoke brodove kaže da zbog uskih mostova ne mogu ploviti pored Petrinje i Karlovca te da je, osim toga, za te brodove plovidba Kupom opasna zbog stijena kod mjesta Sredičko i Dugoj. Iz Horvatovićevih se izlaganja vidi da je zastupao izvjesno tipiziranje i prilagodjivanje oblika i dimenzija brodova specifičnim uvjetima plovidbe na rijekama. Razgovori koje je Horvatović vodio s brodovlasnicima i brodarima, a nesumnjivo i njegova vlastita iskustva na putovanjima brodovima po Savi i Kupi, ogledaju se u mnogim pojedinostima koje iznosi i razradjuje u prvoj, a pogotovo u drugoj svojoj knjizi o plovidbi. U ovom njemačkom izdanju Horvatović opisuje konstrukciju pogonskog dijela broda duljine 24 hvata, čija širina na donjem dijelu iznosi 2 hvata i 3 stope, a na gornjem dijelu 3 hvata i 2 stope, a dubina broda je 4 stope i 6 palaca. Ovaj brod ima zapreminu od 7.000 Metzena (Metze je stara austrijska i madjarska mjera za zapreminu različitog iznosa i podjele. U Austriji je bio 1 Metze = 1/30 Muthe = 61,5 litara) dakle oko 420 m^3. Za pogon ovog broda takodjer predvidja četiri lopatičasta kola od kojih svako ima po 12 šupljih lopatica, od kojih se po 4 uvijek nalaze u vodi. Ovdje on usavršava svoju konstrukciju primjenom manjeg broja, i to šupljih, lopatica da bi time smanjio težinu čitave pogonske naprave.

U drugom dijelu svoje njemačke knjige Horvatović opisuje način nizvodne plovidbe te ističe korist "dugog hrvatskog vesla" (das lange kroatische Ruder). On nadalje uvjerava da lopatična kola nisu opasnost pri nizvodnoj plovidbi, jer da se udaranje drveća o njih može izbjeći. Na kraju on kaže da se njegova konstrukcija već proslavila, jer da su u "Slavoniji mnogi brodovlasnici dali svoje brodove urediti na moj način." Horvatović završava svoj tehnički opis kao iskusni tehničar te upozorava da se vratilo na mjestu gdje se valja mora uvijek ovlažiti vodom da se ne bi upalilo. Tako, eto, ovaj naš bez sumnje tehnički nadareni izumitelj-amater završava svoju drugu i posljednju raspravu o konstrukciji riječnih brodova, a brzo zatim dolazi i vrijeme brodova na parni pogon.

Horvatoviću se nije ispunila želja da postane kanonik, pa je živio u Zagrebu negdje od 1805/6, vjerojatno već tada u župi sv. Marka. Njegov nemir i želja za stvaranjem naveli su ga i na pjesničke pokušaje koje je objavljivao na latinskom i hrvatskom jeziku. Od tih njegovih radova poznat nam je latinski sastav načinjen u čast tadašnjeg bana Ignjata grofa DJULAJA (1806-1831): "Excellentissimo et illustrissimo domino, domino comiti Ignatio Gyulay, regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae bano. Laurigero, belli duci e castris triumphatori redcuci, festivum applausum: die 6 augusti 1814. Zagrabiae cecenit Marcus Antonius Horvatovich 2.ed. locupletior Zagrabiae, Typis Novaszelianis.

Možda je za nas zanimljivija njegova knjižica pisana hrvatskim jezikom: "Kruna Naj vechih Vitezovah Velikoga Franca Cesara Austrianskoga, I naj vechega Aleksandra Cara Ruslanskoga Sile Francuske Obladitelyah. Posvechena Imenu Naj vechega Aleksandra. Po Marku Horvatovich dosluzenome Paroku, u Zagrebu kod Svetog Marka doprimitome." Ova je knjižica tiskana "U Becsu Godishte 1814. 19. Listopada". Horvatović u toj knjizi, pisanoj u stihovima, opisuje Napoleonovu vojnu iz 1812. u Rusiju, a posvećuje je: "nyavoj naj Velicsanstvenoj Carstva Rusianskog kruni naj vechemu Aleksandru koisa, u'ovome Slavonsko illyricskome jeziku umitni, i kojeko diku, Slava, ova knyxica, u sebi naj vishje zadersaje..."

Hvaleći austrijske, ruske, španjolske, engleske i njemačke generale koji su sudjelovali u pobjedi nad Napoleonom, on spominje i naše generale riječima:

"Ove Stavlyam ovdi Sve po redu
Radivojevich, Knezevich Ivo
I neye diesne ovdi jesam pivo,
Stotinik Sverh katanak Ivan,
Capan vitez med Neskoki prozvan".

U stilu narodnih pjesnika, govoreći o Napoleonovom pohodu Moskvi, Horvatović pjeva:

" Kako, berzo, on tamoe stigo,
Iosch jest berzje, odonud pobigo.
U nesrichu, sam sebe obori,
Svoju vojsku nemillo pomori,
U Moshkviga xiv ogany opali,
Na polyga Zima glad obali,
U Francusku jedva xiv domacse,
Tu Nesrichu, i sada on placse."

Opisujući ratne strahote Horvatović nastavlja:

"Zemlyase je S kervjom oblivala
Mloga Serca S jadom Zalivala.
Mloge Majke narikuly Sinke
Mloge druge placsu lyubeznike
Staro mlado, Svakoe cvillila:
Bonaparte dobite nebilo."

Horvatović je tiskao na "slavonskom" jeziku još jednu knjižicu pod naslovom: "Obradostjenye biskupa djakovačkoga na dolaške pripoštovanog i prisvitlog gospodina biskupa svoga Imre Karola Raffaya na slavonski izvadeno 25. augusta 1816."

Ovo je djelce posvetio Horvatović, kao što se i vidi iz naslova, Mirku K. RAFFAYJU (1753 - Djakovo, 1830) bivšem pitomcu zagrebačkog sjemeništa, dvostrukom doktoru i profesoru na Filozofskom fakultetu (1776-1778) zagrebačke Akademije (osnovane 1669), te kanoniku zagrebačkom, koji je 1806. postao prepoštom i priorom Vranskim, a 1816. biskupom djakovačkim. Mirko RAFFAY, i sam pisac, pomagao je književnike, pa nije isključeno da je pomagao i Horvatovića pri izdavanju njegovih knjiga (5, str. 225). Možda se agilni Horvatović i nadao da će preko novog biskupa djakovačkog ipak postati i kanonikom. Ako su mu te bile nade, one su ga iznevjerile, jer je umro samo kao altarist župne crkve sv. Marka u Zagrebu, navodno dne 10. siječnja 1921. Ovaj posljednji podatak nije bilo moguće provjeriti, jer knjiga umrlih župe sv. Marka, upravo za ovo vremensko razdoblje, ne postoji.

VIKTOR SETINSKI (1878-1962)

V. Setinski

Za Viktora Setinskog takodjer se ne može reći da je Požežanin. On je naime rodjen dne 30. ožujka 1878. u Kapanu kraj Suhopolja (21, str.499). Prema kartoteci zagrebačkog Mirogoja, gdje je pokopan dne 9. prosinca 1962, vidi se da mu se otac zvao Maksimilijan. Setinski je bio oženjen s Ivkom rodj.THANHOFFER, koja je nekoliko godina poslije njega pokopana u istom grobu ne ostavivši iza sebe nikakvu živu bližu rodbinu. To su samo oskudni osobni podaci do kojih se moglo doći o ovom vrijednom i marljivom inženjeru, sveučilišnom profesoru i upornom tragaču fizikalnih zakonitosti o protjecanju vode kroz tlo. Veza Viktora Setinskog s Požegom jest u njegovu školovanju na staroj požeškoj Gimnaziji, gdje je maturirao 1897. s još trinaest svojih kolega (7, str. 138), medju kojima je bio i Julije Mogan iz Orahovice, koji je neko vrijeme (oko 1928) predavao Pomorsko pravo na Pravnom fakultetu u Zagrebu (13, str. 102). Ova veza s brodovima, iako slučajna, podsjeća nas na njegovog mnogo starijeg mještana Marka Antuna Horvatovića.

Nakon mature Viktor Setinski odlazi na studije u Beč (13, str.134) gdje na staroj i uglednoj Tehničkoj visokoj školi 1904. postaje inženjerom gradjevinarstva (14) i postaje članom Kluba inženjera i arhitekata u Zagrebu (45, str. 49). Setinski nakon toga stupa u službu hrvatske vlade u Zagrebu gdje se bavi projektiranjem i izvodjenjem vodnih gradjevina. U Redu predavanja za ljetni semestar šk.god.1912/13. Sveučilišta u Zagrebu (15, str. 17) nalazi se podatak da Viktor Setinski, kr.kulturni inžinir, predaje u svojstvu učitelja tehničku i gradjevnu mehaniku na "Kr.Šumarskoj akademiji, prislonjenoj na mudroslovnom fakultetu". Ova je Akademija osnovana 1897. zaslugom tadašnjeg banskog savjetnika dra Ive MALINA (1853 - 1907) (16, str.132). U Redu predavanja slijedeće šk.god.1913/14. ne nalazi se više ovakav podatak o Setinskom, vjerojatno zbog toga što je on 1913. stupio u službu grada Karlovca (14) gdje se namjeravalo izgraditi neke veće gradjevine. Dovršivši samo vodovod u Karlovcu, Setinski odlazi u ratnu službu gdje sudjeluje u gradnji utvrda i objekata riječnog brodarstva. Prema službenim podacima kr. Hrvatske, Slavonske i Dalmatinske zemaljske vlade (17, str.25, i 18, str. 27), Setinski se 1917. i 1918. nalazi u svojstvu nadinženjera u kr. gradjevnom uredu u Ogulinu. U jesen 1918. Setinski je imenovan za profesora Šumarske akademije u Zagrebu (12, str. 499), gdje predaje Gospodarske melioracije (19, str.14) a zatim Tehničku i gradjevnu mehaniku (20, str.183). On, medjutim, 1920. postaje generalnim inspektorom voda za Hrvatsku i Slavoniju (13, str.134), koju dužnost obavlja do imenovanja za suplenta, a zatim za redovitog profesora (6. studenoga 1920) Gospodarsko-šumarskog fakulteta u Zagrebu. Na tom fakultetu, osnovanom 1919, Setinski je nosilac profesorske stolice za Vodno graditeljstvo, u okviru koje se nalaze predmeti: Gospodarske melioracije, Vodno graditeljstvo, Učvršćivanje tla i Uredjivanje bujica (16, str.140). On ovdje uredjuje i zbirku za vodno graditeljstvo (16, str.183). Ovu je stolicu odnosno katedru osnovao Setinski 1922. a kasnije ona prerasta u Zavod za melioracije, kojemu je bio na čelu sve do 1946. kad odlazi u mirovinu. Setinski je šk. g. 1923/24. bio i dekan Gospodarsko-šumarskog fakulteta, koji kasnije dobiva naziv Poljoprivredno-šumarski fakultet (21, str.51). U 1925. Setinski je, zajedno s ing.F.GABRIČEM (1877-1941) u okviru Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata, Sekcija Zagreb, dao mišljenje o zaštiti Plitvičkih jezera i razradio zakonsku osnovu za tu zaštitu (45, str. 32).

Medju prve stručne radove koje je Setinski objavio kao profesor iz područja uredjivanja bujica bio je rad "Odredjivanje pada kod uredjivanja bujica", tiskan 1926. u Zagrebu u publikaciji "Pola vijeka šumarstva". Kao profesor koji se bavio melioracijama, Setinski je obradjivao i praktična pitanja organizacije naše poljoprivrede, u svrhu podizanja blagostanja sela i

seljaka. Njega su posebno zanimali radovi na okupljanju i zaokruživanju rascjepkanih poljoprivrednih zemljišta u svrhu njihova boljeg iskorištavanja i obrade te postupci kojima se reguliraju vodna svojstva tla. S tim u vezi on je održao javno predavanje i objavio članak: "Komasacija i gospodarske melioracije" u kojem razmatra pitanje provodjenja manjih gospodarskih melioracija u savezu i zajedno s komasacijama. Pod gospodarskim melioracijama obično se razumijevaju odvodnjavanje i natapanje zemljišta, medjutim Setinski kao gradjevinski inženjer smatra da i regulacija prirodnih vodotokova spada u gospodarske melioracije, jer bez takve regulacije melioraciju nije moguće s uspjehom provesti. Setinski u svojem članku ukazuje na ogromne štete koje u našoj zemlji nanose neuredjeni vodotokovi odnosno poplave prouzrokovane ovakvim vodotokovima. Kritizira organizaciju i djelokrug tadašnjeg Ministarstva poljoprivrede s obzirom na nadležnost tog Ministarstva u pitanjima izvodjenja melioracija i tehničkih radova vezanih uz ove radove. U vezi s odvodnjavanjem zemljišta Setinski kaže: "Ja poznam prilike u Hrvatskoj i Slavoniji i cijenim da oko polovica cijelog gospodarskog zemljišta u tim krajevima treba takovo odvodnjavanje..." Iznoseći prednost provodjenja komasacije s kanalizacijom, Setinski navodi pozitivne rezultate postignute na području Babine Grede. On nadalje iznosi da je nakon provedene komasacije "zemlja razdijeljena u mnogo manji broj, ali zato većih čestica, pravilnog oblika, pravilno poredanih, izmedju puteva i kanala, nema šikara ni živica, nema smetnja od vode, sva zemlja je pristupačna i može se obradjivati. To je najpotpunija melioracija, jer se njom sva obradiva površina privodi svojoj svrsi i stvaraju se svi ostali uslovi za primjenu svih tekovina gospodarskih nauka na seoskim gospodarstvima, bez čega nema danas gospodarskog uspjeha. Radi toga su ti radovi bezuvjetno najsavršenije i najsigurnije sredstvo za podizanje sela i seljačkog blagostanja".

Setinski se, kako vidimo, zalagao za to da i preko svoje gradjevinske struke unaprijedi poljoprivredu i da podigne gospodarsko stanje sela i seljaka. U tom smislu on nastavlja svoja izlaganja: "Rekao sam, da su interesenti pripravni sami snositi sve troškove za te radove, a vidjeli smo da su u nedostatku novčanih sredstava pripravni i u znoju lica svoga sami da izvedu te radove. Pošto medjutim od ovakvoga gospodarskog podizanja pojedinih sela bezuvjetno imade koristi i općenitost, svakako je opravdano da i ta općenitost, tj. država, pripomogne provodjenju takovih radova. Ako ništa više, trebala bi država barem da osigura jeftine zajmove. U Hrvatskoj i Slavoniji je prije rata postojala zaklada za davanje beskamatnih zajmova za provodjenje tih radnja". Setinski u svojem zalaganju za selo i njegov prosperitet iznosi oštri kritiku tadašnjeg stanja i prilika pa u tom smislu nastavlja: "Mi danas znamo, a i neprestano se u javnim glasilima naglašava, da je podizanje i održavanje sela jedan od glavnih ciljeva naše gospodarske politike, pa je upravo čudno, da za pomaganje i promicanje tih radova, koji su najsigurnije sredstvo za polučenje toga cilja, nije dosada učinjeno ništa..."

Slična pitanja Setinski ponovno, jednako oštro, razmatra u svojem referatu: "Provadjanje melioracije po zakonu o komasaciji zemljišta", održanom za Savjet Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu u prosincu 1931. On u tom referatu (22) iznosi svoje prijedloge najboljeg postupka za provodjenje melioracija te ulazi u izvjesnu polemiku s gledištem poljoprivrednog odjela banske uprave tadašnje Savske banovine u vezi s kulturno-tehničkom izobrazbom na tadašnjim poljoprivrednim fakultetima. Prema njegovu mišljenju: "Ponajprije treba stvoriti opće mogućnosti, da se radi, a onda će se riješiti samo po sebi pitanje, da li će te radnje provadjati gradjevni ili kulturni inžinjeri, kojih za sada imade jednih i drugih dovoljno i koji za sada jedni i drugi imadu dobru školsku spremu i sposobni su za vršenje te zadaće, ali nemaju mogućnosti, da se njome bave, premda ih ima dapače bez posla". Setinski se i ovdje zalaže za istovremeno provodjenje komasacije i melioracije zemljišta, a takodjer smatra da su i vodne zadruge prikladne za provodjenje melioracija, te na kraju energično naglašava da je "naročito važno, da svako kočenje i otešćavanje radnja propisima, koji ne odgovaraju faktičnim potrebama bude isključeno". Ovih nekoliko misli koje je izrazio Setinski u svojim člancima zanimljive su i zbog toga što se iz njih jasno vidi stanje u kojem se nalazila poljoprivreda naše zemlje u njegovo vrijeme.

Setinskoga je kao gradjevinskog inženjera posebno zanimao teoretski problem protjecanja vode kroz tlo, kojem je problemu prve znanstvene osnove postavio 1856. francuski inženjer Henry DARCY (1803-1858). Ovo je pitanje od vremena DARCYJA pa do Setinskog, a i do danas, ostalo sporno zbog nehomogenosti i nejednolikosti tla, a time i nepouzdane matematske interpretacije njegovih svojstava. Setinski je prvi svoj stav o tom problemu iznio na glavnoj skupštini Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata, održanoj u lipnju 1927. u Zagrebu (23, III). U ljetu te iste godine proveo je niz praktičkih pokusa koji su se odnosili na pitanja protjecanja vode kroz tlo. Nastavljajući istraživanja na tom području tehnike, Setinski je ljeti 1928. izvršio daljnje pokuse o čemu je izvijestio u svom radu: "Novi temelji nauke o drenaži", objavljenom u Godišnjaku Sveučilišta u Zagrebu (1929), odnosno u Spomenici izdanoj u povodu 10-godišnjice Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu. Tako se Setinski oduševio i opredijelio za teoretska razmatranja problema protjecanja vode kroz tlo, čime će se, uz dosta okršaja, baviti sve do kraja svoje stručne aktivnosti, koja je sezala i nakon njegovog odlaska u mirovinu.

Da bi ove svoje studije učinio pristupačnijim i stručnjacima u inozemstvu, Setinski ih je 1930. objavio i na njemačkom jeziku u knjizi "Neue Grundlagen der Lehre über Dräungen(23). Osvrt na ovu knjigu dat je u časopisu "GWT. Das Gas- und Wasserfach" iz 1930. (str.1126).

Godine 1932. Setinski prisustvuje Internacionalnom kongresu pedologa u Groningenu u Holandiji, gdje iznosi svoj referat: "Uber die Beziehungen zwischen der Dränentfernung, der Dräntiefe und der Durchlässigkeit des Bodens". Ovaj je referat tiskan u kongresnom zborniku: "Verhandlungen der VI Kommission der Internationalen bodenkundlichen Gesellschaft. Teil A. Groningen 1932. (24, str. 52, i 25, str.313). U toj istoj publikaciji, ali u dijelu B iz 1933, objavljena je kritika koju je Setinski napisao o raspravi "Hydrologische Grundlagen des Dränversuchswesens" i o raspravi "Grundwasserstudie, Dränstangenentfernung von prof.Dr.J.Kozeny, Wien".

U glasilu Internacionalnog pedološkog društva Setinski objavljuje 1935. svoj rad pod naslovom: "Meine Drängrundlagen und das Gesetz von Darcy" (25), a o tom radu časopis "Der Kulturtechniker" XXXVI, 1 (Breslau) 1935, donosi članak pod naslovom: "Professors Setinskis Drängrundlagen". Taj je rad zanimljiv i zbog toga što u njemu Setinski kritizira nepravedni stav dra Ferdinanda ZUNKERA (Njemačka, 1886-1956), profesora univerziteta u Breslauu. Na kraju tog svog rada Setinski kaže: "Vjerujem, da sam o ovoj raspravi potpuno dokazao, da moja nauka o udaljenosti drena i propustivosti tla ne stoji u nikakovoj suprotnosti s DARCYJEVIM zakonom"(25, str. 315).

O svojim pokusima i teorijama referirao je profesor Setinski i na 3. kongresu Internacionalnog pedološkog društva, održanom u Oxfordu 1935. Tu je održao dva kraća predavanja (26, str. 193) pod naslovima: "O propustivosti tla" i "O odredjivanju udaljenosti drena". Oba su ova referata trebala biti otisnuta u materijalima Kongresa, medjutim, prvi je referat u potpunosti izostao, a diskusija koja se odnosila na taj referat pogrešno je objavljena uz drugi referat, tako da sve skupa tvori nejasnu sliku. Ove podatke naveo je Setinski u svom radu "Das Gesetz von Darcy und die Bestimmung der Dränentfernung" iz 1937. godine (26, str.193), koje ga je objavio kao nadopunu odnosno razjašnjenje nastaloj zbrci pri štampanju kongresnih materijala iz Oxforda. Na ovaj slučaj pogreške u tisku osvrće se Setinski i u svojem posljednjem radu iz 1953. godine (24, str. 39), o čemu će još biti govora na kraju ove prve studije o Setinskom.

Svoju teoriju o propustivosti tla odnosno o izdašnosti zdenaca Setinski obradjuje dalje, pa 1937. u Njemačkoj objavljuje članak: "Neue Formeln zur Berechnung der Ergiebigkeit von Brunnen" (27). U tom članku koncizno razjašnjava "prirodno odredjivanje pojmova za propusnost tla" te prikazuje svoju osnovnu formulu za protok vode kroz tlo. On takodjer ovdje prikazuje svoj novi postupak proračuna izdašnosti zdenca te dokazuje netočnosti u dotadašnjoj primjeni matematičkih izraza razvijenih na osnovi DARCYJEVA zakona.

Slijedećih nekoliko godina Setinski, koliko nam je poznato, ne objavljuje članke niti radove o svojoj teoriji o propusnosti tla. On se, izgleda, posvetio pisanju svojeg opsežnog udžbenika "Vodno graditeljstvo u poljodjelstvu i šumarstvu", koji je objavljen 1942. u Zagrebu. U udžbeniku su iznesena predavanja iz vodnog graditeljstva koja je profesor Setinski održavao niz godina na svojem Fakultetu za buduće "poljodjelske i šumarske stručnjake". Budući da se vodno graditeljstvo u svojem potpunom opsegu predaje na Tehničkom fakultetu "za stručnjake kojima će hidrotehnička praksa biti životno zanimanje", svrha je ovog udžbenika "upoznati iz te nauke ukratko one dijelove, koji su od interesa i važnosti za poljodjelske i šumarske stručnjake, to su u prvom redu gospodarske melioracije". Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu obradjena je hidrografija, hidromehanika, hidrometrija, umjetni vodotoci, odvodnjavanje i natapanje zemljišta. Drugi dio posvećen je uredjenju i regulaciji prirodnih vodotokova te uredjivanju bujica i učvršćivanju tla. Udžbenik je pisan veoma jasnim stilom, pregledno i sistematski, te je dobro poslužio mnogim generacijama studenata.

Još kao umirovljeni profesor Viktor Setinski s puno energije i zanosa nastavlja svoja teorijska istraživanja na području proticanja vode kroz tlo. S tim u vezi on 1953. objavljuje znanstvenu raspravu pod naslovom: "O protjecanju vode kroz tlo". (24). Ovaj se rad temelji na eksperimentima koje je Setinski izvršio 1950. On je ovim svojim radom želio dobiti kratki i jednostavni pregled, koji do tada još nije postojao, o pitanju protjecanja vode kroz tlo. Setinski polazi od pretpostavke "da se sva pitanja, koja stoje u vezi s protjecanjem vode kroz tlo mogu riješiti ako se podje od dvije jednostavne i naravne činjenice", a to su: 1. da je protjecanje vode kroz tlo ovisno o njegovoj propusnosti, i 2. da je uzročnik protjecanja vode kroz tlo sila teža. S time u vezi on kaže: "Da je tako, pokazuju dosadašnja moja istraživanja i izvodi, koje sam objelodanio u raznim publikacijama". Pri tome misli na već spomenute radove o istom pitanju, objavljivane od 1930. do 1937. godine. Nakon uvodnog dijela u ovom se radu razmatra vadjenje, navodnjivanje i odvodnjavanje pokusnih prizama tla, prodiranje vode kroz tlo, odredjivanje propusnosti tla. U pregledu dotadašnjih studija o dimenzioniranju drenaže Setinski se osvrće i na svoju knjigu "Neue Grundlagen der Lehre über Dränungen" (23). U nastavku ovog rada iznosi svoju konačnu jednadžbu za razmak sisalica. Podatke za pojedine dijelove ove jednadžbe Setinski je već prethodno objavio (25). O svojoj jednadžbi Setinski kaže: "Ova jednadžba pokazuje sve veličine o kojima razmak sisalica zavisi i može zavisiti, a i narav te zavisnosti". On zatim nastavlja: "Bilo je raznih prigovora iz raznih motiva. Dok su jedni pisali ispravno, da traže istinu, drugi su bez obzira na ovu istinu htjeli pošto poto raznim izvraćanjima zabašuriti ovo moje novo naučanje. Naročito su to neki njemački pisci nastojali, valjda zato, da zapriječe, da u Internacionalnom pedološkom društvu ne izadje prerano na vidjelo, kako je veliki rad i nastojanje Njemačkog odbora, ostao bez rezultata. Treći su bili javni štetočinci, koji nisu sudjelovali u radu, ali su htjeli da omalovažavanjem i gradjenjem tudjega rada istaknu sebe. Na sve te prigovore i napadaje odgovorio sam prema njihovu značenju i vrijednosti u raznim publikacijama, od kojih je najznatnija ona već gore navedena pod naslovom "Meine Drängrundlagen und das Gesetz von Darcy...." . Setinski zatim obradjuje odnos izmedju razmaka sisalica i propusnosti tla te svoju jednadžbu ilustrira numeričkim primjerom. On zatim oštro obračunava s jednim svojim kritičarom iz Njemačke te spominje i svoj odgovor jednom drugom kritičaru dat u časopisu "Der Kulturtechniker" br. 1 iz 1933. Setinski nadalje razmatra DARCYJEV zakon brzine protjecanja vode kroz tlo. Osvrćući se na ovaj zakon, on kaže: "Neizmjeran broj ovih negativnih rezultata opravdava...zaključak, da se s tim zakonom uopće nemože doći do pozitivnih rezultata, a to kanim i pokazati..." Zatim se oštrim riječima obara na već spomenutog dra F.ZUNKERA, istaknutog predstavnika Nijemaca u Internacionalnom pedološkom društvu, te kaže: "... Koliko je i taj bio u strahu, da istina ne bi prerano izašla na javu, pokazuje činjenica, što se nije žacao, da u jednom izdanju Internacionalnog pedološkog društva, počini krivotvorinu, kako bi izigrao moja dokazivanja za VI komisiju toga društva". Ovdje Setinski misli na svoj referat održan 1932. u Groningenu. O potankostima ove stručne polemike upućuje Setinski na svoj spomenuti rad (25, str. 271 i 273, 313..).

Iz svega toga vidimo da je i Setinski okusio tegobe kojima su popraćene nove ideje mnogih istraživača i znanstvenih radnika. Raspravu "O protjecanju vode kroz tlo" Setinski nastavlja promatranjem brzine protjecanja vode i raznih oblika DARCYJEVOG zakona te proračunom izdašnosti zdenca na osnovi vlastite teorije. Kao s nekim olakšanjem Setinski okončava ovaj svoj rad riječima: "Time završavam ovaj studij o gore navedenim pitanjima koji sam želio već odavna izvršiti, ali nisam imao prilike ni mogućnosti. Da sam konačno došao do te mogućnosti imadem zahvaliti nastojanju Vrhovne uprave melioracionih i vodogradjevnih poslova u Hrvatskoj...." Započeo je taj rad u Glavnoj upravi za melioracije i regulacije, kojoj je tada bio na čelu ing.agr.Ante MIHLETIĆ, a nastavljen je i dovršen u Komitetu za vodoprivredu, kojemu je bio predsjednik grad.ing. Ivan MILKOVIĆ.

Ovo je, koliko nam je poznato, bila i posljednja objavljena znanstvena rasprava profesora Viktora Setinskog, jednog od pionira naše pedologije i vodnog graditeljstva u poljoprivredi i šumarstvu, čiji doprinos našoj znanosti nije još dovoljno poznat niti osvijetljen.

P A V A O   J U Š I Ć (1886-1972)

Pavao JUŠIĆ rodjen je 6. kolovoza 1886. u Pleternici, u obitelji s brojnom djecom. Pučku je školu polazio u Pleternici od 1894. do 1899. nakon čega je zbog pomanjkanja sredstava za daljnje školovanje radio kao vježbenik u općinskom poglavarstvu svog rodnog mjesta. Mladi je Jušić već tada imao smisla za likovno oblikovanje a želja mu je bila da nastavi školovanje u tadašnjoj državnoj Obrtnoj školi u Zagrebu. Iz uštede koju je brižno prikupljao ovaj je dječarac ipak uspio da sebi stvori mogućnost za nastavak školovanja. Iz svoje Pleternice 1901. polazi u Zagreb i upisuje se na realnu gimnaziju te sve razrede završava s izvrsnim uspjehom. Nakon položene mature Jušić u svojoj neutaživoj želji za znanjem i inženjerskim pozivom odlazi u Prag gdje na češkoj Tehničkoj visokoj školi započinje studij arhitekture. I ovdje je Jušić bio jedan medju prvim studentima. Prve i druge godine studija dobiva novčanu nagradu Ministarstva za izvrsni uspjeh u svim predmetima. Pored toga od 1909. pa do kraja studija, kojega je 1913. završio s odličnim uspjehom, dobivao je, iako je bio Hrvat, češku stipendiju predvidjenu za Čehe i Slovake koji su sve razrede pučke i srednje škole, pa i pojedine ispite na fakultetu, završili s odličnim uspjehom.

Jušić je već kao student imao smisla za društveni rad kojim se pored redovitog svojeg posla s osobitom ljubavlju i smislom bavio cijeli svoj život. Pri kraju svog studija u Pragu on osniva klub hrvatskih i srpskih tehničara kojemu postaje i predsjednikom (29, str. 121).

Nakon završenog studija arhitekture Pavao Jušić početkom listopada 1913. nastupa rad u Gradskom poglavarstvu u Zagrebu a istovremeno postaje i članom Hrvatskog društva inženjera i arhitekata u Zagrebu. U Gradskom poglavarstvu Jušić je sudjelovao na projektiranju i izvedbi ubožnice, gradjanske škole i proširenju mirogojskih arkada u Zagrebu.

Prvi svjetski rat ubrzo prekida ovu njegovu djelatnost. Nakon kraće vojne službe u Karlovcu, služi cijele 1915. i 1916. u Boki Kotorskoj i Crnoj Gori gdje, iako u vojsci, radi u struci gradeći ceste, mostove, žičare i vodovode. God. 1918. provodi u Erdelju i Rumunjskoj gdje dočekuje završetak rata, pa se nakon toga vraća u Gradsko poglavarstvo u Zagrebu, gdje radi kao gradski nadinženjer. Održavajući dalje veze s Češkom, Jušić postaje 1919. članom utemeljiteljem "České Matice technické" u Pragu.

Jušićev smisao i ljubav za društveni rad dolazi nakon završenog prvog svjetskog rata ponovno do izražaja. On 1919. postaje članom upravnog odbora te članom tehničkog obraničkog suda Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata. Iste godine pa do 1924. Jušić je i tajnik Kluba arhitekata u Zagrebu. 1920. biran je za gradskog zastupnika u Zagrebu. Sredinom te godine Jušić napušta Gradsko poglavarstvo te postaje profesorom na drž.tehničkoj srednjoj školi u Zagrebu, gdje predaje predmete: Gradjevne konstrukcije, Gospodarsko zgradarstvo, Obrtno zgradarstvo i Arhitektonski oblici.

Jušićev inženjerski duh veoma je brzo spoznao važnost organizacije rada. Stoga će se on niz godina aktivno baviti tim pitanjem, a svoje stavove, mišljenja i iskustva iznosi na medjunarodnim kongresima i u stručnom tisku. Na I medjunarodnom kongresu za znanstvenu organizaciju rada u Pragu 1924. Jušić je član predsjedništva tog kongresa, a iste godine postaje i stalni delegat "Comité international pour l'organisation scientifique du travail" (CIOS) u Pragu. Na temelju svojeg rada i medjunarodnog ugleda u struci, Pavao Jušić je krajem 1925. izabran za redovitog člana Masarykove Akademije Prace (rada) u Pragu za skupinu gradjevno inženjerstvo. Svoje stare stručne veze s Češkom stalno produbljuje te postaje članom "Hospodářské jednoty v Praze" 1926. Iste godine postaje Jušić i član izvršnog odbora u "Délégation permanente international pour l'organisation scientifique du travail" u Ženevi.

Važnost Akademije rada (30), uloga znanstvenih metoda u primijenjenom radu (31) te pitanja medjunarodne organizacije rada (32), bila su pitanja koja je Jušić obradjivao s mnogo zalaganja i entuzijazma u domaćim stručnim časopisima. 1927. god. sudjeluje u radu III medjunarodnog kongresa za znanstvenu organizaciju rada u Rimu, a već iste godine djeluje u odboru za pripremu slijedećeg (IV) medjunarodnog kongresa za znanstvenu organizaciju rada, koji odbor je djelovao u Milanu. On dakako sudjeluje i na tom IV medjunarodnom kongresu, koji je 1928. održan u Parizu, gdje je Jušić bio i kongresni funkcioner.

Svoje iskustvo u medjunarodnim organizacijama na polju organizacije rada Jušić je nastojao prenijeti i u svoju domovinu. O tom pitanju on u lipnju 1927. na VIII godišnjoj skupštini Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata u Zagrebu podnosi pismeni prijedlog za osnivanje akademije rada i narodnog komiteta za znanstvenu organizaciju rada. Tom je prilikom i objavljen njegov rad "Medjunarodni pokret za naučnu organizaciju rada i naša država". Kao posljedica ove njegove inicijative u okviru Društva inženjera i arhitekata u Zagrebu osniva se 1927. pripremni odbor Akademija rada, a iste je godine i osnovan Jugoslavenski narodni komitet za naučnu organizaciju rada, čiji potpredsjednik postaje ing. Pavao Jušić. O osnivanju tog komiteta Jušić je izvijestio 1930. u svojem radu "Osnutak nacionalnog komiteta za naučnu organizaciju rada".

Kao nastavnik drž.srednje tehničke škole Jušić je djelovao do sredine 1934. i kao ovlašteni inženjer-arhitekt. U to je vrijeme izradio veći broj projekata obiteljskih stambenih i javnih zgrada, od kojih je vrijedno spomenuti ove: nadogradnja 3. kata glavne pošte u Zagrebu (1920), društvena dvorana sv. Jeronima u Zagrebu (1923), dva tipa dvokatnice i trokatnice velikih stambenih zgrada (1923) prema kojima je izgradjeno više takvih zgrada u Zagrebu, palača Prve hrvatske štedionice u Slavonskom Brodu (1922/24), palača Prve hrvatske štedionice u Celju (1923/25), zgrada za bilinogojstvo Maksimir, Zagreb (1926), Zavod za živinogojstvo, Zagreb (1926/28), gospodarske zgrade na fakultetskom dobru u Zagrebu (1929/30).

Projektantska djelatnost Pavla Jušića protegnula se i na Slavonsku Požegu za koju je 1930. projektirao zgradu internata niže gospodarske škole Savske banovine i adaptirao gospodarske zgrade. Nastavljajući svoj projektantski rad, Jušić projektira gospodarske zgrade banovinskog ribogojilišta u Turkovićima kod Ogulina (1930/31), zatim novo groblje u svojoj rodnoj Pleternici (1932), a iste godine i kupališni bazen na Kupi u Ozlju.

Arhitekt Jušić je svoju projektantsku djelatnost posebno usmjerio na gospodarske zgrade i objekte. Radi proučavanja tih pitanja izvršio je 1929. veće studijsko putovanje u Njemačku. Iz tog je područja objavio i svoj teoretski rad "Toplina i zrak u stajama" u godišnjaku Sveučilišta u Zagrebu 1929.

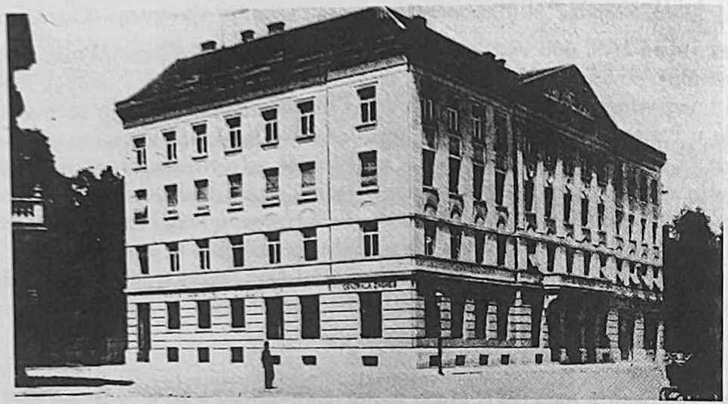

Palača Prve Hrvatske Štedionice u Brodu n/S.
(Projekt Pavla Jušića)

Za svoje projekte Jušić je više puta i nagradjivan u stručnim natječajima. Njegova publicistička aktivnost bila je opsežna i raznolika. Tako je tokom dvije godine obradjivao i objavljivao gradju za tehničku terminologiju (33).

U časopisu "Slobodna Tribuna" objavio je više članaka koji obradjuju organizaciju tehničkih istraživanja u Americi (1923), Masarykovu Akademiju rada u Pragu (1923), zatim potrebu i važnost Akademije rada (1923, 1924) za koju se Jušić posebno zalagao. U tom je časopisu pisao i o reformi administracije (34). Jušić je takodjer suradjivao u Časopisu "Jugoslavenski Lloyd", pišući o medjunarodnom pokretu za znanstveni rad (1926), o razvoju znanstvene organizacije rada (1927) itd..

Kao bivši češki student i poznavalac češke arhitekture, Jušić je napisao i stručni prikaz o toj arhitekturi (35). O tome je pisao i u "Obzoru" (1928), a članak o bosanskom narodnom graditeljstvu objavio je u "Jutarnjem listu" (1928), a o našim Pontiskim močvarama pisao je u "Novostima" (1938).

Svoja nastojanja na unapredjivanju rada Jušić je iznio na Medjunarodnom kongresu za tehničku znanost u Barceloni 1934. u referatu: "Apprentisage et chomage". Jušić je održao i niz predavanja o pitanjima znanstvene organizacije rada u poljoprivredi, o potrebi uvodjenja domaćih tehničkih normi, o proizvodnji i prodaji gradjevnog materijala.

Sredinom 1934. ing. Jušić je imenovan za školskog inspektora stručnih škola u Odjelu za trgovinu i industriju tadašnje Banske uprave Savske banovine. Na toj je dužnosti mnogo pridonio i izgradnji raznih stručnih škola u Hrvatskoj.

Nastavnička aktivnost Pavla Jušića nastavlja se medjutim i dalje jer je od 1925. pa do 1941. djelovao kao honorarni nastavnik na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu, gdje je držao kolegije: Opće graditeljstvo te Poljoprivredno i šumarsko zgradarstvo. Ove je kolegije preuzeo od dotadašnjeg profesora arh. Janka HOLJCA (1865-1936), redovitog profesora Tehničkog fakulteta i bivšeg gradonačelnika u Zagrebu (1910-1917) (13, str.48), autora

poznatog djela "Hrvatski gradjevni oblici" kojega je od 1904-1909. objavljivalo Hrvatsko društvo inžinira i arhitekata u Zagrebu (5, str. 108).

Na dužnosti inspektora, a kasnije pročelnika za stručno školstvo, ostaje Jušić uz izvjesne prekide od 1934. do sredine 1945. Njegovim zalaganjem u toj funkciji izgradjeno je više objekata koji su bili, a i ostali, od velike koristi za naše stručno školstvo i kulturu. Ovamo se izmedju ostaloga mogu ubrojiti izgradnja i adaptacija radionica drž.Obrtne škole u Zagrebu (1936), čime je Jušić u neku ruku nastavio djelo Hermanna BOLLÉA (Köln, 1845 - Zagreb, 1926), inicijatora, osnivača i prvog ravnatelja (1882-1914) ove izvanredno važne i korisne stručne škole, koja se u izvjesnom smislu može smatrati pretečom tehničkim fakulteta u Hrvatskoj.

Jušićevim zalaganjem postavljen je 1937. na bivšem Zagrebačkom Zboru u Martićevoj ulici (preteča današnjeg Zagrebačkog velesajma) Hrvatski paviljon, u kojem se izlagala hrvatska kućna radinost i narodni umjetnički obrt, za kojega je Jušić, kao Slavonac i Šijak, imao uvijek mnogo razumijevanja. U to su vrijeme (1937), takodjer njegovim zalaganjem i nastojanjem, sagradjene: čipkarska škola u Lepoglavi, zidarska škola u Crikvenici te neke druge stručne škole u Zagrebu i Karlovcu.

U siječnju 1946. Jušić odlazi u mirovinu, medjutim njegova se stručna aktivnost nastavlja i dalje, jer je on već u ožujku iste godine imenovan za honorarnog nastavnika Arhitektonskog odjela Tehničkog fakulteta u Zagrebu za predmete: Gospodarsko i industrijsko graditeljstvo (za arhitekte) i Zgradarstvo (za Kemijski i Rudarski odjel). Jušić tada nastavlja i svoju društvenu aktivnost. Na prvoj godišnjoj skupštini Društva inženjera i tehničara u Zagrebu 1946. izabran je za predsjednika Sekcije arhitekata, a na tu je dužnost bio biran pet puta uzastopce. Iz toga se vidi koliki je stručni i društveni ugled imao ing. Pavao Jušić medju svojim kolegama. Priznavajući njegove zasluge, Savez arhitekata Hrvatske i Savez arhitekata Jugoslavije izabrali su ga 1961. za zaslužnog člana. On je dvije godine (1948/49) bio i predsjednik Društva inženjera i tehničara Hrvatske (DITH).

Jušić je nastavio i sa suradnjom u stručnim časopisima, kao što su: "Arhitektura i urbanizam" (1951), "Čovjek i prostor" (36, 37 i 38) i "Gradjevinar".

Jušić je pored svoje velike aktivnosti u stručnim društvima imao mnogo smisla i ljubavi i za ostali kulturno-društveni rad. Kao bivši češki djak, on već 1913. postaje članom "Češke besede" u Zagrebu, čiji član, a poslije i počasni član (1959), ostaje do kraja života.

Oslanjajući se na svoje slavenske veze, uspostavljene još za vrijeme studija u Pragu, Jušić osniva 1928. u Zagrebu "Društvo prijatelja Lužičkih Srba". Ova slavenska manjina, koja sebe naziva "Serbja", živi i danas u Demokratskoj Republici Njemačkoj na prostoru izmedju Libereca u ČSSR i Berlina, a kulturno središte joj se nalazi u gradu Budyšin (Bautzen).

Jušić suradjuje u listu "Roshlad u Budyšinu (1956. i 1957), a u rukopisu su ostali vrijedni njegovi radovi o bibliografiji Jugoslavija - Lužice od XVIII stoljeća do danas te rad koji opisuje kulturne veze izmedju Jugoslavije i Lužica od XVIII stoljeća do najnovijih vremena. Jušić je bio dopisnim članom Společnosti prátel Lužice u Pragu, a Maćica Servska u Budyšinu izabrala ga je za svog počasnog člana.

Jušić dakako nije zaboravio niti svoju Pleternicu. Tu je bio član utemeljitelj Dobrovoljnog vatrogasnog društva (1937) i Obrtne zadruge (1938).

Ovom je prilikom zanimljivo istaći da je Pavao Jušić u vremenu izmedju dva rata mnogo pridonio medjusobnom povezivanju Požežana koji su tada živjeli u Zagrebu. On ovdje osniva "Šijački klub", koji je djelovao sve do 1946. a Jušić mu je bio predsjednikom. Na priloženoj fotografiji, koja datira negdje iz tridesetih godina, nalazi se tadašnji Upravni odbor Šijačkog kluba sastavljen od Požežana - Šijaka koji su tada živjeli u Zagrebu. To su bili: (gornji red

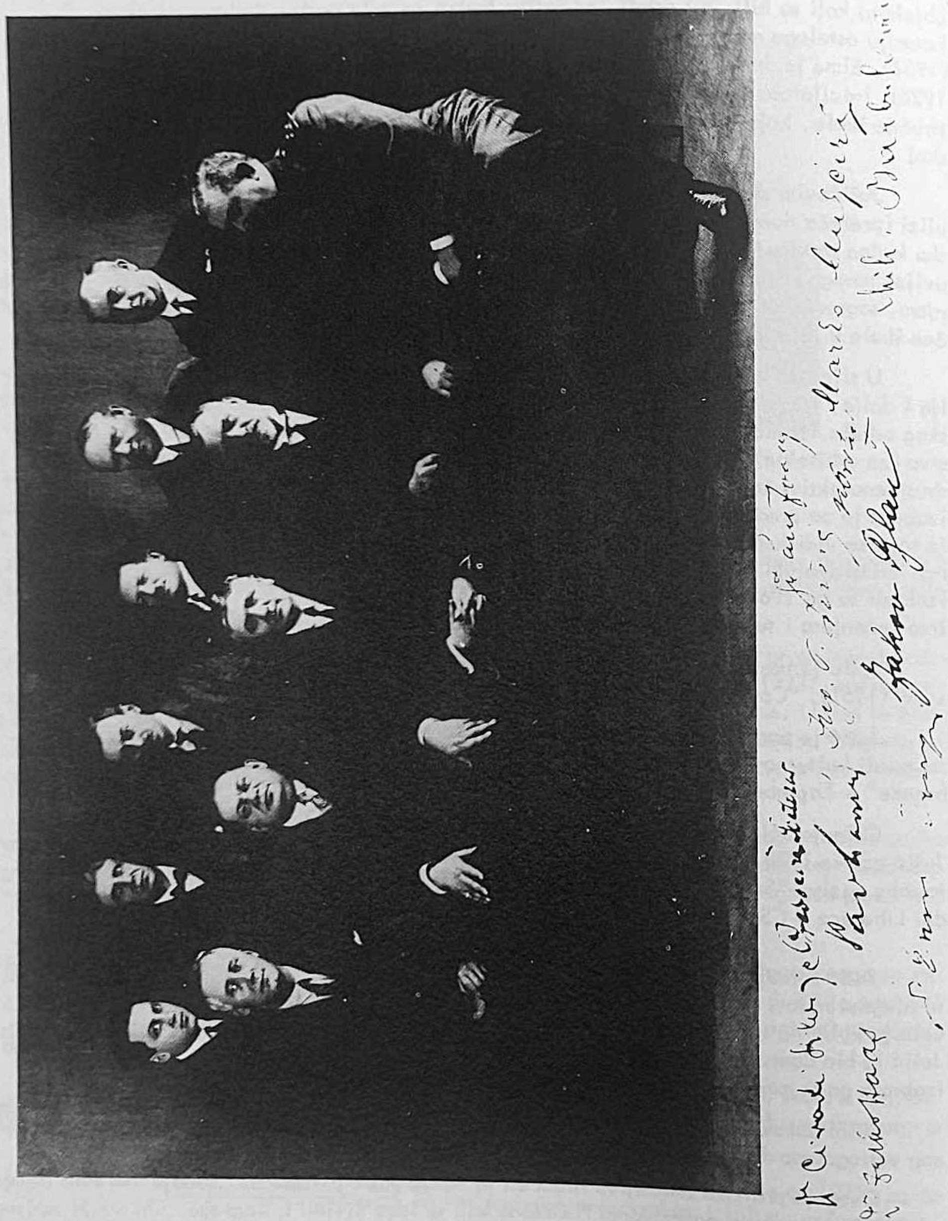

Upravni odbor "Šijačkog kluba" u Zagrebu

s lijeva nadesno): dr Žarko HAAS (1918), nepoznat, Svetozar PREDOJEVIĆ (1893), Jakob BLAU, Ivan FRANIĆ (1906), Marko MULJEVIĆ - potpredsjednik (1906).
(Donji red slijeva nadesno): dr Silvije CIRAKI (1914), Hugo PAVLINOVIĆ, ing.Pavao JUŠIĆ - predsjednik, Nikola PROTIĆ (1890), i Mihajlo BARBULOVIĆ.

Znak "Šijačkog kluba" u Zagrebu

Članovi kluba u Zagrebu s ponosom su nosili u zapučku svoj okrugli klupski znak s požeškim grbom na plavom polju okružen natpisom "Šijački klub u Zagrebu". Ovaj je klub uživao ugled i simpatije u Zagrebu, a okupljao je na svojim društvenim večerima i ostalim priredbama Požežane i njihove obitelji, te su se na taj način medjusobno upoznavali i održavali vezu i uspomenu na svoj šijački kraj i Požegu. Za sve je ovo dakako bio u velikoj mjeri zaslužan ing. Pavao Jušić, uvijek agilan, neumoran i prijazan.

Vjerojatno su njegova neiscrpna aktivnost i vedrina doprinijeli tome da je vrijedni prof ing.Pavao Jušić doživio lijepi broj godina. Umro je u Zagrebu 11. svibnja 1972. u 86. godini života.

E D U A R D   K Ü R S C H N E R   (1894-1967)

Podaci o obitelji KURSCHNER javljaju se u Slavonskoj Požegi 1894 (3, str.281). Tada je u taj grad došao iz Zagreba mladi pravnik i odvjetnik dr Eduard KÜRSCHNER st. (Kloštar Ivanić, 1863 - Slavonska Požega 1922), a supruga mu je bila Melanija KLEMENČIĆ. Požega je već tada bila važan upravni, prosvjetni i kulturni centar Slavonije i Hrvatske, povezan (od 1863) brzojavom, a od 1894. i željezničkom prugom s tadašnjim kulturnim i privrednim centrima monarhije. Od 1894. dr Eduard Kürschner, uz Dragutina KOVAČIĆA, dra Nikolu ŠOBATA

i dra Ladislava VIRAGA, djeluje kao odvjetnik u području sudbenog stola požeškog (39, str. 223, 17, str. 101). Dr E. Kürschner razvija u novoj sredini svestranu aktivnost, pa uskoro postaje gradskim zastupnikom, a od 1904. i gradonačelnikom grada Požege. Za njegovog načelnikovanja Požega se modernizira u mnogo pravaca. 1904. izvodi se telefonska mreža za 31 telefonsku postaju, a poslije se izgradjuje i električna centrala. Dr Kürschner uživa ugled i izvan Požege te postaje zastupnikom u zajedničkom Ugarsko-Hrvatskom državnom Saboru u Budimpešti (18, str. 4).

Naš Eduard Kürschner mladji, sin dra Eduarda, rodio se u Požegi 12. rujna 1894, dakle iste godine kada su mu roditelji došli u Požegu, koja će uskoro postati njihov grad. Edo je nakon završene pučke škole polazio osam godina staru i uglednu požešku Gimnaziju gdje je 1913. maturirao (7, str.141). Možda je malo i neobično da se taj abiturijent klasične gimnazije i sin odvjetnika još u tada tehnički ne baš razvijenoj Slavoniji odlučio na studij tehnike, studij za kojega u tadašnjoj Hrvatskoj još nije postojala odgovarajuća visokoškolska ustanova. Tehnička je visoka škola u Zagrebu osnovana naime tek 1919, iako je Društvo inženjera i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji sa svoje skupštine 1898. uputilo tadašnjem banu (1883-1903) Karlu KHUENU - HEDERVARYJU (1849-1918) "smjernu molbu za ustrojavanje inženjerskog odjela Visoke tehničke škole u Zagrebu" (40, str. 845). Edo je još kao gimnazijalac, već od 1908, putovao u razne zemlje Evrope, pa su nesumnjivo i ta putovanja, odnosno ono što je tada vidjao u svijetu, pobudila njegovu pažnju i zanimanje za tehniku koja se upravo tada nalazila u punom zamahu svog razvoja. Nesumnjivo je da je Kürschner već kao djak u požeškoj Gimnaziji dobio prve pobude za tehniku, a posebno elektrotehniku. Tome je neposredno doprinijela i tradicija dobrih nastavnika fizike na toj gimnaziji, za što nemalu zaslugu ima dr Oton KUČERA (1857-1931) koji je za vrijeme svog službovanja na Gimnaziji u Požegi (1886-1892) napisao više radova kojima je desetljećima oduševljavao za tehniku mlade generacije u Hrvatskoj. To posebno vrijedi za poznato i opsežno Kučerino djelo "crtice o magnetizmu i elektricitetu", kojega je 1891. izdala Matica hrvatska. Svrha i namjena toga, za tadašnju našu nerazvijenu stručnu literaturu, kapitalnog i uzornog djela nastalog u Požegi najbolje se može shvatiti iz Kučerinog predgovora: "..... pisac je ove knjige kušao da hrvatsku inteligenciju povede k spoznaji danas jamačno najvažnijih i najzanimljivijih dviju prirodnih sila: magnetizma i elektriciteta".

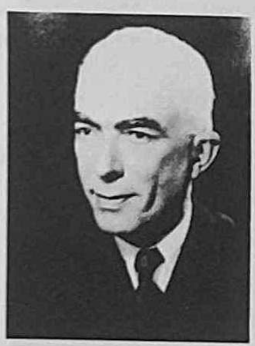

Eduard Kürschner, ml.

Na odluku o izboru studija Ede Kürschnera, kao i na odluke drugih njegovih vršnjaka, svakako je utjecala uzorna i širokim potezima koncipirana i objavljivana serija knjiga "Novovijeki izumi". Prvu i drugu knjigu ove serije objavila je Matica hrvatska 1882. i 1883, a autori su im bili Mijo KIŠPATIĆ (1851-1926), Bogoslav ŠULEK (1816-1895), Ivan ŠAH (1824-1904) i Ljudevit ROSSI (1850-1929). U trećoj knjizi objavljenoj 1910. već sudjeluje kao autor i Oton Kučera. Četvrta knjiga, koju su autori Stanko PLIVELIĆ (1868-1925) i Oton KUČERA namijenili isključivo pitanjima elektrotehnike, objavljena je upravo 1913, tj. one godine kada je Edo Kürschner maturirao. Posve je sigurno da su sve ove stručno-popularne knjige došle i u ruke mladog Ede Kürschnera, jer mu je otac bio u to vrijeme članom zakladnikom Matice hrvatske (41, str. 113).

Edo Kürschner u jesen 1913. odlazi na studij na Tehničku visoku školu u Pravu, ali ondje ostaje samo zimski semestar. Studij nastavlja na svjetski poznatoj Tehničkoj visokoj školi Berlin - Charlottenburg, osnovanoj 1879. Prema uzoru na takve visoke škole u Zürichu (1855) i Münchenu (1868). U skladu s propisima ove škole, Kürschner od listopada 1915. do listopada 1916. odlazi na obvezatnu jednogodišnju radioničku praksu, koju je obavljao u tvornicama strojeva u Berlinu i Grazu. Od listopada 1916. do listopada 1918. Kürschner ponovno studira u Charlottenburgu, a za vrijeme ljetnih praznika 1917. radi kao radnik - volonter u Gradskoj munjari u Požegi.

Nakon višemjesečne izrade diplomskog rada Kürschner je u svibnju 1919. postigao naslov diplomiranog inženjera na Elektrotehničkom smjeru Strojarskog odjela Tehničke visoke škole Berlin-Charlottenburg.

Od sredine pa do kraja 1920. Kürschner radi kao inženjer projektant u Berlinu - Siemensstadt, u tada vodećem poduzeću jake struje "Siemens - Schuckert", gdje stječe dragocjeno iskustvo na području projektiranja termoelektrana. Početkom 1921. prelazi u poduzeće "Jugoslavischer Lloyd AG" u Berlinu, gdje ostaje do sredine 1923. kao "Oberingenieur" u svojstvu šefa tehničkog odjela. Tu se bavi projektiranjem i dobavom strojarskih i elektrotehničkih uredjaja.

Za vrijeme boravka u Njemačkoj ing. Kürschner proučava i stručna pitanja svoje zemlje, a posebno ga zanima elektroprivreda. Svoje poglede i zapažanja o energetici objavio je 1923. u uglednom njemačkom stručnom časopisu "Elektrotechnische Zeitschrift" (ETZ) u članku pod naslovom "Die Elektrizitätswirtschaft Sudslawiens" (42). U tom članku Kürschner opisuje stanje proizvodnje ugljena u tadašnjoj Jugoslaviji te prikazuju razlog koji je doveo do nejednolikog iskorišćenja bogatih zaliha ugljena. On zatim daje podatke o potrošku ugljena prije prvog svjetskog rata na području Jugoslavije. Drugi dio članka obradjuje vodene snage, njihovu raspodjelu u zemlji, dotadašnju izgradnju i postojeće projekte. U zaključku daje u širokim potezima prikaz buduće elektroprivrede u Jugoslaviji.

Na temelju dotadašnjih stručnih iskustava ing. Kürschnera, Ministarstvo gradjevina SHS oslobodilo ga je 1923. polaganja državnog tehničkog ispita. Nakon gotovo desetgodišnjeg boravka u inozemstvu, Kürschner se krajem 1923. vraća u domovinu. Ovdje pristupa u "Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata - Sekcija Zagreb (45, str.46), a zapaženu stručnodruštvenu aktivnost razvija u "Klubu strojarskih i elektrotehničkih inženjera" (44). Ulazi u odbor za osnivanje Nacionalnog komiteta pogonskih snaga, vrlo aktivno sudjeluje u izradi "Mišljenja Udruženja inženjera i arhitekata - Sekcija Zagreb, o izgradnji hidroelektrane kod Krškog i opskrbi grada Zagreba električnom energijom", podupire nastojanja za osnivanje Biroa za narodnu tehničku normalizaciju te sudjeluje u pripremi Rezolucije o izradi vodnog zakona i elektrifikaciji zemlje. 1924. kraće vrijeme radi u tehničkom uredu "Tebin" u Zagrebu kao šef tehničkog odjela, medjutim iste godine zaposlen je u tvrtci "Orbis" u Zagrebu, u svojstvu šefa tehničkog odjela, gdje se bavi projektiranjem i dobavom električkih uredjaja.

U srpnju 1924. prisustvuje kao član jugoslavenske delegacije Prvoj svjetskoj konferenciji za energiju u Londonu, gdje je iznio referat pod naslovom "General rewiew od the power resources of Yugo-Slavia". Ovaj je referat objavljen u "Transactions of the First World Power Conference", Svezak I, London. Hrvatski prijevod tog referata tiskan je 1924. u "Tehničkom listu" u Zagrebu, br. 22. U ovom je listu objavljen iste godine i njegov članak o našoj proizvodnji željeza (43).

Početkom 1925. Kürschner definitivno napušta rad u trgovačko-projektnim organizacijama te se posvećuje samostalnom projektiranju, čime se s mnogo sigurnosti, iskustva i uspjeha bavio do kraja života. Djelovanje ing. Kürschnera bilo je zapaženo u tadašnjim stručnim i znanstvenim krugovima, pa je u ožujku 1925. izabran za honorarnog docenta na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu. Na toj školi predaje predmete: Opće strojarstvo I i II te Grijanje i zračenje (40, str. 860 i 865). To svoje djelovanje nastavlja i nakon što je ta škola, zaslugom tadašnjeg ministra prosvjete Stjepana RADIĆA (1871-1928), godine 1926. postala Tehničkim fakultetom i dijelom našeg najstarijeg Sveučilišta u Zagrebu osnovanog 1669, a reorganiziranog i proširenog 1884.

Pitanja proizvodnje i utroška energije uvijek su bila u prvom planu interesa ing. Kürschnera. Svoje poglede o tim problemima podrobno je izložio u opsežnom radu "Problem energije" (40, str. 1131). Ovdje on obrađuje i opisuje izvore energije, potrošnju energije, zatim razmatra izglede za budući razvoj potrošnje energije te razmatra pitanja gospodarstva energijom. Prikazujući put do sustavnog gospodarstva energijom, veoma realno i dalekovidno sagledava buduće potrebe u našoj zemlji. Kao pravi entuzijast svoje struke on ovaj svoj rad završava riječima: "Za izradu osnove i praktičnu provedbu gospodarstva energijom u Jugoslaviji trebat će mnogo sposobnih inženjera... koji će poznavati problem energije uopće, a napose pitanja sistematskog gospodarstva energijom u Jugoslaviji i koji će biti voljni, da se dadu na zajednički idealni rad, bez obzira na to, da li će im taj rad donositi neposredne lične koristi". Tko je poznavao Edu Kürschnera, taj po ovoj rečenici nedvojbeno može zaključiti da ju je doista napisao i duboko proživio čovjek koji svoje lične interese nije nikada gurao u prvi plan svog stručnog i društvenog djelovanja.

U teškim danima koji su nakon nekoliko godina nastupili za Sveučilište u Zagrebu, sudjeluje i Kürschner u borbi protiv posljedica tadašnjeg novog financijskog zakona, koji je posebno ugrozio opstanak novog Tehničkog fakulteta i Srednje tehničke škole u Zagrebu. Pored predavačke djelatnosti do kraja ljetnog semestra 1929. Kürschner nastavlja i dalje projektiranjem i vještačenjem na području elektrotehnike i strojarstva. Tako je on kao ovlašteni inženjer-projektant djelovao od 1925. pa slijedeće dvadeset i dvije godine. Kürschner je kao realan inženjer i uzoran projektant polagao veliku važnost i na stručne elektrotehničke propise koje je izvanredno dobro poznavao i primjenjivao. On je neposredno i predano surađivao na izradi prijevoda "Propisa Saveza njemačkih elektrotehničara" (VDE), koji je prijevod objavljen 1924. u izdanju Kluba strojarskih i elektrotehničkih inženjera u Zagrebu. Kürschner se u svojem projektantskom radu posebno posvetio električkim instalacijama. Ova svoja iskustva iznesao je u članku "Električne instalacije - izvedba, materijal i propisi", objavljenom u Spomenici prvog elektrotehničkog kongresa u Zagrebu (str.34).

Kao član Zagrebačke inženjerske komore i višekratni predsjednik njezine stručne sekcije električara, Kürschner zastupa interese ove struke i oštro se protivi povlasticama koje su tada uživali strani stručnjaci u Jugoslaviji. Veoma aktivno sudjeluje u izradi prijedloga zakona o elektrifikaciji u Komisiji za elektrifikaciju Savske banovine. Ova su nastojanja ostvarili nešto kasnije (1937) profesori Tehničkog fakulteta u Zagrebu Miroslav PLOHL (1881-1939) i Juro HORVAT (1882-1954) osnivanjem Banovinskog elektrotehničkog poduzeća (BEP) u Zagrebu, pretečom današnje Elektroprivrede u Hrvatskoj.

Ing. Kürschner je 1938. kao delegat Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata sudjelovao na XX kongresu Čehoslovačkog elektrotehničkog saveza u Pragu, gdje je održao referat "Značenje elektromotora u narodnoj privredi" koji je i otisnut u Zborniku tog skupa. Krajem 1947. Kürschner nastupa dužnost stručnog referenta u Glavnoj direkciji ugljena Generalne direkcije ugljena, u Ministarstvu rudarstva u Zagrebu. Ovdje se do 1952. bavio projektiranjem i konstrukcijom strojarskih i elektrotehničkih postrojenja namijenjenih našim ugljenokopima. U rujnu 1952. Kürschner se pun stručnog iskustva i znanja vraća ponovno nastavi, i postaje nastavnikom na Tehničkoj školi u Zagrebu, gdje kao izvrstan pedagog i predavač ostaje do 1959. kada odlazi u mirovinu.

Pored ove svoje dužnosti Kürschner nalazi vremena i za rad u Elektrotehničkom društvu Hrvatske (EDH), gdje pokreće osnivanje Tehničke komisije za dodjeljivanje znaka kvalitete za elektrotehničke proizvode široke potrošnje. Nakon osnivanja te komisije 1957. on postaje njezinim potpredsjednikom, a zatim i predsjednikom sve do 1962. Istovremeno je i predsjednik Stručnog odbora za rasvjetu i Stručnog odbora za gromobransku zaštitu EDH, a takodjer je urednik rubrike "Elektrotehnički aparati za široku potrošnju, instalacioni materijal, rasvjetna tehnika" u časopisu "Elektrotehnika" u Zagrebu.

Teško bi bilo nabrojiti mnoge izvedene elektrotehničke projekte ing. Kürschnera, među koje se mogu ubrojiti mnoge transformatorske stanice, elektrane, niskonaponske mreže, a posebno električne instalacije u velikim objektima, kao što su, na primjer, bolnica Klenovnik; Zavod za socijalno osiguranje, Zagreb; Hrvatski kulturni dom, Sušak; TV odašiljač Sljeme, Hrvatsko narodno kazalište, Dramsko kazalište i kazalište "Komedija" u Zagrebu itd.. U svojem projektantskom radu nije Kürschner zaboravio i svoju Požegu i njezinu hidroelektranu.

Mirovina, dakako, nije mogla zaustaviti nesavladivi elan i stvaralačku želju ing. Eduarda Kürschnera. Bio je aktivan u stručnom a jednako tako i u društvenom radu gotovo do svoje smrti 11. studenog 1967. u Zagrebu.

L i t e r a t u r a :

1. BALIĆ, M.: Slavonska Požega, grad bogatog kulturno-prosvjetnog naslijeđa. Društvo prijatelja starina, Valpovo 1977.
2. KEMPF, J.: Požega. Požega 1910.
3. BUTURAC, J.: Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. JAZU, Zagreb 1967.
3. BOSENDORFER, J.: Crtice iz slavonske prošlosti 1910.
5. ..... : Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925. Zagreb 1925.
6. Institut za jezik: Leksik prezimena SR Hrvatske, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1976.
7. ..... : Almanah gimnazije u Slavonskoj Požegi. Slavonska Požega 1970.
8. ..... : Naše župe požeškog kraja (VII) Slavonska Požega 1968.
9. ..... : Hrvatska enciklopedija. Hrvatski izdavački bibliografski zavod. Zagreb 1942.
10. POPARIĆ, B.: O pomorskoj sili Hrvata i o rimskim liburnama. Zagreb 1899.
11. DADIĆ, Ž.: Marko Antun Horvatović. "Priroda", Zagreb 1974, (LXIII), 10, str.306.
12. ..... : Šumarska nastava u Hrvatskoj (1860-1960) Zagreb 1963.
13. ..... : Ko je ko u Jugoslaviji. 2. izdanje Zagreb 1928.
14. STANOJEVIĆ, St.: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Bibliotrafski zavod dd. Zagreb 1929.
15. ..... : Akademičke oblasti, osoblje, red predavanja u kr. Sveučilištu Fr.Josipa I u Zagrebu u ljetnom poljeću 1912/13. Zagreb 1913.
16. ..... : Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. Spomenica akademijskog savjeta. Zagreb 1925.
17. ..... : Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1917. Zagreb 1917.
18. ..... : Isto za god. 1918.
19. ..... : 40-godišnjica Poljoprivrednog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 1919/1920 - 1959/1960. Zagreb 1960.
20. ..... : Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1969. Svezak II.
21. ..... : Univerzitetske vlasti i red kolegija u univerzitetu kraljevine Jugoslavije u Zagrebu u zimskom semestru 1934/35. Zagreb 1934.

22. SETINSKI, V.: Provodjanje melioracija po zakonu o komasaciji zemljišta. Preštampano iz "Agronomskog glasnika", Zagreb 1932, br. 3.

23. SETINSKI, V.: Neue Grundlagen der Lehre über Dränungen. Zagreb 1930.

24. SETINSKI, V.: O protjecanju vode kroz tlo. Poljoprivredna znanstvena smotra, Zagreb 1951, br. 14, str.17-62.

25. SETINSKI, V.: Meine Dräingrundlagen und das Gesetz von Darcy. Bodenkundliche Forschungen. 1935. Bd.IV, No.3, str. 269-315.

26. SETINSKI, V.: Das Gesetz von Darcy und die Bestimmung der Dränentfernung. Bodenkundliche Forschung. 1937. Bd.V, No. 3, str. 193-199.

27. SETINSKI, V.: Neue Formeln zur Berechnung der Ergiebigkeit von Brunnen. "GWF Das Gas- und Wasserfach". 80(1937). H.45. str.810-815.

28. SETINSKI, V.: Vodno graditeljstvo u Šumarstvu. (Udžbenik) Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb 1942. 343 str.

29. "Viesti" Društva inžinira i arhitekata, Zagreb 1913.

30. JUŠIĆ, P.: Za Akademiju rada. Tehnički list. Zagreb 1928, br. 8

31. JUŠIĆ, P.: Naučne metode temelj primjenjenog rada. Tehnički list. Zagreb 1924, br.17.

32. JUŠIĆ, P.: Medjunarodna organizacija rada i mi. Tehnički list. Zagreb 1926, br. 22.

33. Tehnički list. Zagreb 1920 - 1922.

34. JUŠIĆ, P.: O reformi administracije metodama naučne organizacije rada. Slobodna Tribuna, Zagreb 1927, br.734, 735, 736.

35. JUŠIĆ, P.: Pregled suvremene čehoslovačke arhitekture. Tehnički list. Zagreb 1928, br.6.

36. JUŠIĆ, P.: 50-godišnjica osnivanja kluba hrvatskih arhitekata. Čovjek i prostor. Zagreb 1956, br. 56.

37. JUŠIĆ, P.: Tri portreta: arh. Herman Bollé, arh. Viktor Kovačić i arh. Hugo Ehrlich. Čovjek i prostor. Zagreb 1957, br. 57.

38. JUŠIĆ, P.: Dva portreta: Ing.arh. Josip Pičman i ing.arh Milovan Kovačić. Čovjek i prostor. Zagreb 1957, br. 58.

39. ..... : Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1895. Zagreb 1895.

40. ..... : Spomenica Tehničkog fakulteta (1919-1929), Zagreb 1929.

41. ..... : Izvještaj Matice hrvatske za godinu 1913. s imenikom članova. Zagreb 1914.

42. KÜRSCHNER, E.: Die Elektrizitätswirtschaft Südslawiens". Elektrotechnische Zeitschrift (ETZ), Berlin 1923. str. 382-386.

43. KÜRSCHNER, E.: Prilog pitanju naše proizvodnje željeza. Tehnički list. Zagreb 1924.

44. FILIPOVIĆ, B.: In memoriam Eduard Kürschner. Elektrotehnika. Zagreb 1968, br. 1, str. 63-64.

45. ..... : Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata - Sekcija Zagreb, 1878 - 1928. Zagreb 1928.

Prof. dr Vladimir MULJEVIĆ
Elektrotehnički fakultet
Zagreb, Unska ul. bb.

POLJOPRIVREDNICI POŽEŠKOG KRAJA

Ivan KOVAČEVIĆ*
Radomir RADOVANLIJA
Petar SMOLJANOVIĆ

*MILAN TURKOVIĆ (1857-1947)

Prilikom obilježavanja 120. godišnjice rodjenja i 30-godišnjice smrti Milana TURKOVI-
ĆA 1977. godine, prije svega treba imati u vidu vremensko razdoblje djelovanja i dublji smi-
sao polučenih uspjeha, kako za tadašnja, tako i za današnja dostignuća. Cilj ovoga prikaza
jest da dokumentira značenje ličnosti Milana Turkovića u privrednom razvoju Požeštine i naše
zemlje u cjelini.

1. Djetinstvo i obrazovanje

U obitelji Vjenceslava i Ivane rodjene AMSEL 4. veljače 1857. godine rodio se Milan
Turković u Karlovcu. Porijeklom iz Kraljevice u Hrvatskom primorju, Vjenceslav Turković je,
radeći na poslovima otpreme drva iz kontinentalnih u primorske luke, došao u Karlovac 1848.
godine kao organizator prijema i transporta hrastovine i ostale drvne robe. Zakonom od 5.7.
1850. u Vojnoj krajini vlasništvo zemljišta prelazi potpuno u ruke krajiških općina. Šume i
pašnjaci postaju zajedničko vlasništvo krajiških mjesnih općina. Drvo hrastovine bilo je na po-
nudu u većim količinama i ujedno tražena roba na domaćim i evropskim tržištima. Od 1871.
do 1881. Vojna krajina je razvojačena (11). Tako je Milan Turković rodjen nakon zakonskog
ukidanja feudalnog odnosa, ali ni patenti od 1853. i 1857. nisu uspjeli riješiti najosjetljivija
pitanja.

Milan Turković polazi najprije krajiške škole. Svako ljeto provodi praznike na moru u
Kraljevici. Star svega 13 i pol godina putuje očevim brodom morem za Odesu i vraća se nat-
rag Dunavom. Zatim polazi Trgovačko nautičku akademiju u Trstu. Nakon dobrovoljnog obav-
ljanja vojne dužnosti uključuje se u poslove svoga oca i putuje brodovima u London, Philadel-
phiju, New York, zadržavajući se kraće vrijeme u Engleskoj. Zatim radi u Beču neko vrijeme
i po vlastitoj želji vraća se natrag u Hrvatsku. Tako dobiva uvid u razvoj kapitalističkih odno-
sa u svjetskim okvirima toga vremena (14).

2. Samostalan posao na eksploataciji šumskih sastojina

U krajiškim šumama na obalama Save preuzima samostalno poslovanje u Lipovcu kod Mo-
rovića. Zatim proširuje poslove na Vrbanju i Bošnjake. Sa svega 22 godine starosti u samostal-
nom poslu daje prednost mladoj radnoj snazi uz koju neprestano radi i sam u svim fazama pos-

lovanja. Kontrolom nad svakim postupkom u ukupnom procesu postepeno izabire najbolje radnike. Kada ga je otac Vjenceslav poslao da ode u Kutjevo na procjenu sastojina i gospodarstva u cjelini, imao je ogromno iskustvo i probranu radnu snagu. Milan je izvršio temeljit pregled ukupnog starog feudalnog gospodarstva, s posebnim uvidom u momentalnu i potencijalnu ekonomičnost financijskog poslovanja. Rezultate svoga rada predočuje predstavnicima kompanije Turk - Turković. Naukovnoj zakladi kao vlasniku tadašnjeg gospodarstva predana je 1882. godine zapečaćena ponuda na iznos 1,350.000 forinti. To je bila najbolja medju ukupno tri ponude. Od ostale dvije prvu su dali trgovci iz Beča i Budimpešte, a drugu Societé d'importation de chêne iz Pariza. Osim visine ponude kompanija je bila i domaćeg porijekla pa je i s te strane zaslužila veću pažnju.

Već je u tome puno značenje trogodišnjeg rada i života Milana Turkovića u surovim radnim uvjetima, gdje je u nekoliko navrata tek izbjegao smrt. Zasluga je Milana Turkovića da je sa svega 25 godina života samostalno preuzeo ovo gospodarstvo u želji da ga podigne na uzoran stupanj umjesto da ga iscrpi samo u spekulativne svrhe.

Milan Turković

3. Izgradnja naprednog poljoprivrednog gospodarstva

Samo dosljedna i u praksi očeličena ličnost bila je u stanju da izvrši bitan zaokret u izmjeni sistema gospodarenja u pretežno šumskom gospodarstvu, jer je okolno stanovništvo već stoljećima uživalo segregirane šume (12). Otpor činovnika, kojima nije išlo u račun da se išta mijenja u Kutjevu, nužno je tražio oslonac na vlastitoj radnoj snazi koju je Milan Turković doveo sobom iz krajiških radilišta.

Veći zamah sputavala je prometna situacija tadašnjeg Kutjeva. Željeznice su tada postojale kod Siska, Barča i Broda. Tek 1894. izgradjena je željeznička pruga od Nove Kapele Batrine do Našica, s odvojkom od Pleternice do Požege. Pruga je prolazila rubom kutjevačkog gospodarstva uz potok Londju. Tada je omogućena sigurnija povezanost s tržištem prilikom eksploatacije šuma, podizanja i usmjeravanja sistema gospodarenja.

3.1. Eksploatacija šumskog gospodarstva

Unutar ukupne površine preuzetog gospodarstva od 25.283 k.j. bilo je 20.795 šuma (82%) i 4.487 poljoprivrednih površina (18%). Prema tome je razumljivo da je Milan Turković najprije poduzeo čiste sječe sastojina na svim lakše pristupačnim položajima. To je bio prvi izvor sredstava za rekonstrukciju sistema gospodarenja. (

3.1.1. Šume

Glavne su bile sastojine hrasta i bukve. Na pojedinim predjelima ranije su podsadjivani kestenici. Nakon eksploatacije sastojina postavio je nov način sadnje i uzgoja mladih šuma unoseći one bržeg i većeg proizvoda. U šumskom rasadniku uzgajane su sadnice za podsadjivanje. Osim toga, utrošene su velike količine žira i pitomog kestena za sadnju u pripremanom tlu. Tako je od 1882. do 1906. potpuno izmijenjena slika šuma time što su neke sastojine ostavljene da dodju u stanje potrebne dozrelosti. Takvo tretiranje novih i starih šuma stvorilo je kod okolnog stanovništva drugi odnos prema sastojinama. Nalazeći ovdje neposredan i siguran posao i zaradu, stanovnici su shvatili da iz šuma brani od različitih nepogoda.

3.1.2. Kamenolomi

Kao iskusan privrednih Milan Turković je povjerio ispitivanje geološke gradje ovih terena tadašnjim najjačim stručnjacima ove struke, i to prof.dru Dragutinu GORJANOVIĆU-KRAMBERGERU i prof.dru Miji KIŠPATIĆU na Sveučilištu u Zagrebu. Da li je Milan Turković znao za tragove nalazišta zlata u pijescima Kutjevačke rijeke, koji su zapaženi prije i poslije njega, nije poznato, kao ni to da li je trebalo nešto više reći o rezultatima rada pozvanih znanstvenika.

Analiza geološkog stanja Krndije daje uvid u nalazišta erupcije bazalta. Tom prilikom prikazane su nalazišta granita, kao odličnog gradjevinskog materijala, nad Kutjevom. To se odnosi takodjer na amfibolni gnajs, litavac i mramor, što su ga nesumnjivo koristili već Rimljani. Utvrdjeni su bijeli, kredasti i mekani lapori, koji predstavljaju odličan materijal za proizvodnju cementa.

3.1.3. Lovstvo

Unutar preostalih još neiskrčenih šuma zapažena je važnost lova. Sistematskim uzgojem treba razviti ovu privrednu granu do stupnja stabilnosti i isplativosti.

Najprije je bilo potrebno prići uništavanju pernatih i dlakavih grabežljivaca. To je bilo izvršeno najrazličitijim načinima borbe. Tada se prišlo napučivanju lovišta plemenitom divljači uz dobru lovačku organizaciju. Najprije su razmnoženi jeleni šarenjaci i fazani. Lovišta su zapremala prostor od 50.000 k.j., s time da je oko polovina na vlastitom posjedu gospodarstva. Dobrom organizacijom lovačkih društava smanjen je broj lovokradica. Uredjeno lovište i briga za tamanjenje grabežljivaca, uz organizaciju hranilišta za slučaj pojave vremenskih nepogoda, može dati punu opravdanost ovoj privrednoj grani većih razmjera.

Na taj je način Milan Turković potakao razvoj suvremenijih oblika korištenja područja gospodarstva u Kutjevu i u širim područjima Slavonskog sredogorja. Tamo gdje je obavljena čista sječa, na povoljnijim položajima izvršeno je koloniziranje rasprodajom zemljišta vlastitoj radnoj snazi i samostalnim proizvodjačima. Tako su nastala sela Milanlug, Draganlug, Zdenkovac i druga.

3.2. Izgradnja poljoprivrednog gospodarstva

Ratarska i stočarska proizvodnja bila je organizirana na četiri veće ekonomije. Od ovih je bila najveće Ferovac na 1.500 k.j. Zatim po veličini dolaze: Brijest (1.037 k.j.), Ivandvor - Gradac (915 k.j.) i Vlajevac (900 k.j.). Posljednja je bila uz željezničku prugu izmedju Čaglina i Lješkovice i zato je kolonizirana rasprodajom na 40 obitelji. Na ekonomijama Ferovac i Brijest postojale su tvornice žeste kapaciteta 2.490 hl. Ovdje je preradjivan vlastiti kukuruz, krumpir i ječam. Sporedni proizvodi korišteni su za tov goveda. Uzgajale su se krave za proizvodnju mlijeka. Ono je preradjivano u maslac, sir i drugo. Doprema hrane za stoku i obrada oranica obavljala se konjskom spregom.

Na ekonomijama je postojala stručno osposobljena i stalna radna snaga. Ekonomije su povezane medjusobno i s centralom vlastitim telefonskim vodom. Ova gospodarstva u cjelini bila su u punom pogonu 1906. godine. Obraćajući bitnu pažnju na voćnjake i vinograde, ekonomije su rasprodane od 1910. do 1914. godine.

3.2.1. Voćnjaci

Voćnjaka uopće nije bilo unutar kupljenih površina za vrijeme preuzimanja gospodarstva. Primorsko ili još dalje bunjevačko porijeklo Turkovića i obavljena putovanja po različitim zemljama i kontinentima utjecali su na stvaranje vizije o industrijskom voćarstvu kao orijentaciji privredjivanja na ravnim i blagovalovitim položajima nakon krčenja šuma, odnosno pripreme tla za tako intenzivno gospodarenje.

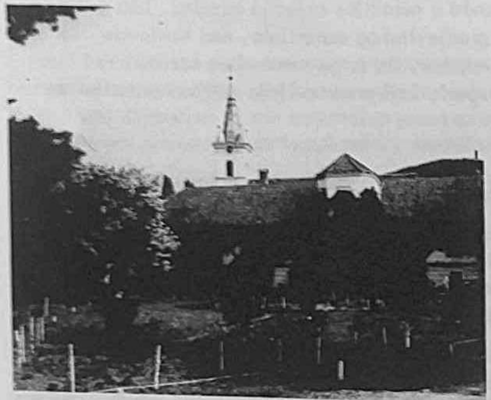

Od svog osnutka 1232. godine dobro u Kutjevu je danas živi svjedok sedam i pol stoljeća prošlosti ovog kraja i ukupne Požeštine, kako to pokazuje perivoj za ovo spomen-obilježje.

Za vrijeme izgradnje i uhodavanja gospodarstva ovdje je bilo središte objedinjenih posebnih poduzeća.

Prije svega, bilo je potrebno osnivanje rasadnika za uzgoj zdravih i točno odredjenih sorata podvrgnutih stalnom izboru. U tu je svrhu valjalo podignuti sortimentne voćnjake sa 603 različite odlike jabuka, krušaka, šljiva, kajsija, trešanja, višanja, oraha i jagodastog voća. Uzimanje kalem-grančica od takvih stabala omogućilo je uzgoj sadnica u traženim i dovoljnim količinama.

Tako je proizvedeno i zasadjeno 247.306 sadnica. Od ovih je 89,7% bilo formirano kao grmoliko stablo i kordonac a 10,3 % kao visokostablašice. Ove su zasadjene na šest plantaža, od kojih je bila najveća Draganlug sa 170.002 sadnice na 497 ha. Ovo je bila jedna od najvećih i najmodernijih plantaža u tadašnjoj Evropi. Medju vrstama bila je najbrojnija šljiva sa 132.154 stabla.

Prema tome, sadnja voćnjaka u vremenu od 1897. do 1906. označavala je korjenitu promjenu u sistemu gospodarenja na ovim područjima.

3.2.2. Vinogradi

Zahvat na proširenju površina pod vinogradima u doba napada filoksere u svjetskim i domaćim prilikama predstavlja izuzetan zahvat, sličan onome u voćnjacima. U grčevitom traženju izlaza, u vrijeme dok je nabavka američke podloge bila potpuno neostvariva, ipak je uspjelo pronaći nekoliko robustnih velikolisnih Riparia-tipova. Pojava filoksere utvrdjena je u Kutjevu 1900. godine. To je značilo lakšu mogućnost nabavke američkih podloga za obnovu vinograda u Kutjevu.

Prilikom preuzimanja kupljenog dobra u Kutjevu, ovdje je bilo samo 26 k.j. pod starom evropskom lozom. Nakon osiguranja potrebnog broja podloge američke loze, ukupna površina vinograda do 1906. godine iznosi 72,6 ha. Unutar ove je bilo 45,2 ha na američkoj podlozi i

27,4 na evropskoj. Time su vinogradi ušli u doba prve regeneracije vinove loze, ne samo u Kutjevu nego i u Požeštini kao cjelini.

3.2.3. Podrumarstvo

Kada je nastao kutjevački podrum, nije poznato. Da li su ga izgradili cisterciti prilikom svoga dolaska u Kutjevo 1232. godine ili kasnije, nije poznato. Milan Turković je zapisao da je prilikom preuzimanja dobra nadjen podrum u relativno dobru stanju. Do 1906. godine uredjen je tako da je u njemu mogla biti preradjena cijela berba.

U četiri električno rasvijetljena podruma bilo je mjesta za oko 8.000 hl vina, i to u hrastovim bačvama veličine od 6 do 60 hl. Godine 1904. ugradjena je u zemlju betonska cisterna obložena staklom veličine 525 hl, nabavljena iz Švicarske.

Ukupan proces prerade je mehaniziran. Vino je njegovano pod nadzorom sposobnih vinara. U pecari preko Kutjevačke rijeke preradjivan je trop, kom, šljive i drugo voće (16).

3.3. Pregled isplativosti poslovanja

Pregled razvoja ukupne djelatnosti organizirane cjeline gospodarenja u Kutjevu, od eksploatacije šumskih sastojina, ulaganja u izgradnju novih objekata do registriranja rezultata poslovanja, predstavlja posebno opsežnu studiju ne samo za konkretno stanje nego i za našu znanost u cjelini. Ovdje je moguće dokumentirati samo osnovne pokazatelje o pristupu i načinu utvrdjivanja materijalnog stanja za pojedinosti i cjelinu.

3.3.1. Knjigovodstvo

Pregled isplativosti poslovanja omogućuje uhodano dvostruko knjigovodstvo, usavršeno američkim dnevnikom, tako da se svaki objekt koji predstavlja samostalnu gospodarsku jedinicu vodi kao poseban račun s nizom podračuna. Svaka gospodarska jedinica čini izdvojeno poduzeće sa bilancom poslovanja.

Rezultati svih gospodarskih jedinica sabrani su u glavnoj knjizi cijele privredne organizacije. Tako je moguće imati uvid u cjelokupno poslovanje, od ulaganja do postizavanja rezultata privredjivanja.

3.3.2. Grane privredjivanja

Ukupno gospodarstvo podijeljeno je na četiri privredne cjeline, i to: šumarstvo, šumski poslovi, ratarsko-stočarska proizvodnja, voćarsko-vinogradarsko-podrumarska proizvodnja. Unutar svake od tih cjelina posebno se vode pojedini objekti i mjesta troškova. Prema tome su razlikovane dvije šumarske i poljoprivredne skupine sa po dvije cjeline.

Unutar šumarstva šuma se njeguje kao i svaka kultura. Točno se vodi račun o svakom kubiku drva koji ode iz šume, poseban je račun mladih zabrana i šuma. Šumski rasadnik pokazuje cijenu koštanja sadnice do presadjivanja u šumu. Posebno se vode izdaci za postavljanje mladih sastojina, za njegu i čuvanje sve do sječe.

Lovstvo, ribogojstvo, ciglane, krečane, kamenolomi i uzgoj vrba imaju svoje račune. U šumske poslove ubrajaju se ulaganja za pilane, šumske željeznice, proizvodnju dužica, gorivog drva, drvnog ugljena i otprema većinom na vanjska tržišta. Svi ti poslovi imaju posebne račune. Tako se obradjuju ratarsko-stočarske proizvodnje kao i voćarsko-vinogradarsko-podrumarski kapaciteti.

3.3.3. Rezultati poslovanja

Za razliku od ulaganja do prve godine donošenja roda, svaki voćnjak ili vinograd se prenosi na poseban račun, gdje se registrira ulaganje u odnosnoj vegetaciji i ubrani prihod, kao glavni i sporedni proizvod. Tako se tokom godine i na kraju svake vegetacije ima stalan uvid u poslovanje za otplatu ulaganja i pokriće obrtnih sredstava. Na osnovi polučenih uspjeha radnik polučuje osnovnu i dodatnu visinu dogovorene zarade (15).

4. Rasprava

Stvaralaštvo Milana Turkovića prestalo je smrću dana 18. rujna 1947. godine u Sušaku. Doživio je 91. godinu života. Izneseni podaci dokumentiraju u osnovnim linijama samo djelovanje tokom prve polovice životnog puta kada je ostavio iza sebe izrazito jasan trag u pokretanju privredne revolucije Požeštine krajem prošlog i početkom našeg stoljeća.

U prijelomnom vremenu naše povijesne težnje za oslobodjavanjem od stranih utjecala i za osamostaljivanje iskonsko vlastite djelatnosti našeg čovjeka i društvene zajednice u cjelini, Milan Turković predstavlja zanimljivu ličnost, kako neposrednog stručnog radnika, tako organizatora i smjelog vizionara u povećanje proizvodnosti uloženog rada kao preduvjeta za izgradnju boljih životnih sadržaja (5) pojedinca i generacija.

Pored intenzivnog rada u praksi na razvoju sistema gospodarenja, objavio je 1676 tiskanih stranica u 34 objavljene radnje, većinom u vlastitoj nakladi. Osim toga, stvorio je bogatu knjižnicu, arheološku zbirku dragocjenih materijala. Dao je prilog poznavanju daleke prošlosti, kako Kutjeva, tako i Požeštine odnosno drugih krajeva naše zemlje.

Njegovu veliku želju da ostane priseban i neposredno poduzetan izmedju ostalog najbolje osvjetljuje namjera da udje u tragove svoje obitelji u ranijim povijesnim rasponima. To čini takodjer zato da zadrži "aktivnost duha, svježinu i volju za život", kako navodi prilikom objavljivanja utvrdjenog gradiva za 80-godišnjicu na Sušaku (14).

Nakon brojnih uzastopnih sjednica Kraljevske Hrvatsko-Slavonske i Dalmatinske vlade u Zagrebu o poteškoćama gospodarenja i gubicima dobra u Kutjevu, donesen je 1875. godine "Zakon o rasprodaji nepokretnog vlasništva Hrvatsko-Slavonskih zaklada". Medjutim, objavljena dražba 1880. godine nije mogla biti provedena, jer nije odgovarala običajnim uvjetima kod prodaje većih objekata. Tako je trebalo proći pune dvije godine da se tek 1882. godine raspiše nova rasprodaja dobra u Kutjevu za koju je pripremio ponudu Milan Turković.

Za svoja stvaralačka pregnuća Milan Turković postiže brojna priznanja od bana Kraljevine Slavonije, Hrvatske i Dalmacije zato što je kratko vrijeme nakon preuzimanja dokazao, suprotno ranijim bezizlaznim situacijama, da se ovdje može vrlo uspješno razviti intenzivno gospodarstvo.

Dekretom izdanim u Parizu Milan Turković postaje "Vitez francuskog reda počasne legije godine 1901". Zato je razumljivo da je Milanu Turkoviću i njegovim potomcima podijeljeno 1911. godine "Dostojanstvo baruna s pridjevkom Kutjevski", kao visoko priznanje onog vremena za odličan rad na polju javnih posala i narodnog gospodarstva u cjelini (13).

Medjutim, Milan Turković je i dalje ostao dosljedan sebi. Nakon toga što je postavio i uhodao normalno poslovanje svojim suvlasnicima i dobro obučenoj radnoj, snazi Milan Turković vodio je brigu o ukupnim zahvatima i samo kao najstariji član ("senior") davao sugestije na upućena pitanja iz neposredne prakse.

Prigodom godišnjica Milan Turković prima iz Kutjeva pismene čestitke i opsežne izvještaje o postignutim uspjesima. Obično u odgovoru daje svoje sugestije za daljnji rad. To znači da su odgovorni predstavnici poduzeća djelovali samostalno. Pri tome su bili odgovorni kako svim suvlasnicima, tako i Milanu Turkoviću.

Istodobno je Milan Turković bio dugogodišnji predsjednik Gospodarskog društva u Zagrebu sve do 1933, kada ga je na toj dužnosti zamjenio sin Zdenko Turković. Uz to je Milan Turković obavljao doživotno dužnost predsjednika Jugoslavenskog šumarskog udruženja u Beogradu. Za ovo i ukupno društveno djelovanje podijeljena su mu brojna odlikovanja i spomenice za ukupnu aktivnost i životno djelo.

Prema tome, u svim životnim razdobljima Milan Turković je bio nepresušni izvor ideja, svestrane aktivnosti i stalno svesrdan pokretač svega onoga što obećava našoj društvenoj zajednici uspješnije dane i viša dostignuća (6).

Svojim pothvatima u radnom zanosu Milan Turković je dao poticaje za regrutiranje radne snage omogućavajući uz redovnu odredjenu zaradu i besplatnu liječničku pomoć u slučaju potrebe. Za razvijanje društvene djelatnosti nabavio je instrumente za tamburaški zbor, kojim su raspolagala radnička društva samostalno. Prema tome je dao poticaje za kulturno uzdizanje radnika u poljoprivredi toga vremena.

Promatrajući pokretačku snagu djela Milana Turkovića iz prilika našeg vremena, treba imati na umu da je upravo u Kutjevu središte Poljoprivredno prehrambenog kombinata, kao samoupravne organizacije za cijelu Požešku kotlinu, od 1964. godine. U sadašnjem napretku ove organizacije, s vrijednošću godišnje proizvodnje od 422 milijuna dinara postignutim u 1974. godini, koja je u desetgodišnjem razdoblju povećana za 16 puta, treba vidjeti radna pregnuća socijalističkog samoupravnog društva ovoga kraja u čijim su prvotnim počecima sudjelovali radnici koji vuku porijeklo iz redova kutjevačkog vizionara bolje budućnosti Požeštine i Slavonskog sredogorja u cjelini.

Tako promatrani pokretač privredne revolucije Požeštine krajem prošlog i početkom našeg stoljeća nužno potiče ostvarivanje dostignuća samoupravnog društva u samostalnoj zemlji, oslobodjenoj od svih stranih utjecaja i kočnica napretka do svjetskih dostignuća. Zbližavanja interesa zajednice svih komuna Slavonskog sredogorja može dati nove impulse izgradnji najnaprednijih sistema uzgojne i eksploatacijske dimenzije šumskog bogatstva ovog područja, uključujući kompleksnu sistematizaciju terena, izgradnju prometnica, reguliranje vodotoka od vrhova sliva do nizinskih predjela unutrašnjih vodotoka Orljave i vanjskih predjela savsko-dravske nizine ovoga geografskog prostora.

Silosi PPK - Kutjevo mogu preuzeti sve proizvedene količine zrna kukuruza prema kapacitetima proizvodnje u 1977. godini. Tako se ta proizvodnja zaokružuje u skladnu suvremenu cjelinu u skladu s najnovijim dostignućima poljoprivredne tržišne znanosti svjetskih razmjera.

Izgradnjom umjetnih jezera i regulacijom svih vodotoka stvara se sasvim novi oblik privredjivanja u ovim krajevima. Nije lagano predvidjeti opseg organizacije lovstva i njegovih privrednih potencijala u tom rasponu. Kakve dimenzije treba da dostignu privredni rezultati šumskih poslova, eksploatacije kamenoloma, bez obzira na to da li će se ovdje naći nalazišta zlata u manjem ili većem opsegu, treba postepeno razvijati strpljivim i točnim registriranjem svakog radnog učinka, koji sve više potiče uvoz radne snage, zadržavajući Slavonce na rodnoj grudi. Što će sve to značiti za razvoj poljoprivrednih kapaciteta, bilo pašnjačke, ratarske, povrtljarske, stočarske, voćarske, vinogradarske i preradjivačkih grana, vrlo je teško točno iskazati, ali je nesumnjivo da će u svakom pogledu biti moguće registrirati pojedinački i zajednički pozitivan rezultat.

Očuvanje čistoće vodotoka izgradnjom suvremenih postrojenja za pročišćavanje vode neophodno je potrebno pomagalo u današnjim uvjetima urbanizacije sela i gradova u vremenu kemizacije životnih potreba (8). Osim ovih oblika rasprave o djelu Milana Turkovića, treba imati na umu brojna suvremena dostignuća svjetskih razmjera koja su ranije, u različitim obilježjima prenašana u prilike Kutjeva i Požeštine iz različitih kontinenata zemaljske kugle, a trebalo bi da to budu i kasnije.

Ovaj je prikaz u biti poticaj da se o djelu Milana Turkovića napiše radnja mnogo više uključena u svjetska i naša društveno tehnološka gibanja nego što je to bilo ovdje moguće. Tako društveno i povijesno ugradjen lik Milana Turkovića može dati nova saznanja na kojima se zasniva razvoj hrvatskog naroda (10), ekonomska historija Hrvatske odnosno Jugoslavije, zatim teorija i tehnika računovodstva (1), kao i šire mogućnosti samoupravnog gospodarenja i znanosti u nas, obradjena najsuvremenijom standardnom metodikom (3). Milan Turković je zapošljavanjem i kvalificiranjem radnika potakao razvoj socijalizma kao svjetskog procesa velikog prelaska u novu civilizaciju društvenih prelaznih stupnjeva sve do najvišeg izraza (2). To znači da je na mjesto starog feudalnog dobra, kao limita, u Kutjevu nastala doduše kapitalistička revolucija, koja je svojim uspjesima izrasla djelatnošću radnika u prethodnicu izmjene društvenih odnosa u cijeloj Požeštini i dalje od nje.

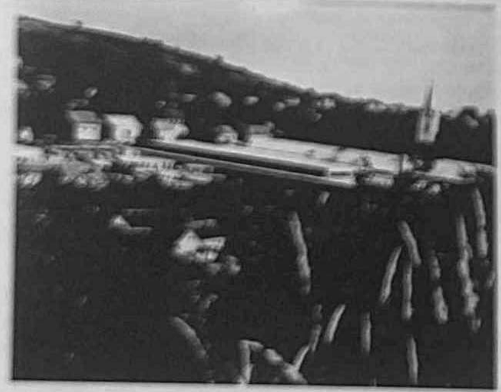

Proširenje kapaciteta podruma od nekadašnjih 60 na sadašnjih 420 vagona vina, uz postrojenja za buteljiranje i neposredno uvedenu proizvodnju grožđjanog soka "Traubisoda", zajedno s cijelim prostorom za otpremu gotovih proizvoda kamionima, skladno je ukomponirano u Kutjevo, okruženo poznatim vinogorjem.

Ovaj uspjeh samo je poticaj za proširenje moderne plantažne proizvodnje grožđja na na sistematiziranim blagovalovitim tlima prigorja Krndije i Papuka na sjevernom prisojnom rubu Požeške kotline.

S obzirom na privatno stanje organizacije dobra u Kutjevu udruživanjem četiriju poduzeća, lakše je shvatiti otvorenost ove suvremene cjelovite organizacije udruženog rada. Od studenog 1972. godine dolazi do samoupravnog udruživanja svih 18 OOUR-a u PPK Kutjevo. Pri

tome je svaka od njih samostalno poduzeće. Organizacijom kooperacije u različitim oblicima obuhvaćeno je 65% svih domaćinstava poljoprivrednih proizvodjača na području Požeštine u 1974. godini (4). Tako potomci brojnih suradnika Milana Turkovića i brojni ostali radnici, opremljeni potrebnim pomagalima, zajednički vrlo aktivno djeluju na proizvodnji roba za domaća i vanjska tržišta (9). Već dosadašnji uspjesi pokazuju da se sve bolje uklapaju u svjetske raspone proizvodnosti rada.

Tako prilikom obilježavanja 120-godišnjice rodjenja i 30-godišnjice smrti Milana Turkovića u 1977. godini ovaj prikaz dokumentira opsežnu djelatnost i dalekosežne uspjehe usprkos svim poteškoćama, tim većim što je zahvat radnika širi i dosljedniji. To se odnosi na tadašnja i suvremena dostignuća Požeštine u cjelini. Time je otvoren vidik prema novim stremljenjima svakog neposrednog proizvodjača i zajednice u cjelini.

5. Sažetak

Milan Turković - 4. veljače 1857. do 18. rujna 1947. godine - ostvario je svojim radom značajan doprinos okolici i društvu u kojem je živio.

Vrlo je pokretan i intuitivan, od rane mladosti odgojen u kozmopolitskom duhu roditeljskog doma primorskog porijekla. Za vrijeme propasti feudalnog društvenog poretka upoznaje svjetska industrijska središta, završava obrazovanje na Trgovačko nautičkoj akademiji u Trstu i po vlastitoj želji vraća se natrag u Hrvatsku. Odlučuje se za samostalno djelovanje u krajiškim šumama na obalama rijeke Save. Ovdje upoznaje i izabire mladje radnike za rad u relativno teškim uvjetima u kojima i sam radi.

U skladu sa drugom raspisanom dražbom za prodaju feudalnog dobra u Kutjevu osobno procjenjuje vrijednosti sastojina ovoga pretežno šumskog gospodarstva. Pri tome dolazi do najpovoljnije ponude i kao predstavnik kompanije Türk - Turković samostalno preuzima gospodarstvo u Kutjevu, nasuprot otpora činovničkog aparata i okolnog seljaštva. Postepeno se oslobadja kompanjona i dalje samostalno razvija posao. Organizira gospodarstvo sa četiri izdvojene privredne cjeline, kao posebna poduzeća. Ona omogućuju uvid u cjelokupno poslovanje, od ulaganja do postizavanja rezultata privredjivanja. Nakon organizacije dobra u Kutjevu Milan Turković prepušta upravu suvlasnicima i sam se posvećuje javnim poslovima. Za rad u Kutjevu i kasnije postiže brojna priznanja i odlikovanja.

U raspravi je prikazan osvrt na dostignuća Milana Turkovića, promatrana iz današnjih prilika i postignutih uspjeha.

Milan Turković je nesumnjivo značajna povijesna osoba.

L i t e r a t u r a :

1. BABIĆ, Š.: Teorija i tehnika računovodstva. Zagreb 1971.
2. GRLIČKOV, A.: Promjene u suvremenom svijetu. Centar SKH za idejno teorijski rad. Zagreb 1977.
3. FISHER, R.A.: Statistical Methods for Research Workers. Edinburgh 1970.

4. KALOPER, B., ŠVARC, A., ŠIMIĆ, D, ZUBOVIĆ, Z., JAMBROVIĆ, I., RADOŠEVIĆ, D. PAVLOVIĆ, M., REGIĆ, I.: Poljoprivredno Prehrambeni Kombinat Kutjevo. Zagreb - Ljubljana, 1975.

5. KOVAČEVIĆ, I.: Voćarstvo kao poljoprivredni fenomen Slavonije. Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje. JAZU Osijek 1970.

6. KOVAČEVIĆ, I.: Uloga Milana Turkovića u razvoju Poljoprivrednog dobra Kutjevo. Požeški zbornik. Slavonska Požega 1974.

7. KOVAČEVIĆ, P.: Konzerviranje tla i vode u SAD s posebnim osvrtom na prilike u NR Hrvatskoj. Agronomski glasnik. Zagreb 1954.

8. PAVLETIĆ, Z., MATONIČKIN, I.: Onečišćavanje površinskih voda u velikim gradskim naseljima. Priroda. Zagreb 1975.

9. STRAMMER, H.: Landwirtschaftliche Marktlehre. Hamburg - Berlin, 1976.

10. ŠIDAK, J., GROSS, M., KARAMAN, I., ŠEPIĆ, D.: Povijest hrvatskog naroda od 1860. do 1914. g. Zagreb 1960.

11. MIRKOVIĆ, M.: Ekonomska historija Jugoslavije. Informator. Zagreb 1968.

12. TURKOVIĆ, M.: Monografija Kutjevačkog vlastelinstva. Zagreb 1906.

13. TURKOVIĆ, M.: Autografija Milana Turkovića. Zagreb 1936.

14. TURKOVIĆ, M.: Prilozi autobiografiji Milana Turkovića. Sušak 1939.

15. TURKOVIĆ, Z.: Sedam stoljeća dobra Kutjevo. Zagreb 1969.

16. TURKOVIĆ, Z.: Sto godina vinogradarstva Hrvatske. Rukopis.

*Z D E N K O   T U R K O V I Ć (1892-1968)

Prilikom proslave 750-godišnjice otkako je grad Slavonska Požega prvi puta spomenut u povijesnim dokumentima mislimo na brojne generacije stanovnika koje su sudjelovale u njegovoj izgradnji i izrastanju kulturne razine naše svakodnevnice.

Kako nije moguće da se osvrnemo na brojne preteče i tekovine toga vremenskog raspona, obratit ćemo pažnju na ličnost koja je porijeklom iz Požeške kotline i koja je za svoga života dala djela svjetskog dometa: upoznat ćemo se nešto pobliže s dostignućima Zdenka Turkovića.

1. Životni put

1.1. Djetinstvo i obrazovanje

Zdenko je sin Milana Turkovića. Rodjen je 12. lipnja 1892. godine u Kutjevu. Osnovnu školu je svršio u Kutjevu i gimnaziju u Zagrebu, a pravne nauke je apsolvirao u Beču i Zagrebu. Od najranije mladosti i nakon školovanja radi na najvećem voćarsko-vinogradarskom gospodarstvu Slavonije izrastajući usporedo s proizvodnim kapacitetima. Zbog usavršavanja u struci proučavao je vinogradarstvo u Francuskoj, Italiji, Španjolskoj, Njemačkoj, Austriji, Madjarskoj, Bugarskoj, sjevernoj Africi, Siriji i Kaliforniji. Tako je stekao brojna poznanstva sa svjetskim stručnjacima, privrednicima i znanstvenicima. Stečena praktična iskustva i teorijske spoznaje prenosi na suradnike na gospodarstvu.

1.2. Rad na upravi gospodarstvom u Kutjevu

Nakon četiri godine provedene u I svjetskom ratu oženio je i uže suradjuje s akademskom slikaricom-kiparicom Gretom Turković, rodjenom PEXIDER-SRIĆA. Zdenko Turković preuzima samostalno upravu dobra u Kutjevu 12. kolovoza 1925. kojim upravlja sve do sredine rujna 1945. Glavne grane privredjivanja bile su vinogradarstvo, podrumarstvo, voćarstvo i šumarstvo.

Svi objekti izmjereni su 1938. godine, izradjeni su nacrti na orijentacijskoj tabli i u knjigovodstvu. Knjigovodstvo je usavršeno uvodjenjem Ruf-sistema s posebnim pisaćim strojem. Sve je to davalo jednostavnost, zanimljivost i pouzdanost u praćenju sistema gospodarenja. Ovaj naoko složeni posao obavljao je osobno Zdenko Turković i upravitelj Tomislav TOMIĆ. "Opis sastojina" s prilogom za svaku godinu vodio je upravitelj gospodarstva Karlo MADER, kao izvršilac godišnjih radova u praksi.

Za prikazivanje rezultata ekonomike poslovanja u vremenu od 1927. do 1939. godine služimo se podacima za uzgojne vrste voća u kg/din:

Voćne vrste	Ukupni troškovi na računu "Voće"	Čisti utržak - prosjek	Razlika (2-1)	Razlika (3:1) uk.
0	1	2	3	4
Jabuka	0,13	0,72	0,59	4,5
Trešnja	0,96	3,07	2,08	2,1
Šljiva	0,17	0,74	0,57	3,3

Najekonomičnija je proizvodnja jabuke, zatim šljive i na kraju trešnje. Pri tome jabuka pokazuje najmanje ukupne troškove.

U vinogradima su nastale veće promjene. Površine su smanjene od 61,98 ha u 1925. godini na 45,38 ha u 1939. Pri tome je količina masulja povećana od 2.779 na 4.806 hektolitara i prosjek šećera u kg/ha povećan je gotovo tri puta. Račun podruma sadržavao je konačno i cjelokupno stanje vinogradarstva, kao najvažnije grane gospodarenja.

U nastojanju da poluči veću isplativost uzgoja vinove loze u našim prilikama, Zdenko Turković je prvi u našoj zemlji na površinama vinogorja Vinkomir u Kutjevu, onda kada je ono već davno bilo društveno vlasništvo, postavio tada u nas jedinstvene nasade visokog uzgoja vinove loze. Tako je ovdje i kasnije u drugdje razvijenim pokusnim radovima utvrdio ampelotehniku novog načina vinogradarenja, koje je za kratko vrijeme pokazalo značajne rezultate u različitim republikama Jugoslavije.

Prihod od šljiva prodavao se u svježem stanju, preradjivao se u Stojkovičevoj sušnici i proizvodnjom šljivovice, koja je pod oznakom "de Gotho" postigla glas na tržištu.

Gospodarenje šumskim površinama provodilo se unutar dvije šumarije u čijem sastavu su bili kestenici i šumski rasadnik. Prihod od žirovine, uključujući i prodaju kestena, uz radove na redovitoj prorjedi i uz prinose od crnogorične gradje pokrivaju zajedno troškove šumarstva i pošumljovanja.

Prilikom upravljanja gospodarstvom Zdenko Turkovič bio je neposredan i jasan, ostvarujući dojam bliskosti, poslovnosti i odgovornosti istodobno. Imao je odlično pamćenje, ali se nije opterečivao pojedinostima koje je kratko mogao sažeti u svojim bilješkama, bez obzira na to kakav dublji smisao one imaju u opsežnoj djelatnosti kojom se bavio svakodnevno. Gotovo svake večeri zapisivao je precizno kronologiju zbivanja koja je ostavio iza sebe, izvodeči poput obrazovanog pravnika bitan sažetak stilom zakonskih normativa.

Zdenko Turkovič je upravljao gospodarstvom koje je bilo vlasništvo više neposrednih suvlasnika. Prema pismu koje šalje otac Milan prigodom petnaeste godišnjice upravljanja 1939. godine, vidi se da Zdenko Turkovič obavlja "osobno, neumorno i nada sve promišljeno vodstvo cijele uprave", trudeči se pri tome da razvoj gospodarstva provodi na znanstvenim temeljima.

Tako Zdenko Turkovič prvi unosi u Kutjevo i u našu zemlju podlogu Kober 5 BB, osniva ovdje prve matičnjake, stalno kontrolira zdravstveno stanje i sortnu čistoću vinograda. Uz svu složenost odredjenog stanja tehnološkog procesa proizvodnje, brižljivost praćenja isplativosti svakog postupka, strojeva i neposrednih proizvodjača te održavanja stalnog kontakta s tržišnim prilikama tokom plasiranja gotovih roba, najteže je bilo uvjeravanje suvlasnika u potrebu novih ulaganja. Kako suvlasnici nemaju uži kontakt s privrednim kretanjima i brane samo svoj osobni interes, bilo je teško naći zajednički stav.

1.3. Društveni rad u voćarsko vinogradarskoj struci.

Od 1927. do 1940. godine Zdenko Turkovič je bio predsjednik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara u Zagrebu. U tom svojstvu sudjelovao je u organiziranju izložbi vina i voća, suradjujući s proizvodjačima i stručnjacima. Na izložbama su zastupani proizvodjači iz svih važnih vinogorja, vina dostupna potrošačima stekla su glas i bolju cijenu. Na tim izložbama bila su zastupana vinogorja u ponudjenim hektolitrima vina po godinama u Hrvatskoj u ovim odnosima:

Vinogorje	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1934.	Ukupno	Prosjek
Plješivica	4826	6041	5234	2046	8485	2745	29377	4894
Prigorje	5437	4333	2222	5109	2655	3096	22852	3809
Hrv.zagorje	1258	5487	3037	4396	4451	2438	21044	3507
Sl.Brodsko	4273	3977	2643	3433	442	909	15559	2593
Mand.Trnavsko	3729	4900	-	200	275	235	9330	1555
Požeška kotlina	527	1092	580	1295	4854	762	9110	1518
Virovitica,Slatina,Našice	-	1267	334	2526	2272	999	7398	1233
Moslavina	221	1726	230	185	1560	2148	6070	1012
Daruvar	-	232	350	991	2263	1930	5766	961
Kalnik	457	1402	832	1112	685	1085	5574	929
Hrv.primorje	-	-	885	2136	130	372	3523	587
Varaždin, Vinica	304	347	-	571	876	75	2173	362
Erdut,Dalj,Vukovar	-	528	-	-	330	60	918	153
Ukup.god.	21023	31232	16349	23963	29368	16856	138791	23132
Prosj.god.	1617	2402	1257	1827	2254	1250	10676	1779

Prosječna cijena vina bila je 6,99 dinara i ona je imala oko 11,9 maligana. Na izlož-
bama sudjeluje prosječno 185 izlagača sa 391 uzorkom vina godišnje. Okupljanjem proizvo-
djača u po jednu do tri zadruge za pojedino vinogorje učinjen je važan korak naprijed u po-
boljšanju kvalitete, povečanju tržne vrijednosti i u stvaranju većih kapaciteta za standardi-
zaciju proizvodnje za domaće potrebe i za izvoz. Proizvodjači su na taj način lakše nabavlja-
li sva proizvodna sredstva, proširivali vinograde i postajali sudionici u novim dostignućima
tehnike i znanosti u nas i u svijetu sudjelovanjem na brojnim izložbama i kongresima.

Potkraj ovoga oblika društvenog rada Zdenko Turkovič je bio od 1933. do 1940. godine
predsjednik Hrvatskog gospodarskog društva u Zagrebu, pokazujući zanimanje za svu složenost
borbe za opstanak sela, kao društveno tehnološke cjeline, u tom vremenskom rasponu. Istodob-
no je predsjednik Stručnog odbora za ocjenjivanje vina kod Enološke stanice u Zagrebu. U ši-
rini svoga vidokruga i poznavanja tadašnje neminovnosti društvenih previranja, odgojen kut-
jevačkim i svjetskim iskustvima i znanstvenim tekovinama, očito nosi u sebi težnju da boljom
organizacijom voćarsko-vinogradarsko vinarske proizvodnje nadje siguran i trajan izvor sred-
stava u tadašnjim poljoprivrednim kretanjima. U svakom slučaju, ne bi trebalo ispustiti iz vi-
da da je 1940. godine, kad nije mogao pomoći proizvodjačima, prekinuo ukupnu društvenu
djelatnost u užoj i široj svojoj djelatnosti.

1.4. Rad u Zavodu za voćarstvo i vinogradarstva u Zagrebu

Zdenko Turkovič je tokom NOB pratio sva gibanja u užoj okolici Kutjeva na osnovi iz-
vještaja od svog upravitelja TOMIĆA. Neposredno pošto su postepeno izrastali partizanski od-
redi u Slavonskom sredogorju, Kutjevo je bilo manje ili više na slobodnom teritoriju te nepri-
jatelj nije ovdje nalazio mogućnosti za svoje aktivnosti. Prvi kontakti izmedju partizana i up-
rave dobra u Kutjevu bili su izvršeni preko vincilira u Hrnjevcu već 1942. godine. Kako de-
taljniji opis tih dogadjaja prelazi opseg iznošene gradje, u kasnijim će studijama biti o tome
više govora. Za sada je bitno utvrditi da je upravitelj Tomić na razne načine obavještavao
Zdenka Turkovića o svim zbivanjima te da je radio tek na osnovi njegova odobrenja.

Dana 13. rujna 1945. gospodarstvo u Kutjevu je sa svim inventarom postalo društvena
organizacija u sastavu socijalističkih dobara Požeške kotline. Zdenko Turkovič bio je raspo-
redjen na rad u Odjel za voćarstvo i vinogradarstvo Zemaljskog poljoprivrednog zavoda u Za-
grebu. Tadašnji šef Odjela za voćarstvo i vinogradarstvo inž.Marcel JELASKA koristi se bo-
gatim iskustvom i znanstvenim tekovinama Zdenka Turkovića u obnovi i preorijentaciji načina
gospodarenja u novim proizvodnim uvjetima. Na prvo mjesto je postavljena potreba inventari-
zacije sortnog sastava i drugih pomagala u podizanju proizvodnih kapaciteta do optimalnog
priroda, kako loznih matičnjaka, tako i vinograda.

Pažljivim promatranjem svakog čokota vinove loze u vinogradima Kutjeva omogućuje se izbor i obilježavanje najrodnijih koji služe dalje za razmnažanje plemki prilikom podizanja novih površina. Današnji direktor OOUR-a Vinogradarstvo i podrumarstvo inž. Ivan Jambrović u praksi je usvojio tehniku rada Zdenka Turkovića, dalje rasvio podrumske kapacitete i uhodao proizvodnju "Traubisoda" (prema samisli Zdenka Turkovića).

Tako u redakciji inž.Marcela Jelaske i Zdenka Turkovića dolazi do objavljivanja djela Stjepana Bulića: "Dalmatinska ampelografija", Zagreb 1949. godine, nakon što je Greta Turković izradila na otoku Hvaru slike nekih sorata vinove loze onih područja. Zatim je trebalo nastaviti rad na izradi ampelografije kontinentalnih područja.

Zdenko Turković je shvatio svoje vrijeme i već 9. siječnja 1947. godine postaje šef Odsjeka za vinogradarstvo u Zavodu za voćarstvo i vinogradarstvo u Zagrebu .Posao na izradi ampelografije vinogorja kontinentalnih područja bilo je moguće izvesti jer je već od 1935. do 1937. godine, prilikom berbi u Kutjevu, započet rad na izboru materijala i načinu obrade podataka za ampelografiju sorata vinove loze. Pri izboru 60 sorata vinove loze za ampelografski atlas Zdenko Turković je namjeravao svrstati najviše proširene sorte prema izvorišnim područjima odnosno zemljama. Na kraju su data dva tipa divlje loze Vitis silvestris Gmel. U vremenu do 1950. godine nastaje 80 slika u boji grozdja prirodne veličine na formatu 34x48 cm. Od ovih je 30 objavljeno 1952. godine a ostalih 30, 1963. u vrlo lijepo izradjenom "Ampelografskom atlasu".

Nekoliko mjeseci nakon objavljivanja, oba dijela ovog atlasa potpuno su rasprodana, kao posebno otkriće našeg vremena. Ovaj rad je polučio domaća i strana priznanja brojnih stručnjaka, institucija i znanstvenog tiska. Office international de la Vigne et du Vin u Parizu je dodijelio autoru "Laureat s diplomom" za ovo djelo, kao najbolje i jedinstveno ostvarenje u svijetu. Pripremljen je za tisak takodjer treći dio i opravdano se očekuje da će PPK - Kutjevo naći potrebne izvore sredstava za objavljivanje ovoga dijela, kao djela koje će brzo biti prodano u domaćim i svjetskim granicama. Tako uhodanu tehniku tiska trebalo bi koristiti za objavljivanje drugog izdanja sva tri dijela ampelografije, kao svjetskog dometa Zdenka Turkovića, PPK - Kutjeva i naše zemlje u cjelini.

Primjenom visokog uzgoja u modernim plantažnim vinogradima omogućuje se kompleksna mehanizacija ukupnog proizvodnog procesa. U podignutim plantažama vinove loze u Kutjevu omogućuje se tako potpuna zaštita od bolesti i štetnika.

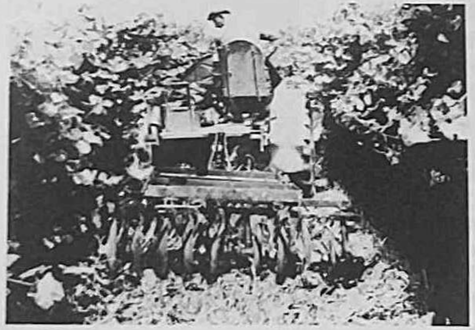

Obrada tla tanjuračom u plantažama kutjevačkog gospodarstva. Uz sve ove olakšice u obradi tla unutar plantažnih površina, Zdenko Turković je utvrdio da samo veoma plodno tlo odličnih fizikalnih, kemijskih i mikrobioloških svojstava može stvoriti preduvjete za visoku rodnost na osnovi dovoljne opskrbe biljnih hraniva tamo gdje se korjenov sistem najbujnije razvija.

2. Dovršeni i objavljeni radovi

Potkraj do sada navedenih tekovina Zdenka Turkovića u organizacijskom, društvenom i stručno-znanstvenom pogledu, cjelovitost dovršenih i objavljenih radova predstavlja posebnu dimenziju stvaralaštva pisanih dokumenata koja nadživljuju svakog pisca. U težnji da ostane što zorniji i neposredniji u sebi svojstvenom odnosu prema sredini u kojoj je živio, ovdje je moguće samo u osnovnim linijama iznijeti okosnicu i te vrste stvaralaštva "trajnijeg od mjedi".

2.1. Odnos prema stvaralačkom književnom radu

Budući da se zapisane misli često medjusobno manje ili više dopunjuju i medjusobno isprepliću, teško je razgraničiti pojedina stvaralačka razdoblja i misli u nekom konkretnom redosljedu. Medjutim, radi lakšeg sagledavanja i praćenja predložili smo raspodjelu ukupnog pisanog djela na četiri razdoblja. Uz to su svaka od njih dobila naslove svojstvene njihovu sadržaju.

Tako u razdoblju od 1930. do 1939. godine prevladava proizvodno društveni pristup. U vremenu od 1944. do 1950. godine prevladava tehnološko-analitičko razdoblje. Od 1951. do 1960. godine pažnja je sažeta na proizvodno ekonomsko proučavanje proizvodnje. Na kraju, od 1961. do 1968. godine glavna se pažnja pridaje selekciji u traženju rješenja za sutrašnjicu, odnosno posmrtno objavljeni rad u 1969. godini.

Svaka ova skupina radova ili pojedinačno djelo sastavni je dio Zdenka Turkovića. Kada ga studiramo, dobivamo dojam da to upravo sada izgovara mirno i staloženo osobno Zdenko Turković u težnji da pomogne i bodri u poslu, kako u neposrednoj praksi, tako i u istraživačkom odredjivanju pokretačke misli koja vodi neposrednom rješenju.

2.2. Pregled književnog stvaralaštva Zdenka Turkovića:

(Ovdje se navode naslovi radova unutar ranije navedenih raspona stvaralačkog hoda).

Proizvodno društveni pristup

1. Berlandieri X Riparia Sel. Kober 5 BB. Zagreb 1930.
2. Neuere Gesichtspunkte bei Beurteilung des Wein-Wertes und Bekämpfung der Antialkohol - Propaganda Laussanne 1932.
3. Selekcija vinograda. Gosp.list, 2 Zagreb 1932.
4. Mogućnost reguliranja uroda vinograda. Gosp.list, 11 Zagreb 1933.
5. Bolest srži vinove loze. Gosp.list, 9 Zagreb 1935.
6. Organizacija Saveza hrvatskih vinogradara i voćara. 8/1935 - 2/1936. Zagreb 1935-1936.
8. Lozni rasadnici i mladi nasadi posjeda Kutjevo. Zagreb 1939.
9. Vinogradarstvo posjeda Turković. Zagreb 1939.
10. Statističko knjigovodstvo. Zagreb 1939.

Tehnološko analitičko razdoblje

11. Rezanje vinove loze. Zagreb 1944.
12. Enciklopedijski priručnik za vinogradarstvo. Rukopis.
13. Ampelografija. Rukopis.
14. Sto godina vinogradarstva Hrvatske. Rukopis.
15. Referat za konferenciju vinogradarskih stručnjaka. Maribor 1947.
16. Upliv suše u vinogradarstvu. Gosp. list, 5. Zagreb 1947.
17. Rezanje i uzgoj vinove loze. Zagreb 1947.
18. Upute za selekciju čokota vinove loze. Zagreb 1947.

19. Upute za ampelografska istraživanja. Zagreb 1947.
20. Rezidbe vinove loze. Gosp.list, 11 Zagreb 1948.
21. Selekcija vinove loze. Gosp.list, 11 Zagreb 1948.
22. Sa M.Jelaska. Sastav u S. Bulić. Dalmatinska ampelografija. Zagreb 1949.
23. Graševina (Grašica). Biljna proizvodnja, 1 Zagreb 1950.
24. Savremeni uzgoj vinove loze. Zagreb 1950.
25. Povišeni uzgoj vinove loze. Biljna proizvodnja, 5 Zagreb 1950.
26. Vinogradarstvo za Tečaj napr.gosp.Seljačka sloga Zagreb 1950.
27. Gospodarska vrijednost sorata vinove loze. Zagreb 1950.

Proizvodno ekonomski elementi gospodarenja

28. Gospodarska vrijednost vinove loze. Standardna radnja. Zagreb 1951.
29. Podloge vinove loze. Zagreb 1951.
30. Weinbau und Sortenprobleme. Wissenschaftliche Beih, 4. Mainz 1951.
31. Kroatische Sortenfragen. Mitteilungen, 4. Klosterneuburg 1951.
32. O ženskom cvijetu Berl.x Rip.Kober 5 BB. Bilj.p.,1 Zagreb 1952.
33. Dosadašnja iskustva s povišenim uzgojem vinove loze. G.l.,2 Zagreb 1951.
34. Erfahrungen mit Hochkulturen. Mitteilung, 1 Klosterneuburg 1953.
35. Sa G.Turković. Ampelografski atlas, I dio Zagreb 1953.
36. Sa Lj.Miklaužić. Ampelografski profil.sjev.Hrv. A.G.2 Zagreb 1953.
37. Jedan praktičan način uzgoja američke loze. A.G., 5 Zagreb 1953.
38. Ref.pour VII. Congres inter.de la vigne et du vin. Rome 1953.
39. Vprašanja višje in prirodnejše vzgoje vin.trte. S.B. Ljubljana 1953.
40. Sa Z. Aničić-Bošnjak. Vorkommen der Vitis silvestris in Jugoslawien. Wissenschaftliche Beihefte, 5 Mainz 1953.
41. Sa Z.Aničić - Bošnjak. Vitis vinifera subsp.silves.Gmel.Agr.gl.,9 Zagreb 1953.
42. Sa O.Sučević. Analiza vitis silvestris. Agr.gl.,11 Zagreb 1953.
43. Sa N.Fazinić. Projekt vinogradarske proizvodnje P D Jelas-Polje. Zagreb 1954.
44. Neuere Forschungen über die Vitis silvestris. Gmel.Mitteilungen, 2 Klosterneuburg 1954.
45. Vitis silvestris Gmel. Scoperta in Jugoslavia. C egliano 1954.
46. Vitis silvestris Gmel.und deren Beziehungen zur Kulturrebe. Weinberg und Keller, 3 Frankfurt 1954.
47. Sa M.Jelaska. Vinogradarstvo Hrvatske. I.izl.vina Ljubljana 1954.
48. Untersuchungergebnisse über Vitis silvestris Gmel.in Jahre 1954. Weinberg und Killer,2 Frankfurt am Main 1954.
49. Erfahrungen mit Hochkulturen in Jugoslawien. WK. 6 Frankfurt 1955.
50. Historijat i utjecaj razvitka sortimenta v.l. AG. Zagreb 1955.
51. Wirtschaftwert und Schnitt der Rebsorten.M.I. Klosterneuburg 1956.
52. Uzgoj stalnog grožđja. Gosp.list, 1 Zagreb 1956.
53. Razmatranje o uzgoju i prinosu vinove loze. Agr.gl.5 Zagreb 1956.
54. Posljedice zime 1956. godine na vinovoj lozi.Agr.g.6 Zagreb 1956.
55. Prilog uvadjenju nove sorte vinove loze Rizvanac. AG., 9 Zagreb 1956.
56. Ref.pour VIII Congres int. de la vigne et du vin. Themes: Les port-greffes et Le comportement comparé des cépages. Santiago du Chilli 1956.
57. Vinogradi i hladnoća. Gosp.list, 13 Zagreb 1956.
58. Recenzija . Negrulj: Vinogradarstvo. Moskva. 1956. AG. 7 Zagreb 1956.
59. Potrebno je provesti temeljitu rajonizaciju vin.p.In. Zagreb 1956.
60. Stanje vinograda nakon ovogodišnje berbe. Gosp.l., 46 Zagreb 1956.
61. Prijevod knjige: L.Moser: Weinbau einmal anders. Zagreb 1957.
62. Rad i ciljevi Zavoda za vinogradarstvo i vinarstvo. B. Zagreb 1957.
63. Osvrt na istraživanje Vitis silvestris Gmel. A.G., 3-4, Zagreb 1957.

64. Der Weinbau Jugoslawiens. Schw.Z.f.O.u.W.,3-4 Wädenswil 1957.
65. Kultura vinograda. Zagreb 1957.
66. Istraživanje Vitis silvestris. Ljetopis JAZU, knj.62. Zagreb 1957.
67. Nestabilnost prinosa vinograda. Agr.gl., 9-10 Zagreb 1957.
68. Orezivanje vinove loze. Gosp.l., 12 Zagreb 1957.
69. Faktori prinosa vinograda. Otisci u šapirografu Zagreb 1957.
70. Hibridi v matičnjakih. S.v. i v.6. Ljubljana 1957.
71. Der Weinbau Jugoslawiens. Schw.Z.f.O.u.W. 14. Bern 1957.
72. Ertragsfaktoren in Weinbau. Schw.Z.f.O.u.W.4. Wädenswil. 1958.
73. Odnos pupova prema opsegu reza i prinosima.B.U.P.8, Zagreb 1958.
74. Sa F.Jambrović. Istraživanje Pliješiv.vinogorj.I.v.v. Zagreb 1958.
75. Sa Lj.Miklaužić.P.a.i.s. Ranfol bijeli. Agr.G.5-6 Zagreb 1958.
76. Analiza tla vinograda u proiz.pok.1957-1958. I.v. Zagreb 1958.
77. Neuere Forschungen über V.s.G.Ser-A-6 Klosterneuburg 1958.
78. Uzgoj i rez vinove loze. Gosp.list 8 Zagreb 1958.
79. Proizvodni proces za P.d. Božjakovina, objekt Hreb. Zagreb 1958.
80. Proizvodni proces za P.d.Kutjevo, obj.Vink.i Hrnj. Zagreb 1958.
81. Varijacije dvokračnog uzgoja vinove loze. Z.v.v.Šap. Zagreb 1958.
82. Pred berbu vinograda 1958. g. Bil.udruž.poljod.,16 Zagreb 1958.
83. Osvrt na rezultate proizvodnih pokusa u vinogr.B.U.P. Zagreb 1959.
84. Beigrag zur Frage der Pflanzenbestand in W.Schw. Wädenswil 1959.
85. Osvrt na istraživanja i razvitak vinogr.H. i I.B.17 Zagreb 1959.
86. Erziehungsarten der Reben in Nordkroatien. Die WW.11, Mainz 1959.
87. Preorijentacija vinogradarske proizvodnje. Umn.u cik. Zagreb 1959.
88. Proizvodni pokusi u vinogradima. Analiza rezultata. C. Zagreb 1959.
89. Versuche in Weinbau 1959. Mitt.Ser.A/1-2 Klosterneuburg 1960.
90. Ozelenjivanje tla i mulchiranje u vinogradarstvu. B. Zagreb 1960.
91. Iskustva proizvodnih pokusa u vinogradima. 1958/59. B. Zagreb 1960.
92. Osvrt na proizvodne pokuse u vinogradima. Gosp.list, 24 Zagreb 1960.
93. Stanje istraživanja Vitis silv.G.1960. Lj.JAZU, knj.67. Zagreb 1960.

Selekcija u traženju rješenja za sutrašnjicu

94. Razmatranje o porijeklu vinove loze. Priroda, 2 Zagreb 1961.
95. Betrachtungen über den Ursprung und über die Verbreitung der Rebsorten. Die Wein Wissenschaft, 6 Mainz 1961.
96. Betrachtungen über das Verhältnis von Unterlagen und Edelreis der Weinrebe. Mitteilungen. Ser. A-6 Klosterneuburg 1961.
97. Potreba najuže suradnje s naučno praktičnom službom u vinogradarstvu. B.U.P. 4 Zagreb 1961.
98. Die Wildrebe (V.s.G.) in St.Sl.u K.M.1 Klosterneuburg 1962.
99. Ekonomika i neki problemi vinogradarstva. B.U.P. 2 Zagreb 1962.
100. Weinbaufragen. Mitt.Ser.A - 3 Klosterneuburg 1962.
101. Razmatranje o humusnoj strukturi tla u vinograd.Šap. Zagreb 1962.
102. Kritički osvrt na pitanje proš. i pov.u.v.1 Zagreb 1963.
103. Betrachtungen über die Blüten- Morphol.der V.s.G.WW. 1 Paris 1963.
104. Sa G.Turković. Ampelografski atlas, II dio
105. Sadnja necijepljene vinove loze. Gosp.list 30 Zagreb 1963.
106. Primjena dušičnih gnojiva u vinogradu. Gosp.list, 45 Zagreb 1963.
107. Štete od zime na vinovoj lozi 1962/64. umnož. Zagreb 1963.

108. Istraživanja odnosa opsega reza prema kvantumu i kvaliteti prinosa grožđa 1962. godine. Umn.cikl.Zagreb 1963.
109. Vzgojni sistem pergole pri vinski trti. Soc.k.i.g. 4 Ljubljana 1964.
110. Sa I.Gagro. Verteilungen der Fruchtaugen am Rebholz. Mitteilungen. Ser.A-2 Klosterneuburg 1964.
111. Allgemeine Richtlinien im Weinbau unter Berücksichtigung der Umstände in Jugoslawien. Die Wein Wissensch.4 Wiesbaden 1964.
112. Analiza rezultata ukupne berbe vinograda u 1962. AG. 3 Zagreb 1964.
113. Prilog pitanju kulture vinove loze na vlastitom k.A 7 Zagreb 1964.
114. Verhältnis der Fruchtaugen und Traubenerträge zu den Pflanzenabstande. Die Wein Wissenschaft. 4 Wiesbaden 1965.
115. Istraživanje Vitis silvestris Gmel u 1963. Lj.JAZU 70 Zagreb 1965.
116. Istraživanje faktora kvantuma i kvalitete prinosa vinove loze u razdoblju od 1958. do 1964. godine. Agr.G.2 Zagreb 1966.
117. Utjecaj vremenskih prilika na razvitak vinove loze. AG Zagreb 1966.
118. Beitrag zum derartigen Stand der Forschungen betreffend die Wurzelechte Rebkultur. Sch.Z.f.O.u.W. 24 Wädenswil 1966.
119. Dopuna članku J.I.Princ. Iskustva s uzgojem vinove loze na vlastitom korijenu u područjima SSSR-a zaraženim filokserom. Agr.gl., 8-9 Zagreb 1966.
120. Beziehungen der Kulturrebe zur Vitis silvestris Gmel. Slov.Akad.Wiss. Bratislava 1966.
121. Istraživanja Vitis silvestris Gmel. u 1964. Lj.JAZU 71 Zagreb 1966.
122. Beitrag zur Beurteilung. der Assimilations-Fläche der Rebblätter. Mitteilungen. XVI. Klosterneuburg 1966.
123. Stanje pitanja suzbijanja filoksere u odnosu na vinovu lozu. Gosp.prir.Odj.Vinogradarstvo. Zagreb 1967.
124. Beitrag zu Fragen der Sortenkunde mit Nachtrag über historische Daten des Walschriesling (Graševina) Die WW. 2 Wiesbaden 1967.
125. Prispevek k problemu vzgoje Vinske trete na lastnih koreninah. Soc.kmet, in gozd. 1 Ljubljana 1967.
126. Sadašnje stanje pitanja uzgoja vinove loze na vlastitom korijenu. Agr.gl.2 Zagreb 1967.
127. Prijevod. E.Bayer. Proizvodnja i korištenje vina Švicarskoj. Agr.gl., 1 Zagreb 1967.
128. Sedam stoljeća dobra Kutjevo. Zagreb 1969.

2.3. Osvrt na pisano djelo.

Ovo je prvi prikaz ukupnog djela književnog stvaralaštva i ujedno prva kritika stručno znanstvenog cjelovitog rada u poljoprivredi s izrazito naglašenim društveno ekonomskim sastavnim dijelovima u nas. Ovdje je moguće dati samo osnovnu okosnicu. To ima posebno suvremen vid upravo danas u doba poodmakle izmjene proizvodnih odnosa. Osnovno obilježje djela Zdenka Turkovića jest očita zornost, protkana svojstvenom prostornošću u tehničkom, tehnološkom i ekonomskom smislu. Tečan način izražavanja strogo je logično povezan poticaj za novo djelo.

3. *Rasprava*

Geografski smještaj Kutjeva, brojni raniji kontakti s partizanima i njihov povremeni smještaj u kestenicima okolnih šuma stvorili su preduvjete da se u upravnim prostorijama gospodar-

stva smjesti ONOO za Slavoniju već 1944. godine uključujući političke, vojne i upravne organe, kao cjelinu. U svemu tome treba vidjeti, uz udio radnog kolektiva, i razumijevanje Zdenka Turkovića, što je dalekosežno potvrdio svojim djelovanjem u obnovi zemlje sve do svoje smrti 30. rujna 1968. godine. U posljednjem ispraćaju odali su mu počast brojni stanovnici grada Zagreba i predstavnici radnog kolektiva u Kutjevu u gotovo cjelovitom sastavu.

Zdenko Turković je postigao istaknuta ostvarenja u četiri svoje osnovne djelatnosti: uspješno upravlja najvećim voćarsko vinogradarskim gospodarstvom u nas tokom dvadeset godina poslovanja, vlastitim odgovornim položajima sudjeluje u razvoju voćarsko vinogradarske društvene grupacije, zajedno s ostalim granama privređivanja, te radi na prerastanju naturalne u robnu tehnologiju kvalitetnih i traženih proizvoda, pronicljivim književnim djelom inicira pronalaženje novih proizvodnih snaga od primjene svjetski standardnih isplativijih tekovina do specijalizacije kadrova i, na kraju, oblikuje Ampelografski atlas, kao višestruko priznato najbolje djelo ove vrste na svijetu.

Zdenko Turković je 1953. godine izabran za dopisnog akademika u Academia Italiana della Vite et dell'Vino u Sieni, 1955. godine postaje suradnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, za Ampelografski atlas postiže laureat na osnovi Diplome d'Honneur u Parizu. Godine 1957. postaje naučni savjetnik na Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu, 1968. godine postiže visoko priznanje Vinarskog društva u Klosterneuburgu i povelju Zaslužnog člana Saveza poljoprivrednih inženjera i tehničara u Zagrebu. Ukupno djelo Zdenka Turkovića zaslužuje da postane sadržaj posebne cjelovite studije, kao sažetog putokaza.

4. Sažetak

Kao rođeni Kutjevčanin Zdenko Turković je ovdje proveo znatan dio života i sakupio osnovne poticaje za ukupno kasnije životno djelo, značajno za cijelu Požešku kotlinu, Hrvatsku, našu zemlju u cjelini i za dostignuća svjetskih razmjera.

Svojim dugogodišnjim radom na upravi gospodarstvom u Kutjevu u praksi je potvrdio mogućnost isplativog načina gospodarenja tokom dinamična dva desetljeća, ostavši privržen društvenim kretanjima rodnog kraja.

Zdenko Turković je uz to pokazao veoma široko razumijevanje za organizirani rad s proizvođačima u svim vinogorjima i, još šire, u gospodarstvima Hrvatske, nastojeći dati organskiji odnos usklađivanju proizvodnih i ekonomskih elemenata. Pri tome je dao izrazit putokaz za obrazovanje stručnih radnika i zadružnih organizacija.

Zdenko Turković je veoma brzo i aktivno ušao u proces obnove sistema gospodarenja u samoupravnom socijalističkom društvu suradnjom sa svim društvenim gospodarstvima Hrvatske na razvijanju plantažne vinogradarske proizvodnje.

U težnji da na svoj način inventarizira proizvodne uvjete i kapacitete, razvija daljnji rad na već ranije započetoj izradi Ampelografskog atlasa, za koji je postigao, zajedno sa svojim životnim suradnikom Gretom Turković, domaća i svjetska priznanja.

U istraživanju divlje loze Vitis silvestris Gmel Zdenko Turković zasniva nekoliko smjerova kasnijeg ispitivanja, koja orijentacijski dokumentira u brojnim radovima objavljenim u domaćim i svjetskim znanstvenim izdanjima. Time potiče nastavak opsežnih i višesmjernih znanstvenih ispitivanja u težnji da potpunije uoči i riješi sadašnje suprotnosti ovog sistema gospodarenja.

Djelo Zdenka Turkovića otkriva nova saznanja i obvezuje na ustrajan svestran postepeni put prema donekle osvijetljenim vidicima.

*STJEPAN KOYDL (1883-1960)

Za vrijeme Khuenova režima izrastanje narodnoga pokreta 1883. godine znači jedinstven otpor protiv Ugarske vlade. Tada je očita denacionalizacija usmjerila svrstavanje autonomnih područja Hrvatske i Slavonije u nekoliko madjarskih županija. Time se obilježava doba kada se veći dio prihoda Hrvatske troši isključivo za medjarske visoke državne investicije. (10) U rasponu od tadašnjih privrednih prilika sve do uvjeta, koji su izazvali mjere za rasformiranje Vinogradarsko voćarske zadruge u Kutjevu i Vinogradarske zadruge u Slavonskoj Požegi 1956. godine predstavljaju doba djelovanja i konačno sužavanje vidokruga svijesti kada organizmu nestaju snage do gubljenja pojma postojanja početkom 1960. godine. To tričetvrt stoljetno doba grčevitih poriva borbe za opstanak Stjepana KOYDLA na razmedju južno evropskog geografskog prostora predstavlja cilj ovoga prikaza. Nekoji odnosi i suprotnosti razdoblja navedene prošlosti očito su prisutni i danas u traženju boljega sutra Požeške doline.

1. Porijeklo i obrazovanje

U nekadašnjim, kao i suvremenim kretanjima radne snage unutar evropskog kontinenta i šire, treba imati u vidu ne samo grupe nego i pojedince u traženju životnih sadržaja, uključujući njihovo uklapanje u novoj sredini.

Otac Stjepana Koydla, Thomas potječe iz Krumlova u Čehoslovačkoj. Bio je stručnjak za vrtlarstvo. Majka Katherina, rodjena REISSLER, rodjena je u Bonyhad na području Madjarske. Thomas je izučio vrtlarstvo od svoga djeda Veta BRABETZA na imanju knezova SCHWARZENBERGA u Čehoslovačkoj. Kasnije radi na veleposjedima u Madjarskoj. Tko je Stjepan Koydl rodjen 6. kolovoza 1883. godine u Paradicsonu na području Madjarske. Za vrijeme rada na imenju grofova INKAY, Thomas Koydl saznaje za velike pothvate Milana TURKOVIĆA u Kutjevu i odluči da prijedje tamo na rad. Njegov sin Stjepan je trebao postati stručnjak za rad u plantažama voćnjaka i vinograda. Tako Stjepan Koydl u novoj sredini polazi najprije osnovnu školu u Požeškim Mihaljevcima, četiri razreda požeške gimnazije, te Gospodarsko učilište u Križevcima.

Tadašnji predstojnik Odjela za narodno gospodarstvo Kr. Zemaljske Vlade u Zagrebu dr Ivo MALLIN (1), kao i njegov nasljednik Milan HRŽIĆ upućuju izabrane kandidate na stjecanje potrebnih znanja u pojedine naprednije zemlje Evrope. U svrhu izučavanja voćarstva i vinogradarstva u različitim institutima Njemačke i Francuske poslani su: I.RITTIG, M.DORČIĆ, S.KOYDL, G.ERBER, E.TURKOVIĆ i P.CESAR. Prema tome već u to vrijeme je S.Koydl uvršten medju šestoricu najboljih kandidata. Medju njima prvi je osnutkom Poljoprivredno šumarskog fakulteta u Zagrebu postao redovan profesor iz predmeta: voćarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo. Ostali su postali direktori poljoprivrednih škola i voćno loznih rasadnika. To znači da je Stjepan Koydl stekao visoko praktično i stručno obrazovanje procijenjeno načinima školovanja toga vremena .

2. Stručna djelatnost

Rad u struci S.Koydla dijelimo na tri različita vida koji se medjusobno isprepliću i dopunjuju.

2.1. Uže stručno djelovanje.

Na osnovu odredjenog dokumenta o nalazu stručnog stanja u plantažama se pretpostavlja da je S. Koydl bio angaživan u Kutjevu nakon završetka studija, ali nije poznato kada je to bilo i koliko dugo. Zato njegovu stručnu djelatnost dijelimo na tri razdoblja.

Za vrijeme napada filoksere, kao osnovne tehnološke i ekonomske zapreke u normalizaciji vinogradarske proizvodnje Koydl radi na osnivanju i razvoju rasadničarske proizvodnje, održavanju tečajeva i predavanja.

Upravna i obrazovna zgrada Požeške Ratarnice bila je radno mjesto Stjepana Koydla dugi niz godina

Na Ratarnici u Slavonskoj Požegi predaje u normalnoj nastavi i osobito posvećuje pažnju praktičnoj obuci učenika u loznim matičnjacima, voćnim i loznim rasadnicima, te uvježbavanju mladih kadrova na podizanju i održavanju školskih vinograda na Vranduku. Traži od učenika dobro poznavanje svih postupaka proizvodnog procesa i osnovna znanja u poznavanju svojstava sadnica i plodova propisanih sorata voćnjaka i vinograda za pojedina proizvodna područja. Posebnu pažnju posvećuje radovima u podrumarstvu na održavanju čistoće, tokovima dozrijevanja i ocjeni kvalitete vina. Pečenju komovice i raznih vrsta voćnih rakija posvećivana je naročita pažnja da se učenici do detalja upoznaju s tehnikom rada, tokovima spremanja proizvoda i obličima njihove ocjene u neposrednoj praksi naših proizvodnih i prirodnih uvjeta. Koydl je bio strog u traženju znanja učenika i u disciplini za vrijeme predavanja i takodjer praktične nastave. Nakon toga što je stekao glas dobrog stručnjaka Koydl je bio pozvan da obavlja dužnost upravitelja vinograda i podruma kralja Aleksandra na Oplencu. U nemogućnosti da potpuno održi red i ukupan tehnološki proces pod svojom kontrolom Koydl nije ni primio ovo radno mjesto. Na Požeškoj ratarnici je ostao sve do odlaska u penziju kao relativno mlad dobro izgradjen stručnjak.

Medjutim od početka svoga rada u struci Koydl je obavljao dužnost putujućeg učitelja iz voćarstva i vinogradarstva uključujući i to i podrumarstvo na području svih kotareva i općina Slavonije, a prema potrebi i ostalih predjela Hrvatske. Pri tome je stalno održavao odredjene obaveze, koje je dobivao bilo od Zemaljskog Dobra u Božjakovini ili od Odjela za voćarstvo i vinogradarstvo Savske banovine u Zagrebu.

2.2 Rad na osnivanju i razvoju zadružnih stručnih organizacija

Reljef Požeške doline u kome je nizinski di9 nadmorske visine od 116 do 173 m. okružen valovito obronačnim pobrežjem u rasponu od 130 do 300 m.n.m. daje osnovni preduvjet za nastanak vinogradarsko-voćarskih načina gospodarenja. Ovo je tim povoljnije, jer je planinski masiv Slavonskog Sredogorja stvorio zaštitni pojas oko valovitog i nizinskog dijela ostavljajući širok raspon južnih vrata za dreniranje hladnih zračnih masa prema dolini Save. Upravo zato je Požeška dolina poznata kao razvijeno voćarsko-vinogradarsko područje već iz dalje prošlosti. Medjutim, u naturalnom gospodarstvu s mješovitim voćnjacima i malim vinogradima uz osjetljivo nadmoćnu zastupljenost direktno rodeće vinove loze nije bilo moguće prodrijeti u kraćem vremenu s modernijom tehnologijom rada te je osnivanje zadružnih organizacija bio jedini način, makar i lakšem uvodjenju, novih mjera.

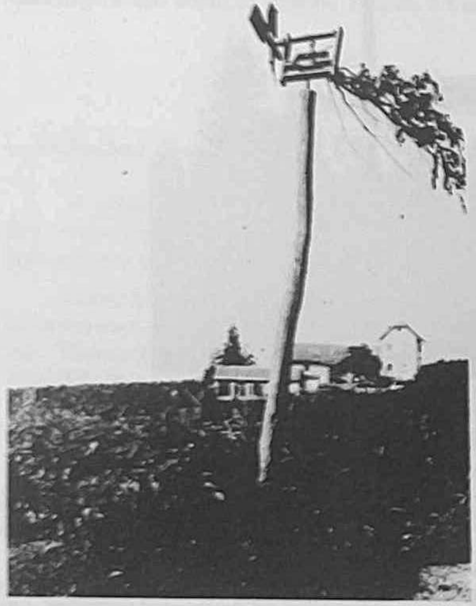

Vinograd Vranduk Požeške Ratarnice sa gospodarskim zgradama i prostorijama za praktičnu izobrazbu kadrova. U prednjem planu se vidi čegrtaljka za plašenje čvoraka i drugih ptica u doba dozrijevanja grožđja. Ovdje je Stjepan Koydl obavljao praktičnu nastavu i uvježbavanje učenika u obradi vinograda.

Berba šljiva posadjenih na rubovima i medjama oranica daje velike količine slatkih i mirisnih plodova početkom jeseni. Upoznavanju i obradi tadašnje tehnologije ove proizvodnje Stjepan Koydl je posvetio punu pažnju u nizu smjerova.

2.3 Vinogradarsko voćarska zadruga u Kutjevu.

Osnovana je 1. listopada 1926. godine. Imala je u početku samo deset osnivača, broj kojih je povećan do 1955. godine na 115. Zadruga je bila bitan nosilac razvoja proizvodnje

grožđja i voća u početku na užem i kasnije na širem području Prigorja Krndije i Papuka iako je učlanjivala pojedine članove i iz šireg područja. Zadružni udjel je bio u početku 100 dinara time da je 1955. g. povećan na 2.000 dinara. Od početka do 1932. godine na čelu upravnog odbora je bio predsjednik Ivan TUBIĆ, a nakon isteka njegova izbornog mandata nasljeđuje ga Ivan MIJATOVIĆ.

U početku je zadruga uskladištavala svoje vino u podrumu privatnika. Kasnije je izgradila vlastiti podrum i gostionicu, gdje su prodavani samo zadružni proizvodi. Od poznatih stručnjaka iz Slavonske Požege zadrugu i njezine zadrugare je najviše posjećivao S.Koydl. Tako su svi članovi dobivali odgovore na sva pitanja, koja su za njih bila zapreka boljem gospodarenju i povećanju prihoda. Osim toga u radu Zadruge je pomagao inž. Ivan JAMBROVIĆ, tadašnji direktor P.D.Kutjevo. Godine 1955. su zadrugari unijeli u podrum 1100 hl vina. Za uskladišteno vino zadrugari su prema potrebi mogli podizati predujam do prodaje kada je učinjen konačni obračun. Tadašnji način poslovanja bio je stanoviti preteča današnjem samoupravnom načinu rada.

Zadruga je bila redovan član Saveza Hrvatskih vinogradara i voćara u Zagrebu. Tako je mogla najbrže doći do svih novih tekovina znanosti, tehnike i ekonomike poslovanja. Zadruga je sudjelovala na izložbama voća i grožđja, odnosno njihovih preradjevina u Zagrebu i u Slavonskoj Požegi. Pojedini njezini predsjednici kao na primjer Petar NANIĆ polučili su nagradu za svoj rad.

Od 1935. godine na ovamo bila je organizirana na dan 22. siječnja (Vincencovo - dan vinogradara) izložba vina svih vinogradara. Tada su postojale tri nagrade. Dobitnik najviše nagrade je imao pravo prodavati vino po najvišoj cijeni. Nakon donesene odluke donosio je potrebne količine vina za proslavu te večeri. Prethodno je izabrana komisija i svaki član je dobivao papir i olovku da ocijeni vino. U toj komisiji su bili redovno Zdenko Turković, inž. Ivan Jambrović i pojedini istaknuti vinogradari. Tokom tri do četiri godine najviše priznanje je dobio Petar Nanić.

Zadruga je rasformirana 1956. godine, kada je posjedovala gradjevinske objekte u vrijednosti od 3,954.200 dinara, inventar 1,172.000 dinara i znatne vrijednosti gotovih uloga. Nije moguće ocijeniti koliko bi ova zadruga postigla do danas tokom dva desetljeća rada. Medjutim ipak bi trebalo razmotriti mogućnosti njezina oživljavanja time, da joj se vrate svi gradjevinski objekti, inventar i ulozi s kamatama za otudjenu vrijednost prema primopredajnim zapisnicima.

2.4. Vinogradarska zadruga s o.j. u Slavonskoj Požegi.

Nakon izvršene regeneracije vinograda u Slavonskoj Požegi bilo je više pokušaja na oblikovanju organizacije neposrednih proizvodjača. Vinogradarska zadruga je osnovana 28.2 1932. godine. Zadruga je imala cilj da pomogne članovima u svim poslovima na podizanju vinograda na američkoj podlozi. Tu je uključen cijeli tehnološki proces proizvodnje grožđja, njegove prerade u vino odnosno koma u rakiju. Na čelu prvog upravnog odbora je bio predsjednik Franjo BARIŠIĆ mladji. Štampana su pravila, organizirana nabavka svih potrepština vinogradars i obavljano sudjelovanje na izložbi na proljetnom vinskom sajmu u Zagrebu. Tada su izložena ova sortna vina: Sovinjon, Traminac, Rajnska i Talijanska Graševina, Crni Pinot. Požeško Ruso tzv. Šiler, Muškat Otonel. Boce su etiketirane ukusnim etiketama tiskanim u tiskari Grafika. Zadrugu je zastupao S. Koydl, koji je tom prilikom održao predavanje: "Istrijebimo direktno rodeću američku lozu".

Inicijativom S.Koydla organizirana su iste godine dva praktična predavanja o rezidbi vinove loze i to na Gerovici i Sokolovcu. U razvoju zadruge bitnu zapreku čini nedostatak

zajedničkog podruma za ukupnu manipulaciju i prodaju standardno sortiranog groždja i vina. Lociranje zadruge u objektu Grabrik je bila odredjena pomoć u njezinoj konsolidaciji. Nakon ostavke Josipa BARIŠIĆA predsjednik zadruge postaje dr Djuro KUNTARIĆ. U svrhu dobivanja uvida u način rada zadruge S. Koydl je potakao više izleta u susjedna vinogorja. Tako su zadrugari posjetili Daruvar i druga mjesta. Kada je Grabrik postao vlasništvo zadruge stvorena je odluka da se u neposrednom susjedstvu gradi podrum za vino. Usprkos svih pokušaja, angažiranja projektanta za izradu plana toga novog objekta do ostvarenja nije došlo. Medjutim svi ovi pokušaji ostaju bez rezultata. U daljnjim težnjama da se ovo pitanje konačno riješi na ovoj ili kojoj drugoj lokaciji dolazi do raspuštanja zadruge 1956. godine.

Tako je ovdje kao i u Kutjevu prekinuta nit na traženju boljih oblika zadružnog načina povezivanja proizvodjača u svrhu organizacije uspješnijih oblika vinogradarenja na manjim površinama pojedinih vinogradara. Tako su proizvodjači prepušteni sami sebi u razvoju gospodarenja na strmim i usitnjenim površinama.

Društveni dom Vinogradarsko vinarske zadruge u Slavonskoj Požegi bio je sastajalište i obrazovni centar vinogradara u različitim smjerovima gospodarenja. Stjepan Koydl je ovdje često održavao predavanja i razgovore sa zadrugarima.

2.5 Zadružne organizacije diljem Slavonije.

Na osnovi pisama bilo pojedinaca, općina i drugih upravnih tijela S. Koydl je održavao
savjetovanja i predavanja u različitim manjim ili većim naseljima Slavonije. Izričito zorno i
jasno govorio je o odredjenim pitanjima proizvodjača. To je bilo na sjevernim parinama Papu-
ka, zatim na predjelima Srijema, Fruške Gore, Brodskog vinogorja, na Mandićevačkom vino-
gorju, u okolici Nove Kapele Batrine i Nove Gradiške. Na Moslavačkom vinogorju je inicirao
podizanje vinograda i izgradnju podruma s punim uspjehom. Pojedini predstavnici ovoga vino-
gorja su u magisterskim radovima dali osvrt na učešće S. Koydla u podizanju vinogorja i pod-
ruma u Moslavačkom vinogorju. Ovaj podrum i danas vrlo dobro radi na proizvodnji različitih
vrlo kvalitetnih vina i pjenušavaca.

2.6. Stručno izdavačka djelatnost.

Za vrijeme putovanja, održavanja predavanja i savjetovanja Koydl je vršio stalno opažanja, koja je povremeno objavljivao na različitim mjestima u prikladnim vidovima. Tako je postizavao još veću popularnost i postajao sve traženiji u različitim situacijama.

U pojedinim lokalnim listovima tiska članke i kraće crtice o svemu što je zapazio. U po-
krajinskim listovima donosi veće članke. To se osobito odnosi na stručne listove. Tako suradju-
je u "Gospodarskom Listu" vrlo često. Piše takodjer u "Poljoprivrednom Glasniku" i drugim
sličnim časopisima. U svrhu analize rada na poljoprivrednom prosvjećivanju našeg proizvodja-
ča bilo bi zanimljivo da se objavi stručno-znanstvena kritika ukupnog broja napisanih članaka
S.Koydl tokom njegova života i rada. Takav oblik pisanja je zanimljiv u stvaranju odredjene
razine stručnog znanja i njegova neprestanog popunjavanja sve novijim tekovinama. Prilikom
kvalificiranja radnika u poljoprivrednoj proizvodnji različitih smjerova u sve većem usavrša-
vanju i postizavanju viših i kvalitetnijih prinosa. S. Koydl je svojim prilozima u "Požeškom
Listu" i drugim lokalnim novinama utirao put posebnoj službi, koja kontinuirano prati proizvod-
nju u svim detaljima, upozorava na propuste i potiče ustrajnost u polučivanju boljih rezultata,
kako u materijalnom tako i u ekonomskom pogledu.

S. Koydl učestvuje na brojnim kongresima i stručnim sastancima. On je ovdje energičan
protivnik direktno rodeće vinove loze i džanarike (mirobolane), kao podloge za šljivu. Upuću-
je na porijeklo naziva šljive Bistrice Požegače po mjestu Slavonska Požega. Protivnik je alko-
holizma, ali dokazuje korisnost redovnog i umjerenog uživanja dobrih i prirodnih vina. Ističe
važnost ispitivanja selekcije sorte jabuka "Srčike" i provodi ankete o uzrocima poteškoća u
njezinoj tadašnjoj proizvodnji. Nadalje predlaže proučavanje šljive Požegače - Požeškinje u
svrhu postizavanja većeg i stabilnijeg prinosa svake godine.

Medju brošurama i stručnim djelima zapaženi su ovi prilozi S.Koydla

1. Malo iz vinogradarstva i pivničarstva. Slavonska Požega.1907.
2. O sumporenju vina. Zagreb. 1918.
3. Napredno šljivarstvo (Uzgoj šljiva). Zagreb. 1944.

U ovim prilozima daje osnovne upute za naposrednu praksu argumentirajući pojedine postavke
iskustvima iz vlastitih zapažanja i rezultatima ispitivanja drugih domaćih i stranih istraživača.

3. Osvrt na rad Stjepana Koydla iz sadašnjih prilika

Iako je Koydl svoj stručni naziv sažeo u izrazu "Enolog i Pomolog" (vinar i voćar) pre-
težno je vršio dužnost putujućeg učitelja iz vinogradarstva i voćarstva, bio je prenašač struč-
nog znanja u neposrednu praksu brojnih proizvodjača. U rasponima sitnoseljačkih kapaciteta
vinogradara, voćara i podrumara, prenošenje znanstvenih tekovina je prije svega društveni rad.
Prema tome je povezivanje proizvodjača u zadružne formacije značilo jedino ispravan izlaz u
težnji za postizavanjem boljih rezultata tržišne robne proizvodnje. Prema tome prije, kao i
danas zbližavanje proizvodjača u veće formacije odnosno u specijalizaciji većih robnih proiz-
vodjača predstavlja jedini izlaz.

3.1. Uloga kooperativnih odnosa u razvoju sela i grada Požeštine

Kao gradjanin srednjeevropskog geografskog prostora, koji je za svoga vijeka putovao po
različitim državama ovoga kontinenta S. Koydl je ukupnu stvaralačku energiju posvetio Požeš-

koj dolini u kojoj je našao dublji smisao svojih težnji. Ovdje osnovnu brigu pokazuje na poticanju i razvijanju zadrugarstva u vinogradarstvu i voćarstvu. To se vjerojatno zasniva na spoznaji, da su ove kulture u stanju da daju značajne prinose u redoslijedu godina.

Medjutim ova nastojanja su ostala ni izdaleka dovršena. Tek kasnije nastala inicijativa PPK - Kutjevo na oblikovanju zajedničkih vinograda bez medja, kao najsuvremeniji oblik organizacije ove proizvodnje stoji nasuprot ranije registriranim zadrugama u Kutjevu i Slavonskoj Požegi. Ova obadva oblika kooperativnih odnosa otvaraju nove vidike u proizvodnji grožđja, voća i povrća, odnosno drugih grana poljoprivredne proizvodnje. Dok prvi oblik, iniciran u Kutjevu, vodi oblikovanju VKV radnika, specijaliziranog za ovu proizvodnju s punim radnim vremenom samo na tom poslu, drugi razvija proizvodjača, koji uz vinograd radi i u ostalim granama poljoprivrede i eventualno koje druge djelatnosti, gdje je stalno zaposlen i stječe pravo na radno i socijalno osiguranje.

Ako se ovakove koncepcije proširе na ostale smjerove gospodarenja u Požeštini dobivamo uvid u široko usmjereno gospodarenje ovoga kraja. U svakom tom obliku zanimanja, važno je izvesti toliko opseg robne djelatnosti, koja osigurava sve bolji i ravnomjerniji dohodak i život. Tako se sve više približavaju razine života na selu i u gradu.

4. Rasprava

S.Koydl, popularno poznat kao "Pišta" završio je svoj životni vijek 9. veljače 1960. godine u 77. godini, ostavivši oporukom svoju knjižnicu sa 150 knjiga, vrlo mnogo stručnih časopisa i rukopisa objavljenih radova, uključujući opsežnu gradju za proučavanje proizvodnje voća, grožđja i njihovih preradjevina Poljoprivrednoj školi u Slavonskoj Požegi, gdje je ostavio značajan broj godina svoga stručnog i praktičnog rada. Za potpuniju ocjenu rezultata minuloga rada treba imati u vidu doba povijesnih gibanja u kojima je tražio i pronalazio svoju životnu putanju. Mr Ivan KOYDL, ljekarnik iz Splita i bliži rodjak S. Koydla, ustrajnim radom pronašao je tragove obitelji Koydl u vremenu od 1650.godine do danas. Članovi ove loze su bili pretežno stručnjaci na feudalnim posjedima Srednje Evrope zanimajući se šumarstvom, lovom, poljoprivredom, povrtlarstvom i uzgojem ukrasnog grmlja i drveća, odnosno cvijeća od predjela Češke sa očitim tendencijama kretanja prema Jugu. Tako se je S.Koydl rodio u Madjarskoj a umro u Požeškoj kotlini, završivši relativno dugi i složen vlastiti udjel u povijesti svoga doba.

Ovdje nije moguće iznijeti detaljniji osvrt na useljavanje Čeha u Prigorje Papuka i Požeštinu u cjelini, ali ipak treba imati u vidu da se ove migracije vrše u većem opsegu od 1870. godine na ovamo i dosižu najveći uspon krajem prošlog i početkom našeg stoljeća. To su bila naseljavanja cijelih obitelji, koje su u Požeštini gradile domove i razvijale gospodarstva (9). Kao vrijedni gospodari ovi novi stanovnici su se potpuno našli u društvenoj sredini Požeštine.

Stručni rad S.Koydla u Požeškoj kotlini i u cijeloj Slavoniji ostavio je uočljive tragove toga opsega da su brojni mladi studenti i inženjeri agronomije našli pobude da o pojedinim zahvatima pišu diplomske, magistarske radove i disertacije koristeći manji ili veći opseg sakupljene gradje i iskustava za postizavanje toga cilja.

Rad S. Koydl treba dalje razvijati obradom Požeške kotline, kao cjelovitog staništa za razvoj različitih vrsta voćaka i vinove loze u idejnom i izvodjačkom pogledu. U tom sklopu se uključuje detaljna obrada selekcije šljive, kruške, jabuke, kajsije, breskve, maline, kupine, ogrozda, ribizla, vinove loze i ostalih vrsta voća. Tekovinama ovoga sadržaja stvara se bogata gradja, kojom Požeška kotlina dobiva i održava istaknuti položaj u Slavoniji i daleko šire.

5. Sažetak

U ovom prikazu je iznešen prvi pokušaj odredjivanju uloge Stjepana Koydla, popularno nazvanog Pišta, u povijesnom dobu njegova postojanja na području južno evropskog geografskog prostora.

Na rasponima propadanja feudalnog i izrastanja kapitalističkog društvenog poretka sve do socijalističke revolucije Stjepan Koydl je pronalazio vlastiti put u suprotnostima njegova doba. Rodjen 1883. godine u Paradicsonu na području Madjarske prošao je životni put dug 76 i pol godina da se konačno smiri u Slavonskoj Požegi 1960. godine. U tom rasponu je završio osnovnu školu u Požeškim Mihaljevcima, nižu gimnaziju u Slavonskoj Požegi, Gospodarsko učilište u Križevcima i specijalizacije u voćarskoj, vinogradarskoj i vinarskoj struci u različitim institutima Njemačke i Francuske. Najveći dio svoga stručnog rada provodi na Ratarnici u Slavonskoj Požegi i na radu putujućeg učitelja iz voćarstva, vinogradarstva i vinarstva na području Slavonije i Hrvatske. Učestvuje na brojnim kongresima i savjetovanjima o pitanjima svoje uže struke na području Jugoslavije. Aktivno učestvuje u osnivanju i razvoju djelatnosti Vinogradarsko voćarske zadruge u Kutjevu i Vinogradarsko vinarske zadruge u Slavonskoj Požegi. Nakon toga što su one rasformirane u odredjenom stadiju pregrupiranja sistema gospodarenja preživljuje teške krize u nemogućnosti da održi korak sa vremenom svoga doba.

Stručni rad Stjepana Koydla zaslužuje da bude nastavljen u suvremenim društvenim i privrednim kretanjima na području Požeške kotline.

Literatura

1. FRANGEŠ,O.: Dr Ivo Mallin. Zagreb. 1927.
2. KOYDL, I.: Dopisivanje
3. KOVAČEVIĆ, I.: Neka zapažanja o problemu erozije u Slavoniji. Akademski Savet FNRJ. Beograd. 1956.
4. KOVAČEVIĆ, I.: O ulozi voća u društvenoj prehrani Slavonije. Agr.Gl.Zagreb.1956.
5. KOVAČEVIĆ, I.: Voćarstvo kao poljoprivredni fenomen Slavonije. Prvi znanstveni sabor Slavonije i Baranje. JAZU. Osijek 1970.
6. KUNTARIĆ, Dj.: Pisma.
7. MEDARIĆ, J.: Rasprostranjenost i uvjetovanost sistema iskorištavanja zemljišta Požeške zavale. Disertacija. Zagreb.
8. NANIĆ, P.: Usmeni izvještaji.
9. SKALA, Ž.: Prigorje Papuka. Diplomski rad. Zagreb. 1962.
10. ŠIDAK,J., GROSS,M., KARAMAN, I., ŠEPIĆ, D.: Povijest hrvatskog naroda g.1860-1914. Zagreb. 1968.

Terenske fotografije izradio dr I.Kovačević.

Dr inž. Ivan KOVAČEVIĆ
Zavod za poljoprivredna ispitivanja
Zagreb, Jelenovac 84

Radomir RADOVANLIJA
Petar SMOLJANOVIĆ

NIKOLA MILJANIĆ - RATAR (1921-1972)

U izgradjivanju koncepcije moderne jugoslavenske privrede značajnu ulogu imao je Nikola Miljanić - Ratar, učenjak, privrednik - teoretičar i praktičar, političar i neimar u službi razvoja svoje socijalističke zemlje.

Nikola Miljanić (u slobodno vrijeme stalno drugovanje s knjigom)

Rodio se 19.XII 1921. u Livadjanima nedaleko od Pakraca u mnogobrojnoj zemljoradničkoj porodici. Djetinjstvo je, do završetka četiri razreda osnovne škole, proveo u rodnom selu. Nedostatak materijalnih sredstava odredjivao je njegovo daljnje školovanje. Dva razreda realne gimnazije polagao je privatno u Daruvaru od 1934. do 1936. godine, a od 1936. do 1938. pohadja i završava Nižu poljoprivrednu školu Savske banovine u Slavonskoj Požegi (Ratarnicu) kao banski kraljevski stipendist. Mogućnosti za dugotrajnije školovanje poslije završetka ove škole bile su ograničene i nisu mogle zadovoljiti ambiciju Nikole Miljanića za daljnjim obrazovanjem. Na opredjeljenje za poljoprivrednu struku vjerojatno je utjecalo i najbolje poznavanje toga zvanja i bliskost poljoprivrednog gospodarstva. Zato se i vraća na roditeljsko imanje da se bavi poljoprivrednom proizvodnjom na naučnijoj osnovi. Ipak, odlično savladana znanja na Ratarnici i radna energija nisu mogli doći do potpunog izražaja jer to gospodarske i društvene prilike nisu dozvoljavale.

Njegova ličnost brzo sazrijeva i uočava političko stanje zemlje. Okuplja oko sebe mlade ljude, pripremajući ih za oružanu borbu, i uspostavlja čvrste veze s partijskim organizacijama i komitetima. Posebno se pred sam rat 1940. povezuje i suradjuje s komunistom i revolucionarom učiteljem Perom PRODANOVIĆEM. Poslije okupacije zemlje 1941. godine medju prvima odlazi u partizane. Kao borac partizanskog odreda "Matija Gubec" postaje prekaljeni ratnik pa je početkom 1942. primljen u Komunističku partiju Jugoslavije. Iz tih ratnih dana nosi i svoje revolucionarno obilježje - Ratar. U toku narodnooslobodilačke borbe obavlja razne dužnosti: radi u Agitpropu na Psunju do 1943. godine, u toj godini postaje i sekretar Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Slavonski Brod, a kasnije je rasporedjen na istu dužnost u Novu Gradišku i Viroviticu. Početkom 1945. izabran je za člana Oblasnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Slavoniju na kojoj funkciji ostaje sve do završetka rata.

Tako visoke i odgovorne dužnosti mogao je vrlo uspješno obavljati jer je bio veoma jednostavan, točan, discipliniran, kristalno jasan u postavljanju ciljeva i zadataka, neposredan i komunikativan, s izuzetnom ljubavlju za ljude i posao.

Krajem 1945. godine, nakon rasformiranja Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, Nikola Miljanić je imenovan za instruktora Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, na kojoj dužnosti ostaje do 1947. godine. Tada je postavljen za pomoćnika ministra poljoprivrede u vladi Narodne Republike Hrvatske (1947-1949). To je vrijeme konkretne realizacije nacionalizacije industrije i provodjenja agrarne reforme i kolektivizacije sela. Trebalo je fanatičnu privrženost seljaka sitnom posjedu početi transformirati u kolektivno, društveno vlasništvo s jasnom perspektivom asocijacije slobodnih i jednakih proizvodjača. Nužno se moralo tražiti takve ekonomske mjere koje će omogućiti razvitak svijesti zemljoradnika-seljaka da sami nadodju na to kako je to uvjet i za njihov vlastiti napredak. Ratar je bio kreator tih revolucionarnih promjena i njihov dosljedni realizator. Upravo je tu na seljačkom pitanju i preživjelom načinu proizvodnje, s izuzetnim osjetilom darovita čovjeka, uočio kakav je njegov osobni i posebni zadatak. Kao mladi političar po revolucionarnoj i komunističkoj savjesti osjeća da se problemi privrede u cjelini moraju rješavati stručno, naučno, sistematično. Nerazvijena privreda i neuskladjeni uvjeti privredjivanja zahtijevaju u socijalističkom opredjeljenju razvoja društva naročite napore i veliku umješnost u rješavanju tih problema. Uvidja da mladu poslijeratnu jugoslavensku privredu, njene proizvodne programe treba pratiti i pomagati odredjena logika financiranja, bilo da se radi o samofinanciranju, ili o drugim izvorima financijskih sredstava. U takvim prilikama, a u želji da što potpunije upozna, ovlada i dogradi financijsku teoriju s krajnjim ciljem obogaćivanja društvene prakse, Nikola Miljanić intenzivno radi na vlastitom obrazovanju i usavršavanju.

Dok je obavljao dužnosti potpredsjednika Oblasnog narodnog odbora Bjelovar i sekretara Oblasnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Bjelovar od 1949. do 1954. godine, može se reći da je to bila svojevrsna priprema za ubrzani hod prema vrhovima dva osnovna koherentna smjera. Jedan je bio - praktično vodjenje privredne politike, specijalno bankarstva, a drugi - opredjeljenje za nauku, političku ekonomiju socijalizma, posebno teoriju financija.

U tom razdoblju od pet godina upotpunjava srednje obrazovanje u gimnaziji u Bjelovaru. Izvanredno studira ekonomske nauke i jedan je od najbriljantnijih studenata. Diplomirao je i doktorirao na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1955. godine.

Kao vrsni stručnjak, neumorni i ustrajni privredni i naučni stvaralac veoma je uvažavan i cijenjen. Zato su mu i nadalje povjeravane razne dužnosti u bankama, organima vlasti i društveno-političkim organizacijama. Godine 1954. postavljen je za generalnog direktora Narodne banke Hrvatske, Centrale u Zagrebu, a 1955. za generalnog direktora Narodne banke FNRJ u Beogradu. Od 1958. do 1961. godine bio je zamjenik izvršnog direktora Medjunarodne banke za obnovu i razvoj u Vašingtonu, što je posebno priznanje kao monetarnom stručnjaku medju najboljima u svijetu. Po povratku iz SAD 1961. generalni je direktor Jugoslovenske investicione banke, Glavne centrale u Beogradu. Od 1962. do 1969. godine bio je guverner Narodne banke Jugoslavije. Godine 1969. izabran je za potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća, a krajem 1971. podnosi ostavku na taj položaj dajući cjelovit kritički osvrt na privredno stanje zemlje.

Smrt ga je zatekla na položaju predsjednika Udružene banke Hrvatske u Zagrebu.

Nikola Miljanić je poslije oslobodjenja stalno biran od naroda svoga kraja za narodnog zastupnika u republičkim i saveznim predstavničkim tijelima. Za poslanika Vijeća naroda Savezne skupštine izabran je 1969. godine. Takodjer je bio član najviših foruma Saveza komunista Jugoslavije - (Konferencije SKJ). Izraz je to velike ljubavi i poštovanja svih naroda i komunista njegova kraja i šire zajednice prema njemu. Povjerenje i simpatije, ljubav i prijateljstva zadobivao je neposredno. Dovoljno je bilo da samo jednom sretne čovjeka i nikada ga više ne zaboravlja. Njegov kredo: "Zašto im ne bih pomogao kad osjećam da mogu!" očitovao se na svim razinama i relacijama. Nosio je u sebi intrinsičnu dobrotu i čestitost koja se manifestirala od porodičnog života do svjetskih privrednih i političkih problema.

Uvijek je imao u vidu cjelovitost jugoslavenske privrede: i onda kad pokazuje inicijativu investiranja u silose i stvaranja rezervi žitarica, kad forsira turizam (zbog čega mu turističke organizacije daju posebna priznanja), kad traži rješenja za gradnju tvornica ambalažnog i ravnog stakla, kad čini niz napora za kapitalna ulaganja, povećanje produktivnosti, zaustav-

ljanje inflacije, stabilizaciju privrede, stabilnost i konvertibilnost dinara kojeg teži podići na svjetski nivo ("nema doštampavanja novca...") i kad razmatra probleme privlačenja inozemnog kapitala u našu privredu rasvjetljavajući ih sa stajališta samoupravnog sistema, s aspekta proizvodne orijentacije, medjunarodne podjele rada, s aspekta zaštite, deviznog sistema, monetarno-kreditnog aspekta i, na prvom mjestu, s aspekta politike dohotka u zemlji. Isto tako ne propušta da Jugoslaviju smjesti u svjetski privredni sistem i ekonomske tokove predlažući istovremeno nova rješenja u svjetskoj ekonomskoj politici, gdje ima u vidu suvremene zahtjeve razvoja čovječanstva, prvenstveno s aspekta razvoja nerazvijenih zemalja, a naročito novooslobodjenih koje ne žele suradnju na stari način. On o tim pitanjima ne raspravlja samo kao jugoslovenski političar nego u svjetskim razmjerima priznati ekspert za monetarnu politiku i medjunarodne platne, financijske i valutne odnose koji je majstorski ovladao metodama matematike, statističke i knjigovodstvene analize.

Vidno je zapažen na svim mjestima na kojima se pojavljivao i kao znanstvenik, od profesora na Ekonomskom fakultetu u Beogradu i Zagrebu do sudjelovanja na naučnim simpozijima s programima iz ekonomske problematike. Precizan govornik, smiren, koncentriran i misaon u izlaganju, plijenio je pažnju studenata i slušalaca i na javnim tribinama. Tu su se osjetile njegove pedagoške, društveno-političke i naučno-istraživačke kvalitete.

Objavio je preko tridesetak naučnih i stručnih radova i referata. Njegova knjiga "Novac i kredit u procesu društvene reprodukcije" izazvala je izuzetan interes. Ona je cjelovita studija naših monetarnih prilika i u njoj je izvrgao nemilosrdnoj kritici politiku bez odredjene privredne orijentacije, bez odredjenih, jačih ekonomskih kriterija u kojoj se stvarao novac i provodila kreditna ekspanzija. Ukazuje na prave izvore nestabilnosti, i to kako one tzv. opće nestabilnosti, tako i one posebne - monetarne. Okosnicu kreditnog mehanizma i politike predstavlja vezivanje kreiranja potrebne količine novca za objektivnu osnovu. Pri tome postavlja načelo da potrebnu količinu novca treba kreirati u sferi prometnog procesa, tj. tamo gdje se radja i gasi potreba za novcem kao sredstvom prometa. Prilazeći konkretnijem rješavanju toga problema, autor postavlja kao osnovno načelo da se bankarski krediti odobravaju privrednim organizacijama na bazi dokaza da je roba ne samo proizvedena već i da je našla svoje društveno priznanje u činjenici da je našla kupca. Odobreni na kratak rok, ti krediti treba da odigraju svoju ulogu u vremenskom periodu izmedju proizvodnje nove vrijednosti i njene realizacije na tržištu. U tom kritičnom periodu, kad se na tržištu još nije pojavila odgovarajuća kupovna snaga jer se raspodjela još nije mogla izvršiti, bankarski krediti se pojavljuju kao sredstvo koje treba da omogući s jedne strane realizaciju roba, a s druge strane nesmetano nastavljanje reprodukcije. Završavanjem ovog ciklusa prodajom robe kupcima, istovremeno treba da se završi i period kreditiranja. To čini kreditnu politiku veoma elastičnom i adaptivnom stvarnim potrebama, a ujedno isključuje greške centralno-administrativnog kreditnog reguliranja. Nikola Miljanić je u kreditnu politiku ugradio prve anticikličke instrumente i unio niz novina u bankarski sistem. Imao je izuzetan osjećaj kako bi se institucionalno, a opet do kraja samoupravno, kroz bankarski sistem djelovalo na skladniji razvoj privrede i društva, ne čineći štetu ni slabo razvijenima ni razvijenima. Razvijajući političku ekonomiju socijalizma bio je u Jugoslaviji najbolji poznavalac kreditno-monetarnog sistema i organizacije bankarstva. Svoje ideje o organizaciji i djelovanju bankarstva iznosio je niz godina, a eksplicitno ih je izložio na osnivačkoj skupštini Udružene banke Hrvatske početkom 1972. godine. Njegove inovacije na području financija, bankarstva i otvorenosti jugoslavenske privrede izazivale su čudjenje, jer ih mnogi nisu shvatili, pa je izgledalo da prerano dolaze. Život je pokazao da su sve te ideje, pet godina poslije njegove smrti, životne, jer su ušle u novi Zakon o bankama. Time mu se nastavljači njegova rada i jugoslavenska zajednica dostojno odužuju.

Teme njegovih radova, pored ostalog, najčešće su: monetarno-kreditni aspekt problema zaliha, reorganizacija bankarstva, krediti i cijene, financiranje privrednog razvoja, konvertibilan dinar, devizni sistem i plansko-tržišna privreda, novčani opticaj, medjunarodni tokovi kapitala, financiranje obrtnih sredstava privrede, samofinanciranje proširene reprodukcije i druge. Djela su mu znanstveno snažna, teoretski fundirana, obogaćena iskustvom iz prakse znače velik doprinos razvoju naše financijske teorije i oplemenjivanju društvene prakse.

Nikola Miljanić na jednom naučnom skupu

Nikola Miljanić je bio izrazit lenjinski dijalektičar: istraživao je privrednu stvarnost Jugoslavije i svijeta, na temelju toga odredjivao poslovnu politiku i njenu realizaciju da bi ponovno vršio verifikaciju onoga što je učinjeno i što se razvija. Zato nikako i nikada nije prestao istraživati. Medju brojnim problemima njegova istraživanja nalaze se i ovi: ponašanje odredjenih subjekata u izvornoj ponudi financijskih sredstava na jugoslavenskom financijskom tržištu, oročavanje depozita od strane privrednih organizacija kod banaka, novčana masa i kretanje financijskih ulaganja privrede u depozite po vidjenju, kamatna stopa i financijska ulaganja privrede, potrošački krediti i financijska ulaganja stanovništva, kamatna stopa i štednja, novčani dohodak stanovništva i štednja, stopa inflacije i ponašanje stanovništva u njegovim financijskim ulaganjima, kretanje stope inflacije i ponašanje privrede u pogledu njenih financijskih ulaganja, različita ponašanja stanovništva u štednji izmedju različitih krajeva Jugoslavije, kakva je korelacija izmedju inozemnih kredita korištenih u našoj zemlji i ukupnog obima plaćanja prema inozemstvu itd.

Ali taj financijski ekspert razumio se i u mnoga druga područja, kao što su književnost, glazba, kiparstvo, tehnika, a specijalno fotografija i lov, o čemu je u detalje razgovarao sa sugovornicima.

Istaknuti je poznavalac svjetske monetarne literature, jer je govorio engleski, a služio se ruskim i njemačkim jezikom.

Iako svestrana i nadasve plemenita i intelektualno superiorna ličnost, bio je staložen, njegovo djelo duboko humano, a izvodjeno skromno i neprimjetno. Taj zaslužni sin naše zemlje bio je član Društva ekonomista SR Hrvatske, Naučne sekcije Saveza ekonomista Jugoslavije, član Ekonomskog savjeta SFRJ, predsjednik Udruženja banaka Jugoslavije.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i odlikovan je Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem, Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zrakama, Ordenom rada sa zlatnim vijencem, Ordenom narodnog oslobodjenja.

Mr Radomir RADOVANLIJA, dipl. inž. polj.
Petar SMOLJANOVIĆ, prof.
Poljoprivredna škola
Slavonska Požega, Makedonska 33

PRIRODOSLOVNI ČLANCI U GODIŠNJIM IZVJEŠTAJIMA POŽEŠKE GIMNAZIJE

Filip POTREBICA

I. UVOD

Požešku gimnaziju osnovali su isusovci 1699. god. Kroz 278 godina njenog djelovanja možemo zapaziti niz pozitivnosti koje ju svrstavaju u red najznačajnijih i najstarijih prosvjetnih institucija u Hrvatskoj. Čitav kulturni razvitak grada Požege i Požeške kotline vezan je uz njezin razvoj, kako u prošlosti, tako u velikoj mjeri i danas. Usponi i padovi odraz su specifičnih prilika u kojima je djelovala. Posebno treba istaknuti razdoblje od 1760. do 1776. kada je djelovala i kao visoka škola za teologiju i filozofiju - ACADEMIA POSEGANA. Život škole možemo najbolje upoznati preko matrikule učenika i nastavnika te ljetopisa škole koji su pisani latinskim i hrvatskim jezikom. Život škole od početka 19. st. ogleda se i u njezinim tiskanim godišnjim izvještajima.

Prema poznatim podacima, godišnji izvještaji tiskani su od 1802. do 1976, s prekidima. U ovom razdoblju tiskani su izvještaji za 127 školskih godina, a samo za 47 škol.god. iz raznih razloga nisu tiskani. Postoji mogućnost da su tiskani i za još neke godine, ali do danas nam nisu poznati. Na latinskom jeziku tiskani su izvještaji od 1802. do 1848. godine. Svi ostali tiskani su na hrvatskom jeziku, izuzev rasprava, službenih dopisa koji su tiskani na njemačkom jeziku u vrijeme Bachova apsolutizma.

Nema podataka o tiskanju godišnjih izvještaja prije 1802. god., kao ni za godine 1807, 1808, 1809, 1811, 1812, 1813, 1831-1834, 1837, 1840-1842, 1844-1845, 1848, 1849, 1851. i 1852. Izvještaji nisu tiskani ni za godinu 1859. što se vidi iz ljetopisa Gimnazije za školsku godinu 1859/60. Nisu tiskani ni za školske godine 1860/61, 1861/62. i 1863/64. To se vidi iz ljetopisa Gimnazije za škol.god.1864/65. Zadatak godišnjeg izvještaja za 1865. god. jest da se bitnosti ljetopisa od 1860. godine nastave i da se navedu uzroci koji su doveli do promjene na Gimnaziji u razdoblju od 1860. do 1865. god. (1)

U razdoblju od 1865. do 1921. tiskani su izvještaji za svaku godinu, a nema podataka o tiskanju godišnjih izvještaja za godine 1922-1926, 1928, 1929. Pretpostavljam da nisu tiskani. U arhivu Gimnazije postoje koncepti izvještaja za spomenute godine. Znači da je materijal za izvještaje sakupljen i obradjen, a da zbog slabih materijalnih mogućnosti nisu tiskani. Nema podataka ni za tiskanje godišnjeg izvještaja za škol.god.1940/41. Tome su, svakako, pridonijele okolnosti stvorene travanjskim ratom - rasulom Jugoslavije. Godine 1944. tiskani su izvještaji zajedno za škol.god.1941/42, 1942/43. i 1943/44. Za razdoblje od 1945. do 1959. nisu tiskani godišnji izvještaji, a tek u povodu proslave 260-godišnjice Požeške gimnazije obnovljeno je izdavanje godišnjih izvještaja koje se ne prekida sve do škol.god. 1975/76. Požeška gimnazija prestaje postojati 1.IX 1976. stoga što je formiran Centar za us-

mjereno obrazovanje od svih srednjih škola u koji je uključena i Gimnazija. Dvije posljednje generacije požeških gimnazijalaca nastavit će školovanje po starom gimnazijskom programu. Prva će maturirati u škol.god.1976/77, a druga i posljednja u škol.god.1977/78.

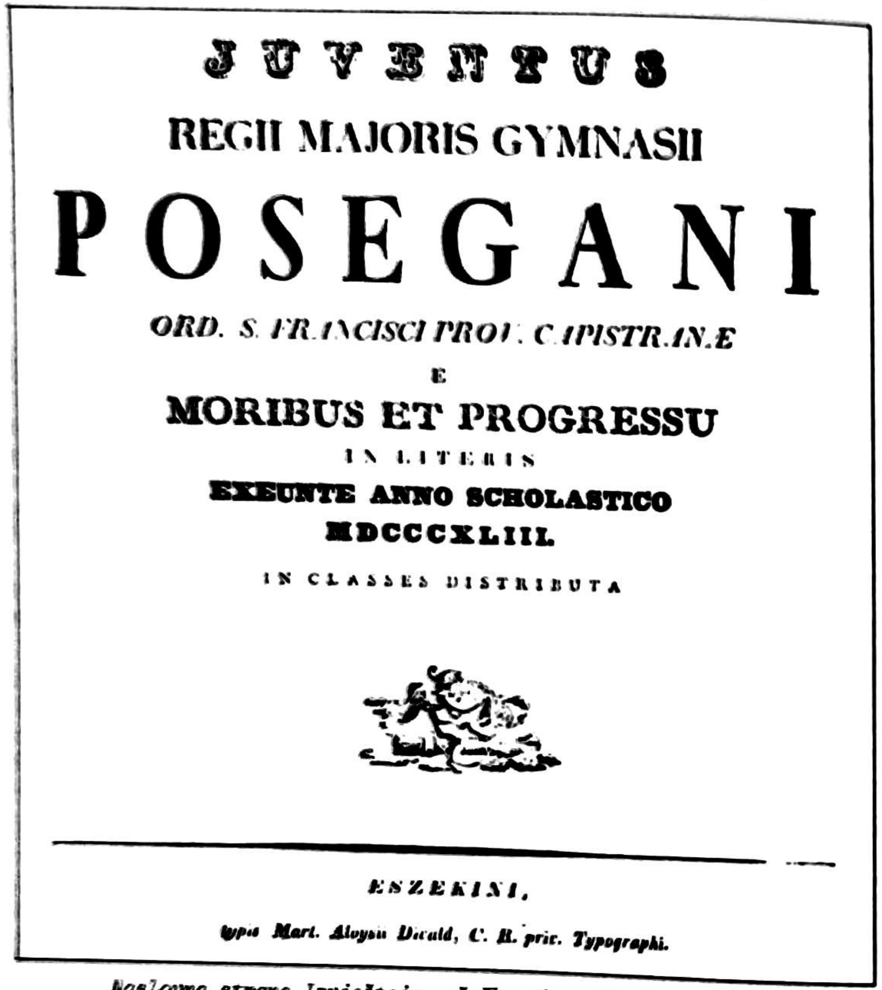
JUVENTUS

REGII MAJORIS GYMNASII

POSEGANI

ORD. S. FRANCISCI PROV. CAPISTRANAE

E

MORIBUS ET PROGRESSU

IN LITERIS

EXEUNTE ANNO SCHOLASTICO

MDCCCXLIII.

IN CLASSES DISTRIBUTA

ESZEKINI,

typis Mart. Aloysii Divald, C. R. priv. Typographi.

Naslovna strana Izvještaja požeške gimnazije iz 1843. god.

Izvještaji Požeške gimnazije tiskani su u nekoliko tiskara. Izvještaji za godine 1802-1806, 1810, 1814-1819, 1835, 1838, 1839, 1843, 1846. i 1847. tiskani su u Divaldovoj ti-skari u Osijeku. U tipografiji NOVOSZELIANIS - Novoselovoj tiskari u Zagrebu - tiskani su izvještaji za godine 1820-1823. U tipografiji Stjepana KNEŽEVIĆA u Pečuhu tiskani su izvje-štaji za godine 1824-1830. U tiskari Franje ŽUPANA u Zagrebu tiskan je izvještaj za godinu 1850. U Narodnoj tiskari dra Ljudevita GAJA u Zagrebu tiskani su izvještaji za školske godi-ne 1853-1858, 1860, 1866-1868. U tiskari Miroslava KRALJEVIĆA u Požegi tiskani su izvje-štaji za godine 1865, 1869-1874. U tiskari Narodnih novina u Zagrebu tiskani su izvještaji za godine 1875-1887. U tiskari Lavoslava KLEINA u Požegi tiskani su izvještaji za godine 1888-1904. U Hrvatskoj tiskari u Požegi tiskani su izvještaji za godine 1905-1909. i 1911. U

tiskari Lavoslava Kleina - nasljednici - u Požegi tiskani su izvještaji za godine 1908, 1910, 1912, 1913-1917. U Zemaljskoj tiskari u Zagrebu tiskani su izvještaji za godine 1918-1921. Tiskara "Merkantile" u Zagrebu (Gjuro Jutriša i drugovi) tiskala je jubilarni izvještaj za školsku godinu 1926/27. (Spomen-izvještaj). Tiskara Dragutina RADIŠA u Požegi tiskala je izvještaje za razdoblje od 1930. do 1944.god. Štamparsko poduzeće "Aleksandar Tajkov" u Slavonskoj Požegi tiskalo je izvještaje za razdoblje od 1959. do 1976. god. (2)

Godišnji izvještaji Požeške gimnazije čuvaju se na raznim mjestima. Osječki muzej posjeduje ove izvještaje: 1802-1806, 1810, 1846. U knjižnici franjevačkog samostana u Požegi čuvaju se izvještaji iz razdoblja 1814-1822, 1826-1828. i 1835. U Muzeju Požeške kotline u Slavonskoj Požegi čuvaju se izvještaji iz godine 1823-1825, 1829, 1830, 1838, 1839, 1847, 1850. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu čuvaju se izvještaji od 1853. do 1929. U profesorskoj knjižnici Požeške gimnazije čuvaju se ovi izvještaji: 1846-1901. uvezani u tri knjige (I od 1846. do 1873/4, i to za godine 1846, 1848, 1853-1858, 1860, 1865-1874, II od 1874/5. do 1885/6, a III od 1886/7. do 1900/1), zatim 1902, 1912, 1916, 1921, 1927, 1930-1940, 1942-1944, 1959-1976. Izvjestan broj ima i Školski muzej u Zagrebu.

Profesori Požeške gimnazije isticali su se pedagoškim i znanstvenim radom, što potvrđuju brojni podaci u godišnjim izvještajima. Već od 1853. god. profesori u izvještajima objavljuju manje ili veće članke. Objavili su do 1976. god. 48 članaka i rasprava, od kojih je pet tiskano na njemačkom jeziku za vrijeme Bachova apsolutizma (1855, 1856, 1857, 1858. i 1860. god.).

Razumljivo je da u klasičnoj gimnaziji, kakva je bila i požeška, dominiraju društveno-jezične znanosti, stoga je i veći broj tih članaka (37) u odnosu na jedanaest članaka iz prirodoslovnih znanosti. Članci su objavljivani kontinuirano u godišnjim izvještajima od 1853. do 1891. god., i to po jedan članak ili rasprava u svakom godištu, a iznimno po dva objavljena su u godištima 1853, 1890. i 1891. godine, kada prestaje kontinuirano objavljivanje znanstvenih rasprava i članaka. Razlog je tome što je 1892. god. Kraljevska hrvatsko slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za nastavu, odlučila pokrenuti časopis u kojem bi između ostaloga bile tiskane i znanstvene rasprave profesora i učitelja srednjih škola, kakve su do toga vremena tiskane u godišnjim izvještajima. Pokrenuti časopis počeo je redovno izlaziti od škol.god.1891/92. pod naslovom "Nastavni vjesnik".(3) Zbog toga su se kasnije vrlo rijetko objavljivali članci i rasprave u godišnjim izvještajima škola. Tako je tek 1911. godine objavljen prvi članak u godišnjem izvještaju Požeške gimnazije. Kasnije su članci tiskani samo prigodom značajnih godišnjica škole, i to: 1927, 1959. i 1964, i uglavnom su vezani za rad i život škole.

Ovim prikazom prirodoslovnih članaka u godišnjim izvještajima Požeške gimnazije obuhvatio sam jedanaest članaka, i to: pet članaka iz zemljopisa, jedan iz fizike, dva iz matematike, dva iz meteorologije i jedan iz biologije. Pojava članaka s prirodoslovnim sadržajem poklapa se s dolaskom profesora svjetovnjaka u Požešku gimnaziju, koji su željeli svojim radom, pa i raspravama u godišnjim izvještajima, pripomoći boljem tretiranju prirodnih znanosti i uočavanju njihovog značenja za obrazovanje novih generacija u gimnazijama. Svestrano obrazovanje profesora i učitelja omogućilo je Požeškoj gimnaziji brzi napredak te njeno podizanje od četverorazredne na osmorazrednu u razdoblju od 1870. do 1874. god. Mislim da je prikladnije prikazati ove članke kronološkim redom kako su tiskani od 1866. do 1891. god.

Ignjat BARTULIĆ, "O verstih tla i načinih njegova poboljšanja", Izveštje kraljevske niže gimnazije u Požegi koncem školske godine 1866, Zagreb, Narodna tiskara dr Ljudevita Gaja, god. 1866, str. 3-16.

Navedeni rad podijeljen je u dva dijela. Prvi dio nosi naslov: "Vrste tla", a drugi dio: "Načini poboljšanja tla". Na kraju postoji dodatak u kome autor govori da je ovaj članak napisao za Filipovičev koledar već 1861. god. u obliku pitanja i odgovora s namjerom da na popularan način znanost približi onima koji se bave obradom zemlje. Namjera je autora da gimnazijskoj omladini i drugoj omladini koja se obrazuje "pokaže potrebu što toplijega učestja onoga učilišta, što je svakomu naprednomu i umnomu gospodaru namenjeno, kano što je naš zavod u Križevcih".(5) Rad je napisao prema ovoj literaturi: "Katechismus der Agricultur Chemie etc. von W.Hamm" i dopunjen prema "Versuch einer wissenschaftlichen Anleitung zum Studium der Landwirtschaftsleher von Leop.Trautmann, 2 Bd. Wien, Teubner 1835."

Pokusima koje opisuje utvrdjuje od čega se zemlja sastoji i zaključuje da je glavni sastav tla: vapno, glina i kremen. Nakon što je opisao glavne dijelove tla, dodaje da se u tlu nalaze i manje količine željeza, potaše, sode, fosforne kiseline i dr. Zatim pobliže opisuje svojstva tla u kojima dominira vapno, glina i kremen. Prema sastavu razlikuje vrste zemlje: "Vapnača, glinača ili ilovača i kremenjača ili peščara".(6) Kod "vapnača" razlikuje: "vapnovito tlo, suho tlo, zemlju grušicu ili perhulju, živo ili negašeno tlo, slabo ili gladno tlo, laporača".(7)

Kod "glinača ili ilovača" razlikuje: teško, žilavo, tverdo, grumenljivo ili gnjecavo tlo, raspucalo ili izlomljeno, sporo, podvodno, spora ili merzla zemlja, hladno, žitno mrtvo ili ugljeno tlo. (8) Potom navodi biljke koje rastu na ovim tlima.

Zemlju "kremenjaču ili peščaru" razlikuje prema veličini kamena te ih naziva: mel, peščara, prud i kamenito polje. To je osušeno i sagorivo tlo, (9) uglavnom slabo tlo kojem ni gnojenje mnogo pomoći ne može. Zatim navodi trave koje rastu u pješčari.

Autor zaključuje da svaka od ove tri vrste zemlje ima svoje nedostatke, ali razmjerno medjusobno pomiješane uklanjaju spomenute slabosti i postaju više ili manje plodne. Miješanjem zemlje, prema autoru, dobivaju se nove podvrste zemlje, i to: "vapnovita peščara, vapnovita glinača ili ilovača, peskovita ilovača, ilovačna peščara, laporača, ilovača."(10) Zatim navodi koje žitarice i druge biljke uspijevaju na pojedinim podvrstama zemlje.

Posebno izdvaja zemlju crnicu koja daje zemlji plodnost, ali uz odredjene uvjete, jer postoje različite crnice po nastanku. Pravu korisnu crnicu naziva "blaga" jer u njoj nema kiseline. Lagana je i tlo je plodno, lako se miješa s vapnom i ilovačom. Tlo u kome ima malo crnice naziva jalovim, mršavim ili mrtvicom, tamo gdje je ima više - rodno tlo, gdje je ima mnogo - bujno tlo, a ako ima previše - prebujno tlo.

Dosad navedenim vrstama tla dodaje "blatno kiselu zemlju, zemlju-smolnicu, kerčevinu, tusti debeli cret (rit), napokon silnim gnojenjem umetno načinjenu zemlju cernicu."(11) Ukazuje na njihova svojstva te na mogućnost uzgoja bilja, žitarica i trava koje uspijevaju na tim vrstama zemlje.

Autor ističe da vrijednost svake zemlje zavisi o nekoliko faktora: od čega je sastavljena, na što je položena, kakav ima položaj i podneblje. Jedne zemlje dobro drže vodu, a druge slabo, a o tome ovisi njihova plodnost, ali i kultura koja će na njoj uspijevati. Značajno je da li je tlo tvrdo ili rahlo. Nije dobro ni kada se tlo skuplja, jer trga žilje, zbog čega se takvoj zemlji dodaje vapno ili pijesak. Neka tla drže bolje toplinu nego druga, a to pridonosi

plodnosti. Crnica rado pije sunčane zrake, dok pješčane zemlje sporije, zato ih crnica prije otpušta, a pjeskulje zadržavaju.

Kada govori o načinu poboljšanja tla, autor ističe da je potrebno svako tlo pripremiti, tj. poboljšati kako bi moglo biti korisno. Krčevina ili divuša je tlo koje se prvi put priredjuje za obradu. Autor objašnjava načine krčenja i vrste tla koje se dobivaju krčenjem. Prema autoru, krčevine se mogu dobiti na razne nečine, od tla koje je zaraslo grmljem i drvetom, koje je suviše mekano, močvarno i barovito, od pustare ili nepostojanog mela. (12) Opisuje što treba učiniti da bi se odredjena tla stvorena krčenjem učinila plodnim i korisnim. Sastav tla se popravlja dodavanjem gline, vapna i pijeska. Posebno ističe poboljšanje tla uz pomoć lapora, spaljivanjem korijenja, korova, strništa i dr.

Za gospodarski napredak požeškog kraja tiskanje ovoga rada značilo je veliku pomoć u obradi zemlje. To je vrijeme prelaska iz feudalizma u kapitalističke odnose, kada je slobodni seljak imao malo zemlje, ili je uopće nije imao, a i dalje dominira veliki zemljišni posjed.

Eugen KOVAČEVIĆ, (13),"Matematika na gimnazijah s osobitim obzirom na geometričku obuku", Izveštje kraljevske male gimnazije u Požegi koncem škol.god.1867, Zagreb, Narodna tiskara dr Ljudevita Gaja, god. 1867, str. 3-10.

Autor nas uvodi u potrebu stjecanja znanja iz matematike jer su bile velike oprečnosti kako realizirati nastavu ovog predmeta u gimnazijama. Zbog toga prvo daje kratki povijesni pregled metodike nastave matematike. Ističe kako se malo pažnje poklanjalo matematici i metodici ovoga predmeta, što je dovodilo do slabih rezultata. Posebno preporučuje sintetičku ili Euklidovu metodu koja se temelji na nekoliko aksioma. Tu metodu zove i matematičkom. Ističe razvijanje metodike matematike kako ne bi postala suhoparan i nezanimljiv predmet. Za njega gimnazijsko obrazovanje ima cilj svestranog obrazovanja ličnosti u cilju napretka društva i kaže: "U tu sverhu uče se nekoje znanosti radi svoga gradiva, druge pako radi upliva svoga na normalni razvoj. Medju poslednjimi ide matematika u pervo mesto."(14) Autor navodi razloge zbog kojih je značajno učiti matematiku, ali i dodaje poteškoće koje na tom putu stoje, stoga ukazuje na to kako se poteškoće mogu ukloniti. Ističe da u svakom slučaju nije zgodna sintetička metoda, stoga valja primijeniti analitičku, koja potpuno omogućuje stjecanje znanja.

Obuka iz geometrije i stereometrije, misli autor, nužna je za školovanje u gimnaziji, stoga treba vješto odabrati i prema dobi učenika uskladiti učenje temelja "systematično-znanstvenoj geometriji". Ističe potrebu zorne nastave zbog ostvarivanja obrazovnih ciljeva.

Potom autor objašnjava pojam zornosti s filozofskog gledišta, što ima odraza i u matematici. Zaključuje "... da svest predmete samo u toliko prima, u koliko sama manje deluje."(15) Zorna mora biti svaka obuka, jer je to temelj spoznavanja. Zato autor misli da bi za nižu ili malu gimnaziju bila pogodna Sokratova metoda, dok bi za veliku gimnaziju bilo pogodno da se sintetička i analitička metoda medjusobno dopunjuju.

Na kraju o metodici matematike i o njenoj zadači u gimnaziji zaključuje: "... da matematika nesmje biti radi same sebe do konca škole predmetom obuke, već da mora najposle biti sredstvom, kojim se srodna polja znanja obdelavati imaju. I zaista, ako se matematika toga načela deržala bude, te drugim znanostima pomoćnicom postane, to će ona sebi najveću uslugu učiniti. Suhoparnost njena, radi koje se mnogi ljudi tuže, zastarele predsude o osobitoj darovitosti iščeznut će i njezino delovanje bit će uspešnije i uztrajnije." (16)

Josip KRIŽAN, (17),"Vrednost matematike na gimnazijah za više naobraženje i njezina važnost u naravoslovnih znanostih", Izvešće kraljevske male gimnazije u Požegi koncem škol.god.1868, Zagreb, Narodna tiskara dr Ljudevita Gaja, god. 1868, str. 3-9.

Autor ističe kako sve više prirodne znanosti dobivaju važnost u gimnazijskom obrazovanju i postaju potreba za svakog obrazovanog čovjeka. Stoga zahtijeva da se temeljito izradi programska osnova prirodnih znanosti, jer se s njima ranije površno postupalo. Matematika je po novoj znanstvenoj osnovi (18) dobila svoje mjesto, što ranije nije bio slučaj. Matematika sada nema samo praktičnu vrijednost, već veliko značenje u obrazovanju u cjelini koje pruža gimnazija. Zatim navodi zadaću obrazovanja u gimnaziji i pri tom ističe ulogu pojedinih predmeta: zemljopisa, povijesti, prirodopisa te ostalih prirodnih znanosti. Posebno objašnjava ulogu matematike u odnosu na ostale predmete. Ističe stalnost matematičkih znanja, što nije slučaj s ostalim predmetima. To se očituje u algebri, geometriji i stereometriji. Matematika zadovoljava učenikove težnje za znanjem i istinom. Znanje matematike, prema autoru, potrebnije je od mnogih drugih predmeta. Nema ni jednog dijela matematike koji se ne može korisno primijeniti ili kojega obrazovani i talentirani ne bi znali koristiti za napredak drugih znanosti, kao što su: astronomija, geodezija, brodarstvo, mehanika, fizika i dr., koje opet upotpunjuju i unapređuju znanje matematike.

Tumačenje svojstava prostornosti i prostornog protezanja moguće je pomoću matematike. Tu se upotrebljavaju elementarni pojmovi matematike, pojmovi o zbroju i razlici itd. Navodi da se svako gibanje pokorava matematičkim zakonima i da se ništa slučajno ne događa. Preko matematike mogu se saznati tajne svemira. Osim gibanja tijela po matematičkim principima, to se očituje i kod gibanja svjetla i zvuka. Ističe da prve slične zakone nalazimo u toplini, zatim djelovanje magneta, općenito magnetizam. Plovidba na moru, pojava groma, brzojav itd., sve je to pronađeno zahvaljujući matematici. Zaključuje da nijedna znanost ne može dati čovjeku toliku nadmoć nad prirodom koliko matematika. Upotrebljava se u logici i psihologiji, stoga psiholog ne može biti bez temeljnog znanja matematike. Danas je nemoguće odrediti granice do kojih se matematika proteže. Smatra da prirodne znanosti svoju vrijednost dobivaju po matematici, isto tako dobiva matematika vrijednosti od prirodnih znanosti. Zato se matematika ne može odvojiti od prirodnih znanosti, stoga se bez matematike ne može postići viši stupanj obrazovanja. Zato je nužno matematici dati dostojno mjesto na gimnaziji i neće biti nikoga tko bi mogao pomisliti da mu znanje iz matematike može biti suvišnim.

Na kraju autor ističe da je razlog nastanku ovoga članka u tome što je kroz kratko djelovanje na Požeškoj gimnaziji dobivao pitanja od obrazovanih i neobrazovanih "... zašto je matematika i fizika na gimnazijah. Je li misniku matematika i fizika od koristi?"(19) Smatra da će učenici shvatiti vrijednost i važnost matematike i prirodnih znanosti te da će ih stoga s veseljem učiti.

Rad je više filozofski koncipiran i predstavlja filozofsko razmatranje matematike i prirodnih znanosti u obrazovnom sistemu.

Ivan KOMLANEC, (20),"Popis javnocvietnih bilina požeške okolice". Sastavljen pomoću djela "Flora croatica Dr Schlosser et Vukotinović" i "Führer in's Reich der deutschen Pflanzen, Dr Wilkomm." Izvestje o kraljevskoj velikoj gimnaziji sedmorazrednoj u Požegi, koncem škol.god.1872/3, Požega, Tiskara Miroslava Kraljevića, god. 1873, str.4-22.

U opasci na str. 3 autor iznosi razlog koji ga je ponukao da pristupi izradbi ovog rada. "Kod toga posla bila mi je namjera, da pružim učenicima sustavni i što potpuniji pregled svih javnocvietnih bilina ove okolice ujedno s običnimi njihovimi nalazišti i dobom njihove cvatnje, misleć, da će učenici uvidiv u malom obsegu dosta veliku množinu rodova i vrsti tim marljivije prionuti uz botaniku te gledati, da si u toj struci što podpunija i savršenija znanja pribave." (21)

Rad je podijeljen u pet poglavlja u kojima su navedene biljke po rodovima i vrstama.

1. Golosjemenjače, i to češernjače od kojih su navedene: jela, omarika obična, bor, čempres i smreka.

2. Jednosupnice, i to: trave - a) trave s metlicom: 61 vrsta, b) trave s klasom: 11 vrsta, siljevice 22 vrste, kornjačnice jedna, okrieci dvije vrste, kozličine 3 vrste, rogoznice 2 vrste, sitače 6 vrsta, mrazovci jedna vrsta, lierovnice 16 vrsta, tetivke 6 vrsta, perunike tri vrste, sunovratke 5 vrsta i kačunovice 9 vrsta. Ukupno je navedeno 148 biljaka.

3. Bezlatičnice, i to: brezovnjače 2 vrste, zdieličarke 8 vrsta, briestnjače 2 vrste, dudnjače 2 vrste, koprivnjače 2 vrste, konopljače 2 vrste, vrbine 12 vrsta, lobodnjače 8 vrsta, dvornjače 10 vrsta, likovčine jedna vrsta i jabučnjače 3 vrste. Navedene su ukupno 52 biljke.

4. Sulatičnice, od kojih navodi ove: treputnice 3 vrste, odolienke 2 vrste, češljugarice 6 vrsta, sucvietke - a) zrakače 24 vrste, b) čakljevice 13 vrsta, c) jezičnice 16 vrsta, repinčine 2 vrste, zvončice 6 vrsta, bročine 7 vrsta, kozokrvnice 6 vrsta, maslinjače 4 vrste, naherice 2 vrste, svionice 4 vrste, vladisaonice 3 vrste, usnače 42 vrste, oštroliste 16 vrsta, slakovice 4 vrste, pomoćnice 9 vrsta, strupnikovice 25 vrsta, volovodke 2 vrste i jaglikovice 4 vrste. Navedeno je ukupno 197 biljaka.

5. Prostolatičnice, od kojih su navedene: štitarke 16 vrsta, bršljanovice 1 vrsta, svibovine 2 vrste, imeljače 2 vrste, tustike 3 vrste, kameničnice 4 vrste, ogrozdjače 2 vrste, žabnjače 25 vrsta, žutiovice 2 vrste, makovice 4 vrste, dimnjače 2 vrste, krstašice - a) mohunjače 16 vrsta, mohunčice 6 vrsta, c) orašnice jedna vrsta, katančice 3 vrste, čistaonice jedna vrsta, ljubičnice 4 vrste, ljubenjače 4 vrste, kaktusi jedna vrsta, klinčevice 11 vrsta, mišjakinje 5 vrsta, sliezovnice 4 vrste, lipovnice 3 vrste, pljuskavice 2 vrste, javornjače 3 vrste, madjalače jedna vrsta, krestušci 2 vrste, klokočnice jedna vrsta, kurikovice jedna vrsta, vinjage jedna vrsta, pasjakovine 2 vrste, nliečernice 13 vrsta, orahovci jedna vrsta, ždralovnice 7 vrsta, lanovice 4 vrste, ceceljače jedna vrste, neticaljke jedna vrsta, pupaljice 4 vrste, vrbice jedna vrsta, jabučnjaci 10 vrsta, ružatice 18 vrsta, oskorušnice 2 vrste, pečkovnice 7 vrsta, i na kraju navodi leptirnice - a) Genisteae: 4 vrste, b) Anthyllideae: 3 vrste, c) Trifolieae: 13 vrsta, d) Galegeae: 2 vrste, e) Hedysareae : 2 vrste, f) Viciae: 18 vrsta i g) Phaseoleae: 2 vrste. Navedeno je 248 biljaka.

Navedeno je ukupno 650 biljaka. Autor je za sve biljke naveo prvo latinski naziv, a potom hrvatski, te mjesto gdje se nalazi ili gdje se sadi, a potom vrijeme kada cvjeta.

Na kraju rada autor napominje da je ovaj popis manjkav i obećaje da će ga popuniti, "pridodav mu uz to još tajnocvietne cievnjače".

Antun LASKA, (22),"O novoj fizikalnoj teoriji". Izvešće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi koncem škol.god.1873/74, Požega, Tiskarna Miroslava Kraljevića, god. 1874, str. 3-13.

Autor je podijelio svoj rad na dva poglavlja: Temelji atomističkih teorija i Schrammova teorija. U prvom poglavlju razmatra teoriju svjetla od kraja 17. st. Spominje Newtonovu teoriju svjetlosti, zatim Huyghensovu. U kasnijim istraživanjima govori da je negirana Newtonova teorija, a potvrdjivano je stajalište Huyghensove teorije. Zatim ističe pojavu galvanizma i Weberovu teoriju elektrodinamike i električne indukcije. Prirodne pojave tumačene su pomo-

ču atomističkih teorija Mohora, Frchnera, Hansemanna i Corneliusa. Autor ističe da tadašnja fizika to objašnjava prirodom atoma koji se uzajamno privlače i odbijaju, stoga obrazlaže te dvije protivne sile. U drugom poglavlju prelazi na obrazloženje Schrammove teorije o temeljnim prirodnim pojavama. Prvo govori o gibanju atoma koji stvaraju tlak, koji sustav naziva "gibajućih se atoma eteru", a kasnije će dokazati "da u istinu ima sva svojstva koja pripisujemo eteru."(23) Autor ovu tvrdnju obrazlaže i zaključuje: "Dakle atomi A i A' će biti bliži. Pukim crtanjem možemo se uvjeriti, da broj zakašnjenih eterovih atoma je tim veći, čim su veći tvarni atomi i čim su si bliži, dakle pospješenje ili bližajuća sila je tim veća. Čim su tvarni atomi veći i čim su si bliže." (24) Tako je rastumačio Newtonov zakon gravitacije.

Autor obrazlaže postanak molekula, povećanje molekula, skupnost tjelesa, prijelaz iz jednog molekularnog stanja u drugo. Zatim govori o isparavanju, rastapanju, tlaku plina, ukazujući na neispravnost Mariottova zakona pri većem tlaku i na istinito zaključivanje Regnaulta da plinovi pri velikom tlaku ne slijede potpuno Mariottov zakon, već da im je tlak manji nego što Mariottov zakon zahtijeva.

Autor objašnjava još neke nove pojave u naslovima "Gravitacija i cohaesija", "Prionjivost" i "Postanak nebeskih tjelesa". Zatim govori o eteru i smatra potrebnim da ga se točno definira, objašnjava Newtonove zakone o gibanju nebeskih tijela, a pod posebnim naslovom "Uztalasanje etera" govori o gibanju eterovih molekula i atoma zbog čega u eteru nastaje, osim uzdužnog, i poprečno talasanje čija je brzina "2/3 brzine atomove, dakle - 42 000 geografičkih milja". (25) Zaključuje da smo ovim doveli teoriju u sklad s vladajućom specifičnom teorijom o svjetlu i žarećoj toplini.(26) Znajući brzinu svjetlosti, autor izvodi zaključak "da je brzina naprednog gibanja eterovih atoma 63 000 geografičkih milja u jednoj sekundi."(27)

Pod posebnim naslovom objašnjava toplinu kao silu gibanja. Razlikuje dobre i loše vodiče topline, kod prvih su molekule veće nego kod drugih. Zagrijavanjem se povećava živa sila molekula, a hladjenjem se oduzima. Kod plina se povećavanjem topline povećava i tlak. Zaključuje da se tijelo zagrijavanjem rasteže, ako se dalje zagrijava, onda se tali, a potom se isparava, i obratno.

U naslovima "Munjevnost budjena trenjem" i "Munjevnost budjena dotikom" tumači pojavu influencije i Voltov niz električne napetosti. Zatim pod naslovom "Lučbeni procesi" objašnjava temeljne pojave kemije i na kraju objašnjava elektrolizu.

Tako je A. Laska objasnio temeljne prirodne pojave na osnovi Schrammove teorije, što je bio i jedan od zadataka ovog rada.

Josip FORKO, (28),"Historičko-geografička struka na gimnazijah", Izvješće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi koncem škol.god.1875/76, Tiskara Narodnih novina, Zagreb, god.1876, str. 3-20.

Za ovaj rad autor je upotrijebio, kako sam u bilješci na kraju kaže, pojedine članke iz strukovnog lista "Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien" iz godišta od 1866. god., prateći deset godina učenje povijesti i zemljopisa na gimnazijama.

U prvom dijelu članka piše o važnosti učenja povijesti i zemljopisa u gimnaziji te o sadržaju tih predmeta i njihovom učenju do 1849, kada je na austrijskim gimnazijama na osnovi novoga "nacrta" došlo do reforme. Tada je točno odredjeno za povijest i zemljopis što treba učiti, kao i za sve druge predmete. (29) Prvo navodi program povijesti u dva ciklička kruga od I do IV i od V do VIII razreda, a za svaki razred odredjena su tri sata tjedno. Naglašena je austrijska povijest, dok je povijest ostalih naroda samo uzgred uzimana. Što se tiče zemljopisa, posebno se uči samo u I razredu, dok u ostalim razredima s poviješću, "jer da se historija bez geografije nikako razumjeti neda". (30) Ukazuje na poteškoće u ostvarivanju programa jer su učitelji prema vlastitom nahodjenju odabirali u programu teme, bilo iz povijesti, ili zemljopisa, kojima su posvećivali više pažnje, stoga je negdje bila zanemarena povijest na račun zemljopisa, i obratno. To je ovisilo o afinitetu svakog pojedinog učitelja. Osvrće se kritički na pretjerivanje u faktografiji, kako u udžbenicima, tako i u nastavi, stoga se zalaže da se činjenice ožive uz pomoć prirodopisa te opisima pojedinih krajeva. Zahtijeva, ako se želi da nastava bude svrsishodna, da se učitelji pripremaju za svaki sat te da šire svoje znanje. Kritički se osvrće na program iz zemljopisa za I razred gimnazije, posebno naglašavajući neprimjerenost programa uzrastu učenika. Zaključuje "da prvi samo razred za predavanje geografije dostatan nije". (31) Zalaže se da stručnjaci predaju zemljopis i da se odvoji od povijesti.

U drugom dijelu analizira kako se zemljopis predaje u drugim evropskim državama i kako je gradivo struktuirano. (32) Piše o Francuskoj, Rusiji, Belgiji, Švicarskoj. Na kraju ističe specifičnost Ugarske u kojoj je Josip Eötvösi posvetio veću pažnju zemljopisu na račun povijesti, a time se autor ne slaže, pridajući podjednaku pažnju i značenje kako zemljopisu, tako i povijesti.

Na kraju svog rada autor zaključuje da zemljopisu treba dati stalan broj sati i u drugim razredima, s točnom naznakom što učiti u svakom razredu. Iznosi nekoliko mišljenja kako to ostvariti. Dileme su da li povećati broj sati i podjednako ih raspodijeliti izmedju povijesti i zemljopisa, ili oduzeti od povijesti neke sate i pridati ih zemljopisu. Autor smatra da je bitno dati zemljopisu posebne sate i u drugim razredima, a kako to učiniti, manje je važno.

Josip FORKO, "Historijsko-geografička struka na srednjih učilištah II", Izvješće kraljevske velike gimnazije u Požegi koncem škol.god.1877/78, Zagreb, Tiskara Narodnih novina, god. 1878, str. 3-21.

Kako se zemljopis kao samostalan predmet počeo predavati u četiri niža razreda gimnazije od škol.god.1876/77, autor je smatrao nužnim da ukaže na najbolji način predavanja ovoga predmeta. Navodi da osim Ritterove metode postoji još šest metoda koje se bitno od ove ne razlikuju, a to su: analitička, sintetička, asocirajuća, grupirajuća, koncentrirajuća i konstruktivna. Zatim autor pobliže objašnjava svaku od tih metoda ukazujući na njihove vrijednosti i primjerenost učenicima. Potom nas upoznaje s četiri pedagoga i njihovim stajalištima kako da se zemljopis predaje: s Crutmanom, Witzom, Zillerom i Schraderom. Njihova stajališta podrobno je objasnio.

Kada raspravlja o povećanju broja sati iz zemljopisa, autor se zalaže da se zemljopis predaje u svim razredima i da nije toliko bitan broj sati, koliko da se "opredieljeno vrieme mudro upotrebi i zgodnu si metodu pronadje"(33) Potom razlaže program iz zemljopisa po razredima od I do VIII razreda i navodi raspored gradiva i metode kako bi se postigao što bolji uspjeh. Na kraju ističe da zemljopis u realci ima težište na obrtu, trgovini i prometu, "a prava geografija da bude nuzgrednom, jer to spada na strogo strukovne zavode".(34) Zaključuje da zemljopis treba da predaje učitelj zemljopisa (profesor).

Napomena: U godišnjem izvještaju Požeške gimnazije za škol.god.1878/79. Josip Forko piše pod naslovom: "Historijsko-geografička struka u srednjih učilištih III, str. 3-30, o značenju povijesti u srednjoj školi, što nije predmet ovog prikaza.

Dane GRUBER, (35) "Orografska razglaba Balkanskog poluotoka", Izvješće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi za škol.god.1882/83, Zagreb, 1883, Tiskara Narodnih novina, str. 3-46.

Autor piše o orografskim karakteristikama Balkanskog poluotoka koji dijeli na zapadno, središnje i istočno gorje.

Zapadno gorje obuhvaća sedam područja: južno-hrvatska kraška visočina, dalmatinska kraška visočina, bosansko-hercegovačka gorovina, crnogorska visočina i sjevero-albanske alpe, arbanaška visočina, Šar-planina i gorje zapadne Makedonije.

Središnje gorje obuhvaća dva područja: gore između Drine i Morave te gorje između Vardara i Strume.

Istočno gorje obuhvaća sedam područja: istočno-srpsko gorje, gorje Balkan, tračka gorovina, sredogorje koje čini Karadža-Dagh, Srednja gora i Ihtimanska gora, Vitoš i ogranci mu, gornjo-moezijske gore i Rodope ili Despotska planina.

Svako od ovih područja opisao je s bitnim orografskim karakteristikama ukazujući i na neke gospodarske vrijednosti. Navodi administrativno-političke jedinice i pokrajine koje obuhvaća. Opisuje najznačajnije planine i gore navodeći sve značajne podatke o njima.

Južno-hrvatska kraška visočina obuhvaća: Velebit, Veliku i Malu Kapelu, Plješivicu, Petrovu goru, Zrinjsku goru. Prostire se uz obalu Jadrana od sjeverozapada k jugoistoku i svrstava je u visočje drugog reda u sjeverozapadnom sklopu balkanskih planina sa srednjom visinom 707 m nad morem.

Dinarsko-kraška visočina obuhvaća dinarske planine i primorsku prolomljenu kosu s Golim brdom, Mosorom, Biokovom, Bilić-gorom i dr. Južnije od Neretve su Rog, Tmor, Snježnica, Orjen te neke crnogorske planine. U ovo područje uključuje i dalmatinske otoke od Cresa do Mljeta, s njihovim gorama.

Bosansko-hercegovačka gorovina razdvaja rijeke prema jugozapadu u Jadransko more, a prema sjeveru u Savu i Dunav i Crno more. To je prostor od Une do Drine, a autor ga dijeli na tri skupine: između Une i Vrbasa, zatim između Vrbasa i Bosne te između Bosne i Drine. Navodi sve značajnije planine u navedenim skupinama, a potom planine u sjevernoj i južnoj Hercegovini.

Crnogorska visočina i sjeverno-albanske alpe obuhvaća uglavnom prostor Crne Gore, Durmitor, Sinjajevinu i dr. Na izvoru Lima započinju sjeverno-albanske alpe s Prokletijama od kojih jedan ogranak ide prema sjeverozapadu, a drugi sjeveroistočno navodeći brojne planine. Na sjever, istok i jug spuštaju se ogranci ovog sklopa, koji autor navodi na str. 15 i 16.

Arbanaška visočina diže se između sjedinjenog Crnog Drima koji dijeli rijeka Vojuša na dva dijela. Opisan je samo sjeverni dio koji spada Balkanskom poluotoku (u užem smislu), a južni dio spada Grčkom poluotoku koji nije obuhvaćen ovim radom. Naznačene su sve značajnije planine i vrhovi.

Šar-planina prostire se od sjeveroistoka k jugozapadu od izvora Vardara i Morave do mjesta gdje se sastaju Bijeli i Crni Drim. Navedeni su svi značajniji vrhovi.

Gorje zapadne Makedonije omeđuje rijeka Vardar sa sjevera i istoka, rijeka Radika i Crni Drim sa zapada i rijeka Bistrica s juga. Ovo gorje je podijelio u nekoliko gorskih sklopova navodeći planine i njihove vrhove.

Središnje gorje autor je smjestio u prostor između Drine i Morave te Vardara i Kolubare. Razlog tome je njihovo prostiranje. Navodi planine, vrhove i kose u oba prostora.

Istočno srpsko gorje zauzima prostor između Morave i Timoka sve do Nišave. Gorje Balkan se na sjeveru blago spušta u dolinu Dunava, a s južne strane se strmo uzdiže. Autor razlikuje zapadni Balkan, istočni Balkan sa sjevernom, srednjom i južnom kosom. Tračka gora zauzima prostor u obliku trokuta koji čine Carigrad, Burgas na Crnom moru i Enos na Egejskom moru. Trakija je po sredini, to je kotlina koju obrubljuju planine. Sredogorje se smjestilo južnije od gorja Balkan i čine ga Karadža-Dagh, Srednja gora i Ihtimanska gora. Vitoš i ogranci nalaze se na izvorištu Marice, Iskre, Strume i Morave. Gornjo-moezijske gore ispunjuju kraj između Nišave i Morave. Rodope ili Despotsku planinu s istoka zatvara rijeka Marica, a sa zapada Struma. Razlikuje zapadnu kosu, istočnu kosu i jugoistočnu kosu. Navodi sve značajne planine, njihove vrhove, kose, nizine, značajne rijeke i puteve te sedla. Tekst obiluje velikim brojem imena i podataka o gorama i smjeru njihova prostiranja.

Na kraju rasprave autor je istakao da se nije upuštao u detaljnije iznošenje karakteristika gora Balkanskog poluotoka. Cilj mu je bio da navede sve gore, pravac njihova rasprostiranja te njihove vrhove i ogranke. Smatra da ovo nije konačan sud, jer nije dovršeno istraživanje Balkanskog poluotoka. Na kraju je autor naveo obilnu literaturu o orografskim karakteristikama Balkanskog poluotoka, kojom se koristio za ovaj rad. Naveo je 47 djela, od toga 35 na njemačkom i 12 na hrvatskom jeziku. Naveo je i tri karte kojima se služio.

Oton KUČERA, (36) "Meteorologijska postaja na kr. velikoj gimnaziji u Požegi", Izvješće kr. velike gimnazije u Požegi koncem škol.god.1889/90, Požega, 1890, Tiskara Lavoslava Kleina, str. 37-41, i škol.god.1890/91, str. 44-46.

U prvom članku O.Kučera piše: "Potpisani uredio je na kr. gimnaziji iz sredstava fizikalnog kabineta tečajem prošle godine meteorologijsku postaju drugoga reda, na kojoj se od 1. listopada 1889. tri puta na dan u 7, 2 i 9 h motre i bilježe sliedeći klimatologički elementi: 1) Tlak zraka. 2) Temperatura zraka. 3) Vlaga zraka. 4) Parni tlak u zraku. 5) Smjer i jakost vjetra. 6) Smjer i oblik oblaka. 7) Oborine." (37) Kučera zatim opisuje postavljanje pojedinih instrumenata. Za temperaturu, vlagu i parni tlak upotrebljava Augustov psihrometar (model c. kr.austrijskoga centralnoga zavoda za meteorologiju u Baču). U limenoj kućici kraj sjeverne strane zgrade postavljena su 1.X 1889. dva Kepllerova termometra, a nakon što su nestala (1. VI 1890), cijela postaja je prenesena u I kat i okrenuta prema sjeveru. Vlagu u postocima i parni tlak u mm računao se po Psyhrometar-Taflen für das hunderttheilige Thermometer. Bearbeitet von Dr.C.Jellinek. Wien 1871.(38) Za mjerenje tlaka zraka upotrebljava Fortinov barometar, koji je škola nabavila već 1886, (39) a 1889. je popravljen u Beču i postavljen na I katu.

Za mjerenje oborina upotrebljava kišomjer smješten u dvorištu, 2 m iznad tla. Za mjerenje smjera i jakosti vjetra i smjera oblaka ima poseban aparat. Smjer vjetra zimi pokazuje dim koji izlazi iz dimnjaka, a ljeti visoki jablan pod prozorima opservatorija. I jakost vjetra mjeri se po jablanu prema posebnim uputama. U promatranju i računanju pomagali su Kučeri učenici Sigismund Griesz (VIII razred) i Stjepan Kovačević (VI razred).

Potom slijedi tabelarni pregled na str. 40. i 41. (dvije tablice) s podacima za devet mjeseci: od 1. X 1889. do 2.VII 1890. god. Podaci pokazuju svih osam vrsti mjerenja.

U drugom članku Kučera objavljuje "Godišnji pregled meteoroloških opažanja na observatoriju u Požegi za godinu 1890". (40) Ovaj su pregled sastavili Oton Kučera i Stjepan Kovačević, a dan je u pet tablica. U prvoj tablici prikazan je tlak zraka (mjesečno i godišnje). Iz druge tablice vidi se temperatura zraka (mjesečno i godišnje). U trećoj su tablici unijeti podaci za vlagu, parni tlak i naoblaku zraka, a u petoj tablici podaci o vjetrovima.

Vjekoslav HOST, (41), "Nješto o arktičkoj zoni", Izvješće kraljevske velike gimnazije u Požegi koncem škol.god.1890/91, Požega, 1891, Tiskara Lavoslava Kleina, str. 3-43.

Autor u bilješci napominje da je ovaj članak napisan za djake, a njim je želio čitatelja "... ponješto upoznati s predjelom o kome je možda samo veoma malo čuo, a napokon predstaviti mu život njekojih stvorova u onih tužnih krajevih".(42)

U prvom dijelu opisuje arktičku zonu, opisujući otoke i kopno koje spada u tu zonu, zatim govori o vječnom snijegu i ledu, putovanju ledenjaka, polarnoj godini, danu i noći te sjevernoj zori i dr.

U drugom poglavlju opisuje Grenland kao najveći otok arktičke zone, ukazujući na to da je fauna i flora siromašna te da je daleko od obećanog zelenog otoka. Novaja Zemlja je dvostruki otok razdijeljen kanalom a nastavak je Ural-gorja. Vegetacija je slaba, ali značajna je kao lovište tuljana, morževa, medvjeda. Zatim opisuje još otok Spitzberg oko kojeg je značajan lov na morske sisavce, a na njemu uspijeva samo lišaj i mahovina.

U trećem poglavlju opisuje život u arktičkoj zoni. Opisuje način života, odijevanje Laponaca, koje dijeli na norveške, švedske i ruske. Sob je za Laponca sve, stoga se sele tamo gdje mogu za njega naći hranu. Zatim opisuje stanovnike artičke Rusije, Samojede, koji su također nomadi, te Eskime, najmnogobrojnije pleme koje ima tri grupe. Prikazuje njihov život, običaje, lov i dr. Što je Laponcu i Samojedu sob, to je Eskimima tuljan.

U četvrtom poglavlju piše o životu životinja i biljaka koje u arktičkoj zoni žive i uspijevaju. Nešto opširnije opisuje bijelog medvjeda.

U petom poglavlju opisuje spremanje i opremu ekspedicija koje se upućuju u arktičko područje kako bi istražile nove puteve. Pronadjene su mnoge okamenine biljaka i životinja, što dokazuje da je nekada tu bilo drugačije - umjereno podneblje.

Ekspedicije je opisao u šestom poglavlju. Prvo spominje dolazak i naseljavanje Normana, a potom 500 godina iza Normana u 15. st. započinju ekspedicije pojedinaca i grupa koje su pridonijele proširenju znanja o arktičkom području. Opisuje ekspedicije Francuza, Engleza, Holandjana, koji su težili da otkriju nove pomorske puteve, a neki su išli u lov te su otkrili mnoge otoke. I druge pobude gonile su brojne ekspedicije u neistražena područja Arktika. Ekspedicije autor ocjenjuje pozitivno: premda su često doživljavale neuspjeh, proširile su geografska znanja. Autor je opisao ekspedicije do početka 17. st. Od kasnijih ekspedicija govori samo o austrijskoj ekspediciji iz 1872. god., u kojoj je bilo i Hrvata, parobrodom Tegetthoff. Plovili su do 1874. kada su zarobljeni od leda morali napustiti brod. Nakon 96 dana sretno su naišli na dva ruska broda (24.VIII 1874) i tako su se sretno vratili u Evropu.

Radnja je popularno pisana i tako učinjena pristupačnom širem krugu čitalaca, stoga nema znanstvenog aparata. Ne navodi literaturu koja mu je mogla poslužiti kao predložak.

Bilješke:

1. POTREBICA, F.: Godišnji izvještaji Požeške gimnazije, Godišnji izvještaj Gimnazije u Slavonskoj Požegi škol.god.1963/64. (kraće: GIGP), Slavonska Požega 1964, str.37-38.
2. Isto, str. 39.
3. GIGP, škol.god.1891/92, str. 1.

4. BARTULIĆ, I. predaje hrvatski jezik, matematiku i fiziku (9 sati tjedno), a uz to vrši dužnost direktora (ravnatelja) škole (1865-1868) i čuvar je fizikalne zbirke. Došavši u Požegu, "dne 10.sečnja (1865 - F.P.) primio ravnateljstvo kr.ovdešnje gimnazije" od o.Lovre Pregla, koji je isto primio 4.X 1864. od ranijeg direktora o.Mihajla Beniševa. Bartulić je predavao i bio direktor do 20.X 1868, a potom je otišao na Karlovačku gimnaziju.
5. GIGP, škol.god. 1865/66, str. 16.
6. Isto, str. 4.
7. Isto, str. 4 i 5.
8. Isto, str. 5 i 6.
9. Isto, str. 6.
10. Isto, str. 7.
11. Isto, str. 10.
12. Isto, str. 11.
13. Eugen KOVAČEVIĆ, namjesni učitelj koji predaje u Požeškoj gimnaziji zemljopis, matematiku, prirodopis, fiziku i njemački jezik (20 sati tjedno). Čuvar je fizikalne zbirke i poučavao je sve učenike škole u krasopisu, a u tome mu je pomagao Nikola KESERIĆ, namjesni učitelj. Kovačević je premješten sa zagrebačke gimnazije u Požegu 19.IX 1864. i tu ostaje do 1.X 1867. Bio je slabijeg zdravlja te je duže vrijeme bolovao 1864. god.
14. GIGP, škol.god. 1866/67. str. 4.
15. Isto, str. 9.
16. Isto, str. 10.
17. Josip KRIŽAN namješten je kao pripravnik na Gimnaziji u Požegi od polovice listopada 1867. kao "ispitani namestni učitelj i doktorand filozofije". Predavao je matematiku, fiziku, njemački jezik i prirodopis te je čuvar fizikalnog kabineta - zbirke. Već naredne godine uz spomenute predmete predaje i povijest i poučava krasopis. Pravi je učitelj postao 21. X 1868, a potom je upućen sa škole "na polaganje doktorskih rigoroza" od 16. do 22. prosinca 1868. Na njegovu molbu premješten je na kr. gimnaziju u Varaždin 18.IX 1869.
18. Godine 1850. dolazi do velikih promjena u školstvu stoga što je austrijski ministar za prosvjetu Leo Thun dao izraditi novu "Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realki" koja se otada morala primjenjivati i u Hrvatskoj. Po njoj gimnazije imaju osam razreda, četiri niža i četiri viša, a dijele se na male s četiri razreda i velike s osam razreda. Također se provodi specifikacija profesora po strukama.
19. GIGP, škol.god. 1867/68, str. 9.
20. Ivan KOMLANEC, osposobljen za profesora matematike i fizike. Službovao je kao namjesni učitelj na Gimnaziji u Požegi od 28. IX 1870. do 25.IX 1886, a kao profesor od 17.IX 1888. do 1905. Predavao je matematiku, fiziku, prirodopis, njemački jezik i poučavao u krasopisu.
21. GIGP, škol. god. 1872/73, str. 3.
22. Antun LASKA, pravi učitelj Gimnazije u Požegi od 28.IX 1873. U Požegu je došao iz Osijeka a predaje matematiku i prirodoslovje te je čuvar kabineta za fiziku. Već naredne godine uz matematiku predaje fiziku, njemački jezik i propedeutiku. Premješten je iz Požege 27.IX 1875. na vlastitu molbu na Gimnaziju u Osijek.
23. GIGP, škol.god. 1873/74, str. 6.

24. Isto, str. 7.

25. Isto, str. 10.

26. Isto

27. Isto

28. Josip FORKO osposobljen je za zemljopis i povijest 1877. Postao je namjesni učitelj u Požegi 15.II 1874, a pravi učitelj 20.IX 1878. i radi na Gimnaziji u Požegi do 9.IX 1883, a potom odlazi u Osijek. Iz Osijeka se vraća u Požegu kao profesor 5.VIII 1891. da bi 29. VII 1898. otišao u Bjelovar. Osim prikazane radnje napisao je još nekoliko: "Crtice iz slavonske književnosti", u četiri dijela u godišnjim izvještajima Gimnazije u Osijeku za škol. god. 1883/4, 1885/6, 1886/7, 1887/8. Potom škol.god. 1888/9. objavljuje u Osijeku članak: "Kako je P.Emerich Pavić u prošlom stoljeću prevodio pjesme Fra Andrije Kačića u latinski jezik". Predavo je zemljopis i povijest. Godine 1879. postaje prvi knjižničar Narodne čitaonice u Požegi, sastavivši prvi inventar, a izdavao je knjige dva puta tjedno (Vidi F.Potrebica, Povijest knjižnica Požeške kotline, Zagreb 1976, str.22. - pogrešno je unijeto ime Franjo, a treba Josip). Po nalogu visoke kr. zemaljske vlade 2.XII 1882. strogo je pismeno ukoren zbog prekomjernog pića, a 7.III 1895. podijeljen mu je i strogi pismeni ukor jer je dana 11.II 1895. poslije podne i 25.II cijeli dan zanemario školu i obuku.

29. Vidi naučnu osnovu za škol.god. 1875/76. od I do VIII razreda, GIGP, škol.god.1875/76. str. 27-33.

30. GIGP, škol.god.1875/76, str. 5.

31. Isto, str. 11.

32. Isto, str. 12 - 16.

33. GIGP, škol.god. 1877/8, str. 18.

34. Isto, str. 20.

35. Dane GRUBER (1856-1927), povjesničar. Rodio se u Senju gdje je i završio osnovnu školu i gimnaziju. Studira u Zagrebu povijesno-zemljopisnu struku, a 1889. postao doktor filozofije. Profesorski ispit za srednjoškolskog profesora položio je 1879, a službovao je u Bjelovaru, Požegi (4.IX 1882. - 10.VIII 1895), gdje predaje zemljopis, povijest i hrvatski jezik, a potom na gimnaziji u Zagrebu. Za vrijeme službovanja u Požegi doktorirao je filozofiju u Zagrebu. Godine 1909. postaje sveučilišni profesor u Zagrebu, a 1924. i član JAZU. Poznat je po djelu "Povijest Istre", kao i po mnogim drugim radovima. Osim prikazane rasprave tiskao je u GIGP još dvije rasprave iz povijesti, i to: "Nelipić, knez cetinjski i kninski", GIGP, škol.god. 1885/6, "Vojevanje Ljudevita I u Dalmaciji", GIGP, škol.god. 1887/8.

36. Oton KUČERA (1857-1931), prirodoslovac, popularizator astronomije i fizike. Osposobljen je u Beču 1877. za predavača fizike i matematike na gimnaziji. Postao je profesor Gimnazije u Požegi 29.IX 1886. i službuje u njoj do 19.VIII 1892. kada odlazi u Zagreb. Predavao je u Požegi matematiku, fiziku i poučavao krasopis. Čuvar je fizikalnog kabineta te osniva meteorološku stanicu i zvjezdarnicu.

37. GIGP, škol.god.1889/90, str. 37.

38. Isto, str. 38.

39. KEMPF, B.: "Profesor Oton Kučera na radu u Požeškoj gimnaziji od 1866. do 1892. g.", Almanah Požeške gimnazije, Slavonska Požega 1970, str. 114.

40. GIGP, škol.god. 1890/91, str. 44.

41. Vjekoslav HOST osposobljen za predavanje prirodopisa na gimnazijama od 24.II 1880. U Požegi djeluje kao pravi učitelj na gimnaziji od 17.IX 1881. a kao profesor od 17.X 1886. sve do 1908. god. Osim prirodopisa predavao je matematiku i talijanski jezik. Čuvar je prirodopisnog kabineta.

42. GIGP, škol.god. 1890/91, str. 3.

III. POPIS ČLANAKA U GODIŠNJIM IZVJEŠTAJIMA POŽEŠKE GIMNAZIJE

Ovaj popis sastavio sam kronološkim redom od 1853. do 1964. god., a u tom su vremenskom razdoblju tiskani članci u GIGP. Uvrstio sam sve članke bez obzira na njihov sadržaj i vrijednost. Mislim da ovaj popis može biti koristan u daljnjem istraživanju prosvjetne, kulturne prošlosti Požege.

1. MATKOVIĆ, R.: O važnosti medjusobne uzajamnosti kućevnoga i školskoga odhranjivanja mladeži, GIGP, 1853, str. 3-6.

2. MUHA, V.: Kratka povestnica gimnasie požežke, GIGP, 1853, str. 6-8.

3. ŠIJAKOVIĆ, O.: O važnosti i pervenstvu verozakonskoga podučavanja mladeži na učilištih, GIGP, 1854, str. 3-7.

4. BENISCHEK, P.M.: Ein Wörtchen in Hinsicht der deutschen Sprache, GIGP, 1855, str. 3-9.

5. BAUER, E.: Zur Geschichte der griechischen Schriftzeichen Dialecte und Aussprache, GIGP, 1856, str. 3-10.

6. BENIŠEK, M.: Was soll eine gute Erziehung aus dem Menschen machen, GIGP, 1857, str. 3-9.

7. BAUER, E.: Uber das Aufsteigen der Dünste, GIGP, 1858, str. 3-9.

8. BAUER, E.: Ueber perenne und periodische Quellen, GIGP, 1860, str. 3-15.

9. MAZEK, A.: O izrekah, GIGP, 1865, str. 3-15.

10. BARTULIĆ, I.: O verstih tla i načinih njegova poboljšanja, GIGP, 1866, str. 3-16.

11. KOVAČEVIĆ, E.: Mathematika na gimnazijah s osobitim obzirom na geometričku obuku, GIGP, 1867, str. 3-10.

12. KRIŽAN, J.: Važnost mathematike na gimnazijah za više naobraženje i njezina važnost u naravoslovnih zanatih, GIGP, 1868, str. 3-9.

13. KRIŽAN, J.: Vrednost i korist dušoslovja za praktičan život i njegov upliv na umetnost i druge znanosti, GIGP, 1869, str. 3-8.

14. LUCARIĆ, G.: Paralelan pregled Slovjenah i Nemacah u nabožnih, kulturnih te zadružnih odnošajih, GIGP, 1870, str. 3-14.

15. PAVIĆ, A.: Kako se izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeva Osmana, GIGP, 1871, str. 3-10.

16. STARÈ, J.: Filozofija historije, GIGP, 1872, str. 3-8.

17. KOMLANEC, I.: Popis javnocvietnih bilina požeške okolice, GIGP, 1873, str. 3-22.

18. LÁSKA, A.: O novoj fizikalnoj teoriji, GIGP, 1874, str. 3-13.

19. KOŠČEL, F.: O temeljnih načelih za sistem Platonove filozofije Laches prema istim uz analizu, GIGP, 1875, str. 3-40.

20. FORKO, J.: Historičko-geografička struka na gimnazijah, GIGP, 1876, str.3-20.

21. VIDMAR, M.: O Horacu i njegovih satirah, GIGP, 1877, str. 3-38.

22. FORKO, J.: Historijsko-geografička struka na srednjih učilištih, GIGP, 1878, str.3-21.

23. FORKO, J.: Historijsko-geografijska struka na srednjih učilištih, GIGP, 1879, str.3-30.

24. KOŠČEL, F.: Staroklasičko jezikoslovje s gledišta uzgojne obuke gimnazijske, GIGP, 1880, str. 3-26.

25. MARETIĆ, T.: O narodnoj zagonetci hrvatskoj (studija), GIGP, 1881, str. 3-59.

26. KOŠČEL, F.: Quae fuerit Augusto imperante litterarum, praesertim poesis apud Romanos condicio et ratio, locis Q. Heratii Flacci satirarum atque epistularum exponitur, GIGP, 1882. str. 3-20.

27. GRUBER, D.: Orografska razgloba Balkanskog poluotoka, GIGP, 1883, str. 3-48.

28. MARKOVIĆ, P.: Ciceronov govor za Sexta Roscija Americija. Preveo s latinskoga jezika, GIGP, 1884, str. 3-51.

29. KOS, S.: Nadbiskupski orfanotrofij u Požegi (U spomen pedesetogodišnjice njegova obstanka), GIGP, 1885, str. 3-49.

30. GRUBER, D.: Nelipić, knez cetinjski i kninski. (Povjestna rasprava),GIGP, 1886, str. 3-60.

31. KOVAČEVIĆ, I.: Nešto iz privatnog života rimskoga gradjanina, GIGP, 1887, str.3-50.

32. GRUBER, D.: Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji sa hrvatskimi velmožami i sa Mlečani od početka njegova vladanja pa do osmogodišnjeg primirja sa Mlečani (1342-1348), GIGP, 1888, str. 3-101.

33. MARKOVIĆ, P.: O sinkretizmu latinskog ablativa, GIGP, 1889, str. 3-71.

34. KOS, S.: Kršćanstvo i kultura, GIGP, 1890, str.3-35.

35. KUČERA, O.: Metereologijska postaja na kralj.velikoj gimnaziji u Požegi, GIGP, 1890, str. 37-41.

36. HOST, V.: Nješto o arktičnoj zoni, GIGP, 1891, str. 3-43.

37. KUČERA, O.: Godišnji pregled meteoroloških opažanja na observatoriju u Požegi za godinu 1890, GIGP, 1891, str.44-46.

38. BAUER, J.: O Vitaljićevu psalitru, GIGP, 1911, str. 4-34.

39. VALEČIĆ G.: Povijest požeške gimnazije, GIGP, 1927, str. 5-53.

40. PINTAR, dr M.: Sličice sa kulturno-prosvjetne historijske izložbe državne gimnazije prigodom 200 godišnjice. (Ove sličice su preštampane iz "Požeških novina" godište 1926. i 1927), GIGP, 1927, str. 55-79.

41. POTREBICA, F.: Pregled historije Požeške gimnazije - Razdoblje od 1699. do 1864.god., GIGP, 1959, str. 9-15.

42. KEMPF, B.: Pregled historije Požeške gimnazije - Razdoblje od 1865. do 1945. god., GIGP, 1959, str. 17-23.

43. VODINELIĆ, J.: Pregled historije Požeške gimnazije - Razdoblje od 1945. do 1959.god., GIGP, 1959, str. 25-33.

44. VUGRINEC, V.: Doprinos učenika Gimnazije narodnooslobodilačkoj borbi, GIGP, 1964, str.7-12.

45. KEMPF, B.: Djački štrajk u Slavonskoj Požegi 1912. godine, GIGP 1964, str. 13-17.

46. PETKOVIĆ, A.: Devedeset maturantskih generacija, GIGP, 1964, str. 19-35.

47. POTREBICA, F.: Godišnji izvještaji Požeške gimnazije, GIGP, 1964, str. 37-84.

48. RES-KORITIĆ, Z.: Nekad san - danas stvarnost, GIGP, 1964, str. 85-88.

Filip POTREBICA, prof.
Gimnazija
Slavonska Požega
Trg Republike 6

PRIRODOSLOVNA BAŠTINA SLAVONSKE POŽEGE, glavni i odgovorni urednik prof. dr Vladimir Muljević, tehnička oprema Slavko Vlahov, lektor Branka Römer, prof., prijepis Višnja Jelenčić. Redakcija završena 15.7.1977. Naklada 1000 primjeraka. Tisak: Sveučilišna naklada "Liber" Zagreb.